

EORIJA

N

RAKSA

DRUŽBOSLOVNA REVIJA

LETNIK XXXI ŠT. 5-6/1994

TEORIJA IN PRAKSA

DRUŽBOSLOVNA REVIIJA

LET. XXXI št. 5-6

JUNIJ-JULIJ 1994, UDK 3, ISSN 0040-3598

USTANOVITELJ IN IZDAJATELJ:

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob podpori Ministrstva za kulturo in Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Frane Adam, Vojko Antončič, Ciril Baškovič, Adolf Bibič, Danica Fink Hafner, Mitja Hafner Fink, Anton Grizold, Vjeron Katunarič, Zinka Kolarič, Miran Komac, Ivan Ribnikar, Rudi Rizman, Dimitrij Rupel, Janez Stanič, Slavko Splichal, Niko Toš, Drago Zajc

UREDNIŠKI KOLEGIJ:

Ivan Bernik, Marjan Brezovšek, Ivan Hvala, Stane Južnič, Ljubica Jelušič, Zdravko Mlinar, France Vreg

ODGOVORNI UREDNIK:

France Vreg

POMOČNIK ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

SEKRETARKA REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

LEKTORICI:

Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5, tel.: 341-589 in 168-1461 int. 232

NAROČNINA

za prvo polletje 1994:

za študente in dijake 2.000,00 SIT, za druge individualne naročnike 3.000,00 SIT, za podjetja in ustanove 6.500,00 SIT, za tujino 8.000,00 SIT.

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 1.000,00 SIT.

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa

TISK:

DELO: Tiskarna, Ljubljana, Dunajska 5

Poštšina plačana v gotovini.

vsebina

V SPOMIN

- ZDENKO ROTER, NIKO TOŠ: V spomin 419
PETER KLINAR: O nacionalni identiteti in etnonacionalizmi 420

ZNANOST O ZNANOSTI

- ANDREJ KIRN: Znanost in družba 438

ČLANKI, RAZPRAVE

- MARJAN SVETLIČIČ: Izzivi tehnološke strategije Slovenije 442
ANTON GRIZOLD: Institucionalization of the Prevention and Solution of Conflicts Between States 452

IZ RAZISKAV

- FRANCE VREG: Sodobna etologija in biokomuniciranje 469
IGOR LUKŠIČ: Nazaj k fevdalizaciji in korporativizmu 474
STANKA KUKAR: Ženske in moški v sistemih pokojninskega zavarovanja 481
SAMO UHAN: Respondenti in stališča 494
ALOJZIJA ŽIDAN: Izobraževanje v družboslovju 504

KULTURA V POLITIKI IN POLITIKA V KULTURI

- JANEZ PEČAR: Politična kultura nadzorovanja 510
JAN MAKAROVIČ: Kje je danes demokracija v deželah habsburške kro-
ne 519

ŠTUDIJSKE TEME – MEDNARODNE LISTINE

- IZTOK SIMONITI: Diplomatsko pravo 535

ŠTUDENTJE PREUČUJEJO

- PETER STANKOVIČ: Nov pristop k preučevanju subkultur 558

PRIKAZI, RECENZIJE

- STAN LE ROY WILSON: Mass Media/Mass Culture: An Introduction (Melita Poler) 564
TH. BERGMANN, M. KESSLER (Hg.): Kdrivoverci v komunizmu – alternative stalinizmu (Avgust Lešnik) 566
IVA NEBESKA: Uvod do Psycholingvistiky (Monika Kalin Golob) 569

NOVE KNJIGE

571

AVTORSKI SINOPSIS

577

PETER KLINAR (1934–1994)

V spomin

ZDENKO ROTER, NIKO TOŠ

To je zapis ob smrti in slovesu od dragega prijatelja in uglednega univerzitetnega profesorja dr. Petra Klinarja. A še vedno ne moreva prav verjeti, da ga fizično ni več med nami, da nas je povsem nepričakovano zapustil. Tako kot mnogi med Vami sva v nedeljo, na dan njegove smrti, obnemela. In spraševati sva se začela, zakaj? Pa prav on, v trenutku, ko je z bogastvom svojega ustvarjalnega duha, pridobljenega znanja, pa tudi znanstvenih izkušenj dosegel sam vrh, na katerem bi lahko še stal in ostal. Čemu? Zaman je vpraševanje. To je skrivnost življenja, ki je ne bomo zmogli nikoli do kraja razložiti in razumeti. A nas vseeno zavezuje, tako do nas živih kot do tistih, ki smo jih imeli radi in so se poslovili. Trudimo se izpolnjevati to zavezo tudi do dragega Petra Klinarja.

Dr. Peter Klinar je praktično od diplomiranja na Pravni fakulteti delal, ustvarjal, zorel in pomagal zoreti drugim prav na naši fakulteti takrat, leta 1961, Visoki šoli za politične vede. Njegove zamisli, trud, neprespane noči, pa tudi skupno veselje zaradi dosežkov so v samem temelju sedanje Fakultete za novinarstvo, obramboslovja in vseh drugih številnih občasnih in trajnih različic v pedagoških in raziskovalnih programih njegovega triintridesetletnega prizadevanja. Zagotovo ta temeljnost še posebej velja za sociologijo kot tako in znotraj tega še posebej za sociologijo javnega mnenja, migracij, naroda, etničnih skupin in še česa. Vedno je iskal, dopolnjeval, primerjal svoje in drugih dosežke s podobnimi na tujih univerzah, tekmoval in se odločno zavzemal za svoj znanstveni prav, kadar so mu to omogočali argumenti. Morda se je komu na prvi pogled zdelo, da je bil na začetkih seznanjanja z novim nekoliko zadržan, nezaupen, v resnici pa ni bil ihtav, hlastajoč po novostih za vsako ceno. V matrico svojega znanstvenega dela je imel vgrajen tisti metodični dvom o lastnem in drugih početju, ki mu je pomagal doseči to, kar je dosegel in kar je vsej domači in tuji znanstveni javnosti dostopno v njegovi

izjemno bogati bibliografiji znanstvenih člankov, knjig in drugih zapisov, s čimer je obogatil tudi ta zavod in, brez zadržkov lahko rečem, tudi slovensko in mednarodno znanstveno sociološko javnost.

Pa bo nekega dne, mimo najinega, za nikogar obvezujočega premišljanja, visoko ovrednoteno tudi njegovo pedagoško in mentorsko delo. Čeprav se je komu zdel včasih preveč zaverovan v svoje raziskovalne cilje, sta bila to le videz ali izraz površinske presoje. Svojega znanja in izkušenj ni varoval zase in za svojo promocijo. Številni diplomanti, magistranti in doktorandi te fakultete so živ dokaz, da se je sistematično in nesebično ukvarjal tudi s prenašanjem svojega vedenja na druge in tako, kot da bi slutil, da mu je čas odmerjen, poskrbel za znanstveni sociološki prirastek, ki bo kljub veliki izgubi z njegovim odhodom tudi zaradi njega nadaljeval pedagoško in znanstvenoraziskovalno poslanstvo naše in tudi drugih fakultet v Ljubljani, pa v Mariboru ter zdaj v sosednjih državah na tleh nekdanje Jugoslavije.

Morda je dober mesec od tega, ko smo po smrti prof. dr. Boštjana Markiča preostali štirje začetniki projekta Slovensko javno mnenje govorili in se na njegov predlog tudi dogovorili, da bi publikacijo ob 25. obletnici tega projekta (1968–1994) posvetili Boštjanu. Živo imava pred očmi potek pogovora, sestavo besedil, ki bi jih napisali posebej za ta namen, in njegovo igrivo in veselo naznanilo, da ima svoj tekst o nacionalni ksenofobiji in radikalizmu že dokončan. V skupini Slovensko javno mnenje je bil vedno tako neugnan. Včasih se je zdel dlakocepen, a vendar je vedno šlo za izjemno natančnost, zahtevo po pretehtanosti vsakega vprašanja, vsake razlage dobljenih rezultatov. Če v kateri projekt, je prav v projekt Slovensko javno mnenje vložil sebe v celosti, fizično in duhovno. Pri tem je vztrajal vsa dolga tri desetletja, tudi v časih, ko so bili temu delu neprijazni, če že ne sovražni. Ker je vedel, da čas dela za svobodo in resnico, nas je vedno, ko je štel to za potrebno, svaril pred pre nagljenostjo, pred nesmiselnimi izzivanji tudi aktualne politike, ne nazadnje zato, ker je neomajno vztrajal pri ohranitvi znanstvenega dostojanstva tega in drugih projektov.

Naj ob tem spomniva, da je na začetku osemdesetih let v za ta zavod pomembnem obdobju opravljal tudi dekansko vlogo. Zakaj to omenjava tudi ob tej priložnosti? Zato, ker je z izjemno doslednostjo, trdovratnostjo in pretehtanostjo nadaljeval pred tem začete procese razklenitve ujetosti fakultete v ideološke naveze takratne politike, pa naj je šlo za programske spremembe, popravke človeških krivic v sedemdesetih letih krivično preganjanih profesorjev ali za širitev celotnega prostora avtonomije, neodvisnosti tega zavoda. Tudi on ima velike zasluge, da je naša fakulteta, to danes lahko rečemo kar naravnost, pričakala čase strukturalnih političnih in drugih sprememb popolnoma pripravljena: organizacijsko, programsko in kadrovsko. Enako visoke pohvalne ocene pa mora biti deležno tudi njegovo prizadevanje za razvoj in uveljavitev programov družboslovne publicistike, ki se jim je posvečal kot dejaven snovalec in član uredniškega kolegija Teorije in prakse ter urednik knjižne zbirke Teorija in praksa.

Vrzel, ki je ostala po njegovem odhodu, je nezapolnjiva.

O NACIONALNI IDENTITETI IN ETNONACIONALIZMIH

Slovenija v prehodnem obdobju

Raziskava slovenskega javnega mnenja ob koncu 1993. leta o narodni in nacionalni zavesti ter etničnih odnosih na Slovenskem razkriva dvoje temeljnih ugotovitev: (1) narodna in nacionalna zavest sta poudarjeno izraženi in (2) naraščajo pojavi etnične nestrpnosti in etnocentričnega nacionalizma.

Pred analizo empiričnega gradiva, ki potrjuje gornji temeljni posplošeni ugotovitvi, se zastavlja vprašanje o teoretični pojasnitvi obeh ugotovitev.

V prehodnem obdobju se v Sloveniji dogajajo pomembne spremembe socialne strukture, med katere štejejo spremembe socialne stratifikacije in spremembe globalnejših družbenih procesov.

Spremembe socialne stratifikacije in globalnih družbenih procesov v prehodnem obdobju

V slojevski strukturi prihaja do polarizacije. Nastajajo novi ekonomski srednji in višji sloji s parvenijskimi vzponi in produciranjem politokracije. Po drugi strani pa prestrukturiranje gospodarstva povečuje deleže brezposelnih in marginalnih slojev. Te spremembe spodbujajo vrednote o umirjeni funkcionalni neenakosti, hkrati pa se ohranjajo težnje po egalitarnejši distribuciji in po močni vlogi socialne države. Prehodno obdobje je čas socialne negotovosti, kar spodbuja iskanje zavetja v etničnosti in močni nacionalni državi, pa tudi razširja pojave etnične nestrpnosti in iskanje grešnih kozlov pri drugih etničnostih. Težnje po uveljavljanju večje funkcionalne neenakosti se zdijo skladne z uveljavljanjem etnične stratifikacije, saj avtohtono prebivalstvo teži k zavarovanju svojih pridobljenih statusov pred tekmovalnostjo imigrantov s pomočjo njihove diskriminacije. Ko narašča pomen ekonomskega kapitala in ko ostaja še vedno močno poudarjen pomen političnega kapitala (politične moči), z nastajanjem nove politokracije in partitokracije ter reproduciranjem stare, se ne kaže dovolj možnosti za hitrejše naraščanje pomena kulturnega kapitala. Profesionalni – meritokratski sloji se počasi uveljavljajo, pomen profesionalizacije je še omejen – strokovnjaki se seveda razvijajo in uveljavljajo v dolgotrajnejšem razvojnem procesu. Razširjenost pojavov etnične stratifikacije moremo potemtakem pripisati tudi še maloštevilčnosti visoko izobraženih slojev, za katere nasploh velja, da so strpnejši do različnih kultur in bolj strukturno – pluralistično – usmerjeni (P. Klinar, C. Trampuž, 1991, D. Trieman, I. Szelenyi, 1991).

Prehodno obdobje v Sloveniji počasi omogoča širjenje globalnejših procesov, ki so značilni za modernejše družbe. Ob nastajanju številnih novih konfliktov, zasnovanih na bojih za oblast, na ideoloških razlikah, različnem vrednotenju preteklosti, socialno-razrednih konfliktih, nastalih zaradi stratifikacijske – razredne polarizacije, etničnih konfliktov ipd., prevladujejo procesi minimalnega prilagajanja – akomodacije, ki odlagajo manifestne izbruhe nekaterih omenjenih konflik-

tov. Za manifestne oblike novih konfliktov so razmere ugodne, saj so padle številne ovire, ki so v prejšnjem monističnem režimu preprečevale možnosti za prehode latentnih v manifestne pojavne oblike konfliktov. Tudi za prehodno obdobje slovenske družbe velja, da so socialni in etnični konflikti med seboj povezani, kar je vidno v uveljavljanju sprememb v socialni stratifikaciji, ki odsevajo na pojave etnične stratifikacije. Procesu tekmovanja, zasnovani na enakih možnostih in pogojih, na medsebojni strpnosti in spoštovanju tekmovalnih pravil fair playa, značilni za moderne tržne, politično in idejno pluralne družbe, nimajo v Sloveniji veliko nastavkov v predhodnem monističnem in diriganem sistemu. Zaradi tega je razvoj procesov tekmovanja upočasnen, z njimi vred pa tudi razvoj procesov celovitega strukturalnega pluralizma ali procesov razvitejše adaptacije. Medtem ko opažamo postopen razvoj ekonomskega političnega pluralizma z odkritimi manifestacijami idejnega pluralizma, pa ne moremo ugotoviti pojavljanja etničnega, kulturnega pluralizma. Celoviti strukturalni pluralizem se še ne uveljavlja. Povedano nas opozarja na obstoj etnonacionalizma, ki je hkrati izvor novih konfliktov.

Skica o globalnih družbenih procesih kaže na povezanost te strukture procesov s premajhno funkcionalno diferencijo v družbi, z avtonomijo subsystemov. Oblast se srečuje s problemi konsenza in s težavami politične mobilizacije; pravna država in formalna enakopravnost ne delujeta zadostno. Tržne razmere z lastninskim preoblikovanjem in nadzorom lastnikov nad menedžerji se počasi uveljavljajo. Politični sistem ostaja dominanten in z njim vred državna oblast centralizirane nacionalne države, zasnovane na moči partitokracije (B. Berry, 1965: 131, 132, 152–273), R. Park, 1949: 150). Ob tako izpostavljeni vlogi nacionalne države se v javnosti ustvarja nekakšno še zaupljivo prepričanje o njeni popolni pristojnosti in odgovornosti za celotno družbeno dogajanje, po drugi strani pa dominacija nacionalne države krepi prepričanje o omejeni avtonomiji etničnih imigrantskih manjšin, kar z drugimi besedami pomeni utrjevanje pojavov etnične stratifikacije.

Tradicionalna nacionalna država in nacionalizmi

Označeno vlogo slovenske nacionalne države je mogoče pojasniti. Nastala je pozno ob hkratnem razpadu jugoslovanske federacije in socialističnega sistema. Gre za vzhodni, etnični način nastajanja nacije, kar pomeni, da se je nacionalna država izoblikovala šele potem, ko je bil narod že dalj časa izoblikovan in ko je razvijal svojo kulturo, izobraževalni sistem in gospodarstvo ob omejeni politični suverenosti in avtonomiji. Prav tako moremo šteti slovenski nacionalizem med vzhodni tip, za katerega je značilno, da se pojavlja pri narodih, ki so bili dolgo časa politično neavtonomni in omejeni v procesih lastne modernizacije. Zaradi tega ni presenetljivo, da se pojavlja ob osamosvajanju, uveljavljanju nacije, nastajanju nacionalne države močan tok mobilizacijskega nacionalizma. Med razpadanjem starega in nastajanjem novega (anomične razmere) je nacionalizem, zasnovan na poudarjeni narodni in nacionalni identiteti, učinkovito sredstvo politične mobilizacije. Mobilizacijski nacionalizem moremo označiti še kot nekakšen nacionalizem periferije, ki izraža težnje s pomočjo samostojne nacionalne države dohiti moderni razvoj (J. Smith, 1986: 228–263, R. Rizman, 1991: 21, 22, E. Gellner, 1993: 191–198, 1992: 239–266).

Nastajajoča slovenska nacionalna država ima znake tradicionalnih nacionalnih držav. Osrednje mesto zavzema nacija, to pa pomeni, da imajo splošni – državni nacionalni interesi, določeni po politokraciji, prednost pred posebnimi in posa-

meznimi interesi. Možnosti za uveljavljanje regionalizma, avtonomije manjšin (še posebej imigrantskih), strpnega etničnega pluralizma, civilne družbe so omejene. To govori za prevlado političnega subsystema nad drugimi subsystemi, pa tudi za ovire v zvezi z uveljavljanjem nadnacionalnih integracij. Dovolj je prostora za širjenje nestrpnega, etnocentričnega nacionalizma in za raznovrstne disjunktivne medetnične odnose.

Razumljivo je, da tradicionalne značilnosti nacionalne države v nastajanju onemogočajo in odlagajo začetke modernejših procesov denacionalizacije, ki pomenijo osvobajanje naroda izpod dominacije nacionalne države, premeščanje narodnega, etničnega v zasebnost in večjo strpnost sekularizirane države do vseh kultur, seveda ob razvijanju nacionalne kulture, kar je ne nazadnje tudi izhodišče za intenzivnejše nadnacionalne integracije. Tradicionalizmi nacionalnih držav namreč ovirajo nadnacionalne integracije s pomočjo pojavnih oblik neonacionalizma (P. Klinar, 1992: 545–550, T. Mayer, 1991: 135–144, P. Van Den Berghe, 1992: 1068–1079).

Zdi se, da lahko najdemo povezavo s spremembami, ki zadevajo socialno statifikacijo in globalne družbene procese, ter uveljavljanjem tradicionalnih značilnosti nacionalne države. Nacionalna država je nedvomno nekakšno zavetje v razmerah družbene negotovosti in hkrati tudi orožje proti grešnim kozlom – imigrantom ter sredstvo za urejanja (nerealističnih etničnih konfliktov). Del avtohtonega prebivalstva z močno nacionalno državo pričakuje lastno etnocentrično zaščito in dopuščanje diskriminacije imigrantov. Ob razmerah akomodacij ter etničnih konfliktov in omejenosti tekmovanj ter celovitega strukturalnega pluralizma se zdi, da je vloga močne nacionalne države, tradicionalno usmerjene, nepogrešljiva.

Problemi konsenza državnih institucij

Po teoretskih razglabljanjih o vlogi nacionalne države v procesih prehoda je mogoče te teoretične ugotovitve empirično verificirati. Kot bo iz nadaljevanja razvidno, podatki iz raziskave slovenskega javnega mnenja potrjujejo močno izraženo nacionalno identiteto in zadovoljstvo s pridobljeno nacionalno suverenostjo. Po drugi strani pa lahko ugotavljamo, da odnos javnosti do državnih institucij izraža izrazito nezaupljivost, iz česar moremo sklepati, da je odnos do nacionalne države protisloven: izrazito izražena nacionalna identiteta s hkratno nezaupljivostjo do državnih institucij. Državne institucije torej prizadeva problem konsenza, kar potrjujejo tudi stališča do omejenega vpliva javnosti na politične odločitve, to pa štejejo za opozorilo, da se javnost ne zadovolji le z vplivanjem na družbena dogajanja z volitvami in stavkami, marveč da partijska demokracija zahteva več notranje strankarske demokracije, predvsem pa več posluha za upoštevanje raznovrstnih družbenih interesov. Tudi kritične ocene zakonitosti izražajo nujne zahteve po hitrejšem uveljavljanju vloge pravne države, saj so družbena dogajanja prenapolnjena z različnimi (ne)realističnimi aferami, ko se zdi, da so temeljna preokupacija politike in hkrati bistven način za kovanje političnega kapitala politokracije. Za vlogo nacionalne države je očitno, da obstajajo o njej velika pričakovanja, ki se ne uresničujejo, to pa vzbuja ob zadovoljstvu zaradi osamosvojitve tudi nezaupanja in resno izražene dvome o njeni politični usmeritvi in učinkovitosti. Neuresničena pričakovanja, ki vzbujajo nezaupanje do države, so predvsem osredotočena na močno vlogo socialne države, ki naj bi blažila s svojimi regulativnimi socialno-ekonomskimi ukrepi socialne probleme brezposelnosti, nizkih dohodkov in druge

pereče socialnoekonomske probleme med prehodom, pospeševala razvoj gospodarstva, zagotavljajo proračunska sredstva (SJM93/1).

Narodna in nacionalna zavest

Najnovejši raziskovalni podatki kažejo, da sta nacionalna zavest in identiteta Slovencev izraziti. Slovenska nacionalna zavest je zorela skladno z že opisanim etničnim načinom nastajanja nacije v stopnjevanju etnične, narodne do nacionalne zavesti, ki pomeni jasno zavedanje pripadanja slovenski državi, ta pa je nacionalna. Tako slovenska javnost izraža lojalnost do pravkar nastale lastne države, kar je vidno tudi v učinkovanju mobilizacijskega nacionalizma kot poudarjene nacionalne ideje. Slovenska nacionalna zavest je seveda starejši pojav kot slovenska suverena nacionalna država. Zorela je med številnimi generacijami, predvsem intelektualcev. Bila je spodbujena z ogrožanji slovenskega naroda in neredkimi atentati, naperjenimi proti njegovemu obstoju (S. Južnič, 1993: 306–315).

Poudarjena nacionalna zavest je vidna v izrazito večinskih odgovorih anketirancev, ki izražajo pozitiven odnos do samostojnosti. Evforija, značilna ob razglasitvi neodvisnosti Slovenije, nekoliko upada, tako da so zdaj prevladujoči deleži navdušenih in vmesnih razpoloženj uravnoveženi, naraščajo pa deleži razočaranih. Primerjava deležev izrazov nacionalne in narodne zavesti pokaže, da so deleži izrazov nacionalne zavesti še bolj poudarjeni kot deleži stališč, ki izražajo narodno zavest.

Sodbe o dajanju prednosti samostojnosti Slovenije in o odpiranju v svet so dokaj uravnovežene. Anketiranci z večinskimi deleži soglašajo z oceno, da jim samostojnost Slovenije pomeni več kot vse morebitne koristi iz vključevanja v Evropo, kakor tudi z oceno, da mora biti vključitev v Evropo prvi cilj slovenske politike. Pri tem pa so deleži ocen o vključevanju v Evropo nekoliko višji od deležev ocen o večjem pomenu samostojnosti Slovenije od evropskih integracij. Izrazita večina anketirancev je navezana na Slovenijo in jo izbira kot državo svojega zelenega bivanja, prav tako izrazita večina izraža občutke navezanosti (ob svojem kraju) na Slovenijo. Navezanost na domači kraj in Slovenijo je mnogo izrazitejša kot na primer regionalna navezanost ali pa navezanost na Evropo. V središču sta torej nacionalna in krajevna skupinska identiteta.

Razvito narodno zavest in identiteto izražajo izrazito večinska stališča do pozitivnega odnosa do naroda, ki seveda nekoliko upadajo po evforičnem 1991. letu, pa tudi visoki deleži stališč do prednostnega občutka do slovenstva. Večina je zavzeta za ohranjanje slovenske kulturne dediščine in meni, da posvečamo premalo pozornosti ohranitvi slovenskih kulturnih posebnosti. V zvezi s tem so tudi zahteve po dosledni uporabi slovenskih izrazov za predstavljanje domačih izdelkov na trgu. Pozitivni avtostereotip o Slovencih kot pridnih delavcih je močno izražen in ocenjen kot pomembna prednost Slovenije pri pritegovanju tujega kapitala. Ob poudarjeni narodni identiteti pa se pri Slovencih kaže ta previdnost do drugih narodov in nerazpoloženje do drugih kultur. Skoraj polovica anketirancev namreč sodi, da mešanje različnih etničnosti prinaša težave, kar pomeni dokajšnjo nenaklonjenost procesom akulturacije in etničnega pluralizma.

Nacionalno in narodno zavest pa prevevajo vendar občutki ogrožanja samostojnosti Slovenije, v katerih moremo zaznati občutenje slovenske majhnosti in manjše pomembnosti v svetovnem prostoru. Ocene o ogroženosti samostojnosti Slovenije so povezane z aktualnimi političnimi dogajanja. Medtem ko je slovensko

javno mnenje v 90. letu izražalo najvišje deleže ogrožanja Slovenije s strani Srbije (SJM90/2), je 1993. leta najbolj izpostavljena država kot morebitna ogroževalka Slovenije Hrvaška, deleži ocen o ogrožanju Slovenije s strani Srbije pa so se bistveno znižali. Slovenci se torej najbolj počutijo ogroženi s strani Hrvaške, tej sledi Srbija, z minimalnimi deleži ocen pa tudi Italija. Le četrtnina anketiranih meni, da Slovenijo kot samostojno državo ne ogroža nobena od sosednjih in drugih držav (SJM93/1).

Nestrpni odnosi do imigrantov

V času uveljavljanja nacionalne države in mobilizacijskega nacionalizma ter protislovnega odnosa do nje se zdi, da je javnost zadovoljna z aktom osamosvojitve, hkrati pa se porajata nezaupljivost in tudi razočaranje z načinom in učinki delovanja državnih institucij. Ob pridobljeni nacionalni suverenosti se porajajo dvomi o nadnacionalnih integracijah, pojavi neonacionalizma v Sloveniji niso neprisotni. Poudarjeni narodna in nacionalna zavest izražata nerazpoloženje do drugih kultur in občutke zunanje ogroženosti.

Po teh ugotovitvah, ki zadevajo stališča do nacionalne in narodne identitete, ne preseneča, da se dogajanja, povezana z osamosvojitvijo Slovenije in z njenimi začetnimi težavnimi koraki v samostojnost, kažejo v naraščanju pojavov etnične nestrpnosti. Pojavi nestrpnosti in etnične stratifikacije z etnocentričnim nacionalizmom nastajajo v prehodnih obdobjih negotovosti, ko prevladujejo klasične značilnosti v okvirih novonastale nacionalne države, povezani s spremembami socialne stratifikacije in globalnejših družbenih procesov. Del politokracije potrebuje za utrjevanje svoje moči tudi nerealistične etnične konflikte.

Strpnost do drugačnih kategorij v socialnem in etničnem smislu se v prehodnem obdobju bistveno zmanjšuje. Lahko opazamo naraščajoče trende socialne nestrpnosti do različnih marginalnih skupin. Tako izraža slovenska javnost izrazito socialno distanco npr. do: narkomanov, alkoholikov, homoseksualcev, okuženih z aidsom ipd. Z visokimi deleži, ki se gibljejo okrog 50%, odgovorov anketirancev pa izražajo anketiranci etnično distanco do imigrantov iz nekdanje Jugoslavije (56% odgovorov), do Muslimanov (49% odgovorov) in Židov (47% odgovorov). Najvišji pa so izraženi deleži etnične distance do Romov (60% odgovorov). Preseneča podatek o visokih deležih etnične distance do Židov, ki zdaj in tudi v zgodovini v Sloveniji niso bili številčnejši in niso predstavljali kakšnih izrazitejših izvorov medetničnih konfliktov z avtohtonimi, na katere bi opozarjal zgodovinski spomin. Zaradi tega sodimo, da so na visoke deleže sodb o etnični distanci do Židov vplivale informacije o izgredih zoper Žide v Zahodni Evropi in pa splošni trend povečanja etnične nestrpnosti. Izrazitejši trendi povečanja socialne in etnične distance so vidni tudi v naraščajočih trendih rasne distance, saj jo izraža 44% anketirancev (SJM92/1).

Skladna z ugotovitvami, ki zadevajo etnično distanco, so tudi stališča, ki izražajo odnos avtohtonega prebivalstva do imigrantov iz drugih okolij nekdanje skupne jugoslovanske federacije. Prevladujoča so stališča, ki se povečujejo, o negativnih odnosih do njih (SJM91/3, SJM92/3 in SJM93/1).

Podatki raziskav kažejo, da so se ob razpadanju nekdanje Jugoslavije, povezanim z agresijo, ki jo je doživela Slovenija, in z vojaškimi spopadi na Hrvaškem in v BiH in osamosvojanjem Slovenije bistveno spremenili odnosi Slovencev do pripadnikov drugih narodov nekdanje Jugoslavije, ki so se premaknili proti sekun-

darnim odnosom in povečanim odnosom etnične distance. (SJM92/3). Te spremembe so vidne tudi iz pravkar navedene obrazložitve o povečani etnični distanci do imigrantov iz nekdanje Jugoslavije. Slovenci ne čutijo etnične bližine do pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije. Izrazito anketiranci poudarjajo etnično bližino Slovencev do Avstrijcev, manj pa tudi do Italijanov in Nemcev. Poudarjene sodbe o etnični bližini Slovencev do Avstrijcev dopolnjujejo tudi nižji deleži stališč, ki izražajo težnje po iskanju zaposlitve v Avstriji in imigraciji v to državo, pa tudi kar visoki deleži navedb o bivanju sorodnikov in znancev v Avstriji (SJM93/1). Nekaj kulturne podobnosti in podobnosti, ki zadevajo način življenja, med Slovenci in Avstrijci ni mogoče zanikati, kakor tudi ne vpliva nekdanjega skupnega bivanja v isti državi, vendar pa hkrati ni mogoče prezreti procesov germanizacije Slovencev in številnih konfliktov, ki so se zaradi tega razvili. Vendar sodimo, da je spremembe v povečani etnični distanci do pripadnikov drugih narodov nekdanje Jugoslavije in v izraziti etnični bližini do Avstrijcev treba predvsem pripisati političnim razlogom med osamosvajanjem Slovenije.

Večinska stališča se zavzemajo za omejitev imigracij v Slovenijo, okrog 30% je zahtev za popolno ustavitve imigracij – ti trendi odgovorov so se izrazito povečali – in le maloštevilni dopuščajo imigracije družinskih članov in strokovnjakov ter podjetnikov (trendi kažejo na opazno znižanje teh pogledov) (SJM86, SJM93/1). Stališča do imigracij družinskih članov, strokovnjakov in lastnikov kapitala vendarle presenečajo, saj takšne imigracije v razvitejšem svetu dopuščajo ali pa si zanje celo prizadevajo, ker so skladne z interesi imigrantskih držav.

Priznavanje pravic imigrantov

Nestrpen odnos avtohtonih do imigrantov je viden tudi v stališčih do priznavanja pravic imigrantom. Slovenska javnost se izrazito strinja le z zagotavljanjem možnosti, da imigranti gojijo stike s svojim matičnim narodom. Te možnosti so seveda v sedanjih razmerah vojaških spopadov, pretrganih komunikacij in neurejenih odnosov med novonastalimi državami nekdanje Jugoslavije izrazito onemogočene. Z nekoliko nadpolovičnimi deleži se anketiranci strinjajo, da je treba imigrantom v Sloveniji omogočiti svobodno rabo njihovega jezika in kulture ter ustanavljanje lastnih kulturnih organizacij (SJM93/1). Imigrantskim kulturnim pravicam je slovensko javno mnenje še dokaj naklonjeno. Pri tem pa nam podatki iz predhodnih raziskovanj kažejo na prevladujoče ocene o adaptiranju imigrantov na slovenske razmere, naučijo naj se slovenskega jezika, med seboj pa naj uporabljajo svoj jezik in gojijo svojo kulturo (SJM92/3). Iz tega izhaja, da moremo označiti strpnost do imigrantske kulture kot nerazviti etnični pluralizem, ki se kaže le na področju zasebnega, na področju javnega, kjer je prisotna kultura slovenske družbe, pa se ji morajo imigranti prilagoditi, sprejeti njene elemente, torej se vključiti v procese adaptacijske akulturacije. Pogoj za uresničevanje tega modela je zagotoviti imigrantom enake možnosti, kar pomeni odločno preprečiti njihovo diskriminacijo. Dopuščanje etničnega pluralizma na področju zasebnega brez enakopravnosti na področju javnega potiska imigrante v segregacijo, dopuščanje enakih možnosti na področju javnega, brez zagotovitve omejenega etničnega pluralizma na področju zasebnega pa jih sili v asimilacijo (J. Rex, 1985).

Opisani procesi adaptiranja na kulturo imigrantske družbe imajo znake neprosto-voljnosti, enostranosti, pojavov etnične stratifikacije ipd., vendar adaptacijsko akulturacijo štejemo med nujni pogoj bivanja imigrantov in njihove socialne pro-

mocije. Procesom omejenega etničnega pluralizma na področju zasebnosti lahko pripisujemo liberalne elemente, saj je imigrantom dopuščeno, da ohranjajo svojo izvorno kulturo. Tako je razvidno, da gre za procese adaptacije, ki pomenijo sprejemanje elementov tuje kulture in prilagajanje nanjo ob hkratnem ohranjanju izvorne kulture. Je pa razumljivo, da nerazviti etnični pluralizem pomeni, da se imigranti nepopolno integrirajo v imigrantsko družbo in da jih hkrati tudi ne prizadevajo izrazitejši procesi segregacije.

Zdi se, da zaradi že omenjenih političnih razlogov, izvora imigrantov iz manj razvitih emigrantskih družb ter visokih deležev imigrantov, ki se ukvarjajo s socialno nezaželenimi opravili, in njihove pripadnosti nižjim socialnim slojem ter ne nazadnje tudi zaradi različne kulture imigrantov v prihodnje ni pričakovati kakšnih izrazitejših premikov proti razvitejšim oblikam etničnega pluralizma in interkulturalizma. Pričakovati je celo treba, da bodo pri kasnejših generacijah imigrantov tudi procesi nerazvitega etničnega pluralizma slabili in se krepili procesi asimilacije, razen pri kulturno dokaj različnih imigrantih (Muslimani), pri katerih njihove etnično – religiozne značilnosti kljubujejo asimilaciji tudi v drugih in verjetno še v kasnejših generacijah. Nasploh pa velja, da se procesi etničnega pluralizma, ki zadevajo imigrante, ne morejo bolj razviti zaradi prevladujoče monistične strukture javnih, državnih ustanov in pa tudi zaradi tega, ker med glavnimi deli dominantne in imigrantske kulture ne more priti do prepletanj, do teh more priti v površnih oblikah le na obrobjih obeh kultur v medsebojnih stikih (V. Katunarič, 1993: 14–25, J. Berry, Y. Kim, 1989: 62–89). Videti je, da bodo procesi vključevanja imigrantov iz nekdanje skupne države in slovensko družbo podobni, kot se kažejo pri drugih mednarodnih imigrantih. Imigranti v Sloveniji so z osamosvojitvijo Slovenije prešli iz statusa notranjih v status mednarodnih imigrantov, kar je vidno v razmerju avtohtonega prebivalstva do njih kakor tudi v novih problemih, ki jih prizadevajo zaradi spremenjenega statusa.

Obrazloženo razumevanje priznavanja kulturnih pravic imigrantom dopolnjujejo tudi podatki o možnostih za uveljavljanje lastnih množičnih občil in šolanje imigrantov v maternem jeziku. Za priznavanje teh kulturnih pravic imigrantov se zavzema le okrog 40% anketirancev, kar kaže, da so za večino sprejemljive le najosnovnejše kulturne pravice imigrantov, ki jim omogočajo gojenje lastne kulture na področju zasebnosti, širjenja kulturnih pravic na področju javnega (šolanje, tisk, elektronski mediji), kar sodi med nepogrešljive sodobne kolektivne pravice imigrantov, pa sprejema javnost le z omejenimi, nevečinskimi deleži. Podobni so tudi deleži strinjanja s priznavanjem možnosti, da imigranti razvijajo svoje gospodarske dejavnosti.

Večina izrazito zavrača, da bi imigranti imeli pravico ustanovljati lastne politične stranke in uporabljati lastne narodne simbole (SJM93/1). Primerjalni podatki kažejo na trend izrazitega upadanja strpnosti do priznavanja pravic imigrantom (SJM90/2).

Slovenska javnost nasprotuje lastnim političnim dejavnostim imigrantov, iz česar izhaja, da sprejema problematično zamisel o možnostih socialnoekonomskega vključevanja imigrantov, ne pa tudi političnega. Prevladuje prepričanje, da imigrantom ni mogoče dopustiti lastnega političnega delovanja v okvirih njihovih političnih strank, kar opozarja na nezaupljiv odnos do imigrantov in verjetno tudi na prepričanje o politični nenaklonjenosti posameznih etničnosti imigrantov do novonastale slovenske nacionalne države. Podatki raziskav kažejo, da je slovensko javno mnenje nerazpoloženo ne samo do političnega delovanja imigrantov v okvirih njihovih političnih organizacij, mareč tudi v okvirih institucij slovenskega poli-

tičnega sistema. Izrazito večinske so sodbe anketirancev o tem, da je slovenska država preveč lahkotno podeljevala slovensko državljanstvo imigrantom in da je treba narediti revizijo dodeljenih državljanstev imigrantov ter ga nekaterim odvzeti. 45% anketirancev pritrjuje stališču do dopustnosti sedanjega odvzema slovenskega državljanstva imigrantom iz nekdanje Jugoslavije, ki so ga pridobili po 1990. letu, če so imeli stalno prebivališče v Sloveniji in če so zanj zaprosili. Ta stališča pomenijo odvzem že priznanih pravic in uveljavitev pravno nedopustnega retroaktivnega delovanja spremenjenih predpisov. Pravico do pridobitve državljanstva za nekdanje jugoslovanske državljanke je namreč slovenska država zagotavljala imigrantom iz drugih jugoslovanskih republik v pozivu k plebiscitu ob koncu 1990. leta. Večina se tudi ne strinja z dvojnimi državljanstvom imigrantov (55% odgovorov) (SJM93/1).

Izločenost imigrantov iz političnega dogajanja se zdi problematična. Nekatere imigrantske družbe priznavajo imigrantom brez državljanstva imigrantske države aktivno in pasivno volilno pravico za lokalna predstaviška telesa, druge pa se odločajo za priznavanje dvojnega državljanstva. Zastavlja se namreč ne samo vprašanje o smiselnosti izločenosti trajnih imigrantov iz političnega dogajanja, marveč tudi o legitimnosti oblasti na področjih, kjer osredotočeno bivajo imigranti (Z. Layton Henry, 1990: 186–195). Politične pravice zagotavljajo namreč še vrsto drugih pravic (dostopnosti do državnih služb, lastninske pravice ipd.) in njihovo nepriznavanje dejansko imigrante potiska v diskriminirane, drugorazredne kategorije, kar odpira možnosti za številne, nenehne konflikte.

Odnosi do beguncev

Odnosi naraščajočega nerazpoloženja avtohtonega prebivalstva so vidni tudi do beguncev iz BiH. To nerazpoloženje, ki se širi, je nekoliko manj izraženo do njih kot do imigrantov. Deleži stališč, ki izražajo negativen odnos do beguncev, so uravnoteženi z deleži stališč, ki izražajo do njih nevtralen odnos. Deleži pozitivnih sodb o beguncih so maloštevilni. Trend kaže na slabšanje razpoloženja avtohtonega prebivalstva do beguncev, kar se običajno dogaja, kadar begunci bivajo v državi zatočišča dalj časa, potem ko začne plahneti človekoljubno razpoloženje, značilno za čas tragičnih prihodov beguncev, in ko prihaja tudi do napetosti in konfliktov med avtohtonimi in begunci, ki niso redki pojavi še posebej, če se družbe zatočišča srečujejo s problemi revščine in socialnoekonomske negotovosti.

Ocene o sedanjem razpoloženju okolja do beguncev so podobne kot individualna stališča do njih. Najvišji so deleži ocen, ki govorijo o nenaklonjenosti (27%) in brezbriznosti (25%) do njih, deleži ocen o prijazni naklonjenosti okolja do beguncev so nižji (SJM93/1). Tudi trendi ocen razpoloženja v okolju do beguncev kažejo na slabšanje razpoloženja, deleži naklonjenosti in prijaznosti se zmanjšujejo.

Bivanje dela beguncev iz BiH se podaljšuje. Od njihovega prihoda v 1992. letu se je precejšen del beguncev odselil v druge države (prvotne ocene so govorile o 70.000 beguncev, sedanja registracija pa jih je naštel okrog 30.000), pri tem pa je prišlo, kot kaže, do njihove negativne selekcije (gledano z vidika Slovenije kot države zatočišča – ko so številni kvalificirani in strokovnjaki pridobili možnosti za delo v drugih državah, v Sloveniji pa so ostale predvsem manj izobražene in kvalificirane ter vzdrževane kategorije. Slovenija očitno ni izkoristila možnosti, da bi ji uspelo aktivirati del bolj kvalificiranih in strokovnjakov, ki so se znašli kot begunci v njenih okvirih kot v državi zatočišča.

Podaljševanje bivanja dela beguncev v Sloveniji vpliva na spremembo stališč javnosti do trajne narave begunstva. Večina (3/4 anketirancev) še zmeraj meni, da ni dopustno, da bi del beguncev trajno ostal v Sloveniji. Povečujejo pa se maloštevilni odgovori, ki dopuščajo to možnost, saj je očitno, da bodo vojaški spopadi in nasilni konflikti v BiH dolgotrajnejši in da se del beguncev ne bo mogel vrniti niti najti možnosti za odhod v druge države – za kar govori tudi že omenjena njihova negativna selekcija – tako da bo prišlo pri delu beguncev do postopnega prehoda iz begunskega statusa v imigrantski. V tej zvezi je zanimiv podatek, da se deleži stališč do ogroževalne narave vojne v BiH za Slovenijo ne zmanjšujejo, ampak so celo višji kot 1992. leta (SJM92/3). Večina anketirancev sodi, da vojna v BiH ogroža Slovenijo (63% odgovorov), kar verjetno ne zadeva samo varnosti Slovenije zaradi bližnjih vojaških spopadov, marveč verjetno tudi trajnejšo prisotnost beguncev in problemov ter nasprotij, povezanih z njimi (SJM93/1).

Kar zadeva pripravljenost dajanja pomoči beguncem iz BiH, so deleži pripravljenosti še zmeraj višji od deležev nepripravljenosti. Največ anketirancev bi bilo pripravljenih pomagati na različne načine; tem sledi kategorija, ki bi bila pripravljena gmotno pomagati, manjši del pa bi jih bil pripravljen sprejeti na svoj dom. Pripravljenost za nadaljnjo pomoč je še zmeraj visoka, saj zadeva okrog polovico slovenske populacije. 22% anketirancev navaja, da so že pomagali in da še pomagajo beguncem. Prav takšen pa je tudi delež tistih, ki omenjajo, da zaradi gmotnih razmer beguncem ne morejo pomagati. Le maloštevilni posamezniki odklanjajo prihodnjo pomoč beguncem. Trend pripravljenosti dajanja pomoči se znižuje, kar moremo pripisati dolžini bivanja beguncev v Sloveniji, že dani pomoči in pa neugodnim gmotnim razmeram, ki prizadevajo številne kategorije prebivalcev Slovenije (SJM93/1, P. Klinar, 1993: 75–84).

Pojavi etnocentričnega nacionalizma

Ob pojavih etnične distance in nestrpnosti do imigrantov, deloma pa tudi do beguncev je mogoče pričakovati povečevanje verbalnih izrazov problematičnega, etnocentričnega nacionalizma. Njegovo bistvo je, da se razlikuje od mobilizacijskega nacionalizma po tem, da izhaja le od lastne etničnosti in da njena kultura in vrednote predstavljajo modele ravnanja drugih etničnosti, pri tem pa izraža do drugih etničnosti nestrpnost in celo sovraštvo z militantnostjo. Prenapeto povečevanje lastne etničnosti in poniževanje ter zavračanje drugih etničnosti rojevajo pojavne oblike šovinističnega in militantnejšega agresivnejšega nacionalizma. Te pojave, ki se kažejo v ksenofobiji – patološkem strahu in ogroženosti pred tujci, opazamo tudi v razvitejšem svetu, ki se s težavo prilagaja novim razmeram po razpadu socialističnega bloka in panično boji migracijskih pritiskov z Vzhoda. Nastajajo številni (ne)realistični medetnični konflikti na zahodu in vzhodu Evrope, za katere so še posebej dovzetne postsocialistične družbe v zapletenih, kriznih procesih prehoda. Tradicionalno usmerjene novonastale nacionalne države s številnimi nacionalističnimi strankami spodbujajo ne samo mobilizacijski, marveč tudi problematični etnocentrični nacionalizem.

V boju za oblast so nacionalizmi zelo učinkovita sredstva za manipuliranje z volivci. Treba je poudariti, da je vsak etnocentrični nacionalizem konfliktan, ker vzbuja drugi nacionalizem. Zdi se, da v postsocialističnih družbah nastajajo pojavi etnično zasnovanega nacionalizma na skupnem poreklu (etnonacionalizem), glede na to da ta nastaja v razmerah, ko razpadajo stare institucije, ko se kaže institucij-

ski vakuum, nerazvitost institucionalne demokracije. Ta etnični nacionalizem se povezuje z državljanskim nacionalizmom, ki temelji na državljanski pripadnosti in zanika pravico do državljanstva neavtohtonim etničnostim, ki niso rojene v okvirih nacionalne države (J. Snyder, 1993: 5–26, F. Tiryakian, H. Nevitte, 1991: 268–286). Na elemente tega nacionalizma opozarjajo negativna stališča slovenskega javnega mnenja o državljanstvu imigrantov.

Na pojave etnonacionalizma pri nas kažejo ne samo že opisani pojavi etnične distance in nestrpnosti do imigrantov, marveč tudi druga stališča, ki jih lahko označimo kot verbalne izraze nestrpnosti, šovinizma do imigrantov. 21% anketirancev pogosto zaznava nacionalno nestrpnost do imigrantov v svojem okolju in 31% malokdaj. Večinski so deleži soglasja s trditvijo (60%), da bi jim bilo ljubše, če bi v Sloveniji živeli samo Slovenci, in deleži soglasja s stališčem (76%), da bi slovenska država najprej morala poskrbeti za svoje državljanke, potem pa dati pomoč beguncem. S podobnimi deleži se slovensko javno mnenje tudi zavzema (71% odgovorov) za takšno politiko, ki naj bi pri odpuščanju delavcev najprej odpuščala imigrante in šele nato Slovence (SJM93/1). Izražanje hotenj po etnično homogeni Sloveniji in po diskriminiranju imigrantov kaže na prisotnost elementov nestrpnosti ali etnonacionalizma med avtohtonimi do imigrantov iz nekdanje skupne jugoslovanske federacije.

Na militantnejše, skrajnejše oblike regresivnega nacionalizma pa opozarjajo sodbe o razširjenosti pojavov v okolju, ki kažejo na pripravljenost za nasilna dejanja, spodbujena z ekstremnim sovraštvom do imigrantov. Da gre za pogostost razširjenosti teh pojavov, meni 7% anketirancev, da te pojave srečujemo malokdaj, pa se odloča 21% anketirancev. Le nekaj več kot polovica slovenske populacije meni, da omenjenih pojavov ni mogoče zaznati v njihovem okolju. 43% anketirancev se zavzema za akcijo ulice proti imigrantom, ko soglaša, da če slovenska država ne bo ustrezno zaščitila Slovencev pred »Neslovenci«, bodo morali ljudje vzeti stvar v svoje roke. Iz teh podatkov izhaja, da so skrajnejši pojavi ksenofobije dokaj razširjeni v Sloveniji in da so prisotni verbalni izrazi militantnejšega etnonacionalizma, ki opozarjajo, da more v specifičnih razmerah priti tudi do nasilja proti imigrantom, kar bi seveda pomenilo konec pričakovanj o odmikanju Slovenije od Balkana in njenem približevanju bolj civilizirani Srednji Evropi. V zvezi s tem vzbujajo skrb tudi podatki o prisotnosti simpatij z neonacističnimi gibanji in idejami. Takšne pojave pogosto zaznava v svojem okolju 3% anketirancev, malokdaj pa 9% anketirancev. Po splošno znanih nacističnih grozotah med II. svetovno vojno na naših tleh, po opazovanju ekstremnega etničnega nasilja v BiH z znaki genocida in po kritičnih informacijah o neonacističnem nasilju zoper tujce v Nemčiji in drugod, bi bilo upravičeno pričakovanje, da se neonacistične ideje ne morejo pojavljati v našem družbenem prostoru. Vendar njihova – sicer maloštevilnejša zaznava – sodi v sklop opozorilnih pojavov o idejni prisotnosti pojavov ekstremnega, militantnejšega nacionalizma. Temačne idejne zasnove militantnejšega nacionalizma nekoliko odganjajo izrazito večinske ocene javnosti, da se nasilja nad tujci in begunci lotevajo samo primitivni ljudje (67% odgovorov), in pa stališča 30% anketirancev, ki jih privlačijo stiki s tujci, etnično različnimi ljudmi (SJM93/1).

1. Narodna zavest in identiteta sta dokaj enakomerno razporejeni med različnimi socialnimi kategorijami. Enostransko poudarjena stališča slovenske pripadnosti naraščajo proti manj izobraženim in kvalificiranim kategorijam, kar se kaže tudi v zvezi s sodbami o izrazitejši nezaupljivosti in previdnosti do drugih narodov in do stikov med različnimi etničnostmi in njihovimi kulturami. Kategorije bolj izobraženih pa so bolj zavzete za prizadevanja, usmerjena v ohranitev slovenske kulturne dediščine.

2. Zadovoljstvo s pridobitvijo nacionalne samostojnosti je s podobnimi visokimi deleži razporejeno med vse kategorije anketirancev. Sedanje upadanje navdušenja, povezanega s samostojnostjo, se kaže pri razočaranih kategorijah, ki so nezadovoljne z razvojem delovnih razmer in z razvojem demokracije v Sloveniji. Kategorije, ki so bolj izobražene, z višjimi deleži od kategorij z nižjo izobrazbo in kvalifikacijo, dajejo prednost tako samostojnosti Slovenije in navezanosti nanjo kot tudi mednarodnemu povezovanju. Težnje po vključevanju v Evropo naraščajo v smeri proti višjim izobrazbenim kategorijam, kar je skladno tudi z ugotovitvami o večji navezanosti bolj izobraženih kategorij na mednarodno okolje kot manj izobraženih kategorij, ki se bolj navezujejo na lokalno okolje kot kategorije z višjo izobrazbo.

Ocene o ogroženosti samostojnosti Slovenije potencirajo kategorije z dokončano strokovno šolo, mladi in pa pristaši SNS in SLS, to je strank, ki ideje o ogroženosti Slovenije uporabljata za utrjevanje svoje nacionalistične politične usmeritve. Da Slovenije v njeni samostojnosti ne ogrožajo sosednje in druge države, pa potencirano sodijo bolj izobražene kategorije, kategorije z višjimi socialnoekonomskimi statusi, ki so zadovoljne z delovnimi razmerami, in pa pristaši LDS in ZLSD.

3. Med kategorije, ki poudarjeno izražajo nerazpoloženje, nestrpnost in etnično distanco do imigrantov, se uvrščajo: kategorije z nižjimi socialnimi statusi, kategorije nezadovoljnih z delovnimi razmerami, nezaposlenih, kategorije pristašev SNS, SLS. Kategorije nižje izobraženih in kvalificiranih izražajo tudi izrazitejšo socialno distanco do različnih marginalnih kategorij, kar kaže na njihovo vsestransko nestrpnost. Etnično strpnejše so kategorije z višjimi socialnimi statusi, ki jih ne prizadevajo socialnoekonomske težave, in seveda zainteresirane kategorije imigrantov (kamor se vključuje tudi del kategorije nezaposlenih). Pri posameznih vprašanih, ki zadevajo strpnejši odnos do imigrantov, se kažejo takšne nadpovprečne ocene še pri pristaših ZLSD in LDS, kategorijah, ki so zadovoljne z razvojem demokracije pri nas.

Nerazpoložene kategorije do beguncev najdemo med kategorijami z nižjimi socialnoekonomskimi statusi, ki jih prizadevajo socialnoekonomske težave. Bolj izobražene kategorije pa so tiste, ki izraziteje opažajo brezbriznost in nenaklonjenost do beguncev v svojem okolju. Slednje nadpovprečno navajajo tudi pristaši SNS in SLS. Trend ocen o ogroževalni naravi vojne v BiH upada proti kategorijam z višjo stopnjo izobrazbe.

4. Izrazi šovinističnega nacionalizma in diskriminacijske usmerjenosti do imigrantov so opaznejši pri kategorijah z nižjimi socialnimi in izobrazbenimi statusi. Kategorije, ki so bolj izobražene, so tiste, ki z večjimi deleži svojih sodb menijo, da je prisotna nestrpnost do imigrantov v njihovem okolju. To so hkrati tudi kategorije, ki skupaj s kategorijami z višjimi socialnoekonomskimi statusi, kategorijami zadovoljnih z razvojem demokracije in seveda kategorijami imigrantov s podpovprečnimi deleži izražajo pojave šovinističnega nacionalizma in diskriminacij do imigrantov.

5. In pri katerih kategorijah razkrivamo izrazitejša stališča militantnejšega nacionalizma? To so kategorije delavstva in nižje izobražene kategorije. Trend teh pogledov kaže naraščanje proti manj izobraženim kategorijam. Manj pogosto pripravljeno za nasilje v okolju zoper tujce izraziteje zaznavajo kategorije mladih, srednje izobraženih in gmotno višje stoječe kategorije. Ocene, da teh pojavov v okolju ni, naraščajo s stopnjami izobrazbe anketirancev. Kategorije mladih se tudi odločajo za nadpovprečne ocene, da so neonacistične ideje v njihovem okolju prisotne, čeprav ne pogosto. Vendar kategorije bolj izobraženih pa nadpovprečno menijo, da neonacističnih idej v njihovem okolju ni mogoče najti. Po pričakovanju so stališča militantnejšega nacionalizma manj zasidrana med kategorijami z višjimi izobrazbenimi ekonomskimi statusi ter pri kategorijah zadovoljnih z delovnimi razmerami. To so hkrati tudi kategorije, ki poudarjeno izražajo oceno o privlačnosti stikov s tujci, kategorija bolj izobraženih pa z nadpovprečnimi deleži svojih stališč meni, da se nasilja nad tujci in begunci lotevajo le primitivci.

Povezanost stališč

1. Stališča do narodne zavesti in identitete so med seboj povezana. Izrazi narodne identitete pa nadpovprečno izražajo tudi negativne ocene do imigrantov in beguncev. Izrazitejši izrazi narodnega zavedanja so povezani s stališči previdnosti do pripadnikov drugih narodov. Iz povezav med mnenji o pomenu samostojnosti Slovenije in o vključevanju v Evropo je razvidno, da je samostojnost Slovenije razumljena kot pogoj za njeno vključevanje v evropske povezovalne procese.

Kategorije, ki so nenaklonjene mešanju različnih kultur, ki torej niso naklonjene medetničnim pluralističnim procesom, akulturaciji ali interkulturalizmu, vidijo v medetničnih stikih očitno le konflikte, so hkrati tudi nerazpoložene in nestrpne do imigrantov in prihodnjih imigracij.

2. Zveze med mnenji ponazarjajo razpoloženje javnosti, ki zadeva medetnične odnose v Sloveniji. Tako moremo posplošeno ugotoviti, da se negativne sodbe o imigrantih povezujejo s stališči, ki nasprotujejo priznanju kulturnih pravic imigrantom, pravic do razvijanja njihovih gospodarskih dejavnosti, lastnih množičnih občil, razvijanju stikov z matično družbo, šolanju njihovih otrok v maternem jeziku. Po drugi strani pa se pozitivni pogledi do imigrantov povezujejo z mnenji, ki se zavzemajo za priznavanje različnih pravic imigrantom. Vidne so tudi zveze med stališči, ki ocenjujejo stike med različnimi etničnostmi kot problematične, s stališči nepriznavanja različnih posebnih kulturnih pravic imigrantom in zagotovljenim možnostim, da razvijajo odnose s svojim matičnim narodom. Razumljivo je, da so stališča kategorij anketirancev, ki se ne strinjajo z ocenami medetničnih stikov kot problematičnih, povezana z naklonjenimi sodbami o priznavanju pravic imigrantom.

3. Pričakovane so povezave med stališči, ki ocenjujejo, da je slovenska država preveč lahkotno podeljevala državljanstvo imigrantom, in stališči, ki zanikajo priznavanje posebnih pravic imigrantom. Kategorije anketirancev, ki so nezadovoljne s tem, da so imigranti po osamosvojitvi Slovenije pridobili slovensko državljanstvo, hkrati z nadpovprečnimi deleži izražajo tudi nestrpne sodbe do zagotavljanja kulturnih pravic imigrantom ter možnosti gojenja stikov z njihovimi matičnimi narodi. Nestrpna stališča se torej prekrivajo, kar kaže na dokajšnjo celovitost nestrpnosti do imigrantov. Po drugi strani pa se kažejo povezave med stališči, ki se ne strinjajo z mnenjem o preveč lahkotnem podeljevanju slovenskega državljan-

stva imigrantom in predlogi, ki se zavzemajo za priznavanje posebnih pravic imigrantom.

Logične so zveze ocen, ki izražajo negativen odnos do imigrantov, in stališč, po katerih je dopustno, da bi slovenska oblast odvzela imigrantom že priznано slovensko državljanstvo (zagotovljeno z izjavo o dobrih namerah pred plebiscitom o samostojnosti Slovenije pred 23. 12. 1990). Pozitivne sodbe o imigrantih pa se nasprotno povezujejo s stališči, ki nasprotujejo dopustnosti odvzema že priznanega slovenskega državljanstva imigrantom. Ocene negativnih odnosov do imigrantov so povezane s sodbami o nedopustnosti dvojnega državljanstva imigrantov, pozitivne ocene imigrantov pa z ocenami o dopustnosti njihovega dvojnega državljanstva. Podobne logične povezave se kažejo tudi z ocenami o (ne)dopustnosti dvojnega državljanstva imigrantov in ocenami o preveč lahkotnem podeljevanju državljanstva imigrantom. K prejšnji ugotovitvi o celovitosti nestrpnosti do imigrantov lahko še dodamo, da se v negativnih odnosih do imigrantov kažejo tudi skrajnejša stališča, ki izražajo dopustnost odvzemanja že priznanih in zagotovljenih pravic v predplebiscitarnem obdobju. Te povezave med stališči opozarjajo na prisotnost pojavov ksenofobije, diskriminacije in šovinističnih nacionalističnih primesi.

4. Tudi nenaklonjena stališča do prihodnjih imigracij v Slovenijo, v zvezi s katerimi so zelo verjetno mišljene predvsem imigracije z območij nekdanje Jugoslavije, so povezana s stališči, ki nasprotujejo priznanju posebnih kulturnih, informacijskih, ekonomskih pravic in dopuščanju stikov z njihovimi matičnimi narodi. Najskejnejši pogledi, da je treba migracije povsem ustaviti, so povezani s stališči do nepriznavanja posebnih pravic imigrantom. Zmernejši pogledi o omejitvi imigracij in sprejemljivi pogledi o dopustnosti imigracij družinskih članov trajnih imigrantov se povezujejo s strpnejšimi pogledi o priznavanju posebnih kolektivnih pravic imigrantom (razvijanje imigrantskih gospodarskih dejavnosti, izdajanje lastnih časopisov in posebne oddaje na RTV, gojenje stikov z matičnim narodom). Kategorije, ki odnose z imigranti negativno ocenjujejo, hkrati tudi z nadpovprečnimi deleži sodijo, da je treba v prihodnje imigracije v Slovenijo povsem ustaviti. Celovitost nestrpnosti do imigrantov ni razvidna le v ocenah sedanjih odnosov, marveč se kaže tudi v nestrpnosti glede prihodnjih imigracij.

5. Nadaljnji pregled povezav med stališči pokaže, da so povezane ocene, ki izražajo etnično distanco do imigrantov, z negativnimi sodbami o odnosih z imigranti. Zanimivo je, da se izrazi etnične distance do imigrantov povezujejo tudi z izrazi etnične distance do Židov. To pa pomeni, da gre pri teh kategorijah anketirancev za celovitejša nestrpna stališča etnične distance, ki zadevajo tudi etnične skupine, ki so v slovenskem okolju maloštevilčne in ki avtohtonega prebivalstva morda navidezno ali dejansko ne ogrožajo.

6. Ocene o negativnih ali pozitivnih odnosih do beguncev so smiselno povezane z ocenami različnih vidikov razmerij avtohtonega prebivalstva do beguncev.

Ocene negativnih odnosov do beguncev poudarjeno izrekajo tiste kategorije anketirancev, ki ne bi bile v prihodnje pripravljene pomagati beguncem, in tiste, ki jim ne morejo nuditi pomoči. Ocene negativnih odnosov do beguncev so tudi povezane s sodbami o nedopustnosti trajnejšega bivanja beguncev v Sloveniji in z mnenji, da bi morala slovenska država najprej poskrbeti za svoje državljane, potem pa dajati pomoč beguncem. Razumljivo je, da se pozitivne ocene odnosov do beguncev povezujejo s stališči, ki izražajo: pripravljenost nudenja pomoči beguncem, dopustnost prehoda beguncev v trajnejše imigrante in nestrinjanje z mnenjem, da je treba najprej poskrbeti za slovenske državljane in šele potem pomagati beguncem.

Stališča do prijaznega, pa tudi brezbriznega razpoloženja v okolju do beguncev so povezana s stališči do prihodnje pomoči beguncem, do dopustnosti trajnejšega bivanja beguncev in do nestrinjanja s stališči, naj slovenska država najprej poskrbi za svoje državljane in potem za begunce. Stališča, ki ocenjujejo razpoloženje do beguncev kot nenaklonjeno, pa so seveda povezana s stališči, nenaklonjenimi nudenju pomoči beguncem, kakor tudi s stališči do prednostnih obveznosti slovenske države do lastnih državljanov pred begunci. Povezave stališč, ki zadevajo odnose do beguncev, kažejo na celovitost naklonjenih in nenaklonjenih razpoloženj avtohtonega prebivalstva do njih in jih je mogoče razumeti kot posebni vidik razpoloženj do imigrantov.

7. Raziskava povezav stališč, ki zadevajo izraze skrajnejšega šovinističnega nacionalizma, pokaže na povezave stališč, ki označujejo medetnično mešanost kot problematično, s pritrdilnimi stališči, ki izražajo hotenja, naj bi v Sloveniji živeli le Slovenci. Negativne ocene odnosov do imigrantov, sodbe o etnični distanci do njih in stališča do prihodnje ustavitve imigracij so tudi povezana z mnenji, ki izražajo težnje po etnično homogeni Sloveniji.

Povezave, ki opozarjajo na izraze militantnejšega nacionalizma, so vidne v povezavah mnenj o problematičnosti razmer v večetničnih okoljih, kjer prihaja do stikov in mešanja med pripadniki različnih kultur, ter ocen, da bodo morali ljudje vzeti zadeve v svoje roke, če slovenska država ne bo ustrezno zaščitila Slovencev pred Neslovinci (imigranti). Razumljivo je, da so prav tako povezana nasprotna stališča do nenaklonjenosti, nestrpnosti do imigrantov in stališča do zavračanja akcije ulice proti imigrantom. Tudi drugi vidiki nestrpnih in disjunktivnih odnosov do imigrantov so povezani z naklonjenimi mnenji o militantnejšem nacionalizmu. Opazna je zveza med izražanjem etnične distance do imigrantov ter stališč do prihodnje popolne ustavitve imigracij in med stališči do zaščitnega delovanja ulice proti imigrantom. Vidne so tudi druge zveze med stališči različnih oblik skrajnejšega šovinističnega nacionalizma in militantnejšega nacionalizma. Tako opazamo povezanost stališč, ki izražajo željo, da bi v Sloveniji bivali samo Slovenci (etnično homogena Slovenija), in stališč do delovanja ulice proti imigrantom za zaščito avtohtonega prebivalstva. Povezane so nadaljnje ocene, da bi bilo treba najprej odpuščati med delavci imigrante, šele nato Slovence, in stališči do zaščitne akcije ulice proti imigrantom. Pričakovane so tudi zveze med ocenami, ki razkrivajo pogostost nacionalne nestrpnosti v okoljih, in ocenami o pogostosti pripravljenosti na nasilna dejanja zaradi sovraštva do tujcev. Povezave se kažejo tudi med gornjima vrstama ocen, ki prisotnost nacionalne nestrpnosti in pripravljenosti za nasilna dejanja v okolju ocenjujejo kot redkejša.

Povsem jasne so zveze med pogledi ki odsevajo različne načine militantnejšega nacionalizma. Gre za povezave ocen o pogostosti pripravljenosti za nasilje, spodbujeno s ksenofobijo do imigrantov, z ocenami, ki soglašajo z akcijo ulice zoper imigrante.

Povezava stališč, ki zadevajo skrajnejše oblike nacionalizma, pokaže, da del anketirancev, ki izražajo nestrpnost, etnično distanco do imigrantov in druge oblike disjunktivnih odnosov, hkrati tudi izraža stališča do skrajnega, šovinističnega in militantnejšega nacionalizma. Te povezave kažejo tudi, da je del anketirancev, ki sprejema stališča šovinističnega nacionalizma, z nadpovprečnimi deleži tudi naklonjen stališčem, ki jih označujemo kot militantneje nacionalistična. Očitna je tudi zveza med ocenami o pripravljenosti za militantna, nacionalistično zaščitna ravnanja v okolju in sprejemanju zamisli o militantnem delovanju proti imigrantom.

1. Zapleteni in težavni procesi prehoda z globljimi spremembami socialne statifikacije in pojavi negotovosti spodbujajo težnje po iskanju zavetja v socialni in nacionalni državi – z utrjevanjem nacionalne in narodne zavesti ter identitete – hkrati pa vzbujajo tudi številne pojave etnične nestrpnosti s pojavi etnonacionalizma in izostrujejo procese etnične stratifikacije.

2. Globalni družbeni procesi, ki se porajajo med prehodom z novimi konflikti in omejenostjo tekmovanja, kažejo, da je razvoj celovitejšega strukturalnega pluralizma težaven in dolgotrajnejši proces, kar zastavlja vprašanje o možnostih razvoja etničnega pluralizma. Osrednje mesto pripada novonastali nacionalni državi in političnemu subsistemu, to pa omejuje avtonomijo drugih subsistemov in manjšin ter utrjuje pojave etnične stratifikacije, predvsem v razmerju med avtohtonimi in imigranti.

3. Pozno nastala slovenska nacionalna država s svojimi tradicionalnimi, nemodernimi značilnostmi omejuje možnosti za uveljavljanje sodobnejših procesov denacionalizacije in nadnacionalnih integracij. Spremembe socialne stratifikacije in globalnejših družbenih procesov so povezane z etnocentrično zaščitno vlogo močne nacionalne države. Vzhodni tip nacionalizma odigrava pomembno mobilizacijsko vlogo, hkrati pa nastajajo tudi pojavi etnocentričnega nacionalizma in neonacionalizma. Vloga nove nacionalne države je protislovna. Ob poudarjenem zadovoljstvu zaradi njenega nastanka se hkrati – verjetno tudi zaradi neuresničenih pričakovanj – poraja problem konsenza, ki prizadeva državne institucije.

4. Nacionalno zavest javnost izrazito izraža; zorela je v dolgem obdobju pred pridobitvijo samostojnosti. Poudarjene pozitivne ocene nacionalne samostojnosti, stališča do navezanosti na Slovenijo ter uravnoteženi pogledi na samostojnost Slovenije in njeno vključevanje v Evropo kažejo na vsesplošno razširjeno nacionalno identiteto. Pojavi dvomov o nadnacionalni integraciji (neonacionalizem) slovenski javnosti niso tuji. Razumljivo je, da sta prav tako izrazito poudarjeni narodna zavest in identiteta, za kar govorijo pozitivne ocene odnosov do naroda, prednosti občutki do slovenstva, izražena skrb za ohranitev kulturne dediščine in jezika in uveljavljeni pozitivni stereotipi o pridnih Slovencih. Slovenska javnost pa je nezaupljiva do drugih in srečujemo se z občutki ogroženosti s strani sosednjih in drugih narodov.

5. Etnična nestrpnost in etnična stratifikacija sta razvidni predvsem v odnosih avtohtonih do imigrantov, pa tudi do drugih etničnosti. Etnična distanca med prehodom, v ozračju vsesplošne socialne nestrpnosti, se pogloblja in širi. Politični razlogi med osamosvajanjem so Slovence oddaljili od drugih narodov nekdanje Jugoslavije in zdaj se čutijo etnično najbližji Avstrijcem.

6. Ker se javnost strinja le z možnostmi ohranjanja stikov imigrantov z matičnim narodom, pa do neke mere tudi s priznavanjem kulturnih pravic imigrantom, je očitno, da se zavzema za procese nerazvitega etničnega pluralizma na področju zasebnega, na področju javnega pa izraža težnje po adaptaciji imigrantov preko adaptacijske akulturacije kulturi in institucijam slovenske družbe. Gre za procese nepopolne integracije imigrantov. Zaradi mnogih razlogov tudi v prihodnje ni mogoče pričakovati premikov od nerazvitih k razvitejšim oblikam etničnega pluralizma in interkulturalizma. Utemeljena pa so pričakovanja o integraciji druge generacije imigrantov z asimilacijo, razen Muslimanov. Proces vključevanja imigrantov iz nekdanje skupne države bodo podobni kot pri drugih mednarodnih imigrantih. Večinska javnost ni naklonjena priznavanju takšnih kulturnih in drugih

pravic imigrantom, s pomočjo katerih bi širili svojo kulturo iz zasebnosti v javnost. Opazni sta nasprotovanje lastnim političnim dejavnostim imigrantom in vidno nerazpoloženje do vključevanja imigrantov tudi v okvire institucij slovenskega političnega sistema, na kar kažejo stališča nenaklonjenosti javnosti do pridobivanja slovenskega državljanstva imigrantov.

7. Nerazpoloženje javnosti do beguncev je prisotno in narašča, čeprav je manj izraženo kot do imigrantov. Razpoloženje se giblje med nenaklonjenostjo in brezbriznostjo. Javnost ni naklonjena trajnejšemu bivanju beguncev. Kljub takšnim stališčem pa je pripravljenost pomagati beguncem še zmeraj visoka.

8. Verbalni izrazi etnocentričnega nacionalizma, povezanega z državljskim nacionalizmom, se kažejo kot nestrpnost in šovinizem do imigrantov v težnjah po etnično homogeni Sloveniji in diskriminaciji imigrantov. Militantnejše, skrajnejše pojavne oblike pa izražajo stališča, ki se zavzemajo za akcijo ulice proti imigrantom, ocene o razširjenosti pripravljenosti za nasilje proti imigrantom v okolju in o prisotnosti simpatij z neonacizmom. Ocene o razširjenosti verbalnih pojavov etnonacionalizma vzbujajo skrb. Etnonacionalistična stališča se opazno povečujejo in doseženi deleži kažejo na obsežno zaledje teh pogledov, ki opozarjajo na nevarnost, da bi verbalni izrazi skrajnejšega etnonacionalizma mogli spodbuditi incidente in izbruhniti v zaostrenih oblikah konfliktov. Izvorov etnonacionalizma ne moremo seveda iskati le pri avtohtonem prebivalstvu in njihovi dejanski ali navidezni ogroženosti v težavnih razmerah prehoda. Spodbujajo jih gotovo tudi ravnana dela imigrantov, ki so nerazpoloženi do samostojnosti Slovenije in vzbujajo politične konflikte, se ne adaptirajo na razmere v imigrantski družbi in z manifestacijami svoje kulturne različnosti ustvarjajo vtis kulturne ogroženosti avtohtonih.

9. Zavedanje nacionalne in narodne pripadnosti je dokaj enakomerno razporejeno med vsemi družbenimi kategorijami. Kategorije z nižjimi statusi so enostransko bolj navezane na narodno in lokalno okolje, medtem ko kategorije z višjimi izobrazbeno – kvalifikacijskimi statusi izraziteje poudarjajo tako pomen nacionalne samostojnosti kakor tudi pomen vključevanja Slovenije v evropski družbeni prostor. Kategorije, ki so bolj nestrpne in med katerimi so tudi bolj razširjeni skrajnejši etnocentrični pogledi na imigrante pa tudi na begunce, so znane. To so kategorije: z nižjimi izobrazbenimi in socialnoekonomskimi statusi, kategorije nezadovoljnih z razmerami v slovenski družbi, kategorije pristašev nacionalistično usmerjenih političnih strank. Strpnejše poglede pa najdemo pri kategorijah z višjimi statusi, pri kategorijah, zadovoljnih z razmerami v Sloveniji, pri kategorijah pristašev levih in levosredinskih strank in seveda pri zainteresiranih kategorijah imigrantov. Pomembno opozorilo prihaja od bolj izobraženih kategorij, ki z nadpovprečnimi deleži sodijo o prisotnosti nestrpnosti do imigrantov v svojem okolju.

10. Povezave stališč opozarjajo, da se izrazitejša narodna identiteta kaže v negativnih razmerjih do imigrantov in da nestrpnost do imigrantov spodbuja prepričanje o problematičnosti stikov med različnimi kulturami. Negativna stališča do imigrantov so dokaj celovita glede na njihovo povezanost, saj se kažejo v nasprotovanjih do priznavanja njihovih pravic, v zamislih o odvzetju že priznanih državljskih pravic, v stališčih etnične distance do imigrantov. Celovitost nestrpnosti do imigrantov je razvidna tudi v povezanosti stališč do nepriznavanja različnih pravic imigrantom in v povezanosti teh odklonilnih stališč s stališči do popolne ustavitve imigracij. Povezave stališč, ki zadevajo odnose do beguncev, dopolnjujejo celovitost nerazpoloženj avtohtonega prebivalstva do imigrantov. Na celovito povezanost nestrpnosti do imigrantov kažejo tudi povezave med temi ocenami in stališči skrajnejšega šovinističnega in militantnejšega etnocentričnega nacionaliz-

ma. Tako lahko sklenemo, da se celovite povezave kažejo kot povezave med nestrpnimi stališči, različnimi vidiki negativnih odnosov do imigrantov. Ti pogledi pa se povezujejo z izrazi šovinističnega in militantnejšega nacionalizma. Gre pa tudi za povezanost med stališči, ki jih označujemo kot skrajno nacionalistična.

Tako kot ugotavljamo celovitost povezav med nestrpnimi stališči, najdemo celovito povezana tudi stališča, ki izražajo strpne odnose do imigrantov in beguncev ter do slednjih tudi pripravljenost za pomoč.

LITERATURA:

- BERRY J., KIM Y., BOSKI P. (1989): *Psychological Acculturation of Immigrants*, v: Y. Kim, W. Gudykunst: *Cross Cultural Adaptation*, Sage, London.
- BERRY B. (1965): *Race and Ethnic Relations*, Houghton Mifflin Co, Boston.
- GELLNER E. (1991): *Nacionalizem*, v: R. Rizman: *Študije o etnonacionalizmu*, Krt, Ljubljana.
- GELLNER E. (1993): *Nacionalizem in politika v Vzhodni Evropi*, Teorija in praksa 3-4.
- JUŽNIČ S. (1993): *Identiteta*, knjižna zbirka TIP, Ljubljana.
- KATUNARIČ V. (1993): *Interkulturalizem*, Teorija in praksa, 1-2.
- KLINAR P. (1992): *Pasti in obeti nacionalnih držav*, Teorija in praksa 5-6.
- KLINAR P., TRAMPUŽ C. (1992): *O družbeni neenakosti in revščini v Sloveniji*, Teorija in praksa 11-12.
- LAYTON-HENRY Z. ur. (1990): *The Political Rights of Migrant Worker in Western Europe*, Sage, London.
- MAYER T. (1991): *Razlikovati narod, etnos in demos*, v: R. Rizman ur.: *Študije o etnonacionalizmu*, Krt, Ljubljana.
- PARK R. (1949): *Race and Culture*, Free Press, New York.
- REX J. (1985): *The Concept of MultiCultural Society*, Univ. of Warwick.
- RIZMAN R. (1991): *Teoretska strategija v študijah etnonacionalizma*, v: R. Rizman ur.: *Študije o etnonacionalizmu*, Krt, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 86. Raziskava, opravljena marca in aprila 1986 na reprezentativnem vzorcu 2053 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, Raziskovalni inštitut FSPN, CJMMK, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 90/2. Raziskava, opravljena novembra 1990 na reprezentativnem vzorcu 2059 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, Raziskovalni inštitut FSPN, CJMMK, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 91/2. Raziskava, opravljena novembra 1991 na reprezentativnem vzorcu 2080 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, Raziskovalni inštitut FDV, CJMMK, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 92/1. Raziskava, opravljena februarja 1992 na reprezentativnem vzorcu 1035 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, IDV FDV, CJMMK, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 92/3. Raziskava, opravljena oktobra in novembra 1992 na reprezentativnem vzorcu 2024 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, IDV FDV, CJMMK, Ljubljana.
- SLOVENSKO javno mnenje 93/1. Raziskava, opravljena oktobra in novembra 1993 na reprezentativnem vzorcu 1050 polnoletnih prebivalcev Republike Slovenije, IDV FDV, CJMMK, Ljubljana. Iz te raziskave so povzeti bistveni podatki, ki so interpretirani v tem prispevku. Pri analizi razlik v stališčih posameznih kategorij anketirancev in pri analizi povezanosti stališč smo upoštevali standardizirane rezidualne (standardizirane razlike med teoretičnimi in empiričnimi frekvencami), ki so pri pogoju nepovezanosti porazdeljeni približno po standardizirani normalni porazdelitvi.
- SMITH J. (1986): *State Making and National Building*, v: J. Hall ur.: *States in History*, Basic Blackwell, London.
- SNYDER J. (1993): *Nationalism and the Crisis of the Soviet State*, Survival, 1.
- TIRYAKIAN E., NEVITTE H. (1991): *Nacionalizem in modernost*, v: R. Rizman ur.: *Študije o etnonacionalizmu*, Krt, Ljubljana.
- TRIAMAN D., SZELENYI D. (1991): *Projekt: Social Stratification in Central and Eastern Europe after 1989* (razmnoženo).
- VAN DEN BERGHE P. (1992): *Moderna nacionalna država, oblikovalka nacije ali uničevalka nacije*, Teorija in praksa 11-12.

ANDREJ KIRN*

Znanost in družba

Uredništvo Teorije in prakse se je odločilo, da bo v naslednjih številkah odprlo tematsko rubriko, ki bi obravnavala najrazličnejše razsežnosti razmerja med znanostjo in družbo na Slovenskem in njeno vključenost v svetovno znanost.

Pod znanostjo razumemo vse tiste osnovne tipe in ravni raziskovanja, ki se običajno pokrivajo s pojmi temeljno, temeljno usmerjeno, aplikativno in razvojno raziskovanje. K sodelovanju vabimo tako strokovnjake iz univerzitetne, institutske kot tudi gospodarske raziskovalne sfere. Moderna znanost je izoblikovani podsistem družbe, toda hkrati mora ravno zaradi te izoblikovanosti biti v interakciji in povezavi s številnimi drugimi podsistemi, kot so: izobraževanje, kultura, gospodarstvo, tehnologija, politika idr. Avtonomija znanosti ne pomeni izolacije znanosti.

V Sloveniji se je v nekoliko bolj oddaljeni in bližnji preteklosti zvrstilo več strokovnih posvetovanj, ki so obravnavala znanstveno-tehnološko politiko v Sloveniji, položaj družbenih znanosti, slovenski znanstveniki v tujini idr. Teorija in praksa je objavljala prispevke s tovrstnih, znanstvenih razprav. Svoj interes in pozornost za to problematiko naj izpričuje tudi sedanje povabilo.

I

Moderna znanost je brez ozira na področje (naravoslovna, tehniška, biotehniška, medicinska, družboslovna, humanistična) postala takšen dejavnik razvoja in kulture, da je, mogoče se sliši čudno, ravno zaradi svojih uspehov, postala sama sebi in družbi družben problem (npr. etični, ekološki, politični, ekonomski). Če je novoveška znanost odčarala svet (Max Weber), pa ga je »postmoderna« znanost 20. st. s svojimi spoznanji ponovno »začarala«. Še več, lahko bi rekli, da je začarala tudi samo sebe s svojimi paradoksi in novim videnjem sveta, narave in človeka. Postmoderna znanost ne izziva človeka samo s svojimi abstrakcijami in vse bolj zapleteno potjo med teorijo in empirijo, ampak ga izziva tudi v njegovi domišljiji, ko možnosti znanosti začnejo presegati njegov fantazijski svet.

Ko so strokovna in znanstvena spoznanja postala neposredni ali posredni izvor moči, dejavnik družbenega odločanja in upravljanja, dejavnik tehnoloških, tehnoloških, medicinskih in družbenih inovacij, je tako znanost s svoje strani prisiljena, da vedno znova zaradi svojih lastnih sprememb in sprememb v družbi oblikuje dialog z drugimi podsistemi, s katerimi je v direktni ali indirektni interakciji. Slovensko znanost bodo bolj kot v preteklosti določali svetovni trendi znotraj znanosti same in njene izoblikovane družbene vloge, ki pa so si zelo podobne v vseh znanstveno-tehnološko razvitih družbah.

* Dr. Andrej Kirn, redni profesor na FDV v Ljubljani.

II

Znanost ima tako svoje lastne *notranje* družbeno-organizacijske, psihološko-motivacijske, kadrovske, ekonomske, epistemološke kot tudi svoje *zunanje* družbene probleme, ki izhajajo iz njene vpetosti v globalno družbo, družbeni razvoj in ne nazadnje od njene finančne družbene odvisnosti. Delitev obeh ravni in zvrsti problemov je bolj metodično-mehanične narave, v stvarnosti pa so v vzajemni odvisnosti in se med seboj pogojujejo. Procesi specializacije in multi- ter interdisciplinarnosti so predvsem notranja zadeva znanosti, toda hkrati pa to vpliva na celotni način mišljenja in v končni instanci tudi na način razumevanja in reševanja družbeno relevantnih znanstvenih problemov (npr. ekoloških). Od tega, kako in v kakšnem obsegu je znanost družbeno financirana, pa bodo odvisne tudi kvaliteta infrastrukture znanosti, njen obseg raziskovanja in njen interes za spoznavne probleme, ki so hkrati tudi prakseološko relevantni ipd.

Med notranjo znanstveno problematiko nedvomno sodi vloga obstoječih meril (indeksa citatov idr.) za financiranje raziskovalnih nalog in pritiska za dvigom kvalitete. So ta merila količinska, kvalitativna ali oboje hkrati? Znanstveni citat ima lahko zelo raznovrstne funkcije. Obča veljavnost indeksa citiranja in elementi njegove specifičnosti za družbene, humanistične in delno celo za geografske, geološke in morda še katere znanosti, ki so vezane tudi na nacionalno, kulturno, družbeno specifičnost in specifičnost geografskega, fizičnega in bioekološkega prostora. Celostne podobe odličnosti določenih profilov strokovnjakov ne predstavljajo samo njegove objave, ampak tudi njegove izjemne vrhunske veščine (npr. kirurga – raziskovalca – inovatorja, inženirja – inovatorja – raziskovalca, kliničnega psihologa – raziskovalca ipd.). Eno je ocena čisto znanstvenih dosežkov, drugo pa kompleksna ocena celotne dejavnosti.

Tudi znanost, raziskovanje je zelo diferenciran in heterogen svet sposobnosti in dosežkov. Nekateri zakoni (mogoče bi bil bolj ustrezen manj pretenciozen termin »scientometrične pravilnosti«) kot npr. Lotkov zakon, Priceov zakon znanstvenega elitizma kažejo, da največji delež količinske znanstvene produkcije (verjetno pa tudi kvalitativne) odpade na majhen procent najbolj produktivnih znanstvenikov. Nekateri so odkrili naslednjo zanimivo tendenco v razvoju znanosti: delež pomembnih dosežkov v celotni znanstveni produkciji predstavlja kvadratni koren iz celotnega števila vseh dosežkov. Da sodobna znanost funkcionira v sedanjem obsegu, mora plačevati svojo entropijsko ceno, čeprav si vsak »zdrav« sistem znanosti in politike prizadeva, da bi bila ta cena čim nižja. Voluntarizem politike znanosti, ki bi hotel v znanosti imeti samo najvišje vrhove, v bistvu sodi, da so obstoječe scientometrične pravilnosti nekaj slučajnega, zgolj posledica premalo zaostrenih kadrovskih kriterijev, kriterijev financiranja, konkurenčnosti in kvalitete. Ali pa so scientometrične pravilnosti s svojim »entropičnim« sporočilom tudi nujni izraz dejstva, da znanost je in bo še bolj postala množična dejavnost?

III

Z zavestno akcijo »2000 mladih raziskovalcev« se je slovenska znanost začela pomlajevati, ko so jo že usodno načeli simptomi staranja in je povprečna starovska struktura univerzitetnih učiteljev bila na skrajnem robu tiste zgornje meje (nad 40 in 45 let), kjer so po raziskavah znanstvene ustvarjalnosti vse bolj redki izredno prodorni in pomembni znanstveni dosežki, kar pa seveda ne pomeni konec vseh dosežkov in ustvarjalnosti. So pa tudi v novejši zgodovini znanosti mnoge znane izjeme glede na to statistično posplošitev. Ali tudi sedaj v obdobju »tranzicije« ne obstaja nevarnost, da bodo najbolj talentirani mladi raziskovalci zaradi neustrez-

nih pogojev na univerzi, v inštitutih in zlasti v gospodarstvu trajno zapustili državo? Si takšno veliko investicijsko darilo svetovni znanosti lahko privoščimo? Najbrž ne.

Kakšna je senzibilnost in kakšen je interes znanstvenih intelektualcev za strokovno nastopanje v širši javnosti in ne samo v znanstveni skupnosti, je odvisno spet tako od prevladujočih norm v znanstveni skupnosti sami v določenem obdobju kot tudi od razmer v globalni družbi in kulturi.

IV

V sodobni znanosti nasploh, zlasti pa v naravoslovnih, tehničnih in medicinskih je vrhunska tehnična raziskovalna oprema postala pomemben pogoj za znanstveno ustvarjalnost in originalnost. Koliko je ta pogoj v slovenski znanosti izpolnjen nasploh in v posamičnih disciplinah? Nekateri laboratoriji v industriji imajo boljšo opremo kot v inštitutih in na univerzi. Ali takšno situacijo koristijo univerzitetni oddelki, katedre, inštituti?

Pogosto se sliši, da je bil in bo glavni temelj slovenske identitete v bodočnosti umetniška in znanstvena ustvarjalnost, športni dosežki ter naša kulturna in naravna dediščina. Bojim se, da bo ta kulturna identiteta resno ogrožena brez določene mere, našim zmogljivostim in velikostim primerne, gospodarske in tehnološke identitete. Nekateri poznavalci opozarjajo na katastrofalni upad tehnološke inovativnosti slovenskega gospodarstva. Ti vzroki so seveda zelo raznovrstni in imajo svoje temelje v gospodarstvu samem kot tudi v (ne)spodbujevalni tehnološki inovativni funkciji države. Ustvariti identiteto na gospodarsko-tehnološkem področju je po moji sodbi težje kot izoblikovati identiteto v kulturni in znanstveni sferi, ker je v prvem primeru v igri več raznovrstnih pogojev in ker je determinanta velikosti (trga, kapitala, kadrov idr.) bolj odločilna kot pri kulturni in znanstveni identiteti. Če pri gospodarsko-tehnološki identiteti ne bomo uspešni, slovenskemu narodu ne bo v veliko pomoč, če bodo njihovi znanstveniki objavili še tako veliko odličnih znanstvenih člankov v eminentnih revijah. Seveda pa za takšno morebitno gospodarsko stanje ne bo mogoče kriviti znanosti in zlasti še ne kvalitetne znanosti. Raziskovalna sfera in temeljna usmerjena znanost sta na dolgi rok samo eden izmed pogojev tehnološke uspešnosti in prodornosti. Celo pri velikih državah vodstvo v temeljni znanosti nikdar ni avtomatično impliciralo vodstva na ekonomsko-tehnološkem področju. Pri malih državah pa je situacija še toliko bolj specifična, ker ne morejo igrati vodstva v temeljni znanosti, čeprav je njihov prispevek k svetovni znanosti lahko premosorazmeren z njihovo velikostjo in številom raziskovalcev in čeprav imajo odlične svetovne znane posameznike in skupine. Vedno bodo morale več jemati iz svetovne zakladnice znanja, kot pa bodo absolutno prispevale vanjo. Bogastvo komunikacij s svetovno znanostjo, prenos in tekoče seznanjene z njihovimi dosežki so za male znanstvene skupnosti še bolj pomembni kot za velike.

V

Fronta temeljnega raziskovanja je lahko mnogo širša kot fronta kvalitetnega tehnološko-razvojnega raziskovanja. Struktura temeljnega raziskovanja naj bo odvisna predvsem od kvalitete znanstvenih kadrov, strukturo razvojno-tehnološkega raziskovanja pa naj diktirajo gospodarsko-tehnološki interesi, potrebe, zmogljivosti, prioritete. Vendar pa nekateri sodijo, da je takšna sicer elegantna razmejitev na žalost preveč preprosta in da mora tudi pri tehnološko-razvojnih raziskavah biti prisotna podporna vloga države in ne samo usmerjevalna regulacij-

ska in selektivna funkcija trga. Nesporno obstaja trend, da se večata vloga in prispevek temeljnega raziskovanja pri mnogih tehnoloških, pa tudi družbenih inovacijah, kar so nekateri, mogoče nekoliko formalno, empirično dokazovali tudi s strukturo uporabljenih virov, kjer je bila temeljna znanost zastopana celo s 70 in več odstotki. Seveda pa je vloga temeljnega znanja še vedno zelo različna pri različnih inovacijah na različnih področjih. Ne samo zaradi časovnega zamika, ampak še bolj zaradi številnih posrednih miselnih povezav je uspešne tehnološke inovacije tako težko povezati z določenimi posamičnimi idejami in znanstvenimi odkritji, kot je težavna lokacija izvora gozdnega požara, ki ga je zanetila iskra. Številni razlogi in pogoji za uspešne kot tudi neuspešne inovacije so zunaj znanosti same. Zaradi okrepljene povezave tehnološke inovacije s temeljno znanostjo se je spremenil tudi vzorec družbenega opravičevanja sredstev za temeljno znanost. Temeljno raziskovanje so včasih primerjali z umetnostjo, ki jo je treba podpirati zavoljo nje same oziroma zaradi njene obče kulturne, človeške vrednosti. Samo spoznanje naj bi bilo tudi takšna univerzalna vrednota po sebi brez ozira na njene možne koristne nasledke. Sedaj pa se težišče premika od kulturološko-epistemološke k bolj pragmatični prozaični argumentaciji, ki gleda na izdatke za temeljno raziskovanje kot na neke vrste družbeno režijske stroške celotnega sistema raziskovanja, razvoja in kvalitetnega izobraževanja. Njihova povračila niso specifično določena, ampak prispevajo k celotni razvojno-inovativni aktivnosti družbe.

VI

Znanost v sodobni družbi ne more preživeti in računati na stalno širjenje svoje materialne in kadrovske osnove, če družba vsaj na globalni ravni, ne v vsakem primeru, ne zazna očitno njenih povračil in koristi in če znanost sama ne bo sposobna obvladati in preprečevati tveganj, ki izhajajo iz znanstveno-tehnološkega razvoja. Znanost bo vse bolj obremenjena z nehotenimi in nezaželenimi posledicami svojih lastnih uspehov. Mnoge družbe so zašle v krizo tudi zaradi svojih blokad znanstveno-tehnološki ustvarjalnosti, lahko pa bodo v bodočnosti zašle v krizo zaradi svoje hipertrofirane, fragmentirane in na neustrezne cilje in probleme usmerjene ustvarjalnosti. Splošno prepričanje 18. in 19. stol., da znanost producira zgolj rezultate, ki predstavljajo splošno dobrobit človeštva, je najbrž enkrat za vselej izgubljeno. Na vsej črti in z vso globino se bo znanost morala soočiti z resnico stare kitajske modrosti, ki pravi, da kdor hoče imeti samo dobro brez zla, red brez nereda, ta ne pozna načel nebes in zemlje in ne ve, kako so povezane stvari.

. . .

Mnogo je še razsežnosti v kompleksu »znanost–družba« (znanost–gospodarstvo, znanost–kultura, znanost–tehnologija, znanost–izobraževanje, znanost–politika idr.), ki bi jih lahko posebej poudarili, toda mislim, da jih ni potrebno, ker jih strokovnjaki sami dobro poznajo in čutijo na svojem ožjem ali širšem področju.

Naše povabilo je usmerjeno tako na zunanje kot notranje družbene razsežnosti znanosti v Sloveniji in še zlasti, kako se obe razmerji na konkretnih žgočih konfliktnih problemih in izkušnjah med seboj pogojujeta, ovirata ali pozitivno spodbujata.

MARJAN SVETLIČIČ*

Izzivi tehnološke strategije Slovenije¹

Prispevek² je bolj črno-belo obarvan, da bi bile dileme jasnejše, čeprav v življenju niso. Nimam ambicije pokriti celotne tematike, pač pa bolj opozoriti na njene posamezne dele. Omejujem se na nekatere splošnejše vidike usmerjanja tehnološkega razvoja kot sestavnega dela ekonomske ali, bolje, strategije razvoja družbe v celoti.

Izhodišča

Prvo izhodišče je, da je določena strategija tehnološkega razvoja potrebna, vendar pa ne kot še en dokument, ki se ga ne bo nihče držal, čemur smo bili tako pogosto priče v preteklosti, pač pa bolj kot vizija ciljev, ki se želijo doseči, ter premišljeno ravnanje in spretnost vodenja za njihovo uresničevanje. Pod cilji ne razumem izbora panog ali segmentov znotraj panog ali podobnih receptur, pač pa opredeljevanje zelo splošnih ciljev kot na primer maksimizacija dodane vrednosti, dvig splošne kakovosti proizvodov ter storitev, povečevanje deleža storitev v družbenem proizvodu in ohranjanje neodvisnega razvoja Slovenije. Posebej poudarjam spretnost vodenja, kajti to pomeni tudi hitro odzivnost na spremembe, prilagajanje okoliščinam in ne »zacementirano« priseganje na neke preveč natančne cilje, ki jih lahko novonastali položaj zanika.

Drugo izhodišče je, da je mnogo bolj kot tehnološka strategija potrebna razvojna strategija, kajti tehnologija je, čeprav danes temeljni kamen konkurenčnih prednosti držav/firm, le eden od proizvodnih dejavnikov. V vsaki družbi/ekonomiji ne gre za pridobivanje najboljše, najmodernejše tehnologije (z lastnimi močmi ali iz uvoza) za vsako ceno, pač pa za optimiranje izrabe razpoložljivih dejavnikov. Različnim ekonomijam tako lahko ustrezajo različne tehnologije. Ali drugače, ista tehnologija daje različne rezultate v različnih okoljih. Skratka, kaj mi koristi superračunalnik, če znam uporabljati le PC, pa še tega le z omejenim številom programov.

Res pa je, da lahko v danem trenutku tehnologija, ki presega zmožnosti ekonomije, dinamično potegne razvoj naprej, vendar to odstopanje ne sme biti preveliko, saj sicer ne pride do absorpcije tehnologije v gospodarsko tkivo in diseminacijskih

* Dr. Marjan Svetličič, izredni profesor na FDV v Ljubljani.

¹ Prispevek je sestavni del projekta Slovenija v mednarodnih odnosih, ki ga financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije. Je razširjena in malo predelana različica tistega, pripravljenega za posvet na to temo v novembru 1993.

² Več na temo razvojne strategije in izzive 21. stoletja glej v Svetličič 1993 a, b in c.

učinkov. Druga modifikacija se nanaša na tako imenovane infrastrukturne tehnologije (telekomunikacije in informacijske mreže v celoti). Pri takšni infrastrukturi je mogoče narediti malo večji skok nad tehnološke sposobnosti okolja, saj je njeno delovanje odvisno od majhnega števila strokovnjakov. Obenem pa je takšna infrastruktura danes vse bolj temeljni pogoj za tehnološko napredovanje na vseh preostalih področjih. Na tem področju je enostavno treba uvajati v svetu prevladujoče rešitve, ker le-to omogoča vključevanje v sodobne infostrukture.³ To isto velja, kot je na omenjenem posvetu omenil dr. Bajt, tudi za vojaške tehnologije in tiste s področja zdravstva. Tu, če hočeš biti uspešen, moraš uporabljati vrhunske tehnologije in temu primerno zgraditi tudi kadrovske rešitve.

Ekonomski optimum je nekaj drugega kot tehnološki optimum. Zato bi bilo primerneje govoriti o ekonomski strategiji. Tehnološka je njen pomemben, vendarle le sestavni del. Drugače lahko pride do že zdaj prisotnega elitizma znanosti in strokovnjakov na eni strani ter »neprilagojenega in nesposobnega« gospodarstva, da bi razumel in uvajal takšne opredelitve na drugi strani. Tehnologija je končno sredstvo, s katerim se lajša doseganje izbranih ciljev države, podjetja, posameznika.

Ključno za vsako tehnološko strategijo je opredeliti, kdo je kreator tehnologije. Inštituti ter univerze so kreatorji temeljnih znanj, ki jih kasneje opredmetijo v tehnologiji, in tudi nove proizvode podjetja. Zato je edina zdrava podlaga za oblikovanje tehnološke strategije tesna povezana med znanostjo ter podjetji. Nastajati bi morala kot rezultat ustvarjalnega sodelovanja med znanostjo in gospodarstvom. Politika pa naj skrbi za to, da se ta zveza krepi in sploh omogoči, ker je bila do zdaj v Sloveniji zelo šibka. Zelo redki so primeri, če sploh so, da bi imela družba vrhunsko tehnologijo, pa tudi znanost, pa nerazvito gospodarstvo ali obratno (vsaj dolgoročno). Začasno zaostajanje enega ali drugega sklopa je normalno, vendar dolgoročno nevzdržno.

Res je, družbe so danes tehnološko poganjane. Ni pa nujno, da bi ti impulzi prihajali le od znotraj. Narava tehnologije kot javne dobrine, fantastičen razmah informacijske tehnologije, padec stroškov s tem v zvezi, ki je »skrčil« svet v globalno vas, danes omogoča, da spodbude v veliki meri lahko prihajajo tudi od zunaj.

Tehnološka transformacija je bistveni del ekonomskega preoblikovanja. Pri tem ne gre za zamenjavo stare tehnologije za novo, pač pa bolj za boljšo izrabo obstoječe tehnologije ter za krepitev podjetništva. Oboje je bil večji problem socializma kot pa nacionalizacija fizične tehnologije ali njen značaj (glej Bajt 1993). Skratka, podjetništvo je osrednje izhodišče in podloga za vsak tehnološki razvoj. Le Schumpetrov podjetnik, ki si za cilj zastavi inovirati kot sredstvo za doseganje ekstraprofita, bo res prisiljen inovirati, in to inovirati nekaj, kar bo dajalo rezultate na trgu.

Skratka, podjetništvo je osrednji del vsakega (tehnološkega) razvoja. Vloga države pri tem je, da ustvarja razmere, v katerih bo še dodatno in ne le tržno spodbujan, da bi bil pri svojem poslovanju lahko dolgoročnejši in bolje usklajen z nekaterimi splošnimi vizijami lokalnega okolja, kot pa če bi sledil le tržnim signalom. Obenem je treba ustvariti ozračje, ki bo presegló do zdaj prevladujočo rentniško in špekulantsko gospodarstvo, v katerem se napreduje ne na temelju inovativnega dela, pač pa bolj na trgovinskih, borznih in drugih spretnosti. Seveda so tudi te potrebne, vendar ne bi smele prerasti v vrednote, kar v veliki meri so.⁴

³ Informacijsko komunikacijske mreže; infrastruktura.

⁴ To se izraža tudi v stopnji zainteresiranosti za znanost in znanstvene dosežke med mladimi. Ti se relativno malo

Tehnološka transformacija ni sestavljena le od krepitev inovativnih sposobnosti, pač pa tudi od proizvodnih in investicijskih. Danes niti ni nujno, da teče razvoj linearno, od krepitev inovacijskih sposobnosti preko investicijskih k proizvodnim, pač pa je celo bolj učinkovito, kolikor se vrstni red prilagodi razmeram vsake ekonomije. Torej lahko najprej razvijamo investicijske sposobnosti (ob uvoženi tehnologiji), potem proizvodne (ob njeni uporabi) ter nato inovacijske. Začetek je lahko prilagoditev tako izdelanih proizvodov ter kasneje njihov nadaljnji razvoj ali pa izum novih. Vzratni inženiring je postal zelo učinkovit, čeprav novejšje težnje v regulativi (urugvajski krog pogajanj) grozijo postopoma omejiti njegov domet.

Vsako začrtovanje razvojne in tehnološke strategije mora izhajati iz realnega položaja, mora upoštevati razpoložljive dejavnike in omejitve ter sočasno predvideti spremembe v svetu ter skušati na splošno projicirati prihodnji položaj države/podjetij v nastajajočem svetu. Zunanje determinante so za majhno državo izjemno pomembne.

Zunanje determinante

Leta, ki prihajajo, so nepredvidljiva tako po smeri kot globini sprememb. Sedanji nepredvidljivosti in viharnosti ni videti tako hitrega konca. Če se svet ne bi toliko spremenil, kot se je, bi bil položaj danes močno podoben onemu med obema vojnama.

Svetovno okolje postaja vse pomembnejše. To velja še toliko bolj za majhne države. Mnoge konvencionalne analize propadajo, ker ne upoštevajo dovolj strukturnih sprememb v globalni politični ekonomiji niti različnega položaja posameznih držav. Danes je bistvene dejavnike obnašanja držav ter firm treba iskati v mednarodni politični ekonomiji (Stopford, Strange 1991, str. 203 in 204).

Neomerkantilizem je na pohodu.⁵ Boj za tržne deleže je vse ostrejši. Soočeni smo z restrukcijsko tekmo držav za doseganje boljšega položaja v prihajajočem stoletju. V ta namen države vse bolj posegajo po vseh sredstvih. Vse to dodatno povečuje tveganje.

Spreminja se vloga ekonomskih dejavnikov. Človeško delo in znanje postajata vse odločilnejša dejavnika, materialni pogoji izgubljajo pomen. Medtem ko so nekdanje primerjalne prednosti »prirojenega« prirodnega bogastva opredeljevale položaj dežele na svetovnem trgu, ga danes »možganska nadstavba« znanje, sposobnosti, vključno s sposobnostjo predvidevanja sprememb in hitrega odzivanja nanje. Majhne države lahko poskusijo nadomeščati svoje omejene vire z naslanjanjem bolj na fleksibilno odzivanje in točnejše predvidevanje sprememb, na katere same ne vplivajo. Človeški dejavnik zato postaja temeljni kamen konkurenčnega boja med podjetji in državami.

Soočeni smo z dematerializacijo, upadanjem deleža materiala v proizvodih kot tudi pomena neposrednega živega dela. V mnogih tehnološko naprednih proizvodnih procesih (kemija, elektronika) znašajo neposredni stroški dela le še okoli 10% celotnih stroškov (Rubner, 1990, str. 233). Ekonomije obsega (fordizem), temelj konkurenčnih prednosti v preteklosti, izgubljajo pomen. Ekonomije proiz-

zanimajo za znanost in znanstvene dosežke; 26% veliko in 40% srednje. Verjetno bi podobna raziskava med starejšimi pokazala slabšo sliko. Ne spodbuja tudi podatek, da bi kar 31% dijakov šlo v tujino za vedno, 46% pa za daljši čas, vendar ne za vedno (Mladina 1993, raziskava FDV, izvedena med 2310 dijaki srednjih in poklicnih šol).

⁵ Po Bergstenu (1988, str. 60) je danes več kot 40% svetovne trgovine upravljana trgovina. GATT-ova pravila naj bi se uporabljala le za 5-7% globalne ekonomske aktivnosti (Gilpin, 1991, str. 19).

vodnih kombinacij (economies of scope), ki si jih pridobiš, če proizvajaš cel grozd proizvodov, ne le velike količine enega) in fleksibilnost pa pridobivajo pomen. Produktne in procesne tehnologije postajajo vse bolj prepletene. Poganjajo jih vse višje zahteve glede kakovosti obenem z nujnostjo proizvodnje po čim nižjih stroških (Miller 1993, p. 17). To se dosega z uvajanjem fleksibilne tehnologije, lean proizvodnje, to je okleščanje vseh nepotrebnih odvečnih dejavnosti (na primer vmesnega nadzora kakovosti, zalog itd.). To zahteva tesne zveze med proizvajalci in njihovimi dobavitelji. Vse bolj se na svetovnem trgu ponujajo rešitve, ne le proizvodi. Da bi maksimirali dohodke, mora proizvajalec svoje izdelke (storitve) vse bolj približati potrošniku (kustomizacija). To dodaja nove impulze težnjam že tako in tako močne globalizacije poslovanja.

Informatizacija družbe z ustvarjanjem informacijskih mrež omogoča krepitev konkurenčnosti tudi neinovativnim podjetjem, če ta razvijejo sposobnost pridobivanja, vsrkavanja in uporabe tako dobljenih »tujih« informacij. To je omejeno le na člane mrež, na tiste, ki imajo dostop do teh informacij. Preostali, outsiderji pa so obsojeni na zaostajanje. Informatizacija družbe in priključevanje v svetovne mreže je tako temeljni pogoj za izboljšanje položaja dežele/podjetja na svetovnem trgu. Tisti, ki bo ostal zunaj teh mrež, bo obsojen na zaostajanje.

Po Thurowu (1992) imamo tekmo med dvema vrstama kapitalizma: individualističnim anglosaksonskega tipa in skupinskim, japonskega in nemškega tipa. Hiter vzpon Japonske ter Nemčije v zadnjih desetletjih kaže, da je individualistični (ameriški) model zgubljal tekmo. Različne poti usmerjanja gospodarskega razvoja so dale različne rezultate. Potrošniško naravnemu amerškemu je pričela poenjati sapa. Zato so se pričeli iskati novi odgovori na vse bolj zapletene izzive sodobnega sveta. Proizvodno naravnani japonski in nemški ga je prehitel. Vendar pa danes tudi slednjemu, milo rečeno, upada dinamika. Še več, in eni in drugi so pred nujnimi spremembami. Skupna značilnost vseh modelov so torej spremembe. Izvajati jih morajo tako uspešni kot manj uspešni ali neuspešni. Recepti pa niso enaki za vse. Medtem ko Clinton prisega bolj na industrijsko politiko, Japonci iščejo izhod v pospeševanju domače porabe in popuščanju intervencionizma države. Kot da sta in en kot drug model zašla v krizo in iščeta poti naprej z izkoriščanjem pozitivnih strani drugega modela. Ali gre morda za konvergenco?

Omejitve majhnih držav

Položaj majhne države je bistveno drugačen kot velike. Medtem ko velika lahko vstopa v tekmo za prevlado na področju sedmih tehnološko najprodornejših sektorjih,⁶ pa majhna te možnosti realno nima, saj so za temeljne prodore na teh področjih potrebna ogromna sredstva, obenem pa so rezultati zelo vprašljivi. Tveganja so izjemno visoka. To svojo nesposobnost pa lahko v veliki meri nadomesti z organizacijskimi prijemi, s pravilno strategijo. Po eni strani gre za večje poudarjanje realno dosegljivih dosežkov v procesni tehnologiji ter pravilno predvidevanje prihodnjih sprememb. Tisti, ki je sposoben pred drugimi predvideti, kaj se bo zgodilo, katere so temeljne determinante konkurenčnih prednosti v prihodnjem svetu, tistega bo prihodnost. Dolgoročna naravnost postaja temeljna. Države so

⁶ Po Thurowu so to: mikroelektronika, računalništvo, telekomunikacije, novi materiali, biotehnologija, civilno letalstvo ter robotehnika strojništva.

pred šahovskim problemom. Vedo, da je rešljiv, le da zmaga samo tisti, ki matira z najmanjšim številom potez.

Omejene materialne možnosti postavljajo meje bolj ambiciozni inovacijsko utemeljeni strategiji razvoja majhnih držav. To seveda še ne pomeni, da bi se morale odpovedati svojemu R&D. Daleč od tega. Res pa je, da ne morejo zbrati sredstev za temeljno nove znanstvene oz. tehnološke dosežke, ki bi pomenili preobrat v primerjavi z dosedanja tehnologijo ali materiali. V majhnih gospodarstvih so ti prodori možni bolj kot stranski proizvod splošnega razvoja temeljnih raziskav in »slučajno« izjemno sposobne skupine, ki se lahko ob tem razvije. Za tehnološke prodore so danes potrebna sredstva, ki so daleč zunaj dometa majhnih držav. Celo če bi bile v položaju napraviti tak prodor, je veliko vprašanje, ali bi jim ga uspelo tudi materializirati na trgu, ga preoblikovati v tehnologije ali proizvode dovolj hitro in po vsem svetu, da bi si lahko povrnila ogromna sredstva, vložena v R&D. Obenem pa je treba za take nove proizvode in tehnologije imeti moč oz. sposobnost to vsiliti svetu kot novi standard, sicer ravno tako ni moč uspeti na trgu. Če tega gospodarstvo nima, potem je seveda bistveno preveč tvegano vlagati na primer nekaj milijard dolarjev v R&R, kar je približno potrebno za res velike znanstveno-tehnološke prodore (takšna sredstva se pri najprodornejših tehnologijah gibljejo tudi do višine polovice družbenega proizvoda Slovenije).

Danes ni le pomembno izumiti nov proizvod ali tehnologijo, pač pa vložena sredstva tudi v čim krajšem času povrniti s komercializacijo izdelka ali tehnologije. Poleg sredstev za raziskave in razvoj je treba razpolagati tudi s sredstvi za plasma izdelka na svetovni trg (reklamiranje, standardizacija, zaščita itd.). Če proizvajalec tega ni sposoben narediti, bodo vlaganja v raziskave in razvoj dale rezultate tistim, ki so za to sposobni. Skratka, razpolagati je treba s svetovno mrežo, ki komercializira proizvod na čim širšem področju.⁷ Mort pravi, »da morajo biti revolucionarne inovacije izumljene v ravno pravem trenutku. Stroški napak v smislu biti prezgoden ali da je inovacija preveč revolucionarna za dani trenutek, so lahko ravno tako uničujoči kot če narediš premalo ali prepozno. Če bi parafrazirali A. Popa, »pri poslu in pri modi ne bodi prvi, na katerem je novost preizkušana, niti zadnji, ki bi zavrnil staro« (Mort, 1992, str. 9). Ali drugače povedano; čas je pomemben, izbira pravega trenutka pa pomeni vse.

Kljub vsem omejitvam pa imajo majhne države v pogojih tako globokih in hitrih sprememb v svetu tudi določene prednosti. Majhe ekonomije se lahko hitreje prilagajajo kot velike, so bolj fleksibilne. Na tem je treba graditi svojo strategijo.

Kakšno strategijo ubrati in kako?

Države imajo pri izbiranju razvojnih oz. tehnoloških strategij načeloma dve možnosti. Ali se odločiti za ambiciozno inovacijsko utemeljeno strategijo ali za

⁷ Tehnologija za faksimile je bila izumljena na primer že l. 1945. Prvi telekopirni stroji so se na trgu pojavili šele l. 1950. Njihova prodaja pa se je bistveno povečala šele l. 1984. Od takrat dalje pa skokovito narašča. To ponazarja, da ni pomembno samo izumiti. Pri mnogih proizvodih je treba imeti tudi porabnike, sicer je indukcijski čas od izuma do njegove tržne realizacije zelo dolg. Skratka, izumiti je treba v tistem trenutku, ko je trg pripravljen sprejeti izdelek ali tehnologijo. Pri faksimilah je bil temeljni pogoj ustreznost svetovna mreža teh aparatov, sicer nimajo nobenega pomena. Podoben zgled je tehnologija fotokopiranja. Prvi stroj se je pojavil že leta 1949. Prvi uspešni proizvod te vrste, Xerox 914, pa se je pojavil šele leta 1959. Skok prodaje teh aparatov je povezan z inovacijo v marketingu, lizingom aparatov. Mort pravi, da je bila uvedba te nove marketinške metode ravno tako pomembna kot izum aparata (J. Mort, 1992, str. 5 in 6).

povsem posnemalno ali pa za kombinacijo inovacijske in posnemalne strategije. Zunanje okolje, notranje determinante in majhnost Slovenije me utrjuje v prepričanju, da bi bila pretežno inovacijsko utemeljena strategija preveč zahtevna in preveč tvegana. Majhno gospodarstvo ni sposobno zbrati tolikšnih sredstev, kot so potrebna za neke temeljne inovacije, ki so lahko podlaga za tehnološke prodore. Četudi bi lahko akumulirali takšna sredstva, je tveganost takšnih vlaganj tolikšna, da bi velika vlaganja, če se ne povrnejo (kar je zelo pogosto), ogrozila razvoj, pa tudi obstanek majhne države.

Druga omejitev je omejena možnost hitrega plasmaja novega izdelka v čim krajšem času na vsem svetovnem trgu. Niz primerov dokazuje, da so podjetja, ki so ogromno vložila v R&D, izumila nov proizvod in so le-tega prav zaradi marketinške šibkosti morala prodati močnejšemu partnerju. Na ta način so internalizirala R&D stroške ter eksternalizirala velik del koristi na kupca licence (glej primer faksa).

V tej luči je za majhne države primernejša bolj hitro posnemalna strategija, kombinirana z inovacijsko. Vendar pa tako zastavljena manjša ambicioznost ne pomeni tudi omejevanja razvojnega dometa, ne pomeni marginalizacije razvojnih ambicij. Je le realna presoja omejenih domačih možnosti in ovir, ki jih postavlja svetovni trg. Nasprotno, zgodovina dokazuje, da so današnji tehnološki voditelji na ta položaj prišli s posnemanjem. Evropa je sledila Veliki Britaniji, ZDA, Evropi, Japonska pa je začela s posnemanjem ZDA (Ozawa, 1992, p. 33).

Obenem takšna kombinacija inovativne in zasledovalne usmeritve omogoča iskanje priložnosti v razvoju tistih, ki vodijo »tehnološki ples« v svetu, in hitrega posnemanja, po možnosti s prilagajanjem ali invencijami ali pa sodelovanje s temi tehnološkimi voditelji. Gre za tako imenovano »časovno utemeljeno konkurenčnost«,⁸ ki je reakcija na vse hitrejši tehnološki napredek v svetu. Razvita je bila kot podjetniška strategija, vendar jo je moč uporabiti tudi na makro ravni. Njeno bistvo je skrajšati reakcijski čas na uvajanje novih proizvodov ter tehnologij na svetovni trg. Firma, ki prva sledi inovatorju, ima lepo priložnost za visoke zasluzke. Vzratni inženiring je ena od metod za doseganje tega cilja. Da bi se to doseglo, je treba razpolagati tudi z izostrenimi temeljnimi R&R zmogljivostmi, ki bi bile sposobne najprej ugotoviti, kaj je resnično nova tehnološka priložnost, in s svojimi investicijskimi in proizvodnimi sposobnostmi takšno posnemanje udejaniti v proizvodnji.

Strategija ustvarjalnega zasledovalca, torej z maksimalizacijo lastnega doprinsa v novi proizvod ali tehnologijo, v iskanju najboljše poti uporabe nove tehnologije lokalnim razmeram lahko da zelo dobre rezultate. Ambicioznim korejskim firmam, ki so stopile na pot inovacijsko utemeljene strategije z ambicijo prehiteti Japonce, je pošla sapa in so po nekaj (zgubljenih) letih zopet stopile na pot hitrega, a ustvarjalnega posnemanja kot prve prednostne naloge. Ob tej usmeritvi se seveda vlaga tudi v R&D v obsegu, ki ga prenese majhna ekonomija, kar lahko da rezultate, vendar od njih ni usodno odvisno nacionalno gospodarstvo, kolikor takšna vlaganja ne dajo rezultatov. Preveč ambiciozna inovacijska strategija je namreč lahko za majhne države celo usodna. Ogromna vlaganja v R&D lahko ne dajo rezultatov ali pa do njih pride tako dolgoročno, da »smo že vsi mrtvi«. Celotno največje firme danes iščejo partnerje za vlaganje v R&D, ker si same ne morejo privoščiti niti tako velikih vlaganj niti tako velikih tveganj, ki so s tem povezana.⁹

⁸ Glej Business Week, August 1992, p. 42–50.

⁹ Studija uspešnosti 11.000 novih izdelkov, ki jo je opravila firma Kuczumarski & Associates, je pokazala, da je le 56%

Večje inovacije se ob taki strategiji tako lahko zgodijo, niso pa načrtovane vnaprej v točno določeni smeri ob znatnem vlaganju. Takšna usmeritev omogoča maksimalno ekonomizacijo sredstev ter njihovo usmerjanje tja, kamor bi lahko dala najboljše rezultate in kjer bi bila tveganja manjša. Fantastičen informacijski napredek omogoča hiter prenos novih znanj, ki imajo naravo javne dobrine, v svetu. Predvidena nova ureditev na tem področju, kot je zastavljena z urugvajskim krogom, bo naredila na tem področju nekaj več reda. Vendar bo še vedno možno, vsaj na nekaterih področjih, s pomočjo vzratnega (reverse) inženiringa, ki je postal že prava umetnost, uspešno zmanjševati razvojni zaostanek za inovatorji.

Druga pomembna dilema je med usmeritvijo na bolj produktne ali na bolj procesne tehnologije. S predpostavko, da so vsem pomembnejšim proizvajalcem na svetovnem trgu dostopne nujne informacije o prihodnjih prodornih usmeritvah, na katerih temelji tehnološki napredek v prihodnje, postaja relativno pomembnejša tekma v procesnih kot v produktnih tehnologijah. Enaindvajseto stoletje bo po Thurowu stoletje konkurenčnega boja za sedem industrij. Vsi ne morejo dobiti vseh (1992 str. 31). Nekdo bo v boju »iz oči v oči« dvoboj dobil, drugi pa izgubil. Če pa se vsi usmerjajo v te panoge, se ukinja konkurenčnost, utemeljena na komplementarnosti, pač pa je znotraj istih industrijskih dejavnosti treba najti prednosti pred drugimi.

Skratka, pomembno postaja, ne le kaj narediti, pač pa kako to narediti. To velja še toliko bolj za države/podjetja, ki tehnološko zaostajajo, saj lahko tekmujejo z vodilnimi le, če skušajo biti v proizvodnji danega izdelka cenejši.¹⁰ To je bilo izhodišče za izgrajevanje japonskih konkurenčnih prednosti (Thurow, 1992, str. 46), ko so bile ZDA v petdesetih in šestdesetih letih za Japonsko še tehnološko nedosegljive.

Druga možnost je potrošniku ponuditi boljši dizajn ter poprodajne storitve. Skratka, narediti svoje izdelke in storitve prijaznejše potrošniku (jih kustomizirati). To pomeni potrošniku ponujati ne le izdelka, pač pa vse bolj reševati cel problem, zaradi katerega se odloča za določen nakup.

Enake izdelke je mogoče proizvesti na drugačen način, po drugi procesni tehnologiji, skratka ceneje, in na ta način pridobiti konkurenčne prednosti celo pred inovatorjem.¹¹ Pri tem bodo podjetja na področjih teh sedmih ključnih področij deležna vse bolj državne podpore, da bi tako pridobila prednost pred konkurenti. Medtem ko so vlade v preteklosti bolj reševale »zahajajoče dejavnosti«, se danes vse bolj usmerjajo v podpiranje »zmagovalcev«. Zato ni tako nerealno pričakovati »subvencijskih« vojn, in to kljub vsemu priseganju na trg. Splošni porast pomena industrijskih politik vse bolj potrjuje takšna razmišljanja.

Pomik središčne pomembnosti od produktne k procesni tehnologiji bistveno prevrednoti tudi pomen človeškega dejavnika. Medtem ko je v primeru, ko je najpomembnejše izumljati nove proizvode ter tehnologije (produktne tehnologije), odločilen ozek sloj znanstvenikov inovatorjev pa pri prenosu težišča konkurenčnega boja na procesno tehnologijo, postaja vsak delavec v procesu pomemben. Vsak lahko namreč prispeva svoj delež k cenejši, racionalnejši proizvodnji. Temu primerno se mora spremeniti cel izobraževalni sistem. Zato je osrednji ukrep krepitve tehnoloških sposobnosti izboljšati izobraževalni sistem. Če je bila prej

vseh izdelkov, ki so prišli na trg, ostalo na trgu še tudi po petih letih. Celo 46% stroškov razvoja novih izdelkov je namenjenih izdelkom, ki ne pridejo na trg (Business Week, August 16 1993, p. 35).

¹⁰ Japonci so zato začeli v avtomobilsko proizvodnjo uvajati robote in lean proizvodnjo.

¹¹ Primer pridobivanja prednosti na ta način, ki ga navaja Thurow, sta faks in video. Oboje so izumili Američani, največ pa prodajo Japonci; faksov kar 99% (Mort, 1992, str. 5).

pomembna izobrazba vrhunskega sloja, postaja zdaj pomembno dvigniti splošno izobrazbeno raven vseh in jih usposobiti za ustvarjalen pristop k proizvodnji. Delavec bo po Thurowu prenehal biti le strošek (kar je v ZDA), pač pa bo moral postati član tima (Japonska). Izobrazba neha biti le individualna odgovornost posameznika (ZDA), pač pa kolektivna odgovornost podjetja (Japonska).

V podjetniškem svetu lahko danes v tako zapletenem svetu uspeš le, če se ustrezno povezuješ. Zato ne preseneča dinamičen porast strateških povezav,¹² »virtual corporation«¹³ ali »relationship corporation«.¹⁴ Možno je potegniti tudi vzporednico z državo. Majhne, ki jih bo vse več, lahko nekatere cilje uresničujejo le v sodelovanju z drugimi. To narekujejo tako težnje h globalizaciji poslovanja kot svetovni problemi, ki zaradi tega ali kot rezultat najnovejših tehnoloških dosežkov nastajajo.¹⁵

Današnjim izzivom ni mogoče več biti kos tako, da problem rešujemo z vračanjem stvari na prejšnje mesto, ko še ni bilo problema. Nov pristop pa je, da v problemu vidimo tudi priložnost, kako izboljšati stvari, kako ga rešiti tako, da z njegovim reševanjem ustvarimo novo kakovost, nov pristop, ne pa da stvari le postavimo na »dobro staro mesto«. Skratka, pri tekočem prilagajanju novim izzivom je treba iskati odgovore na stare izzive.

Transformacija torej ni dejanje enkrat za vselej, pač pa je kontinuiran proces sprotnega prilagajanja ter vgrajevanja sprememb v strategijo. Gre za pragmatično odzivanje na spremembe v okolju (domačem, tujem ter mednarodnem) in kreativno dopolnjevanje in oblikovanje novih strateških odgovorov.

Majhne države lahko poskušajo svoj omejen domet v inovacijski strategiji nadomestiti s sposobnostjo napovedovanja prihodnjih teženj in se jim hitro prilagajati. »Česanje sveta po dolgem in počez, vsrkavanje idej in tehnologij, kjer koli jih najdeš, ter njihova globalna aplikacija« je eno od temeljnih sporočil, ki jih daje uspeh ameriških minitransnacionalnih podjetij (mininationals po Business Week, Sept. 6, 1993, p. 43).

Ne nazadnje kaže upoštevati tudi nauk, ki ga je moč potegniti iz zunanjih trendov, in sicer da se je treba ravnati po portfolio teoriji, po kateri je dobro imeti »jajca v različnih košarah«. V svetu negotovosti je gotovo le to, da se bo v prehodnem obdobju do nove podobe sveta marsikaj zgodilo. Strateško povezovanje z več partnerji, pač z vsakim na področju, kjer je najmočnejši (na tem počiva koncept tako imenovane »relationship korporacije«), se zdi tudi pri tehnološkem povezovanju povsem uporaben. Samo evropska usmeritev, ki bi omejevala povezovanje z drugimi v tej luči, lahko postane ovira razvoju, saj Evropa na mnogih področjih

¹² Ameriška podjetja so v osemdesetih letih sklenila okoli 2000 strateških povezav z evropskimi firmami. Več kot 55% blaga iz Japonske dobivajo iz takih strateških mrež. Samo v biotehnologiji je bilo l. 1989 1.213 takih povezav v svetu (WIR 1992, tabela VI. 11.).

¹³ Gre za najnovejšo ime začasne, fleksibilne projektne podjetniške povezave s ciljem hitrega izkoriščanja priložnosti. Gre začasno mrežo neodvisnih podjetij (dobaviteljev, porabnikov in konkurentov), ki nima osrednje organizacije ali hierarhije. Povezuje jih informacijska mreža, v kateri se delijo stroški, najboljše sposobnosti vsakega člana ter dostop do trga. Temeljijo na visoki stopnji zaupanja (elektronske pogodbe). Na ta način se pridobijo prednosti mišic velikih (kombinacija virov, ekonomij obsega) in fleksibilnost majhnih. Takšna »dejanska korporacija« deluje kot korporacija, vendar to formalno ni (glej Business Week, 8 februar 1993, str. 36–40).

¹⁴ Cyrus Freidheim v knjigi pred izidom, *The Global Corporation – Obsolete so Soon?* definira pojem »podjetje zvez« (relationship corporation) kot mrežo povezav med velikimi firmami z različnih področij, enotnimi cilji z namenom realizacije določene tržne priložnosti, projekta, ki je zunaj dometa vsakega posameznega člana (The Economist, 6.–12. februar 1993, str. 65).

¹⁵ Doseganje trajnega (sustainable) razvoja na primer je možno le ob sodelovanju vseh držav, saj onesnaževanje nima meja. Moderne telekomunikacije se lahko uveljavijo le s pomočjo globalnih mrež.

bistveno zaostaja za ZDA in za Japonsko.¹⁶ Evropsko sodelovanje, zlasti na področju visokih tehnologij, ne more biti nadomestek za globalno sodelovanje. To so jasno pokazale raziskave evropskih transnacionalnih podjetij na področju visokih tehnologij.¹⁷

Integracija v Evropo je za Slovenijo nedvomno prednostna. Vendar pa nam ta cilj ne sme zastreti pogleda na vsa dogajanja v svetu na tehnološkem in ekonomskem področju. V tehnološkem pogledu sploh ni dileme ali evropsko ali svetovno povezovanje. Krepitev tehnoloških sposobnosti namreč zahteva sodelovanje s tehnološkimi voditelji, pa kjer koli že so. V tehnološkem smislu ni evropskih proizvodov niti bazičnih evropskih standardov. Ogromna sredstva, potrebna za razvoj novih tehnologij in izdelkov, in vse krajši čas povračila vlaganj vse bolj zahtevajo globalni marketing kot temeljni pogoj uspeha na trgu. Da bi majhni proizvajalci lahko obirali sadove ekonomij obsega in proizvodnih kombinacij, se morajo povezovati z velikimi, iskati v njihovi proizvodnji ustrezne niše. Tako dobljene spretnosti in znanja pa si morajo prizadevati materializirati čim širše, čim globalnejše, sicer lahko novodošla podjetja ogrozijo tako pridobljene prednosti in ogrozijo težko pridobljeni tržni delež.

Skratka, prednost povezovanja v Evropo nikakor ne sme biti edina (tehnološka) strategija. Poleg drugega bi podjetja lahko dobivala napačne signale, saj na mnogih področjih evropska podjetja bistveno zaostajajo za japonskimi in ameriški. Trgovinski primanjkljaj Evropske skupnosti pri visokih tehnologijah je znašal leta 1992 40 mrd dolarjev. Od leta 1980 se je povečal za 3-krat (Business Week, March 22, 1993). Delež Evrope v celotnem svetovnem izvozu visokih tehnologij je znašal leta 1986 18%, v primerjavi s 33% Japonske in 37% ZDA. Še bolj zbuja skrb dinamika teh sprememb, saj je bila stopnja rasti Evrope negativna (-9% v obdobju 1970-89). Japonski delež v proizvodnji visokih tehnologij je porastel v obdobju 1980-1990 kar za 59%, ZDA padel za 11%, evropski pa kar za 17% (Tyson 1992, p. 18, 23).

Skratka, tehnološka strategija kot sestavni del razvojne vizije bi morala počivati na realni oceni položaja Slovenije v svetu in sedanji ravni razvoja znanosti in gospodarstva. Strani se morata prilagajati novim razmeram, ne le ena. Obenem pa bi morala vsebovati vizijo zelenega prihodnjega mesta v svetovnem gospodarstvu. Biti mora dovolj pragmatična in se izogibati »wishful thinkinga« oz. nerealnih pričakovanj. Obenem pa mora biti dovolj ambiciozna, da bo sposobna motivirati tiste, ki naj jo uresničujejo. Ne nazadnje mora biti zadosti prilagodljiva in hitro odzivna na spremembe v svetu. Morda je to še njena najvažnejša sestavina.

Ne sme pa biti od zgoraj predpisan recept, saj so »vladne napake« (government failures) mnogo hujše kot pa »tržne napake« (market failures). Tega se vse premalokrat zavedamo v sedanjih razpravah. Skratka, gre za ustvarjanje stabilnih in predvidljivih razmer, v okviru katerih lahko gospodarski in drugi subjekti sami poiščejo svoje mesto. Eden takih pogojev je gotovo spodbuditi sodelovanje med

¹⁶ Nemška storilnost skoraj v vseh panogah predelovalne industrije zaostaja za to v ZDA. Če je v ZDA 100, potem je v kovinskopredelovalni industriji Nemčije 77, kemiji in plastiki 75, vozilih 88 ter elektroindustriji 83. Japonska storilnost pa je v vseh teh panogah višja kot v ZDA za 28 do 13 točk (Economist, Feb. 6.-12. 1993, str. 67). Nemški tržni delež na področju optične opreme je padel od leta 1975 s 30% na 15% l. 1989, pri telekomunikacijski opremi s 14 na 7%, pri strojništvu s 35 na 22%, računalniških s 16 na 7% itd.

¹⁷ Zakaj? Tveganja se lahko zadosti razprjijo le, če sodeluješ s tehnološkimi voditelji. Tveganje tržnega sprejema je manjši na celem svetovnem kot le na evropskem trgu. Če hočeš, da ti uspe na japonskem trgu, moraš sodelovati z japonskimi firmami. Tehnološka komplementarnost med različnimi tehnološkimi sklopi ravno tako spodbuja globalno povezovanje. Razen tega pa je treba za nove tehnologije vzpostaviti tudi nove svetovne tehnološke standarde (glej Tulder, Junne 1988, p. 248-250).

univerzo in inštituti ter gospodarstvom. Le-to lahko dolgoročno vleče tehnološki voz razvoja iz »blata«. Drugi še pomembnejši pogoj pa je ustvariti infrastrukturni informacijski temelj, ki bo omogočil podjetjem in drugim subjektom stalno spremljanje dogajanj na znanstveno-tehnološkem področju v svetu in s tem ustvarjal razmere za hitro odzivanje na te spremembe kot temeljni sestavini vsake take strategije. Gotovo pa se je treba izogibati vsakim sektorskim in podobnim recepturam, danim od »zgoraj«, saj jih lahko praksa vse prehitro demantira. Ukrepe politike je treba usmeriti na spodbujanje vsega tistega, kar vodi v realizacijo zastavljenih ciljev, kar je središčna konkurenčnost Slovenije oz. njene znanosti ter gospodarstva. Človeški dejavnik je gotovo taka osrednja prednost; morda še bolj potencialna kot obstoječa. Visoka raven tega dejavnika je tudi temeljni pogoj za razvijanje druge temeljne sestavine, to je nujnosti hitrega odzivanja in prilagajanja težnjam v svetu.

LITERATURA

- BAJT, ALEKSANDER. (1992): Premoženjskopravna analiza preobrazbenih krčev na socialističnem vzhodu, *Gospodarskega gibanja št. 233*.
- BERGSTEN, F. (1988): *America in the world Economy; A Strategy for the 1990s*, Wash, D. C.: Institute for International Economics.
- BUSINESS WEEK, različne številke.
- GILPIN, R. (1991): *The Transformation of the International Political Economy*, J. Monnet Chair Papers, EPU, of the EUI Florence.
- MILLER, ROBERT (1993): *Determinants of US Manufacturing Abroad, Finance and Development*, March, p. 16-18.
- MORT, J. (1992): *Innovation as a Percolation Phenomenon*, Webster Research center, Xerox corporation, 9p.
- OZAWA, TERUTOMO (1992b): *Foreign Direct Investment and Economic Development*, *Transnational Corporations*, Vo. 1, no. 1, February, pp. 27-54.
- PORTER, MICHAEL E., (1990): *The Competitive advantages of Nations*, New York, Free Press.
- RUBNER, A. (1990), *The Might of Multinationals*, Preager, New York, 292 str.
- STOPFORD, J., STRANGE S. HENLEY J. (1991), *Rival States Rival Firms*, Cambridge University Press, 321 str.
- SVETLIČIČ, MARJAN (1993a): *Izhodišča razvojne strategije Slovenije*, *Teorija in praksa*, let. 30, št. 1-2, Ljubljana.
- SVETLIČIČ, MARJAN (1993b): *Crossroads on the Verge of the 21st Century*, *Journal for International Relations*, Ljubljana, v tisku.
- SVETLIČIČ, MARJAN (1993c): *Contemporary Development Strategy of Small Countries: the Case of Slovenia*, *Center for International relations, faculty of Social Sciences*, 23 pp.
- TULDER, R. AND JUNNE G. (1988): *European Multinationals in Core Technologies*, John Wiley & Sons, New York, 286 pp.
- THE ECONOMIST, različne številke.
- THUROW, LESTER (1992), *Head To Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America*, 336 pp.
- TYSON, LAURA (1992): *Trade Conflict in High - technology Industries*, Institute for International Economics, Now. 324 pp.

Institutionalization of the prevention and solution of conflicts among states

The development of international mechanisms for ensuring international peace and security

Ideas on how to organize an international system in which wars between states would no longer be possible go far back in the history of international relations. The development of the contemporary state was followed by the first serious attempt to prevent the outbreak of war between states within a European concept, established after the defeat of Napoleon in 1815.

However, the European concept was overtaken by entropy (the Crimean War and the Paris Peace Congress of 1856) which completely consumed it with the outbreak of World War I.

European states started shaping rules for solving conflicts between states at the Hague Conferences of 1899 and 1907. That, however, did not prevent the outbreak of the first World War. The old system of balance of power, as an instrument for ensuring international peace and security was primarily blamed by many for this. Traditionally, the system of balance of power is a silent agreement between states on the division of power between them in such a way that one cannot be threatened by the other. The key principle of this system for ensuring international peace and security is based on the expectation of states that the potential aggressor may reconsider attacking its potential victim because of the latter's strength, or capability of inflicting unacceptably heavy damage.

The basic aim of the system of balance of power was not primarily in preventing the outbreak of war between states, but rather in preserving the balance and with it the national sovereignties and systems of the states that formed this balance.¹

Many were convinced by World War I that wars will continue to occur as long as national states are responsible for their own defence and thus "caught" in a vicious circle of armament and mutual competition. At the same time, the first world war finally devalued the traditional concept of national defence with the armed forces as its principal instrument.²

* Dr. Anton Grizold, docent na FDV v Ljubljani.

Referat predstavljen na 13. Svetovnem kongresu RC 01 sociološkega združenja v Biefeldu, Nemčija od 18. do 23. julija 1994.

¹ David. P. Barash, *Introduction to Peace Studies*, Wadsworth Publishing Company, Belmont, California, 1991, pages 324-327.

² The use of force and threat of using it are the basic characteristics of international relations' dynamics, which help in defining the significance of the defence dilemma phenomenon. This dilemma arises from the contradictions between ensuring a state's military defence and its national security. These are most obvious in two cases: firstly, when the state's defence budget prevents the achievement of other national security objectives, and secondly, when defence preparedness may be more threatening to the state (economic damage etc) than outside threats. For the time being, the defence dilemma is insoluble since continuous contradictions between national defence and national security prevent the isolation of defence

The traditional concept of national defence should be supplemented by the idea of collective security which has also gained importance because the first world war proved yet again that war was an unacceptable means of politics for contemporary states. However, recognizing war as a threat did not spontaneously abolish threat(s) of war. Alongside fear of defeat, fear of war also emerged among states. So the importance of forming an appropriate system of collective security for the prevention of war grew, where until then, mechanisms for consultation and co-operation prevailed, primarily between the big powers. The system of collective security gradually began to take shape through the Vienna Congress, the League of Nations, and the United Nations Organization. The essence of collective security is that states within this system bind themselves not to use force against other member states; however, should one of the members attack another, all other members act together against the aggressor state. The main difference between the system of collective security and the system of balance of power is that the first is based on the participation of every individual state as a nonaligned entity, in contrast to the formation of unstable and constantly changing alliances in the system of balance of power.³

The system of collective security may have some advantages over the system of balance of power, namely:

a) in the system of collective security its members agree to oppose every act of aggression with force, while in the latter system the potential aggressor may speculate with a "minor" breach of the agreement as long as the other participants do not consider the balance in the system to be disturbed;⁴

b) in the system of balance of power, the attainment of greater power of one state on account of another one may be in the interest of a third state, which usually supports the aggressor-state, in contrast to the system of collective security. In the mid 18th century, when Frederick the Great of Prussia aggressively annexed the Austrian province of Silesia, France sided with him, since this diminished the power of Austria, who was at the time France's greatest rival.⁵

However, it should also be noted that the system of collective security begun with the League of Nations, which formed the rules for coexistence of states on the basis of national sovereignty and territorial integrity, and suppression of the

from the sphere of security for the following reasons:

1. military threats are constant and society is forced to arm;
2. historically the existence of national defence is based on the fact that the majority of states were established by using a certain amount of armed force, and
3. national defence cannot be abolished until an efficient system of collective security is established. (See more on this topic in Barry Buzan's *People, States and Fear*, Harvester Wheatsheaf, London, 1991, pages 271-291).

The classical question concerning national security is also:

How much is enough?, i. e. what armed force is considered sufficient for successful defence from potential, and real sources of outside threat? The answer to this question concerns the term known as the "security dilemma" in international relations. Henry Kissinger defined it in the following manner: the efforts of one state to achieve absolute security will cause other states to feel absolutely threatened. These states will try to achieve greater security by developing their own military potential, thus this spiral of armament will continue. More on this: H. Ullman, *Securing Europe*, Twentieth Century Fund, Inc., 1991, page 38. Also see: Martin Edmonds, *Armed Services and Society*, Leicester University Press, London, 1988, pages 2-3.

³ David P. Barash, op. cit., page 330.

⁴ No larger European state reacted when the balance of power preponderated to Prussia in mid 1880s, eg.: Bismarck's aggressive annexation of Alsace-Lorraine, which caused the outbreak of the Franco-Prussian war several years later.

⁵ David P. Barash, op. cit., page 331.

use of force in solving disputes among them, to the present day has not proved optimum or effective. There are several reasons for this:

a) agreements on collective security are successful only if there is readiness and interest of all the signatories to respect them;

b) since states incorporated in the system of collective security have a different "weight" in shaping and conducting world politics there is a possibility that stronger states may prolong, or intensify an international armed conflict (eg. the war between North and South Korea could have been different had not the USA and China been involved, the Vietnam War, etc);

c) there are examples even of allies attacking each other (eg.: the military intervention of the Soviet Union in Afghanistan, or the US military interventions in the Dominican Republic in 1965, in Grenada in 1983, etc).⁶

Collective Security within the League of Nations (LN)

This presupposed that states believed in the indivisibility of international security, as well as in their automatic and indivisible right to security.

The League of Nations was established in 1920. In the Covenant of the LN the member states committed themselves to refrain from the use of force in their mutual relations, and to settle their mutual disputes through arbitration or the Council of the LN. The latter was composed on similar lines as the Security Council of the United Nations, i. e. of big powers as permanent members, and of a varying number of non-permanent members. The Council's primary responsibility was the maintenance of world peace.

The mission of the League of Nations was successful only as long as there were no serious international crises. Thus it assisted in solving armed conflicts between Bulgaria and Greece (1925), Lithuania and Poland (1927), and Bolivia and Paraguay (1932). On the other hand, when bigger and more powerful states became involved in international conflicts, the LN could not be a match for them.⁷

The primary reason for this lay in the obvious gap between the expectations of the founders of the LN about its universal nature, and the actual situation. In addition, there were several other factors that contributed to the failure and disintegration of the LN, namely:⁸

a) different, even conflicting interests that existed among stronger states prevented them from giving their support to solve international conflicts within the LN;

b) non-membership of some important states prevented the adopted sanctions from being carried out against potential aggressors. Although Woodrow Wilson was the intellectual father of the LN, the USA was not a member of this internati-

⁶ David P. Barash, *op. cit.*, page 331.

⁷ Eg. the Japanese occupation of Manchuria in 1931. The LN set up a commission to investigate the case; after a year and a half it produced its final report in which Japan was named as the aggressor. However, since Japan had not formally declared war, the principles of the LN had no legal basis. So the LN could only morally condemn and refute the legitimacy of the Japanese occupation. Japan simply withdrew from the LN. The key crisis which directly contributed to the disintegration of the LN's authority and the organization as such, was the Italian occupation of Abyssinia (Ethiopia) in 1935. The LN accused Italy as the aggressor and even proposed a number of economic sanctions. These were not effective primarily because many important states such as the USA, Germany, Japan were not members of the LN.

⁸ David P. Barash, *op. cit.*, pages 383-385.

onal organization. Germany joined the LN in 1926, and withdrew from it in 1933 after the LN refused to lift the restrictions that had been laid out in the Treaty of Versailles, on its armament;

c) narrow national interests prevented the functioning of the system of collective security, which also presupposes the indivisibility of international peace;

d) questions related to the definition of aggression, whose origins were both theoretical (in guaranteeing its universality and validity in all cases and always) and concrete, based on the intricate and interconnected examples in the international surroundings.

In spite of the overall failure of the LN (it finally disintegrated in 1946), it was an important step in organizing the international political community towards institutionalizing different international mechanisms for the peaceful settlement of disputes among states through a system of collective security.

Collective Security within the UNO

The establishment of an international organization that would take care of international peace and security more efficiently than the LN had done was being considered even during the second world war by the anti-Hitler coalition. That is why the Atlantic Charter, which was signed in 1941 by Franklin Delano Roosevelt and Winston Churchill, states that all countries must abandon the use of force.⁹

The formal idea on creating an international organization for the maintenance of international peace was confirmed by Roosevelt, Churchill and Stalin at the Teheran Conference in 1943, and implemented by the delegates of 50 states in San Francisco, where they adopted the Charter of the United Nations in spring of 1945. The two essential differences between the UNO and its predecessor the LN are firstly, that the UNO represents the global community and thereby confirms its universal character, and secondly, besides maintaining international peace and security, the UNO also has many other important functions such as: economic, social, educational, humanitarian, scientific, etc.

In order to carry out these functions, the UNO has a structure with the following elements:

a) The Security Council (SC), which has primary responsibility for settling requests concerning "international peace and security". The SC adopts decisions for concrete actions of the UN (military and non-military) on solving conflicts between states.

The SC is composed of 5 permanent members-big powers (USA, United Kingdom, France, China and Russia, as the most important successor of the former USSR), and 10 non-permanent members. The permanent members of the SC have the right of veto.

⁹ Harry B. Hollins, Averill L. Powers and Mark Sommer, *The Conquest of War*, Westview Press Inc., Boulder, 1989, page 21.

b) The General Assembly is composed of representatives of all the member states of the UNO, and is the most important decision making organ on economic, political, educational and other matters, with the exception of international peace and security, where it may only recommend solutions.

c) The Economic and Social Council is responsible for questions relating to the quality of life.

d) The International Court of Justice in the Hague deals with international disputes.

e) The Trusteeship Council supervises the results of the process of decolonization (liberalization of former colonies).

f) The Secretariat is the administrative-executive organ of the UN and is headed by the Secretary-General.

Mechanisms of the UNO for the prevention and the solution of conflicts among states

The Charter of the United Nations emphasizes that the most important goal of this organization is "to maintain international peace and security by peaceful means, and in conformity with the principles of justice and international law, to that end: take collective measures for the prevention and removal of threats to peace, for the prohibition (and suppression) of acts of aggression and breaches other of the peace, and adjustment or settlement of international disputes or situations which could threaten peace in the world."¹⁰

In order to achieve these goals, a number of concrete measures are necessary. These are adopted by the SC, and their formal basis are Chapters VI and VII of the Charter of the UN. Chapter VI determines that all international disputes "which are likely to endanger international peace and security" become a matter to be settled by the SC or the General Assembly. The SC has the authority to turn to the parties to a dispute, and to call upon them to settle it by peaceful means. The SC may also recommend to the parties to a dispute, appropriate procedures or methods for solving the dispute. In this case, the activity of the SC is limited to shaping propositions for the solution of international disputes, since in reality, the states which are involved should be the ones to solve the dispute by voluntarily carrying out the SC's recommendations. However, when the SC determines the existence of a serious threat to the peace, or an act of aggression, it may use broader competences given to it in Chapter VII of the UN Charter. In order to prevent the aggravation of a concrete international conflict situation the SC may make recommendations to the parties in the conflict to solve it. Furthermore, according to Article 41 the SC may decide on what measures (with the exception of the use of force), adopted by the members of the UN, may be applied against a state which is threatening international peace and security. These include complete or partial interruption of economic relations and of rail, sea, air, postal and telegraphic services, and the severance of diplomatic relations. If these measures prove to be inadequate, the SC may, in accordance with Article 42 of the Charter of the UN, consider taking even military action to maintain international peace and security. All members of the UN are obliged to make available to the SC the

¹⁰ The Blue Helmets, A Review of United Nations Peace-keeping, United Nations Department of Public Information, August, 1990, page 3.

necessary armed forces, appropriate assistance and facilities. The SC assisted by the Military Staff Committee determines plans on the use of armed force in solving international conflicts.

Measures which are defined in Articles 41 and 42 of the Charter of the UN are the core of the system of collective security. The basic driving force of the system is understanding and co-operation among the permanent members of the SC, which have a right of veto and control the functioning of the Military Staff Committee, made up of their military representatives.¹¹

Article 33 of the Charter of the UN obliges all its members, first of all to solve their conflicts directly between themselves, and only after that turn them over to the SC. In this they may also apply different forms of solving conflicts within the framework of regional international organizations (CSCE, European Union, Organization of African Unity, etc) such as: negotiation, enquiry, mediation, conciliation, arbitration, judicial settlement.¹²

While the League of Nations provided economic and financial against measures the offender in cases of aggression or use of force for solving international conflicts, the Charter of the UN prohibits the use of force more fully, i. e. for a violator of the Principles of the world organization, economic, diplomatic and military sanctions are provided. At the same time, it demands that all members make available a certain part (contingent) of its armed forces for the UN forces. However, until now it has not been possible to put consistently into practise all of these provisions, the main reason being that, in accordance with the Charter of the UN, each collective action (military or non-military) has depended on the consensus of the SC permanent members. On the other hand, the logic of ideological and political globalism, which lasted from the end of the second world war to 1989, prevented the functioning of the UN mechanism of collective security.¹³

In the post-war period, the UN has on two occasions decided on collective armed action against the violator of the Principles of the UN Charter: firstly against Korea, and later against Iraq. In the first instance, the USA succeeded in evading the veto of the Soviet Union by diverting the decision concerning the military action from the SC (where the Soviet Union's representative was absent at the time because of a boycott) to the General Assembly. Furthermore, although a number of states took part in the military operation in South Korea, the largest contingent, armament and equipment was provided by the USA, who also commanded the whole operation.

In fact this was a classical military operation which has been known from the times of military alliances among states. A variant to this is also the so-called Gulf

¹¹ The Blue Helmets, *op. cit.*, pages 3-4.

¹² The Charter of the United Nations and the Statute of the International Court of Justice, Društvo za ZN R Slovenije, 1992, page 19.

¹³ The first misunderstandings occurred in the Military Staff Committee, which was to determine the military requirements (armament, disarmament, command, etc) for the employment and command of forces to be made available to it by the member states. The five permanent members carried out intensive, 15 month negotiations on this matter from 1945 to 1947.

The first task of this Committee was to improve on Article 43 of the UN Charter, which determines that all members of the UN are obliged to make available to the SC, on its call, armed forces, assistance, and facilities, necessary for maintaining international peace and security. Theoretically, in this way the UN could have gathered strong collective armed forces under the SC's command, to be used against any potential aggressor. However, because of misunderstandings between the permanent members Article 43 remained ineffective. While the USA had suggested the formation of a large military force under the leadership of the SC, emphasizing its mobility and great striking power, other permanent members, especially the Soviet Union, had serious reservations to this proposal. Harry B. Hollins et al, *op. cit.*, pages 24-25.

War, in which the USA, under the UN, gathered a strong military coalition force and forced Iraq to withdraw from the territories it had occupied in Kuwait. In this case, the interests of one superpower (USA) were closely linked with the interests of occupied Kuwait to get rid of the occupier (Iraq). The atmosphere of easing of tension between the superpowers also contributed to this.

The functioning of the system of collective security within the framework of the UNO has so far been hampered by the cold war, as well as other factors such as:

a) The effectiveness of this system depends on the consensus of (primarily) the permanent members on whether to reduce their own national armed forces, or whether to enlarge the international forces under the UN so that the latter would be stronger than the armed forces of individual states. This has caused a vicious circle, namely: collective security cannot function unless states are appropriately disarmed, states will not do this until collective security has proved its effectiveness and credibility.¹⁴

b) The right of veto of the permanent members of the SC (determined in Yalta and in San Francisco) was at the time an expression of political necessity, because without this right, none of the big powers would have signed the document on the establishment of the UNO. At the same time, the permanent members of the SC, who have the greatest possibilities of abusing their great military power, were also protected from UN sanctions.

c) The failed attempt of the big powers (permanent members of the SC) to agree on the formation of an appropriate collective security force for the maintenance of international peace and security was a significant signal to the other, militarily weaker members of the world organization, that in ensuring their own security they could not primarily depend on the UN.

d) Many analysts stress that the Charter of the UN is distinctly a document from the post-war period when the founders were still very much under the influence of a possible reemergence of Japanese or German militarism, and did not anticipate the fateful split between the East and the West.

e) Collective security as conceived by the founders is based primarily on the strategy of stopping a war by going to war.

Looking back, it seems hardly likely that such a punitive strategy could have achieved any real reconciliation between the warring sides.¹⁵

The development of international relations since the second world war has exposed that many differences exist among all the members of the World Organization, not only among the permanent members of the SC. Numerous international conflicts are primarily conditional on the economic and political organization of the contemporary world, whose fundamental starting points are in the concept of national sovereignty and territorial integrity of the contemporary state. That is why the UNO, in spite of its universal character, does not act like a universal/global government, and its goals, resolutions and actions are not above the national interests of its members.

¹⁴ Harry B. Hollins et al, op. cit., pages 26-27.

¹⁵ Harry B. Hollins et al, op. cit., pages 26-27.

The basic function of the UNO for the maintenance of international peace and security is acquiring new dimensions in the new cultural-civilisation relations

At the present stage of development of the world, international security is not merely a sum of national securities, but also means determining appropriate values in international relations, as well as in relations within the state. In an increasingly interdependent world, national survival requires a constant international framework of generally acceptable values, upon which international subjects regulate their mutual relations.

International security indicates the intricacy and stratification of international relations, the level of the integration and globalization processes, the effectiveness or ineffectiveness of mechanisms for ensuring national and international security, the level of military-political, economic and other relations among states, etc.¹⁶ In this respect, international security is a sum of measures which ensure the existence of all states, the fundamental condition for the existence and development of the international community.

The efficiency of ensuring international peace and security that has been achieved so far by the systems of balance of power and/or collective security, is now being limited by new elements in the contemporary world. Both of the mentioned systems are based on the principles of national sovereignty and territorial integrity, which direct states, in an unfriendly and even hostile international environment, to strive at all costs to preserve their national independence and improve their own national security by attaining a dominant position in the international community. The principle here is that one state gains on account of another. Interdependence in international relations among states has grown significantly during the 80s.

Co-operation among states, which is aimed at achieving common benefits rather than individual ones of one state on account of another, is required for the solution of numerous economic, environmental and developmental questions.

Taking into consideration the radical changes which have occurred in the international community, the last two-year period may be defined as a unique turning point in contemporary inter-state relations. New relations which are now being established among states will have particular long-term effects on individual states, and the world as a whole. Changes such as the end of the cold war and the lifting of the iron curtain, which had separated states for decades, the fall of communist regimes in the East, the dissolution of the Warsaw Pact, the unification of Germany, the disintegration of the Soviet Union and Yugoslavia and the establishment of new, independent states on the territories of these two former states, the institutionalization of the Conference on Security and Cooperation in Europe (CSCE), have once more proved the necessity of shaping, i. e. applying a new qualitative approach for ensuring security in the contemporary world. These and other changes in the international community have established favourable conditions for the following:

- surmounting ideological-political antagonisms, which have for decades separated contemporary states,
- "taming" military hostilities and conflicts,
- forming new structures for the ensurance of national and international securi-

¹⁶ Mario Nobilo, *Pojam sigurnosti u terminologiji međunarodnih odnosa*. Politika misao. Vol. XXV (1988), pages 72-73.

ty, as a means for the peaceful solution of conflicts between states and within them,

– carrying out the ideas and proposals on the modernization of national military-defence systems, which were based almost exclusively on the philosophy of armed threat and doctrines of armed defence after the second world war.

The realization of the mentioned development possibilities of contemporary security may enable the strengthening of new civilization relations in the world, in which the following should be stressed:

– military power, traditionally the central element of power of national states, is increasingly being replaced by other factors such as: communication, organization and the institution capabilities of a contemporary state;¹⁷

– because of growing interdependence among states, the borders of national sovereignty, which overlap with state frontiers, are being seen as an obstruction to a successful and democratic settlement of numerous current international problems (ecology, epidemics, terrorism, etc);

– democratic freedoms and human rights are becoming effective as the paramount values of every society, and the international community as a whole, etc.

In today's multipolar¹⁸ world, alongside positive trends in the field of national and international security, new tensions and threats are also emerging, namely:

– many problems and questions are imminent to the West European integration processes, thus creating new dangers (eg. new forms of ethnic competition and confrontation, problems of legitimacy of individual states and their governments);

– changes in East European countries, in transit from totalitarian to pluralistic and democratic societies, have so far primarily had effect on the political systems, while social-economic, national and other matters are just becoming complicated;

– the whole structure of world political power has undergone change. The USA are topping the pyramid of world power, with the possibility of Western Europe and Japan joining it. Especially in the case of the latter, there is an obvious asymmetry between its economic and political significance in the world on one side, and its position in decision-making on the most important international issues on the other;

– in spite of talks being initiated (in 1991) between the sides which have been in dispute for decades in the Middle East, the end of dangers and hostilities in this region cannot be foreseen, at least not in the near future: the Israeli-Arab conflict, the Arab-Arab conflicts (Iraq-Iran, Iraq-Syria, etc), the Kurd question in Iran, Iraq and Turkey, etc;

– two big states, India and China, are currently pre-occupied with internal problems, primarily on their economic growth. Whereas in India this issue is connected to its unsolved relations with Pakistan, in China it is linked to regional imbalances. In addition, China's foreign policy (especially with regards to Cambodia, Vietnam and Tibet) is conditioned more by its geopolitical strategy, whose origins are in its history, rather than the current economic and security situation.

– developing countries (where I include most of the Third World countries) are still an important factor of international peace and security. Besides having pro-

¹⁷ Joseph S. Nye, Jr., "The Changing Nature of World Power", *PREGLED*, January, 1991, page 5.

¹⁸ S. P. Huntington defines the world of today as a uni-multipolar world with an overpowering singular power – USA, and 6 states, big powers – the Soviet Union (i. e. Russia as its successor), Japan, China, Germany, Great Britain, France. Following them are the emerging powers of the Third World, where India is currently among the most important and with a tendency to predominate over the region. S. P. Huntington, *America's Changing Strategic Interests*, *Survival*, Vol. 33, No. 1, January–February 1991, page 6.

blems in their relations with wealthier states (indebtedness, etc), they are also facing serious internal problems (ethnic and other conflicts in Latin American, African and Asian countries);

– the modernization of war and military doctrines in many countries is not directed at eliminating the army, but rather in organizing smaller, professional armed forces with sophisticated armament;

– the disintegration of the former Soviet Union and the dismantling of the Warsaw Pact have resulted in military bloc monism (NATO) on the one hand, and the existence of a single military super power (USA) on the other.

In this context, one of the the key questions of the contemporary world is how to achieve that degree of security which is necessary for the creation of the maximum quality of an individual's life, society and the international community. Contemporary states try to achieve various security aspects of the whole society through national security systems. However, experience has shown that the majority of states are not all that successful in this. At the same time, it is important to stress that there is no system which can assure a society's complete, i. e. absolute security, we can only get more or less close to this goal. On the other hand, states, within their national security, until recently paid greatest attention to strengthening their armed forces.

There are indications that an increasing number of contemporary states are realising that even in the present circumstances of civilisation, national security is structurally linked to a society's other basic needs, and that its contents are much broader. Societies-states and the whole international community are faced with the demand to re-shape the contents of security, taking into account two concepts: universality, which means recognizing the substantial wholeness of the present definition of security, and demilitarization¹⁹, which enables the abolition of asymmetric national and international security in the form of a marked dependency on military mechanisms.²⁰

The existing world relations are conditioning a new approach in assuring contemporary security, to which many had already pointed in the past. The essence of this "new" approach to the security issue, as a fundamental element of an individual's life and work and of a society, is to make a step forward from merely solving the problem (where armed defence is the predominant element in the national security system) to assuring integral security which considers different aspects of the quality of life and defence in a particular society, as well as the international community.²¹

Apart from the traditional concept of assuring security at the level of the national state and the international community, different alternative aspects were constantly appearing. An important attempt at an alternative concept of assuring international security was collective security within the League of Nations, which

¹⁹ Demilitarization in this case means a process stimulated by development changes which have taken place in states and the international community until now, whereby a qualitative new approach to the institutional assurance of national and international security is being developed, i. e. by balancing military and non-military mechanisms, and simultaneously by reducing the significant influence of the military factor. More on this: Anton Grizold et al, Demilitarizacija Slovenije in nacionalna varnost, Zbornik ZPS, Ljubljana 1991.

²⁰ Compare Wolfgang R. Vogt, Time of Change: Military Sociology in the Paradigm Controversy, Forum International, SOWI, 1992, pages 19–32.

²¹ S. P. Huntington is also convinced that "in the new world", to achieve its interests, the USA must firstly create "institutional facilities" for the development of a more complete approach to its national security policy which will take into account different aspects of national security (external, internal, military, economic, etc). S. P. Huntington, op. cit., page 15.

was continued by the process of internationalization during the second world War, and was followed by the UNO to present ideas such as:

common security,²² alternative security, shared security, non-provocative defence, etc.²³ The common denominator of different ideas on the alternative concept of ensuring security today is the transition from the traditional model of assuring national and international security (based on the principles of national armed defence, deterrence and competition between states) to a contemporary model, which will to a greater degree be based on an awareness that contemporary states share common security interests. This new co-operative model of assuring security is based on the fact that contemporary states share common security interests in the existence of the international order, as well as the ever-increasing sources of threat which affect the whole international community (eg. the existence and proliferation of weapons for mass destruction – nuclear, biological, chemical, terrorism, destruction of the environment, spreading of contagious diseases, etc) and which are today being achieved within the the common international framework – the UNO.

UN Activities for the Maintenance of International Peace and Security

The concept of peace may be broadly defined as a state of absence of any form of violence in a society and/or the international community. This is passive peace, which does not explain the reality of an entity, but is a methodological construction enabling us to talk about peace as a category. However, the evolution of our conception of peace incorporates a defined state (passive peace), as well as deliberate activity for the constant maintenance of peace as a value, which is the condition for developing security as a superior goal (active peace) of living on the level of an individual society and the international community as a whole.²⁴

Today, numerous international organizations (governmental and non-governmental) are concerned with the maintenance of international peace and security, contributing to the establishment of such dynamic conditions in the international community as embody aspirations on forms of stability in the material and

²² Common security is a state of the international order whereby states enjoy security as a common good. In its broadest definition, it is a state of international order in which the right to development and freedom from external threat, and the principle of self-determination are guaranteed to all peoples. One of the concrete proposals for the formation of a common security system, within a reformed security system of the UNO, consists of the following elements:

– qualitative disarmament as a starting point for achieving a whole new set of agreements and contracts between states in the field of security,

- minimum deterrence,
- civil defence,
- common defence,
- measures for solving conflicts,
- peacekeeping measures,
- supervision,
- reliable sources of finance,
- states' consent to the common security system.

See Harry B. Hollins, Averill L. Powers, Mark Sommer, *op. cit.*, pages 182–191.

²³ See also Anton Grizold: Obrambne pobude zahodnoevropskih držav – članic pakta Nato, *Tip 25* (1988)3–4, pages 456–462.

²⁴ Compare Amin Hewedy, *Militarization and Security in the Middle East*, Pinter Publishers, London, 1989, pages 30 and 48.

spiritual spheres of life within the international framework. The UNO, as the universal international organization, whose primary purpose (according to the Charter of the UNO) is "to maintain international peace and security", undoubtedly plays the main role.

Today the UNO uses four organized forms for the maintenance of active peace in the international community:

- a) preventive diplomacy – reducing tensions which lead to the outbreak of conflicts,
- b) peacemaking,
- c) peacekeeping,
- d) peacebuilding.

Differentiating among the mentioned forms of activity of the UN for the assurance of international peace and security does not mean a negation of the close link of the diplomatic-political, military and humanitarian aspects of solving contemporary conflicts between states. The combination of all four forms of solving international defence-security issues is the basic characteristic of the functioning of the UNO today.

Preventive Diplomacy

Is a mechanism of the UN for ensuring international peace and security, enabling the reduction of tensions and disputes between members of the international community by diplomatic-political means before these could lead to the outbreak of conflict. Although the mechanism of preventive diplomacy has been an element of the UN structure since its creation, it was rendered powerless throughout the post-war period to the end of the cold war. On the initiative of the Security Council of the UN (adopted on January 31, 1992), the Secretary-General Boutros Boutros Ghali (on July 1, 1992) prepared a written report in which he presented a number of recommendations on ways of improving the UN mechanisms for preventive diplomacy, peacekeeping and peacemaking.

In this report, preventive diplomacy is defined as an action to prevent disputes from arising between parties in the international community, to prevent existing disputes from escalating into conflicts and to limit the spread of the latter when they occur.²⁵

The key factors of preventive diplomacy, as a mechanism of the UN for resolving disputes before they turn into conflicts are: the Secretary-General, specialized agencies and programmes, the Security Council, the General Assembly and regional organizations in co-operation with the UN.

In carrying out preventive diplomacy activities, the mentioned factors of the UN are directed to the following actions:

– measures to build confidence, eg. by ensuring the free flow of information, systematic exchange of military missions, opening of national activities, policies and military potentials for inspections, establishment of regional risk reduction centres, etc,

– informal fact-finding through constant contacts between the Secretary-General and the governments of member states and formal fact-finding mandated by

²⁵ See Boutros Boutros Ghali, *An Agenda for Peace*. Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992, United Nations, New York, 1992, page 11.

the Security Council or the General Assembly to form missions that will establish the conditions in crises situations,

- early warning, eg. concerning various threats
- environmental, nuclear, natural disasters, famines, the spread of disease, etc.
- preventive deployment of UN forces, eg. in conditions of national crisis at the request of the government or all confronting parties; in inter-state disputes the UN may preventively deploy military, para-military and/or civilian personnell at the request of or with the consent of all the parties to the dispute.
- establishment of demilitarized zones – as a form of preventive deployment of UN forces on both sides of a border, with the agreement of the two parties, as a means of separating potential belligerents, or at the request of one side, for the purpose of removing any pretext for attack.²⁶

Peacemaking

Peace making is the element of UN activities for the maintenance of international peace and security which restores the state of affairs, previous to the outburst of the armed conflict within the nation state or international community. Chapter VI of UN Charter enables to solve the conflict, threatening international peace and security, primarily by non-military means. In cases when this is insufficient, the Security Council can pass the decision (art. 42, UN Charter) on using the military means to restore international peace.

Although UN Charter gives the possibility to form and use of international armed forces (art. 42 and 43) as a response to open aggression, so far the Security Council has never used this competence. The present situation in the troubled international community, nonetheless, increasingly requires the use of peace forces to restore international peace. In this respect, the present UN Secretary General, Boutros Boutros Ghali, suggested to Security Council to set up peace-enforcement units. These peaceenforcement units would differ from both, the peace forces, which can, according to UN Charter, be set up in cases of aggression, and the peace keeping forces which are supposed to preserve international peace. Specially trained and equipped, these peace units should actively intervene in the ongoing international armed conflict and restore peace. Subsequently, the UN peace forces could be deployed²⁷.

Peacekeeping

Today, this expression is most frequently used for the UN activity whose aim is ensuring conditions for the prevention of the outbreak of an international conflict that could endanger international peace.

Inis Claude has given this overall definition of the function of peacekeeping: peacekeeping is a temporary measure for preventing the globalization of a local conflict until political solutions are found.²⁸

²⁶ Boutros Boutros Ghali. *An Agenda for Peace*. op. cit., 13-19

²⁷ Boutros Boutros Ghali. op. cit. p. 26.

²⁸ Inis L. Claude, Jr., *The Peace-keeping Role of the United Nations*, v. E. Berkeley Tompkins (ed). *The United Nations in Perspective*, Hoover Institution Press, Stanford, California, 1972, page 52.

The latest "official" definition of peacekeeping is contained in the mentioned Report of the Secretary-General of the UN, Boutros Boutros Ghali. According to it, peacekeeping refers to the deployment of UN forces, which include military, para-military or civilian personnel, to the crisis area, with the consent of all the parties concerned in this UN action. Peacekeeping is, therefore, a technique that expands the possibilities for both the prevention of conflict and the making of peace.²⁹

In the literature, one also runs across the following derivations from peacekeeping: peacekeeping force, peacekeeping operations and peace soldier. For our purpose, we may define a peacekeeping force as military components from different countries that function under the command of a neutral international body, striving to minimize or prevent hostilities with the minimal use of force. The term peacekeeping operation includes not only military peacekeeping forces, but also police personnel and civilians. A peace soldier, i.e. a member of the UN peacekeeping forces is a person serving in the international military forces under UN command, and is in his activity bound to strict rules on the minimal use of force (only in the case of self-defence).³⁰

Peacebuilding

The UN activities for the maintenance of international peace and security would not be successful if they did not include activities, involving peace-building activities. The basic purpose of such activities is to settle the economic, social, humanitarian, cultural and other problems within the nation state or international community after the restoration of peace. Herewith, the crisis situations, which could lead to recurring armed conflicts, could be prevented. The basic aim of peace-building activities is to create conditions for the prevention of recurrence of crises, while the aim of preventive diplomacy is to prevent the outburst of crisis³¹.

The authors of the Charter of the United Nations had not envisaged peacekeeping operations. They appeared at a certain point in time as a practical answer to concrete problems in the international community. No particular theory or doctrine supports them as yet.

There are fundamental differences between these UN operations and collective security. While collective security is a cooperative process activated by the identification and proclamation of a common enemy, peacekeeping operations are based on the assumption that there are no enemies, only hostile parties.

ON activities for the maintenance of international peace and security are therefore activities for preventing, containing, easing and ending hostilities within individual states, and also between them, organized under the world organization

²⁹ Boutros Boutros Ghali, cit. op. page 11.

³⁰ Charles Moscos, Jr., *Peace Soldiers* (The Sociology of Chicago Press, Chicago and London, 1976, Pg. 4.

³¹ Boutros Boutros Ghali, op. cit. pp. 32-34.

with the aim of maintaining and/or re-establishing international peace and security in conflict areas.

Preserving international peace and security is actually a nonviolent activity since its main weapon is peaceful mediation for the maintenance of peace, based on the principles of impartiality and neutrality. This activity is not based on the possible use of force, but rather on the capability of mediation with the least possible use of force – only for self-defence. That is why people who are carrying out this activity are also called “soldiers without enemies”.³²

The UN has so far developed the following three forms of activities for the preservation of international peace and security, namely:

a) Peace observation, which represents smaller groups of UN observers that are stationed in crises areas to collect facts on concrete conflict situations. UN observers forward the data to the Secretary-General and the Security Council. Some examples: Greece 1947, Palestine 1948, Kashmir 1949, Lebanon 1958, Macedonia 1992.

b) Mediation and Reconstruction

UN activities for the preservation of international peace involve military and some diplomatic functions, including mediation and arbitration on conflicts, as well as mediation of social and economic aid. A typical example of these activities is Cyprus, where the UN are also engaged in the local social and economic problems, which would undoubtedly lead to a continuation of the conflict if left unsolved. In addition, UN activity in Cyprus includes helping refugees, as well as assistance in other fields: health, agriculture, education etc.

Therefore, there is a close link between the basic purpose of the UN – securing international peace and security – and the political-diplomatic, humanitarian, economic, military and other dimensions.

c) Interposition of Forces

The most frequent form of UN activity for securing international peace is the non-violent interposition of UN forces in armed intra-state and inter-state conflicts. The main aims of this interposition are: to prevent the continuation of the conflict, ensure a ceasefire, preserve demilitarized zones and prevent external intervention.

It would be difficult to find clear starting points in the UN Charter for various UN peacekeeping operations. As one of the UN's Secretary-Generals, Dag Hammarskjöld, stated: peacekeeping should be placed in a new chapter “Six and a half” of the Charter.³³

Today, UN peacekeeping operations arise from a broad consensus of its members, primarily on the conditions that are required for these operations to succeed. In this context we may mention the following characteristics of these operations:³⁴

a) Their first characteristic is that they may occur only with the consent of all the parties involved in the conflict. Consent of all the parties broadly applies also

³² Harry B. Hollinset et al., op. cit., del. page 28.

³³ The Blue Helmets, op. cit., page 5.

³⁴ The Blue Helmets, op. cit., page 5–7.

to the way in which such operations are carried out, and to the states that contribute their forces for the operation.

b) Non-interference in the internal affairs of the host states and impartiality to all the hostile parties are essential in these operations.

c) Hostile parties are expected to ensure their support to the peace operation by rendering free movement and other facilities that the peacekeepers require in carrying out their duties.

d) Members of the peacekeeping forces do not have the right of intrusion, and their use of force is restricted to self-defence as a means in extremity.

e) The majority of these operations have been established by decision of the Security Council and, in two exceptional cases, by the General Assembly. This means that such an operation may be set up only by consensus within the international community. It is the Security Council's responsibility to devise a clear mandate to the operation, which is acceptable to all the hostile parties.

f) Military personnel for the peacekeeping operations are placed at the disposal of the UN by the member states, thus coming under the command of the Secretary-General.

g) These operations may be classified into two categories: observer missions, consisting of mainly unarmed officers, and peacekeeping forces, composed of lightly armed ground troops with appropriate back-up support.

In practice it frequently happens that in special cases observer missions are backed up by ground and/or support troops for a short period of time, and that peacekeeping forces are assisted by un-armed military observers.

h) Today practically all of these operations are financed by compulsory contributions from member states. The financial liquidity of these operations is most often a serious problem, since some members are not prompt in their payments.

i) Semi-strong countries such as: Canada, Sweden, Norway, Denmark, Finland, Ireland, Austria and the Netherlands have become the main source for these operations. Until now the multinational forces of the UN have been mostly organized on an ad hoc basis, i. e. without having been specially qualified within their national armed forces. The exception are some Scandinavian states, which as far back as 1964, established common training for about 45,000 military volunteers operating within the UN.

Conclusion

The emergence of the national state and the development of the international community was followed by in which a longterm global aim of establishing an international system in which war, as a means of politics, would be abolished. The achievement of this goal was gradually institutionalized, beginning with the European concept (1915), then through the Vienna Congress and the League of Nations up to the UNO. In its Charter, the latter not only prohibits the use of force as

a means of politics, but also imposes on its member states the obligation to solve their mutual disputes peacefully. Of course, this does not mean that disputes, or even conflicts between states, can be solved by the world organization. Consensus among all the members of the UN is essential in respecting international norms and rules for the peaceful solution of their disputes and, in this context, on creating different mechanisms and means, diplomatic, political, military, etc for the prevention, control, solution and elimination of all problems and conflicts arising in relations between the basic parties in the international community.

However, the activity of the UN for the preservation of peace and security was "chained" in the logic of ideological and geopolitical globalism of ever-opposed super powers during most of its existence, and in spite of some of its achievements in concrete operations, its institutional frame has still to be more clearly defined.

The fact is that the Charter of the UN does not provide a more detailed description or normative definition on preventing and solving conflicts between states, which are of recent origin and primarily reflect the achieved level of development in an increasingly integrated international community. This means that it is necessary to prevent and/or stop further escalation of international conflicts that have appeared primarily in the decolonization process after the second world war, as well as those after the end of the cold war (1989/90), because of the close link and growing interdependence of the contemporary world, thus creating conditions for their peaceful, non-violent solution.

On the basis of earlier practice, the mentioned functioning of the UN may be broadly defined as the use of multinational military, civilian or police personnel under an international mandate and with the consent of all of the hostile parties, with the aim of controlling and solving intra-state and inter-state disputes and conflicts.

The idea of the maintenance of international peace and security is based on the principle of minimum use of force, which is also reflected in the number and armament of the UN peace forces. The latter have so far been used for peace-keeping and not warfare. Their strength should lie in their moral authority, rather than military power. However, throughout the post-World War II period, the UN has presented a whole set of mechanisms for the preservation of international peace and security, which have been used by the more prominent factors of the international community (big powers) whenever it suited them, otherwise these mechanisms have remained unused.

The end of the cold war opens a new possibility for the whole international community to ensure efficient maintenance of peace and security, through the system of collective security. The two basic preconditions of security are: firstly, the shaping of a clear development vision for the anchoring of international peace and security which will express an harmonized political will of the member states and, secondly, that the UN should be re-organized so as really to enable the participation of all its members in adopting the most important decisions on world peace and security, as well as to create appropriately qualified and equipped forces that will be able not only to preserve, but also to establish peace where this is necessary.

FRANCE VREG*

Sodobna etologija in biokomuniciranje

Etologija se nam danes kaže kot možnost novega razumevanja narave in družbe, kot možnost poglobljenega razumevanja medsebojnih odvisnosti, pojavov in zakonitosti kozmosa. Brez novih znanstvenih pristopov ne bi bilo mogoče obvladovati zapletenih procesov medsebojne odvisnosti narave, živih bitij, družb in civilizacij. Etologija kot razmeroma mlada znanost postaja s svojimi spoznanji delček znanstvenega »univerzuma«.

Etologijo je njen utemeljitelj Konrad Lorenz označil kot vedo, ki znanstveno pristopa k *primerjalnemu raziskovanju živih bitij, živali in človeka*. Z novo znanstveno metodo je Lorenz opustil biologistično paradigmo zgodnjega behaviorizma, s katero so vedenje razlagali s tradicionalno shemo »dražljaj-odziv« in s pogojnimi refleksi. Lorenz je tudi opustil metodo poskusov v laboratorijih, ki so jih izvajali J.P. Pavlov, B. F. Skinner in drugi, ter vedenje živali začel raziskovati v naravnem okolju.

Primerjalna metoda, ki jo je uvedel Lorenz, ni novost v znanosti, saj so jo že prej uporabljali v antropološkem proučevanju človeka v različnih okoljih. Še posebej so jo razvile sociologija, socialna psihologija, komunikologija in literarna teorija, ki so primerjalno razkrivale nacionalne specifičnosti narodov, oblike socialnega vedenja, načine komuniciranja in interkulturnega sporazumevanja ter posebnosti oziroma skupne značilnosti umetnostnih tokov in del.

Razvito je tudi že bilo primerjalno raziskovanje anatomskih sestavov človeka in živali (okostja, mišičevja, živčevja). Biologi so ugotavljali zakonitosti življenja, fiziologi so začeli razkrivati biokemične in druge procese. Pojavile so se tudi obširnejše raziskave živalskega vedenja. Toda ni še bilo discipline, ki bi k proučevanju vedenja živali pristopila primerjalno.

Etolog Lorenz (1987, 13–14) je tedaj na svoje kolege naslovil izzivalno vprašanje: Kaj pomeni, če imajo afriška črna rasa, ki živi v tropskih rečicah, pa jezerska divja rasa in mnoge vrste rac po močvirjih, ter naše domače race povsem jasno razvidne, podobne kretnje ob snubljenju? Odgovor je lahko en sam: te kretnje so nastale *filogenetsko* (z razvojem vrste) in so zakoreninjene v genomu. Prav odkritje homolognega (usklajenega v razvoju in poreklu) načina kretenj je temelj, na katerem je začela graditi etologija.

Tradicionalna etologija pa ni razvila interdisciplinarnega raziskovanja. Ostajala je v mejah svojih biološko-organicističnih spoznanj. Šele ko je raziskovalni horizont začela širiti z naravoslovno-matematičnimi, sociološkimi, komunikološkimi in kibernetičnimi vedami ter sprejemati aksiomatiko, ki povezuje bioniko in komunikologijo, se je lahko razvila v sodobno etologijo. Prav zato ne moremo jasno določiti meja etologije, saj zaradi kompleksnosti pojava ohranja multidisciplinarno spoznavno povezanost z drugimi disciplinami.

* Dr. France Vreg, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani.

Sodobna znanost danes primerjalno in interdisciplinarno preučuje ustroj, življenje, vedenje in komuniciranje živih bitij, kompleksnost spoznavnega in čustvenega sveta človeka in živali. Novejše discipline, na primer bionika, informatika in druge so razširile meje človekovega spoznanja o vedenju živih bitij. Tega raziskovalnega problema se ne lotevajo le etologi, veterinarji in biologi, marveč tudi filozofi, sociologi, komunikologi in kibernetiki.

Sodobna etologija raziskuje kompleksen splet eksogenih in endogenih dejavnikov akcijske pripravljenosti, motiviranosti, vedenja, komuniciranja, učenja in sožitja živih bitij. Splet dejavnikov zajema socialno okolje (socialne skupine, populacijske in geografske pogoje), antropološke dejavnike (humana etologija), etološke, politološke in psihološke dejavnike vedenja človeka (strateška interakcija, dominantnost, agresivnost), pa tudi notranje dejavnike (genetske predispozicije, impulze živčnega sistema, hormonsko komuniciranje, nevrofiziološke korelate motivacije in druge biološke determinante).

Tradicionalni pristopi so ločeno proučevali eksogene in endogene dejavnike. Sodobni pristop predpostavlja, da obstaja *interferenčni odnos* oziroma korelacija med obema dejavnikoma. Etologija je utemeljila nove poglede na endogene in eksogene dejavnike vedenja. Razvila je teorijo, da obstaja *funkcionalna soodvisnost* notranjih in zunanjih dejavnikov. Omogočena je bila hipoteza o omrežju informacijskih kanalov in procesualnih obdelav podatkov v možganskih instancah, kar zagotavlja čutno-živčni-efektorni sistem.

Novejše raziskave znanstvenikov, zlasti neuroetologov, razkrivajo, da na socialno motiviranost in akcijsko pripravljenost *funkcionalno sovplivajo* impulzi osrednjega živčnega sistema in *hormonsko komuniciranje*. V osrednjem živčnem sistemu je »zapisan« genetski program, to so fiksni vzorci vedenja (fixed action patterns), tako da zunanji dražljaj sproži vedno enako vedenjsko reakcijo.

Že Konrad Lorenz pa je skupaj z etologom Nikolasom Tinbergenom postavil teorijo o »prirojenem mehanizmu sproščanja« (PMS); to je genetski program, vgrajen v genomih, ki selektivno reagira na dražljaje (ključni dražljaji). Drug fiziološki mehanizem so filogenetsko programirani gibi, ki jih sproži (seleksijsko dopusti) PMS (instinktivne kretnje). Lorenz (1987) je razvil tudi energetski motivacijski model, teorijo akcijsko-specifičnega potenciala, teorijo apetence in apetenčnega vedenja ter druge vedenjske zakonitosti.

Franck (1975), Eibl-Eibesfeldt (1986), McFarland (1989) in drugi pa so razvili teorije o hierarhični organiziranosti pripravljenosti, o uporabi nagona, o homeostazi in podobnih bioloških mehanizmih. Razvili so tudi različne modele nastanka in poteka akcije na temelju endogenih in eksogenih dejavnikov, teorije učenja, kognitivnega in emocionalnega sveta primatov.

Klasična etologija je sprejela aksiom, da so končne posledice vedenja sklenjene s končnim dejanjem, z akcijo konsumiranja (consummatory action), s uporabo nagona oziroma z zadovoljitvijo nagona. Funkcijski krog vedenjskega vzorca je mogoče spet aktivirati samo z zelo močnimi dražljaji. Ciljno (finalno) delovanje vodi k zvišanju praga vzdraženosti. V kompleksnejših situacijah se vključuje tudi »spoznavna« vznemirjenost, ki temelji na učnih procesih na temelju nagrajenega vedenja (reinforcement). V takem stanju žival preide v apetenčno vedenje (triada: PMS, apetenčno vedenje in akcija).

K razvoju etologije so prispevali tudi etologi, ki so proučevali biokomunikacijske procese (na primer Lindauer, 1990). Pri pojasnjevanju prenosa informacij so se tradicionalni komunikologi opirali na matematično teorijo informacij (Shan-

non, Weaver, Cherry), na sistemsko teorijo (Buckley, Schelsky, Prewo, Ritsert, Reimann) in na kibernetске prenose informacij (Miller, Deutsch, Opp, Klaus). Neraziskano pa je ostalo celotno interdisciplinarno področje biokomuniciranja, ki temelji na sodobni sistemski teoriji.

Tradicionalne psihološke teorije vedenja so glorificirale instinkt kot »izvenna-ravni« dejavnik in razvile psihologijo smotrnega, ciljnega vedenja (McDougal). Biologistično-mehanicistična šola radikalnega behaviorizma je temeljila na tezi, da vsak dražljaj (stimulus) povzroči takojšen odziv (response). Podedovani biološki mehanizmi posredujejo med dražljajem in odzivom. Sociološke in komunikološke šole (Lazarsfeld, Katz, Berelson, Blumer, De Fleur, McQuail, Watzlawick in drugi) so zavrgele te teorije in uveljavile nove poglede na osebnostne, medosebne, skupinske in interkulturne komunikacijske procese (Habermas, Hall, Hardt, Vreg, Spichal).

Novejše teorije uveljavljajo aksiom biokomuniciranja kot vir novih spoznanj, adaptacije na okolje in kot medij učnega procesa. Interakcijsko biokomuniciranje definirajo kot stikanje dveh organizmov, kot proces sporazumevanja živih bitij. Biokomuniciranje je dvostranski recipročni proces, je medsebojno izmenjavanje biosporočil. »Interakcijsko biokomuniciranje je namensko (intencionalno) sporočanje (posredovanje informacij, groženj, spolnih vabil) komunikacijskemu partnerju, ki se odziva na biosporočilo kot enakovreden partner (recipročnost)« (Vreg, 1993, 113).

Raziskati moramo vprašanje, ali lahko vsa živa bitja vzpostavljajo tako komunikacijsko interakcijo, kot je razvita pri človeku? Ali obstajajo medsebojna in transakcijska menjava sporočil, odprtost, redundantnost, entropičnost, enakovrnost in recipročnost sistemov? Teoretično in prakseološko je treba raziskati triadično strukturo sporočil.

Biosporočila se prenašajo prek čutilnih receptorjev, ki signale iz okolja spreminjanjo v »signale«, ki potujejo k višjim živčnim sistemom in centrom. Etološki pristop zato raziskuje biokomuniciranje s kemičnimi, mehničnimi, akustičnimi in optičnimi signali.

Komuniciranje, biokomuniciranje in vedenje živih bitij je izjemno zapleten in kompleksen pojav. Etološki pristop raziskovanja biokomuniciranja uveljavlja aksiomatično raziskovanje treh raziskovalnih področij: umetnih, bioloških in družbenih sistemov. Zaradi skupne aksiomatike biokomunikacijske procese v vseh treh sistemih proučujemo primerjalno in iščemo analogne zakonitosti informacijskih procesov.

Razločevanje med področji utemeljujemo glede na razlike v značilnostih posameznih sistemov. Te značilnosti so: vrsta organizacije, vrsta prenosa informacij, vrsta prenesenih struktur, vrsta meja sistemov in način zunanjega nadzora nad organizacijo. Ker je komunikacijsko omrežje, ki posreduje med sestavinami nekega sistema in spreminja individualnost sistema v integrirano celoto, lahko bolj ali manj fleksibilno, pomeni, da ima vsak sistem bolj ali manj specifične komunikacijske modele in tipe organizacij.

Pri človeških komunikacijskih in vedenjskih procesih imamo opraviti z zavestnimi procesi in oblikami sporazumevanja, ki so značilne za človeka kot družbeno bitje. Etološko proučevanje človeka (humana etologija) skuša v povezavi z antropologijo, psihologijo in ekologijo razkrivati razvojne spremembe človekovega vedenja v skupinah in družbah. Razkriva nam spoznanja o »genetskih koreninah« človekovega vedenja.

Pri bioloških sistemih (človek in žival) imamo opraviti z organizmom kot inte-

grirano celoto, ki njegovih funkcionalno diferenciranih sestavin ne moremo izločiti, ne da bi organizem s tem uničili. Ta biološki koncept temelji na ideji *morfološkega ravnotežja*, ki ga organizem vzpostavlja s homeostazo (biokemični procesi vzpostavljanja notranjega ravnotežja).

Razlike med sistemi je opaziti tudi glede na vrsto prenosa: umetni sistemi (računalniki) so deterministični, medtem ko so družbeni sistemi probabilistični (sporočila dosegajo učinke v mejah večje ali manjše verjetnosti). Biološki sistemi vključujejo tako deterministične prenose (genetska specifikacija organske rasti) kot tudi probabilistične (avtomatizmi »semirefleksnega« vedenja, adaptacija na okolje, učni proces).

Etološki pristop skuša teoretično opredeliti razlike med sistemi glede na informacijske, biokomunikacijske in komunikacijske prenose v umetnih, bioloških in socialnih sistemih. Informacijo presoja kot strukturirano raznoličnost znakov in simbolov, kot molekularno razporeditev genetične kodne substance DNA.

Na temelju teh spoznanj lahko razvijemo raziskave kognitivnih in emocionalnih procesov. Kognitivni procesi so miselni procesi, s katerimi se subjekt oziroma organizem zave določenega objekta ali si o njem pridobi znanje. Ta miselni proces omogoča spoznanje o predmetu, živem bitju ali okolju. Nasprotje miselnemu spoznavanju je čustveno (emotivno) dožemanje sveta, ki ga razkrivajo raziskave vedenja živih bitij in ki je močno razvito pri visoko razvitih živalih.

S tem smo živo bitje definirali kot spoznavni sistem, ki v izmenjavi informacij z okoljem razvija svoj kognitivni in emocionalni svet. V etologiji tako odpiramo problem samozavedanja živih bitij, geneze osebnosti, osebnostnega jaza, miselnega sveta ter inteligence, pa tudi dominantnosti in agresivnosti živih bitij.

Etologi že dalj časa raziskujejo agresivnost pri ljudeh in živalih. Pojav agresivnosti pretežno pojasnjujejo bodi z endogenimi bodi eksogenimi faktorji, manj pa se poglobljajo v raziskovanje funkcionalne soodvisnosti obeh faktorjev. Etološki pristop skuša teoretično definirati fenomen agresivnosti pri živalih in človeku ter eksperimentalno raziskati oblike in vzroke agresivnosti (Eibl-Eibesfeldt, 1986, 470).

Etologi definirajo biokomunikacijo kot akcijo organizma, s katero spreminja vedenje drugega organizma na način, da ima sprememba adaptivno vrednost pri sporočevalcu ali sprejemalcu. Odprto pa ostane vprašanje transakcijske menjave organizma z okoljem kot procesa adaptacije in evolucije kompleksnih sistemov, pri čemer je okolje enako relevantno kot organizem sam. Zato etologija raziskuje ekološke faktorje kohabitacije človeka in živali. Za kohabitacijo živih bitij je izjemno relevantna ekološka določenost prostora in zdravega okolja.

Sožitje človeka z domačimi živalmi je med pomembnimi dejavniki vzdrževanja zdravja in psihične stabilnosti. V zadnjih letih so številni znanstveniki v svetu raziskovali vpliv sožitja človeka z domačimi živalmi na psiho človeka. Tako Akiyama in sod. 1987, Bolin 1987, Garrity in sod. 1989 in Lago in sod. 1989 opisujejo izboljšanje razpoloženja z redukcijo anksioznosti, Serpell 1990 pa kvaliteto spoštovanja in izboljšanje občutka osebne varnosti. Serpell je 1990 in 1991 proučil tudi vpliv sožitja na človekovo zdravje in izboljšanje fizične kondicije, Friedman pa pomen domačih živali za zdravje in rehabilitacijo. Zlasti pomembne so raziskave vpliva domačih živali na psihosomatske značilnosti človeka. Ugotavljamo lahko spremembe osebnostnih značilnosti ali zadržanj: na primer dimenzijo anksioznosti in frustracijske tolerance, emocionalne stabilnosti, samospoštovanja, odnosov v družini, smisla življenja, obvladovanja stresa.

Etologija raziskuje tudi koristnostne učinke človekovega sožitja z živalmi na

zdravje in vedenje človeka. Eksperimentalno ugotavlja redukcijo določenih boleznih ali zdravstvenih težav, izboljšanje fizične kondicije, doseganje psihične stabilnosti. Kohabitacija je tudi terapevtski dejavnik mentalno prizadetih, invalidov, slepih in gluhih.

V Sloveniji so znanstveni in prakseološki problemi etologije še slabo raziskani. Obstajajo le parcialne, nepovezane raziskave, ki zadevajo segmente celotne znanstvene tematike. Šele nedavno je izšla etološka študija o življenju, komuniciranju in vedenju živih bitij (Vreg, 1993). Organizirali smo tudi prvi slovenski etološki simpozij s tematiko sožitja med človekom in živaljo. V pripravi pa je dolgoročni interdisciplinarni raziskovalni projekt Etologija socialnega vedenja, s katerim bomo lahko utemeljili etologijo kot novo znanost v Sloveniji. Raziskovalce različnih disciplin pa čakajo prizadevanja za razvoj vrste subdisciplin: nevroetologijo, endokrino etologijo, humano etologijo in druge. Podane pa so prve znanstvene možnosti, da bomo s to tematiko začeli posegati v evropski in svetovni prostor.

LITERATURA

- ALDINGTON, E., H., W., Von der Seele des Hundes. Wesen, Psychologie und Verhaltensweisen des Hundes, Weiden 1990.
- BAUMAN, P. in KAISER, D., Die Sprache der Tiere, Stuttgart 1992.
- EIBL-EIBESFELDT, I., Die Biologie des menschlichen Verhaltens. Grundriss der Humanethologie, Muenchen, Zuerich 1986.
- FRANCK, D., Verhaltensbiologie. Einfhruung in die Ethologie, Stuttgart, New York 1985.
- LINDAUER, M., Botschaft ohne Worte. Wie Tiere sich verstndigen, Muenchen, Zuerich 1990.
- LORENZ, K., Vergleichende Verhaltensforschung. Grundlagen der Ethologie, Wien 1978, Zagreb 1987.
- McFARLAND, D., J., Biologie des Verhaltens, Weinheim 1989.
- VREG, F., Demokratično komuniciranje, Obzorja Maribor 1990 (Sarajevo 1991).
- VREG, F., Vedenje psa. Skrivnostni svet življenja, vedenja, komuniciranja in učenja živih bitij, Mobo-Kynos, Ljubljana 1993.

Nazaj k fevdalizaciji in h korporativizmu¹

Diskusija o neokorporativizmu je opozorila na nezadržan prodor funkcionalnih interesov v sfero države. Ker je država razumljena v liberalnem smislu kot nočni čuvaj, kot zaščitnik pravil in celo kot pravila sama, torej zgolj kot forma, ki nima vsebinskih omejitev, je prodor funkcionalnih interesov pomenil hkrati spremembo forme države, diskusija o neokorporativizmu pa je ta prodor ozavestila. Namesto nevtralne države, kot se je skozi pluralizem vladajoče rezonirala, se je v ospredje prebilo funkcionalno, vsebinsko razumevanje države.

Pojem politike, ki se je »šlepal« za metaforo trga, je zašel v krizo. Nova političnost, ki se je povzpela na agendo politične znanosti v sedemdesetih letih, je tako ne le izraz novih družbenih gibanj in novih tehnologij, temveč razkroja temeljnih sestavin stebrov liberalnega pojma politike. Neokorporativizem je izraz tega premika in poskus njegove refleksije, ki je žal ostala le pri obetavni zastavitvi naloge. O nedoraslosti te refleksije najbolje priča sprava med pluralizmom in korporativizmom, povzeta v sintagmi korporativni pluralizem ali pluralistični korporativizem. Za nov naskok na amerikanizirani svet pluralizma je treba pojmu korporativizma najprej priskrbeti teren v teoriji, teren, v katerem bo potegnil vase vse svoje prakse in se vzpostavil kot močna paradigma, ki o sebi ve, kaj je bila, kaj je in kaj hoče biti.

Šele diskusija o neokorporativizmu je omogočila celovito razumevanje korporativizma v okviru enotnega pojma. Do zdaj je bil pojem korporativizma razbit s številnimi pridevki, ki so imeli ambicijo, da prekinjejo povezavo z njegovimi koreninami. Temeljna težava je bila v tem, da so se s pojmom korporativizma ukvarjali institucionalisti. Institucionaliste zanimajo samo institucije, njihove značilnosti in razmerja med njimi. Zato se jim korporativizem prikazuje kot z vsako novo institucijo nekaj različnega in povsem novega. Pri tem pa ne zmorejo niti toliko teoretske moči, da bi reflektirali, zakaj se pojem korporativizma vendarle vleče skozi poimenovanja. Ravno ta do neskončnosti razbitost pojma je omogočila obrat, po katerem lahko sprevidimo pojmovno enost. V naši razpravi smo si zadali nalogo, da povlečemo rdečo nit skozi pojem korporativizma in pokažemo njegovo istovetnost v njegovih številnih uporabah.

Pojem korporativizma je bil sprva vezan na stanovsko državo. Predmoderna družba se ni organizirala po razredih, temveč po poklicnih stanovih. Avtorji strogo ločujejo predmoderno formo korporativizma od modernih oblik, nekateri pa med tema formama korporativizma vzpostavljajo razmerje analogije.

Katoliška cerkev je s papeškimi enciklikami in z njihovimi razširitvami v delih posameznih teologov pojmu korporativizma udarila močan pečat. Pojem korporativizma je Cerkev še najbolj dosledno uporabljala in razvijala. Najčistejše udejanjenje je njena doktrina doživela v letih 1934–39 v Dolffusovi Avstriji, močno pa je vplival tudi na fašistično Italijo, korporativizem Francove Španije, fašistične Portugalske in višesjske Francije, irski in bavarski tip korporativizma in ne nazadnje na slovenske inačice socialističnega in postsocialističnega korporativizma.

* Dr. Igor Lukšič, docent na FDV v Ljubljani.

¹ To besedilo je zadnje poglavje v knjigi, ki bo izšla pri Znanstvenem in publicističnem središču.

Močna tradicija korporativizma se je oblikovala v socialističnem gibanju s teorijo in udejanjanjem demokracije svetov in gildsocializma. Najpopolnejšo realizacijo pa je socialistični korporativizem doživel v podobi socialističnega samoupravljanja v Sloveniji.

V začetku tridesetih let 20. stol. je po korporativizmu posegla celo tako liberalna država, kot so ZDA, ki je za kratko dobo uveljavljala načela New Deala v začetku tridesetih let.

Po drugi svetovni vojni je korporativizem postal legitimen tip upravljanja družbe in države. Težava pa je bila v tem, da se je politično soglasje obrnilo proti pojmu, ki ga je enačil s fašizmom. Fašistični korporativizem je uvedel posebne organe, korporacije, kjer naj bi se usklajevali predstavniki delavcev in delodajalcev, dejansko pa je sistem deloval pod vodstvom edine stranke in njene ideologije – bil je totalitaren.

V ZDA so pod korporativizmom razumeli vladanje korporacij, ki so bile v tem primeru velika podjetja in ne posebni organi usklajevanja med predstavniki delavcev in kapitala.

Pojem korporativizma se je razbil, da je lahko preživel do sedemdesetih let. Živel je skozi pojem korporacij, planiranja, družbenih in ekonomskih svetov, socialnega partnerstva, vsebinske demokracije, raznih tipov samouprave itn. Šele diskusija o neokorporativizmu ga je brez sramu potegnila na plan in oblikovala novo soglasje o tem pojmu.

Socialno partnerstvo, tristransko sodelovanje med delom, kapitalom in državo, zbornični sistem, prodor interesnih združenj v oblikovanje vladnih politik, oblikovanje institucij za družbeno planiranje, sektorsko sodelovanje (npr. v agrarni politiki), funkcionalno predstavljane ali posredovanje interesov, predstavniški monopoli interesnih organizacij in obvezno članstvo v interesnih organizacijah, oblikovanje policy community, zasebna vlada ali vlada zasebnih interesov itd. so le nekatera od poimenovanj za korporativizem v modernem času. Cerkev se je pojmu korporativizma po letu 1946 celo odpovedala,² vendar se njena doktrina pri tem ni nič spremenila. Korporativizem je projekt vsebine, zato je imun na razlike v poimenovanju.

Beg pred pravim poimenovanjem je bil praviloma beg pred določeno vsebino: katoliško, ki je napolnjena z idejo krščanske etike mesijanstva, ali fašistično, ki poleg razrednega solidarizma nosi še nacionalizem, antisocializem, antiliberalizem, ali socialistično, ki je bila areligiozna, antiliberalna, egalitarna. Korporativizem pa vedno ne glede na poimenovanja prinaša družbeno vsebino v politiko, in to vsebino, ki je v družbi najmočnejša. Če je to katolicizem, potem bo tako kot na Irskem takšen korporativizem katoliško obarvan, če je to delavska skupnost, potem bo egalitarno obarvan, kot je bil samoupravni socializem, če je to kapital, potem bo kot na Japonskem šlo za korporativizem brez dela itd. Beg pred določeno vsebino, ki jo je šibkejša večina čutila kot nasilno, se je izražal kot nasprotovanje ureditvi, ki bi to močno manjšino tudi uradno etablirala.

Gledano s stališča institucionalizma je šlo v korporativizmu za nihanja. Korporativizem se je izraziteje pojavljal v določenih obdobjih kriz kapitalizma. To seveda drži le, če imamo pred očmi samo korporativne institucije, dejansko pa je

² Stres (1991: 22, 23) trdi, da je enačenje cerkvenega družbenega nauka s korporativizmom plod nesporazuma. »Zadnjič se je Piju XII. še »zarezekel« izraz »korporativen« leta 1946 (prim. AAS XXXVIII, 1946, 317; UG 160–161), vendar je dal pozneje vedeti, da je treba to razumeti kot »kooperativen« (prim. AAS XXXIX, 1947, 444–445; UG 1662–1663). Predvsem pa korporativizem ni bil sprejet kot določena zamisel družbe: kot načrt, ki bi ga bilo treba uresničiti.«

korporativizem vse bolj postopno in nezadržno prodiral na mesta družbenega in političnega upravljanja. Lehbruch (1979: 149) ugotavlja, da sta si »s funkcionalnega stališča ‚avtoritarni‘ in ‚liberalni‘ korporativizem v osnovi močno podobna«. Zato je izrazil naklonjenost do koncepta integralnega sistema »družbenega vodenja« (Etzioni), ki se po njegovi oceni zelo pokriva s pojmom korporativizma. Nasprotoval pa je uporabi pojma »korporativna družba«, s čimer je pustil v nemar ustavne korporativistične prakse, ki so se razvijale v nekaterih državah socializma, npr. SFRJ in se še razvijajo v liberalnodemokratskih političnih sistemih na Bavarskem, v Irski in v Sloveniji. To, kar se dogaja v teh deželah, naj bi bilo zapisano staremu duhu, medtem ko je neokorporativizem povsem moderen pojav, ki pa dejansko označuje samo posamezne, iz družbenega konteksta iztrgane elemente korporativizma.³

Korporativizem je nastopal kot oznaka za ancient regime. Zato ni čudno, da so nekateri avtorji ob njegovem prodoru v moderno družbo govorili o »refeudalizaciji« družbe (Habermas, 1989: 253), »novem fevdalizmu« (Magagna, 1988: 426) ali »neosrednjeveški ureditvi« (Streek in Schmitter, 1985: 10). Nato se je postopno prilagodil kapitalizmu in se polagoma preoblikoval v koncept preraščanja liberalnega kapitalizma v višjo obliko.⁴ S krepitvijo socializma se je vmesnil med liberalizem in socializem, med kapitalizem in komunizem. To mesto si je rezerviral zlasti v podobi fašističnega in katoliškega korporativizma. V tej inačici je korporativizem nastopal kot samosvoj političnoekonomski koncept, ki nadgrajuje in sintetizira elemente kapitalizma in elemente socializma. V povojnem obdobju se je ta inačica kot tretja pot uporabljala tudi za oznako družbenega planiranja, ki sintetizira izkustvo socializma in kapitalizma, za oznako socialnega partnerstva v Avstriji, ki je tretja pot ob realnem socializmu in zahodnih demokracijah, pa tudi Pahl in Winkler sta ugotavljala, da nastaja v sedemdesetih letih nov »družbenoekonomski« sistem, ki ni niti socializem niti kapitalizem, pač pa korporativizem.

Korporativizem je nastopal kot ostra kritika liberalne demokracije, parlamentarizma in strankarskega sistema, to je politične ureditve zahodnega kapitalizma ne le na verbalni ravni, temveč tudi z graditvijo lastnih institucij, ki so obstajale ob liberalnodemokratskih ustanovah. Gre za obparlamentarne ustanove, ki so dopolnjevale in izrivale načela parlamentarizma, institucionalizacijo planiranja družbenega razvoja, vključevanje interesnih organizacij v vodenje državnih politik, za vpeljevanje funkcionalnega predstavnštva na račun teritorialnega ipd. Korporativizem ni teorija demokracije in je z njo v strukturnem nesoglasju. Vsi poskusi njunega ozmotskega prilagajanja se v najboljšem primeru lahko končajo v sobivanju ježa in lisice.

Korporativizem je bil vseskozi vezan na svoje ime: na metaforo telesa in zato na organizem. Vedno je izhajal iz celotne družbe, tudi ko se je delal, da ga zanima samo ena institucija v družbi. Skrbel je za delovanje vseh družbenih udov, ki so si v razmerju podrejenosti in nadrejenosti, ki se rojevajo in odmirajo, krepijo ob rabi v korist celotnega organizma in šibijo tedaj, ko jih organizem tako zelo ne potrebuje več. Vedno pa kot organ, stan, poklic, funkcija telesa preživijo, kar ne pomeni, da preživijo vsi posamezniki tega organa. Zato je korporativizem družbenopolitični projekt upravljanja, projekt, ki ne ločuje med družbeno in politično

³ Lehbruch (1987a: 1–2) je kasneje svojo zgodnjo verzijo orkcal kot »etnocentrično po značaju« in se zavzel za njeno revizijo.

⁴ O korporativizmu sedemdesetih let in o avstrijskem socialnem partnerstvu so številni avtorji govorili, nekateri resno, drugi cinično, kot o »najvišjem stadiju kapitalizma«.

ravnijo. Preživetje organizma je njegova glavna naloga in zastavitev. Zato so temeljna merila njegovega upravljanja vsebinske narave. Forma je razumljena kot nepotrebno formaliziranje, birokratiziranje in odmikanje od avtentičnosti življenjskih interesov. Vsebina je vedno lahko določena le vnaprej, ker se samo tako lahko preprečujejo konflikti, ki bi nastopili ob njenem različnem razumevanju. Zato ima korporativizem vedno organe, ki skrbijo za interpretacijo vsebine: cerkev, stranka ali strokovnjaki zdravega razuma (neokorporativizem), ki so ponotranili merila blagovne družbe.⁵ Korporativizem je v tem smislu vedno ideološki projekt, ker mu gre za vsebino, vsebina pa ni nekaj avtentičnega sama na sebi, pač pa je vedno s koncepti, ideološko posredovana in zato po nosilcih politične moči predelana danost. Neokorporativizem si domišlja, da je raven ideologije presegeel, v resnici pa se je vpletel v ideologijo konca ideologij. Magagna zato upravičeno trdi, da se korporativizem razvija v hegemonistični diskurz, kjer se jezik javnega opravičevanja povezuje z jezikom učinkovitosti.

Ker mu gre za vsebino, se korporativizem nikoli ni resno vzpostavil kot antikapitalistična strategija. Prav nasprotno, korporativizem se je vedno postavil v bran pred propadanjem družbenega telesa, to telo pa je bilo do zdaj vedno kapitalistično. Schmitter je takšne namene neokorporativizma tudi eksplicitno zapisal. Korporativizem ne rešuje kapitala neposredno, temveč neposredno rešuje družbeno telo, ki pa je kapitalistično. Korporativizem zato ni protidelavska strategija, kot so razglašali nekateri ortomarksisti, temveč je samo prokapitalska strategija. Prokapitalska ne zaradi ljubezni do pozicij kapitala, temveč zaradi tega, ker je ureditev družbenega telesa kapitalska. Korporativizem pa je tudi prodelavska strategija, vendar samo toliko, kolikor je delavstvo močno. K njegovi moči šteje predvsem potreba celotnega družbenega telesa po tem, da delavstvo opravlja svojo funkcijo pri oplajanju kapitala. Zato je povsem na mestu rešitev, ki jo za Japonsko predlagata Pempel in Tsunekawa. Tam namreč ne obstajajo vrhovne organizacije dela, ki bi sodelovale z vlado in organizacijami biznisa. V togem institucionalnem smislu Japonska ne prakticira korporativizma. Onadva pa trdita, da je Japonska razvila »neuravnoteženo korporativno strukturo, to je, korporativizem brez dela« (Pempel in Tsunekawa, 1979: 246).

Korporativizma tako ni mogoče uvrščati med socializem in kapitalizem kot tretjo pot, saj je korporativizem tako način preživetja t. i. socialističnih kot t. i. kapitalističnih držav in sistemov. Korporativistični sistem živi v vseh političnih in družbenih sistemih, s tem da v nekaterih prevladuje na ravni posameznih politik, v drugih pa kar na ravni celotne državne politike in celo družbene ureditve.

Schmitter je pojem korporativizma reševal pred fašizmom. Zato so številni avtorji upravičeno opozarjali, da so razlike med državnim in družbenim korporativizmom privlečene za lase. Waarden je lepo pokazal, da je državni korporativizem, ki ga je Schmitter rezerviral za oznako totalitarnih sistemov, v jasni podobi najti v socialnih državah liberalnega kapitalizma, za katere je predvidena uporaba zgolj družbenega korporativizma. S tem je implicitno opozoril na enost pojma korporativizem.

Lehbruch (1985: 86) je prišel enotnemu pojmu še najbliže, ko je napovedoval in utemeljeval »približevanje vsaj liberalnodemokratskih industrijskih držav h kor-

⁵ Lehbruch (1979a: 172) eksplicitno govori o nevarnosti, da bi bili eksperti v organih neokorporativizma ortomarksisti ali čikaški liberalci, ker bi to onemogočilo sporazumevanje med interesnimi organizacijami dela in kapitala. Zato se zavzema za takšno rekrutiranje izvedencev, ki bo tako na strani dela kot na strani kapitala zagotovilo strokovnjake iste ali podobne šole.

porativizmu«. Korporativizem torej ni muha enodnevnica, »Schönenwetterprodukt«, temveč se v modernih državah korporativne strukture še krepijo. Kljub temu da je Lehbruch (1985: 95) ostal na terenu institucionalizma, je pokazal, da »velika združenja ne izvajajo samo sektorske funkcije interesnega predstavnitva, temveč se jim pripisuje tudi ‚celotna družbena‘ odgovornost«. Skrb za oplajanje kapitala v razviti blagovni družbi ni samo skrb za interese kapitala, temveč hkrati skrb za reprodukcijo celotne družbe. To velja tudi na predvečer socialistične revolucije in še dolgo po njem.

Korporativizem v angleški rabi ni bil tako obremenjen kot italijanski, francoski, španski ali nemški rabi. Pojem je bil vezan na koncept »modern corporation«, ki so ga uveljavili teoretiki New Deala. Lehbruch ugotavlja, da je v anglosaksonski rabi pojem eklektičen, saj vključuje paletu pomenov od korporacije do Gierkejeve recepcije, od stanovske tradicije do kapitalističnih velikih podjetij. Da bi zbežal pred to nakopičeno vsebino pojma, se je zavzel za »čisto ‚nominalistično‘ rabo« (Lehbruch, 1985: 87), s čimer pa problema ni rešil niti na ravni svojih ugotovitev in izpeljav.

Kasneje je Lehbruch pojem korporativizma odpredelil kot »Ordnungsmodel« (model ureditve), s čimer ga je rešil pred konfrontacijo s »tržnim modelom« in »modelom države«. Vendar pa korporativizem »ni razumljen kot abstraktni ‚model družbene ureditve‘, temveč konkretno kot mehanizem celotne dužbene, posebno celotne gospodarske ubranosti interesov, ki se mora ravnati po konsenzualnem ponotranjenju stroškov politike interesov« (Lehbruch, 1988: 17). V kompleksni mreži, ki se razpenja med vlado in upravljanjem ter strankarskim sistemom, imajo velika združenja centralno mesto. Tako v operacionalizaciji pojma Lehbruch še vedno konča pri politiki dohodka, sindikatih in delodajalskih združenjih ter organih, ki jih le-ti ustanovijo ob navezavi na državo.

Produktivna izhodišča za razširitev pojma korporativizma je razvil Victor Magagna. Korporativizem se napaja pri birokratski moči države in moči asociacij, tako da ustvarja »institucionalne povezave med državo in družbo, tako da redefinira naravo interesnega predstavnitva« (Magagna, 1988: 421). Pri tem razlikuje številne tipe kakovosti interesov in samo funkcionalno najpomembnejšim zagotavlja privilegirani dostop do državne oblasti. Te skupine Magagna (1988: 421) imenuje »strateški akterji«. Ti akterji nadzorujejo svoj položaj na trgu, zato jim država preskrbi še monopolni položaj pri izvajanju določene politike (policy). Strateški akterji razpolagajo tako z dvojno veto močjo: na trgu in v državi. Korporativizem zanj ni le »še en tip politike ‚posebnih interesov‘«, temveč »veliko več kot nov način orkestriranja tradicionalnih interesov« (Magagna, 1988: 423). Korporativizem preko strateških akterjev zavzema vitalna področja v kompleksni industrijski ekonomiji. Njegova moč je utemeljena strukturno in se ne ozira na število pripadnikov posameznemu združenju ali na intenzivnost njihovih zahtev. Korporativizem je »iskanje arhitekture institucij, ki bi povezale strateške akterje v trajno mrežo pogajanj, ki je podrejena javni regulaciji« (Magagna, 1988: 429).

Magagna poudarja, da ni nobenega razloga, da bi korporativizmu pripisovali avtoritarnost kot njegovo inherentno lastnost, saj je šlo pri fašizmu samo za zgodovinsko naključje. Korporativizem ni avtoritarizem, res pa je, da »vključuje hierarhično določanje tipov interesov, ki so najbolj vplivni v strukturi izvajanja oblasti« (Magagna, 1988: 431).

Magagna je ugotovil, da se korporativizem nagiba k enačenju splošnega interesa z ekonomsko blaginjo, zato tudi korporativna država izbira ekonomska vpraša-

nja kot primerna. Temeljni vrednoti korporativizma sta politična stabilnost in ekonomska prosperiteta.

Korporativizem je pojem, ki ga moramo razumeti iz metafore telesa. Institucionalno se pojavlja v najrazličnejših oblikah: v ustavni in protiustavni obliki, v zakoniti ali nezakoniti obliki, v obliki posebnega državnega zbora, ki je utemeljen na interesnem predstavištvu, v obliki posebnih vladnih in parlamentarnih svetovalnih teles, v katerih so zastopani predstavniki velikih interesnih skupin in strokovnjakov, v obliki posebnih družbenih in ekonomskih svetov ali korporacij, v obliki ad hoc ali stalnih pogajalskih organov za sklepanje družbenih dogovorov ali pogodb med delodajalci in delavci (ter vlado), v obliki procesa in organov planiranja, ki vključujejo zastopnike velikih družbenih interesov, v obliki posebnih političnih skupnosti, ki izvajajo politike na posameznih področjih (npr. kmetijstvo, zdravstvo), in celo v obliki velike koalicije, kjer so stranke predstavnice velikih družbenih skupin ali stebrov. Na terenu, kjer ima hegemonijo liberalna terminologija, lahko korporativizem označimo kot doktrino, ki briše meje med zasebnim in javnim, med civilno družbo in državo (ponekod celo med cerkvijo in državo) in s tem tudi izgublja izostren posluš za na liberalizmu utemeljene svobodščine in pravice človeka in državljana. To ne pomeni, da korporativizem nasprotuje tem pridobitvam liberalizma, pač pa, da ne sodijo v njegovo doktrinarno jedro in v področje njegove identitete. Ker postavlja v ospredje delovanje celote, neke skupnosti, religiozne, nacionalne, poklicne, lokalne ipd. in v zadnjem času vse bolj svetovne skupnosti, korporativizem gradi na funkcionalnem predstavištvu, to je predstavištvu funkcionalnih interesov neke celote in usklajevanju med njimi. Na tej točki nasprotuje načelom liberalne demokracije, ki gradi na načelu en človek, en glas in večinskem odločanju. Stranke igrajo v korporativizmu pomembno vlogo, samo ko predstavljajo enotne stranke neke skupnosti, pa naj bo to verska, etnična, poklicna ali razredna, sicer pa so v korporativizmu na prvem mestu organizacije, ki združujejo posamezne funkcionalne dele družbe: asociacije delodajalcev, sindikati, poklicna združenja, zbornice, in to praviloma z obveznim članstvom. Korporativizem je doktrina, ki v nasprotju z demokracijo ne temelji na formi, temveč na vsebini. Forma se vedno definira šele na podlagi vsebine in se z vsebino, interesom celotne skupnosti, tudi legitimira. Zato je prav moralna družbena forma zavesti tisti teren, kjer se razpravlja o politiki. Korporativna zavest je pred – ali popolitična zavest, če politiko razumemo na terenu liberalizma, vsekakor pa zavest, ki poskuša misliti celoto v njenem živem, organskem delovanju in jo kot tako usmerjati. V predliberalnih družbah je bil korporativizem ovira družbenega razvoja, ker onemogoča širitev prostorov svobode posameznika in nastajanje novih družbenih grupacij, onemogoča refleksijo samega sebe, ki je možna samo preko njegovega razbijanja v formah liberalizma; v postliberalnih družbah, ko so mesta svobode že institucionalizirana in vključena v sistem, ko je refleksija že šla skozi točko odtujitve, pa korporativizem deluje stabilizacijsko in pušča poleg sebe še področja, kjer se rojevajo spremembe. To njegovo mesto najbolj določajo izrazi, kot so liberalni korporativizem, korporativni pluralizem in korporativna demokracija. Politične sisteme zahodnih demokracij, ki jih danes označujemo s sistemi liberalne demokracije, bi bilo prav označevati za liberalno demokratične korporativne sisteme, saj je korporativizem, kot smo pokazali v pričujoči razpravi, že vsaj tako močno zastopan v njih kot demokracija in liberalizem.

LITERATURA:

- HABERMAS, Jurgen (1989): *Strukturne spremembe javnosti*. Studija Humanitatis, ŠKUC-FF, Ljubljana.
- LEHMBRUCH, Gerhard (1979): *Consoational Democracy, Class Conflict and the New Corporatism*. V: Schmitter in Lehbruch (ur.), 1979.
- LEHMBRUCH, Gerhard (1979a): *Liberal Corporatism and Pary Government*. V: Schmitter in Lehbruch (ur.), 1979.
- LEHMBRUCH, Gerhard (1985): *Sozialpartnerschaft in der vergleichenden Politikforschung*. V: Peter Gerlich idr. (ur.): *Sozialpartnerschaft in der Krise. Leistungen und Grenzen des Neokorporatismus in Oesterreich*. Boehlau, 1985.
- LEHMBRUCH, Gerhard (1987a): *Comparative Political Economy of Neo-Corporatism: Inter-Organisational and Institutional Logics*. Predstavljeno na Workshop o »Meso-Corporatismu« v Amsterdamu 10-15 aprila. Neobjavljeno.
- LEHMBRUCH, Gerhard (1988): *Der Neokorporatismus der Bundesrepublik im internationalen Vergleich und die Koncertirte Aktion im Gesundheitswesen*. V: Gerard Gaefgen (ur.) (1988): *Neokorporatismus und Gesundheitswesen*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden.
- MAGAGNA, Victor V. (1988): *Representing Efficiency: corporatism and Democratic Theory*. *Review of Politics*, vol. 50, št. 3.
- PEMPEL, T. J. in Keiichi Tsunekawa (1979): *Corporatism Without Labour? V: Schmitter in Lehbruch (ur.), 1979*.
- SCHMITTER, P. C. in Gerhard Lehbruch (ur.) (1979): *Trends Towards Corporatist Intermediation*. Sage, London.
- STREECK, Wolfgang in Philip C. Schmitter (ur.) (1985): *Privat Interest Government. Beyond Market and State*. Sage, London.
- STRES, Anton (1991): *Oseba in družba. Mohorjeva družba, Celje*.

Ženske in moški v sistemih pokojninskega zavarovanja

Aktivnost žensk ter usklajevanje njihovih delovnih in družinskih obveznosti

Pravnoformalna izhodišča

Člen 119 Rimskega sporazuma in pet direktiv Evropske komisije so podlaga za enakopravno obravnavanje žensk in moških v državah članicah Evropske skupnosti. Enakopravno obravnavanje¹ moških in žensk obsega:

- enako plačilo za enakovredno delo,
- enake možnosti za zaposlitev, strokovno izpopolnjevanje in napredovanje v poklicu,
- enake delovne razmere,
- postopno uresničitev načela enakega obravnavanja moških in žensk v socialnem zavarovanju (Direktiva 79/7), zlasti še v poklicnih shemah pokojninskega zavarovanja (Direktiva 86/378),
- enako obravnavanje moških in žensk v samostojnih poklicih, vključno s kmetijstvom (Direktiva 86/613),
- usklajevanje poklicnih in družinskih obveznosti zaposlenih staršev in razvoj ter sofinanciranje ustanov za otroško varstvo,
- varstvo materinstva in starševstva (porodniški dopust ter dopust za nego otroka, dopust ali prekinitev dela iz družinskih razlogov),
- enakomernejšo porazdelitev odgovornosti za nego in vzgojo otrok med staršema.

Enako obravnavanje moških in žensk v sistemih pokojninskega zavarovanja je torej samo eden od elementov celovite politike zagotavljanja enakih možnosti za ženske in moške.

Nekaj primerjalnih podatkov

V skladu z direktivo 79/7 (o postopnem izenačevanju obravnavanja moških in žensk v zadevah socialnega zavarovanja) večina sistemov pokojninskega zavarovanja v državah članicah Evropske skupnosti kot tudi v drugih državah članicah OECD postavlja enake starostne pogoje za normalno (standardno) starostno upokojitev za moške in ženske kot tudi zahteva enako dolžino delovne dobe (oz. dobe plačevanja prispevkov) za oba spola. Pri opredelitvi starostne meje so izjeme te države:

* Mag. Stanka Kukar, raziskovalka na Inštitutu za ekonomska raziskovanja, Ljubljana.

¹ Vir: Commission of European Communities: Equal Opportunities for Women and Men - the third medium term community action programme - 1991-1995, str. 5.

Tabela 1: Starostna meja za pridobitev starostne pokojnine v državah z različnimi pogoji za moške in ženske

	moški	ženske
Avstralija	65	60
Avstrija	65	60
Italija	60	55
Japonska	60	55
Portugalska	65	62
Švica	65	62
Zdr. kraljestvo	65	60
Poljska	65	60
Madžarska	60	55
Češkoslovaška	60	53-57
Slovenija		
do 31. 3. 1992	60	55
postopno do 1. 1. 1997	63	58

Viri: OECD: *Reforming Public Pensions*, Paris 1988, str. 69-71.

ILO: *From Pyramid to Pillar*, Geneve 1989, str. 84.

European Pension Committee: *A Guide to Pensions in the EEC*, Paris, Cerr 1991, str. 208-214

Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, Uradni list R Slovenije 12/1992, člen 39.

Različno starostno mejo za pridobitev starostne pokojnine za moške in ženske so poznale vse nekdanje socialistične države, vključno s Slovenijo. V Sloveniji je novi pokojninski zakon sicer dvignil starostno mejo za pridobitev starostne pokojnine za tri leta, toda obdržal petletno razliko v korist ženske.

Delovna doba (oz. doba plačevanja prispevkov) pa je po podatkih OECD različna za moške in ženske le v tehle državah: Belgija 45 let za moške in 40 let za ženske, Švica 44 let za moške in 41 let za ženske.

Kajša delovna doba za ženske kot za moške je veljala tudi v vseh nekdanjih socialističnih državah, vključno z Jugoslavijo in Slovenijo. V Sloveniji je tudi novi zakon po burnih razpravah v skupščini obdržal razliko v zahtevani delovni dobi za moške 40 let in za ženske 35 let. Tudi v drugih postsocialističnih državah potekajo številne razprave o racionalizaciji in potrebnih spremembah pokojninskega zavarovanja, ki večinoma vključujejo tudi izenačitev pogojev za upokožitev moških in žensk, vendar se te zahteve (vsaj po nam dostopnih informacijah) še niso uresničile, razen v nekdanji Nemški demokratični republiki, ki je po združitvi prevzela zahodnonemški sistem pokojninskega zavarovanja.

Delitev dela po spolu in njene družbenoekonomske posledice

Korenine razlogov za različno obravnavanje žensk in moških v pokojninskih sistemih segajo daleč nazaj v zgodovino. Prva delitev dela v zgodovini je potekala po spolu: ženski je glede na njene biološke posebnosti pripadalo nepridobitno delo v domu: skrb in delo v zvezi z rojstvom, nego in vzgojo otrok ter s tem povezano in lažje uskladjivo delo v gospodinjstvu, moškemu pa pridobitno delo zunaj doma (lov, poljedelstvo, obrt, delo v industriji in drugih dejavnostih...). Ker so se poročene ženske specializirale za rojevanje otrok, njihovo nego in vzgojo ter za

gospodinjstva opravila za družino, so zahtevale od svojih mož dolgoročno pogodbo, ki jim je zagotavljala gmotno varnost, to pa je bil formalno sklenjen zakon (zakonska pogodba) v skladu z načeli (običaji, tradicijami), uveljavljenimi v posamezni družbi.

Z razvojem industrijske proizvodnje in storitev so se močno povečale potrebe po delovni sili. Z razširjanjem obveznega izobraževanja, ki zajema fante in dekleta, se je dvignila izobrazbena raven žensk in s tem povečale možnosti za njihovo zaposlovanje. Zaposlitev žensk zunaj doma, torej njihov vstop na trg delovne sile, je postajala vedno pogostejša. Obenem pa so postajala vse izrazitejša nasprotja med zahtevami zaposlitve zunaj doma in obveznostmi, ki izhajajo iz materinstva. V nekaterih poklicih so še v tem stoletju lahko delale le neporočene ženske, drugje pa se je uveljavil sistem (ki marsikje velja še danes), da so ženske po rojstvu prvega otroka prekinile zaposlitev zunaj doma. Ponovno so se zaposlile, šele ko so otroci nekoliko odrasli (vstop v šolo ali še kasneje) ali pa se sploh niso zaposlile. Dokler je bilo običajno, da se dekleta niso poklicno izobraževala in so po končani obvezni šoli ostala doma vse do poroke, ob poroki oz. rojstvu otroka ni prišlo do izpada dohodka. Pa tudi v starosti ženske običajno niso imele svoje pokojnine, ki bi bila manjša, če bi prekinile z zaposlitvijo zaradi rojstva, nege in vzgoje otrok.

Danes pa je to drugače. Stopnja aktivnosti ženskega prebivalstva se je močno povečala. V povprečju držav članic ES je v letu 1970 znašala 27,6% (za takratnih 9 članic), v letu 1983 32,4% (za istih devet članic) ter v letu 1990 že več kot 35%. V Sloveniji je – podobno kot v drugih nekdanjih socialističnih državah – že od začetka 60 let stopnja aktivnosti žensk visoka: že v letu 1971 je bila stopnja aktivnosti žensk 40,8%, v letu 1981 44,3% in v letu 1991 44,6%. Samo Danska ima višjo stopnjo aktivnosti ženskega prebivalstva kot Slovenija.² Stopnja aktivnosti žensk se je v vseh državah povečevala, razlike v stopnji aktivnosti žensk po državah pa so zelo velike (od 25% v Grčiji, Irski do 36% v Združenem kraljestvu in 48,1% na Danskem). Stopnja aktivnosti moškega prebivalstva pa se je v vseh državah zmanjševala, ob tem pa so razlike v stopnji aktivnosti moških dosti manjše. V nobeni državi članici ES ni stopnja aktivnosti moških manjša od 50% niti višja od 60%, povprečje pa znaša okoli 54% (v Sloveniji leta 1981 55,3% in 1991 54,5%). Različne trende v stopnjah aktivnosti moškega in ženskega prebivalstva pojasnjuje skupni učinek pojavov:

– padanje stopnje aktivnosti mladine (povezano s podaljševanjem šolanja) in starejše populacije (zaradi predčasne upokojevanja),

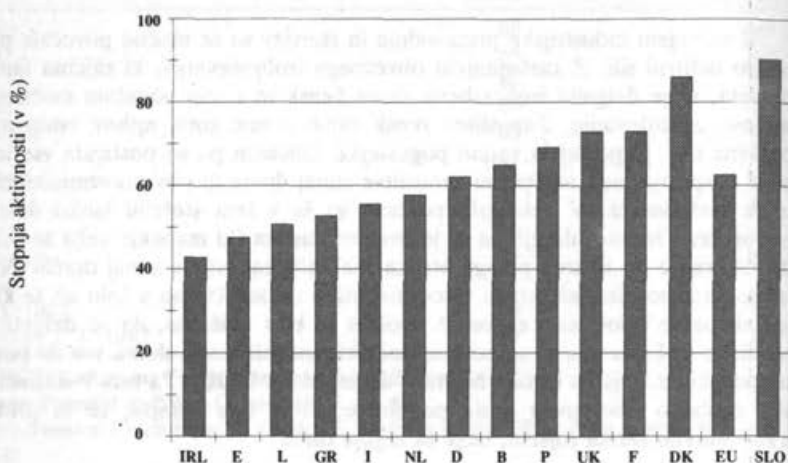
– to zniževanje pa je bilo pri ženskah več kot nadomeščeno z naraščanjem aktivnosti v starosti med 25 in 49 let.

Poglejmo še, kakšna je stopnja aktivnosti ženskega prebivalstva v starosti od 25 do 49 let v različnih državah!

V starostni skupini od 25 do 49 let, torej v obdobju, ko imajo ženske majhne oz. šoloobvezne otroke, je stopnja aktivnosti ženskega prebivalstva v Sloveniji

² Vir: Eurostat: Employment and unemployment.

GRAF 1:
Stopnja aktivnosti žensk od 25 do 49 let

Viri:

- EC: The Position of Women on the Labour Market
- Women of Europe (supplements) No. 36
- Popis prebivalstva Slovenije 1991, Statistične informacije 106/93

najvišja od vseh opazovanih držav, sledi ji Danska, Francija in Združeno kraljestvo. Opozoriti pa moramo še na dejstvo, da je v drugih državah velik del žensk zaposlenih le za nekaj ur dnevno, medtem ko v Sloveniji part-time zaposlitve skoraj ne poznamo.

Še boljši vpogled v razvoj ekonomske aktivnosti ženskega prebivalstva dobimo, če primerjamo med seboj krivulje stopenj aktivnosti ženskega prebivalstva po petletnih starostnih skupinah.

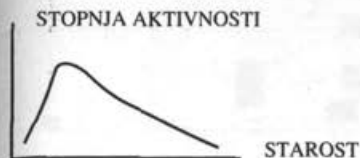
Vzorci krivulj teh stopenj aktivnosti po državah bi lahko razvrstili v tri skupine (glej graf 2).

Za Slovenijo v letu 1991 je značilna izrazito zvonasta krivulja stopenj aktivnosti žensk po starosti, ki je po obliki zelo podobna stopnji aktivnosti moških. Tudi v letu 1981 sta bili krivulji zelo podobni (grafa 3 in 4).

Visoka stopnja zaposlenosti žensk je povezana na eni strani s potrebami gospodarstva po delovni sili, na drugi strani pa tudi s potrebami in interesi žensk po

GRAF 2:

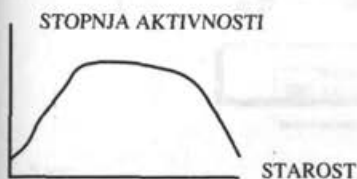
Prikaz treh tipičnih primerov stopenj aktivnosti žensk po starostnih skupinah

1. Prvi primer predstavlja izrazito levo asimetrično porazdelitev, ki je rezultat visoke stopnje neaktivnosti žensk. V takem modelu so aktivne predvsem mlade – večinoma neporočene – ženske brez otrok. Večina od njih za stalno neha s pridobitnim delom po poroki ali po rojstvu otroka (primer: Irska, Španija, Luksemburg).

2. Drugi primer je bimodalna (ali M) krivulja, ki izraža začasno prekinitev dela izven doma večinoma v starosti od 25 do 40 let, zato da matere skrbijo za otroke, ko pa ti odrastejo, se ponovno zaposlijo (primer: bivša ZR Nemčija, Nizozemska, Združeno kraljestvo).

3. Tretji primer je zvonasta (obrnjeni U) krivulja, ki izraža vzorec stalne zaposlitve žensk. V teh primerih ženske kombinirajo delo izven doma z delom v družini in večinoma ne prekinajo z delom, ko imajo otroke. Ta krivulja je podobna krivulji stopenj aktivnosti po starosti za moške (primer: bivša Nemška demokratična republika, Danska, Francija).

gmotni osamosvojitvi in po uveljavljanju vseh njihovih sposobnosti tudi pri delu zunaj doma. Razloge za izredno visoko stopnjo zaposlenosti žensk v Sloveniji pa je treba iskati v naših specifičnih razmerah v zadnjih 40 letih;

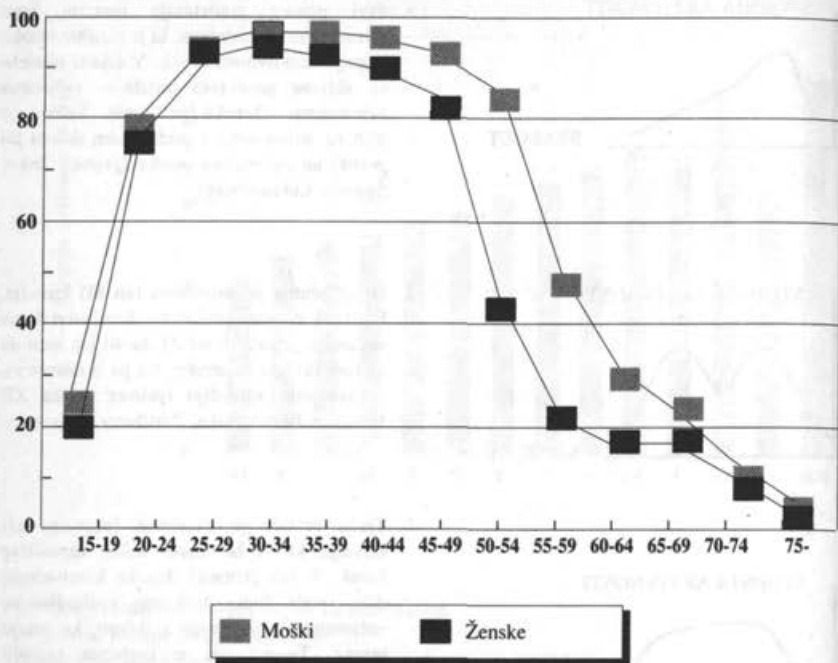
- ekstenzivni razvoj gospodarstva je zahteval zaposlovanje velikega števila delavcev ob nizki delovni storilnosti in nizkih plačah na zaposlenega; zaposlitev staršev je postala ekonomska nujnost;

- znatno višje družbeno vrednotenje dela ženske proizvajalke od dela matere in gospodinje;

- uveljavljanje političnih in socialnih pogledov na družino kot na patriarhalno ustanovo, ki bo postopoma odmrta, njene funkcije pa bo prevzela država ali družba;

- uveljavljanje interesa družbe, da usmerja in prevzame vzgojo otrok že v rani mladosti.

GRAF 3:
Stopnja aktivnosti moških in žensk po
starostnih skupinah v Sloveniji v letu 1991

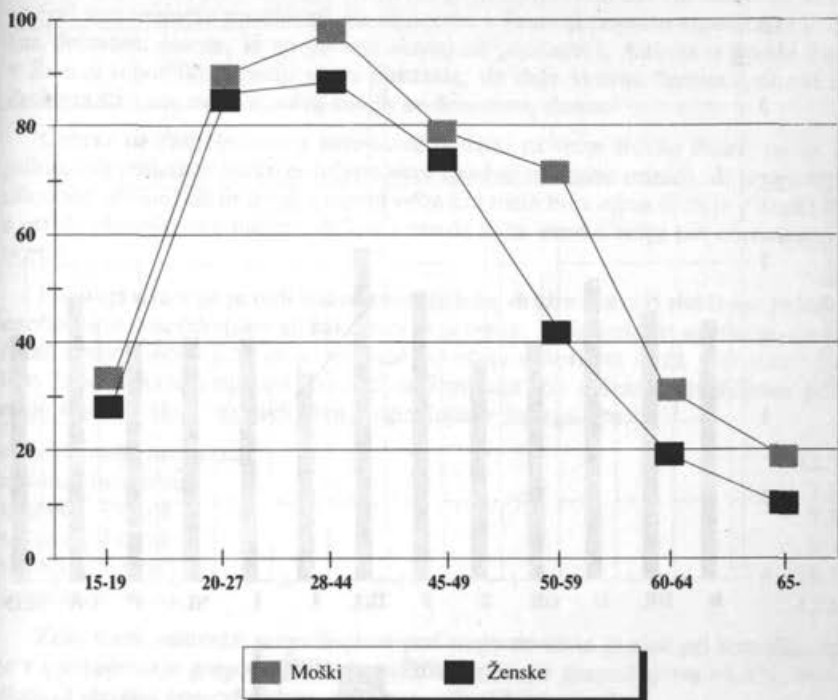
Vir: Statistične informacije 106/93

Zaposlitev obeh staršev zunaj doma in padanje rodnosti

Pogosto se postavlja trditev, da je naraščanje zaposlenosti žensk zunaj doma vzrok za zmanjševanje števila rojstev oziroma padanjem rodnosti, ki ga opazujemo v vseh evropskih državah (glej graf 5).

To pa je veliko poenostavljanje, saj bi lahko postavili tudi nasprotno trditev, da se ženske zaposlujejo zunaj doma zato, ker imajo manj otrok. Skratka gre za star problem, ali je bilo prej jajce ali kokoš. Poleg tega pa obstajajo številni drugi razlogi za tako močno in splošno upadanje rodnosti, ki so tako ekonomske kot tudi politične, socialne in psihološke narave. Med pomembne razloge za zmanjševanje rodnosti moramo vključiti poleg naraščanja stopnje zaposlenosti žensk še zlasti možnosti učinkovitega urejanja rojstev, uzakonitev splava, močno povečanje stroškov za nego, varstvo, vzgojo in izobraževanje otrok, podaljšanje obdobja ekonomske odvisnosti otrok od staršev, manjše možnosti za medgeneracijsko pomoč pri varstvu in vzgoji otrok, spremenjeno vlogo in nestabilnost družine, višje vrednotenje prostega časa, slabše razvojne možnosti, povezane z gospodarsko in politično krizo.

GRAF 4:
Stopnja aktivnosti moških in žensk po
starostnih skupinah v Sloveniji v letu 1981

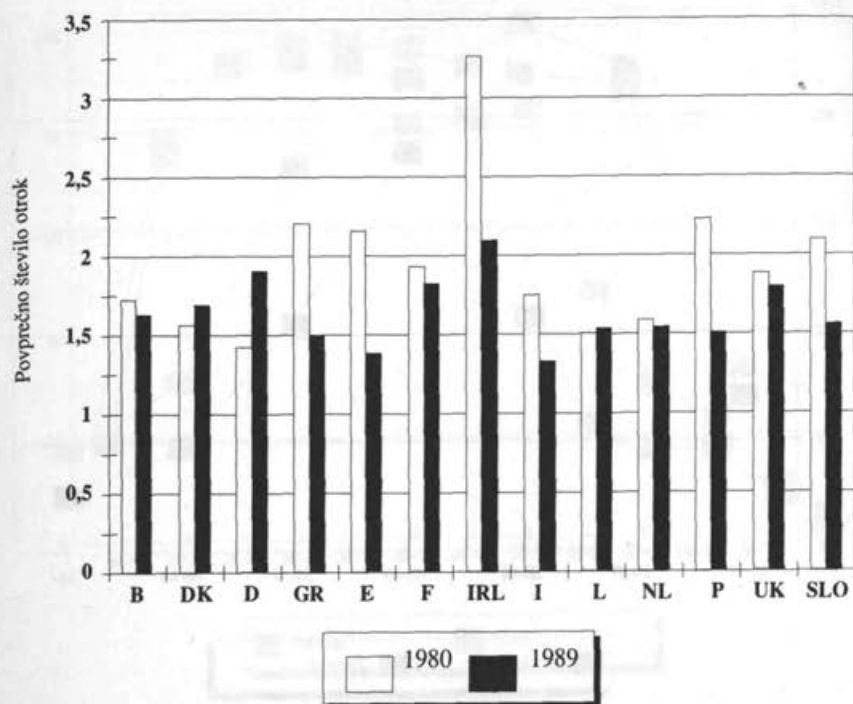
Vira:

- Popis prebivalstva 1981
- Rezultati raziskovanj št. 305

Ankete med mladimi družinami v raznih evropskih državah so pokazale, da si večina mladih družin želi imeti dva otroka, da pa predvsem zaradi finančnih razlogov in zaradi težav pri usklajevanju družinskih in poklicnih obveznosti pogosto ostane le pri enem otroku.

Za ohranjanje enake ravni števila prebivalstva je potrebna stopnja rodnosti vsaj 2,1; v vseh evropskih državah, vključno s Slovenijo, pa je znatno nižja (razen v Irski). To pomeni, da se bo število prebivalstva začelo zmanjševati (prim. ILO: Demographic Trends ter napovedi za Slovenijo v prvem poglavju). Upadanje števila prebivalstva lahko zadrži le selitveni prirast (v Sloveniji v zadnjih dveh letih pritok beguncev, od katerih bodo verjetno mnogi ostali v Sloveniji), toda odnos domačega prebivalstva do priseljencev se poslabšuje v vseh evropskih državah. Ker so demografska gibanja podobna tudi v državah Južne in Vzhodne Evrope, tudi v teh ne bo več rezerv delovne sile, tako da bodo v prihodnje priseljenci predvsem iz arabskih, afriških in azijskih držav, kar pa bo še povečalo težave pri njihovi asimilaciji (večje razlike v kulturi, tradiciji, vzgoji, jeziku, veri).

GRAF 5:
Stopnja rodnosti po državah

Vira:

- Eurostat, Demographic Statistics, table E-9
- Statistični letopis Slovenije 1992

Z rojstvom otroka prihaja v družini do povečanih življenjskih stroškov in do povečane delovne obremenitve, pa še raven dohodkov se vsaj nekoliko zmanjša.

Raziskava o kakovosti življenja v Sloveniji³ v letu 1984 je pokazala, da so se v anketiranih mladih družinah z otroki, mlajšimi od 15 let, na teden ukvarjali z otrokom očetje po 18 ur in matere po 28 ur, kar je pri 42-urnem delovnem tednu za očete še dodatnih 44% in za matere dodatnih 68% delovnega časa. Poleg tega se zaradi otroka poveča tudi potrebno delo v gospodinjstvu, zaradi večjih življenjskih stroškov pa tudi plačano delo v sivi ekonomiji (ki so ga opravljali predvsem očetje). Nič čudno torej, da se slovensko prebivalstvo v srednjih starostnih skupinah čuti stalno preutrujeno in da kmalu po petdesetem letu želi v predčasno upokožitev.

Tudi v drugih državah je obremenitev zaposlenih mater z neplačanim delom (ki je pretežno povezano z otroki) večja kot obremenitev zaposlenih očetov. Na

³ Vir: P. Svetlik: Neformalno delo v Sloveniji, prispevek v zborniku za sociološko srečanje 1987 Neformalne dejavnosti v slovenski družbi, str. 39-64.

Nizozemskem opravijo moški na vsako uro plačanega dela še 13 minut neplačanega dela, ženske pa kar 42 minut.⁴ V Franciji opravijo aktivne ženske na teden 28 ur neplačanega dela, povezanega z otroki in gospodinjstvom, aktivni moški pa le 10 ur (pri tem moramo upoštevati, da so ženske v Franciji pogosto zaposlene s krajšim delovnim časom, ki ga pri nas skoraj ne poznamo). Anketa o porabi časa v Zvezni republiki Nemčiji pa je pokazala, da dela aktivna ženska z otroki še dodatne štiri ure na dan poleg osmih ur dela zunaj doma.⁵

Čeprav ne razpolagamo s tovrstnimi podatki za večje število držav, pa že iz prikazanih podatkov lahko potrdimo sicer splošno priznano resnico, da je delovna obremenitev moških in žensk z otroki večja kot tistih brez otrok in da je v družinah z otroki obremenitev mater z delom z otroki in za otroke večja kot obremenitev očetov.

Po drugi strani pa je tudi dohodkovni položaj družin z otroki slabši kot položaj enočlanskih gospodinjstev ali zakoncev brez otrok. T. Stanovnik⁶ ugotavlja, da se delež gospodinjstev pod mejo revščine povečuje s številom otrok v družini.⁷ Za leto 1988 pokažejo njegovi izračuni za Slovenijo tele deleže gospodinjstev pod mejo revščine (kot odstotek vseh gospodinjstev danega tipa):

samska oseba brez otrok	12,7
zakonca brez otrok	7,2
zakonca, 1 otrok	7,8
zakonca, 2 otroka	9,4
zakonca, 3 otroci	29,5
zakonca, 4 otroci	45,5

Zelo visok odstotek gospodinjstev pod mejo revščine je tudi pri starejših, to je v upokojenskih gospodinjstvih (enočlanska starejša gospodinjstva 44,8%, dvočlanska starejša gospodinjstva – zakonca – 33,2%).⁸

Do podobnih rezultatov so prišli tudi v drugih evropskih državah.⁹ Zato ugotavljajo, da so v ekonomskem smislu otroci veliko breme za starše, zlasti ker se zaradi podaljševanja šolanja povečuje čas ekonomske odvisnosti otrok od staršev. Po drugi strani pa se je ekonomska korist, ki so jo včasih imeli starši od otrok, bistveno znižala, ker je socialno zavarovanje (zdravstveno, invalidsko in pokojninsko) zabilasalo neposredno ekonomsko povezavo med starši in otroki v okviru ene družine in jo uveljavilo v okviru celotne države: srednja generacija v delovni dobi s svojimi prispevki za pokojninsko zavarovanje zagotavlja sredstva za pokojnine tistih, ki več ne delajo.

⁴ Vir: Time budget survey, 1975–1980, citirano po P. Svetlik, nav. delo, str. 49.

⁵ Vir: predavanje prof. Güntherja Krüsselberga z Univerze v Marburgu na Ministrstvu za zdravstvo, družino in socialne zadeve, Ljubljana, maj 1992.

⁶ Tine Stanovnik: Analiza socialnoekonomskega položaja slovenskih gospodinjstev v letih 1978, 1983 in 1988. Inštitut za ekonomska raziskovanja, Ljubljana 1993.

⁷ Pri postavitvi meje revščine izhaja T. Stanovnik iz 70% mediane dohodka na ekvivalentnega odraslega. Mediana dohodka je določena tako, da ima polovico gospodinjstev višji, polovica gospodinjstev pa nižji dohodek od mediane. Pri izračunu števila ekvivalentnih odraslih v gospodinjstvih je uporabil ekvivalentno skalo OECD, po kateri ima prvi odrasli član gospodinjstva ponder ena, vsak naslednji odrasli član ponder 0,7, vsak otrok (mlajši od 15 let) pa ponder 0,5. Tako ima npr. štiričlanska družina z dvema otrokoma (starost 12 in 17 let) 2,9 ekvivalentnega odraslega (nav. delo, str. 3)

⁸ T. Stanovnik, nav. delo, str. 18.

⁹ T. Smeeding: Poverty, affluence, and the income costs of the children: cross-national evidence from the Luxembourg Income Study (LIS), Journal of Post Keynesian Economics, vol. 11, no. 2, Wintir 1988–89, str. 222–239.

Toda posamezna družina se je začela obnašati s svojega vidika racionalno: če ima manj otrok, bodo njeni individualni izdatki za mlado generacijo nižji, medtem ko to ne bo vplivalo na višino njihovih prejemkov, ko bodo prenehali aktivno delati.

To področje je tipičen primer delovanja logike skupinskega delovanja (logic of collective action), ki jo je razvil ameriški profesor ekonomist Mancur Olson.¹⁰

Bistvo te logike je, da v skupini, ki ima sicer jasno določene in sprejete skupne cilje in interese, posameznik zasleduje svojo korist, ne glede na to kako to vpliva na koristi skupine, ki ji pripada. Mnogokrat to pomeni, da deluje proti interesom skupine, kar pa dolgoročno zmanjšuje tudi njegovo korist. Demografska gibanja bi z logiko skupinskega delovanja lahko pojasnili takole:

- interes celotne družbe ali države je obnavljanje prebivalstva vsaj v nespremenjenem številu; to pomeni, da bi družine morale imeti vsaj dva ali tri otroke;
- vzgoja, nega in izobraževanje otrok zahtevajo veliko časa in denarja;
- posameznik, ki ima več otrok in zanje primerno skrbi, sicer deluje v skladu s cilji in interesi družbe, ki ji pripada, toda njegov individualni delček koristi od tega je zelo majhen;

- zato se racionalni posameznik (homo oeconomicus) sprašuje, zakaj bi prav on moral več prispevati za skupnost, naj to raje stori nekdo drug;

- ker se tako obnaša večina posameznikov oz. družin, je rezultat padanje rodnosti pod mejo, ki še zagotavlja obnavljanje prebivalstva, oziroma staranje prebivalstva z vsemi težavami, ki jih za državo oz. za družbo to pomeni.

Družba kot celota lahko zavre procese depopulacije z aktivno prebivalstveno politiko, ki se udejanja preko družinske politike in ožje politike otroškega varstva, povezana pa je tudi z ukrepi na drugih poročjih, med drugim tudi na področju pokojninskega zavarovanja.

Interes družbe (države, naroda) je na eni strani, da bi se vsaj ohranilo število prebivalstva, na drugi strani pa tudi, da bi tako moški kot ženske razvili vse svoje sposobnosti in učinkoviteje izkoristili vse naložbe v »človeški kapital« (izobraževanje) pri plačanem poklicnem delu, pri družbenih dejavnostih (sodelovanje v institucijah civilne družbe) kot tudi pri vzgoji mlade generacije. Svoj interes za položaj otrok in družine kaže družba (država), s tem da

- zagotavlja, da družine z več otroki ne bodo v bistveno slabšem gmotnem položaju kot tiste brez otrok ali s samo enim otrokom in da

- ustvarja možnosti za uskladitev družinskih in poklicnih ter drugih družbenih obveznosti zaposlenih staršev.

Prva skupina ukrepov ekonomske in socialne politike za zagotavljanje primerne življenjske ravni družin je v evropskih državah poznana že dalj časa. Zajema različne neposredne transferje družinam: družinski dodatki, otroški dodatki, dodatki za nepreskrbljenega zakonca, razne subvencije (zlasti pri plačilu stanarine), štipendije ter davčne olajšave (nižji prometni davki za izdelke, ki jih potrebujejo predvsem otroci, davčne olajšave za vzdrževane družinske člane, davčne oprostitve). Sem spadata tudi ustanavljanje in financiranje raznih ustanov za otroke iz problematičnega okolja.

Druga skupina ukrepov ekonomske in socialne politike je novejšega datuma in ima namen, da olajša zaposlenim staršem, zlasti materam, uskladitev obveznosti iz

¹⁰ Mancur Olson: *The Logic of Collective Action*, Harvard University Press 1971; temeljne ugotovitve te knjige so navedene tudi v drugem poglavju knjige istega avtorja *The Rise and Decline of Nations*: Yale University Press 1982.

poklicnega dela z družinskimi obveznostmi. Razmah tovrstnih ukrepov sovпада z rastjo zaposlovanja žensk zlasti po letu 1960 in je značilen za socialna tržna gospodarstva in nekdanje socialistične države. Tovrstni ukrepi se nanašajo na:

- zagotavljanje porodniškega dopusta ter dopusta za nego otroka (dolžina in nadomestilo izpadlega dohodka sta zelo različna po državah);
- zagotavljanje plačanega dopusta za nego bolnega otroka (dolžina in nadomestilo izpadlega dohodka sta zelo različna po državah);
- organiziranje in občutno sofinanciranje neposrednega otroškega varstva (vrtci in druge oblike), ki ima namen zagotoviti za vse otroke, katerih starši to želijo, kakovostno varstvo po dostopnih cenah;
- spodbujanje enakopravnejših odnosov med partnerjema (očetom in materjo) ter enakomernejše porazdelitve odgovornosti za otroke med staršema;
- ukrepe pri pokojninskem zavarovanju (zelo različno po državah).

Obravnavanje žensk in moških v sistemih pokojninskega zavarovanja

Sistemi pokojninskega zavarovanja so se začeli oblikovati v 19. in začetku 20. stoletja, ko so bili pretežno zaposleni samo moški: zato vsi ti sistemi podrobneje urejajo sistem družinske pokojnine, saj bi sicer ob smrti moža (oz. očeta) ostali vzdrževani družinski člani gmotno nepreskrbljeni.

Ko so se v drugi polovici tega stoletja začele ženske množično zaposlovati, so v nekaterih državah vključili v pokojninski sistem nekatere prednosti za ženske: krajšo delovno dobo in nižjo starostno mejo za upokožitev. Pojavile so se razlike zaradi spola in ne zaradi materinstva (ali starševstva).

Ali je razlikovanje po spolu v korist žensk pri pokojninskem zavarovanju utemeljeno? Če izhajamo samo iz načel zavarovalništva, gotovo ni utemeljeno, saj živijo v evropskih državah ženske šest do osem let dlje kot moški in torej ob krajši delovni dobi plačujejo prispevke manj časa, pokojnino pa uživajo dlje časa kot moški. Načelo zavarovalništva namreč pomeni izenačitev kapitalizirane vrednosti vseh vplačanih prispevkov in diskontirne vrednosti vseh prihodnjih pokojnin.¹¹

Toda pokojninsko-invalidsko zavarovanje nikjer ne temelji samo na načelu zavarovalništva. Prav nasprotno, v večini evropskih držav je pretežni del financiranja pokojninskega in invalidskega zavarovanja odvisen od tekočih prispevkov aktivne generacije, ne pa od vplačanih prispevkov upokojene generacije. Z izjemo Švedske so v vseh evropskih državah dohodki od kapitala zanemarljivo majhni v strukturi financiranja javnih skladov socialnega zavarovanja. V nekaterih državah je zelo pomemben tudi neposredni prispevek države (iz splošnih davkov) za kritje izdatkov pokojninsko-invalidskega zavarovanja, zlasti tistega dela izdatkov, ki temelji na načelu solidarnosti, saj pokojninski sistem opravlja tudi socialne korektive, ki bi se načeloma morali plačevati iz državnega proračuna.

Enako ali različno obravnavanje moških in žensk v pokojninskem zavarovanju torej ni predvsem ali celo izključno stvar pokojninskega zavarovanja, ampak je politično vprašanje, kar mora rešiti država v parlamentu ali na referendumu.

¹¹ Podrobneje je to načelo obravnavano v prispevku S. Kukar in F. Kuzmin: Odnos med plačanimi prispevki in izplačano pokojnino, v raziskavi T. Stanovnik in sodelavci: Analiza osnovnih ekonomskih elementov sistema pokojninskega zavarovanja v Sloveniji. IER, december 1993, str. 29-39.

Kot smo že ugotovili, z vidika načel zavarovalništva ni razloga za krajšo delovno dobo in nižjo starostno mejo za upokojitev žensk (prej nasprotno! – zaradi daljše življenjske dobe). Če pa družba (država) prizna, da je materinstvo (starševstvo) odgovorno družbeno koristno delo in naložba v prihodnjo generacijo, ki bo plačevala prispevke za pokojnine sedanje aktivne generacije, potem država lahko s predpisi odloči, da se materam (in/ali očetom) prizna neko obdobje dela z otroki in za otroke kot delovna doba. Toda to potem ni več razlikovanje po spolu, ampak razlikovanje med starševstvom in nestarševstvom.

Država pa bi morala to priznati v obdobju, ko so otroci majhni in bolj potrebujejo skrb in prisotnost staršev; zato bi morala omogočiti daljši dopust za nego in vzgojo otrok, ki bi ga lahko izrabila mati ali oče ali oba (vsak nekaj časa po dogovoru). V tem času bi prejemal tisti od staršev, ki se odloči, da ostane pri otroku, nadomestilo plače iz državnega proračuna. (Proračun bi plačeval tudi vse prispevke za socialno zavarovanje med tem dopustom). Nesmiselno je, da družba priznava družbeno koristnost dela z otroki na ta način, da se ženske lahko upokojijo pet let prej kot moški, torej v času, ko so otroci že odrasli. V taki rešitvi je implicirana predpostavka, da so vse zaposlene ženske enako skrbelce za otroke in da noben zaposlen moški ni skrbel za otroke.

Prispevke za obdobje starševskega dopusta bi moral plačevati proračun, prav tako tudi razliko v pokojnini za tiste matere ali očete, ki starševskega dopusta niso izrabili, ker te možnosti v preteklosti ni bilo. Gre torej za socialno pravico in ne za pravico iz pokojninskega zavarovanja. Praktično bi to pomenilo, da se v delovno dobo šteje tudi obdobje prekinitve dela zaradi družinskih obveznosti, to je podaljšan dopust za nego in vzgojo otroka do dveh ali treh let otrokove starosti. Tak dopust lahko izrabi kateri koli od staršev (ni razlikovanja po spolu!), lahko se po želji izrabi part-time do vstopa otroka v šolo. Med tem dopustom lahko tisti od staršev, ki se odloči za izrabo te pravice, pridobitno dela do 15 (20) ur tedensko (ob normalnem plačilu vseh davkov in prispevkov). Obenem se izenačita delovna doba in starostna meja za upokojitev za moške in ženske. Tistim materam (ali očetom), ki v preteklosti niso imeli možnosti za izkoriščanje podaljšane dopusta za nego otroka, se beneficira delovna doba za razliko med dejansko izrabljenim dopustom in dopustom v višini dveh (treh) let za vsakega otroka, za katerega so skrbeli vsaj do njegovega 15. leta (to velja tudi za posvojene otroke).

Prednosti te rešitve:

- enako obravnavanje moških in žensk v pokojninskem zavarovanju;
- ugodnosti za starše v obdobju, ko skrbijo za majhne otroke, namesto pavšalne ugodnosti za ženske ob upokojitvi;
- jasnejša razmejitev pravic in obveznosti iz pokojninskega zavarovanja ter socialnih pravic in obveznosti iz proračuna.

LITERATURA:

- Commission of European Communities: Equal Opportunities for Women and Men – the third medium term Community action programme – 1991–1995*
- European Pension Committee: A Guide to Pensions in the EEC. Paris, Cerr 1991*
- ILO: *From Pyramid to Pillar*. Geneve 1989
- OECD: *Reforming Public Pensions. Social Policy Studies No. 5. Paris: OECD, 1988, 154 str.*
- OLSON: Mancur: *The Rise and Decline of Nations*. Yale University Press 1982 (drugo poglavje)
- SCHULTZ, Theodore W. (ed.): *Economics of the Family*. University of Chicago press. Chicago 1979
- SMEEDING, T.: Poverty, affluence, and the income costs of the children: cross – national evidence from the Luxembourg Income Study. *Journal of Post Keynesian Economics*, vol. 11, No. 2, Winter 1988–89, str. 222–239
- STANOVNIK, Tine: *Analiza socialnoekonomskega položaja slovenskih gospodinjstev v letih 1978, 1983 in 1988*. Inštitut za ekonomska raziskovanja. Ljubljana 1993
- SVETLIK, Ivan: *Neformalno delo v Sloveniji, prispevek v zborniku za sociološko srečanje Neformalne dejavnosti v slovenski družbi*
- Vlada RS: Informacija o poteku aktivnosti za racionalizacijo denarnih prejemkov prebivalstva, financiranih iz javnih sredstev, in Vmesno poročilo o stanju na področju denarnih prejemkov prebivalstva in javnih sredstev s predlogi za oblikovanje socialne politike Republike Slovenije. Poročevalec DZ RS, Ljubljana, 19 (1993), 30, str. 11–70*

Respondenti in stališča

Konsistentnost in stabilnost stališč v javnomnenjskem raziskovanju

Splošne značilnosti stališč

Četudi so stališča oziroma merjenje stališč osrednji pojem mnenjskih anket, pa je konceptualna opredelitev pojma zasluga izključno socialne psihologije. Uporaba termina »stališče« tudi na drugih področjih pa je povzročila nekaj nejasnosti in zamenjav z drugimi sorodnimi pojmi, zato se pojmovna razmejitev v raziskovanju javnega mnenja ne zdi nepomembna, še posebej če upoštevamo večkrat utemeljene očitke o unidimenzionalni rabi sicer izrazito kompleksnega pojma. Stališče in njegov verbalni izraz »mnenje« se zdita težko merljiva pojma v kakršnem koli pomenu predvsem zaradi svoje kompleksnosti, ki je ni moč opisati s posameznimi numeričnimi indeksi.

Kompleksnost stališč razumemo predvsem kot integracijo treh temeljnih duševnih funkcij – afektivne, kognitivne in konativne, ki so torej temeljne komponente stališč. Z afektivno komponento označujemo pozitivna ali negativna občutja ter ocenjevanje objektov stališč. Disonanca med kognitivno komponento, ki zastopa respondentovo znanje (informacije), in afektivno komponento običajno vodi do spreminjanja stališč – največkrat z dodajanjem konsonantnih elementov. S konativno komponento pa pojasnjujemo težnje ali predispozicije posameznika, da deluje na določen način glede na objekt stališč. Poudarek pa je na pripravljenosti za delovanje in ne na dejanski akciji.

Na navidez preprosti vprašanji – »Čemu služijo stališča?« in »Zakaj se spreminjajo?« je v šestdesetih letih skušal odgovoriti Katz s sodelavci s teorijo o funkcionalnem karakterju stališč (Ule, 1992:97).

Najpomembnejše funkcije stališč Katz razvršča v štiri kategorije (Katz, 1968:486):

a) *instrumentalna, prilagoditvena ali tudi utilitarna funkcija* (pogosto uporabljen koncept v behavioristični teoriji);

b) *obramba jaza*: posameznika ščiti pred spoznanji o samem sebi in neprijetno realnostjo sveta (neofreudovska razmišljanja);

c) *vrednotno ekspresivna funkcija*: nastopa kot potreba posameznika po izražanju stališč, skladnih s temeljnimi vrednotnimi predstavami in predstavami o samem sebi. Funkcija je povezana z občutenjem samorealizacije in samoizražanja (funkcija je temeljna doktrina ego psihologije);

d) *kognitivna funkcija*: temelji na posameznikovi potrebi organizirati svet, v katerem živi, ter reducirati kompleksnost okolja, ki ga obdaja. Iskanje smisla, tipifikacija, vrednotenje in drugo so prav tako lastnosti kognitivne funkcije (prispevek gestalt psihologije).

Katz ironično dodaja, da ljudje običajno nismo prav vneti iskalci smisla, želimo pa razumeti dogodke, ki neposredno zadevajo naše življenje. V tem primeru se večkrat zadovoljimo s stereotipi, ki sicer niso popolne slike sveta, pa vendarle pojasnjujejo svet, ki se mu je mogoče prilagoditi.

* mag. SAMO UHAN, mladi raziskovalec na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij FDV, Ljubljana.

Če ob upoštevanju Katzovega funkcionalnega pristopa vendarle skušamo odgovoriti, kaj so stališča, se ne moremo izogniti ugotovitvi različnih avtorjev (Thurstone, Fishbein, Rokeach), da gre za predispozicije posameznikov za pozitivne ali negativne odgovore na določeno dogajanje ali razmere v socialnem svetu.

Polemike med različnimi teoretiki se pojavljajo predvsem pri določitvi vrste predispozicije; ali so to predvsem predispozicije za ocenjevanje, odgovarjanje, izkušnje ali kaj drugega. Ustaljeno pa je vendarle prepričanje, da so to predispozicije za odgovarjanje z upoštevanjem, da je odgovor lahko verbalen izraz ali pa gre za ekstraverbalno, paralingvistično vedenje (Thurstone, 1967:78).

Raziskovalci javnega mnenja imajo razumljivo največ težav z merjenjem stališč. Ugotovitev, da je merjenje pojavov v javnem mnenju vedno svojevrstna redukcija, se ujema z očitki o unidimenzionalnem pogledu javnomnenskih raziskovalcev na koncept stališč. Četudi velja, da lestvice kot merski instrument zajemajo vse tri komponente stališč (afektivno, kognitivno, konativno), moramo ugotoviti, da največkrat merimo zgolj kognitivno komponento. Zato se med nekaterimi raziskovalci (Fishbein & Ajzen, 1975) uveljavlja prepričanje, da je respondentova akcija zanesljivejši kazalnik stališč kot njihov verbalni izraz – mnenje (opinion).

Spreminjanje stališč

Proces izražanja mnenj je izrazito dinamičen. O tem nam govorijo tudi presenetljiva odkritja javnomnenskih raziskovalcev o velikem obsegu poljubno izbranih komponent, ki nastopajo v odgovorih respondentov. Ugotovitve opirajo predvsem na znamenito Conversovo (Converse, 1970) raziskavo o stabilnosti in konsistentnosti izraženih mnenj ter razlikami med tako imenovanim »elitnim« in običajnim vzorcem populacije. Converse meni, da so odgovori respondentov skoraj izključno »nestališča«, oblikovana v trenutku odgovarjanj, oziroma »metanje mentalnih kovancev«, kot se sam slikovito izrazi.

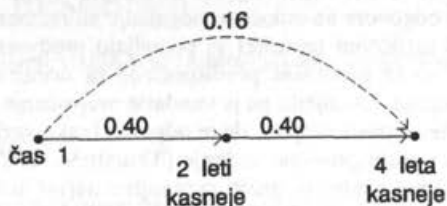
Novejše raziskave javnomnenskih metodologov utemljujejo predvsem mnenje, da so odgovori respondentov na vprašanja o stališčih rezultat različnih faz kognitivnega procesa, ki vključuje semantično interpretacijo vprašanj in dostopnost relevantnih prepričanj ter občutij, ki jih respondent upošteva pri oblikovanju mnenja o določenem problemu.

Virtualno vse javnomnenske raziskave temeljijo na domnevi, da imajo respondenti razumska, jasno oblikovana stališča do domala vseh tem javnomnenskih raziskav. Logiko takšnega razmišljanja ponazarja trditev: »Če respondent podpira pojav x (objekt stališč), z anketo zgolj evidentiramo prej obstoječe občutje, ki ga favorizira modaliteta xy.«

Izkušnje raziskovalcev trditve ne potrjujejo, pač pa nasprotno dokazujejo, da respondenti s serijo merjenj spreminjajo mnenja. Mnogo respondentov močno reagira na spremembo konteksta, vrstni red ter formulacijo vprašanj.

Converse je v svojem času z ugotovitvami raziskav, ki jih je opravil, sprožil temeljna vprašanja o naravi javnomnenskih raziskav. Zanimali sta ga predvsem zanesljivost merskih instrumentov in veljavnost opravljenih meritev glede na nje-gove ugotovitve, da več kot tri četrtine respondentov na anketna vprašanja odgovarja tako, da povsem naključno izbira med ponujenimi modalitetami. Za ponazoritev te ugotovitve je uporabljal tako imenovani »črno – beli« model. Kot osnovo za izdelavo svojega modela analize stališč in »ne-stališč« pa je uporabil model markovskih verig (Inglehart, 1984:99), z naslednjimi značilnostmi:

Slika 1: Model markovskih verig

Vir: INGLEHART, T. (1984): Agregate Stability and Individual Level Flux in Mass Belief Systems. *The American Political Science Review*, Vol 79, 99

Opis modela:

Predpostavimo korelacijo $r = 0.40$ med preferencami javnosti o določenem problemu v času $\check{C} = 1$ in istimi individualnimi preferencami o istem problemu v času $\check{C} = 2$ (dve leti kasneje). Korelacija $r = 0.40$ naj velja tudi med preferencami v času $\check{C} = 2$ in $\check{C} = 3$, štiri leta po času $\check{C} = 1$. Prekinjena puščica prikazuje korelacijo, ki se bo pojavila kot rezultat vzročnih povezav. S predpostavko, da niso vpleteni nikakršni preostali faktorji, implicira model korelacijo $r = 0.16$ med preferencami v času $\check{C} = 1$ in preferencami v času $\check{C} = 3$. ($0.4 \times 0.4 = 0.16$) Pričakujemo lahko torej zmanjševanje korelacije s podaljševanjem časovnega intervala.

Vendar pa rezultati Converseve analize močno odstopajo od opisanega modela. Converse ugotavlja, da se korelaciji med časoma $T = 1$ in $T = 2$ ter $T = 2$ in $T = 3$ ne razlikujeta bistveno. Obe sta namreč nizki ($r = 0.39$), vendar ne kažeta težnje upadanja v daljšem časovnem obdobju.

Conversov model problem pojasnjevanja korelacij rešuje z razdelitvijo vzorca na neenakomerna deleža (80 : 20), kjer 80 odstotkov populacije nima realnih preferenc oziroma ima »nestališča«, ter so torej njihovi odgovori »literarno poljubni«. Prav zaradi popolne naključnosti odgovorov respondentov ni mogoče zaslediti nikakršne povezave med izraženimi mnenji ne glede na dolžino časovnega intervala. Preostali del populacije se vede popolnoma drugače (zato tudi črno – beli model).

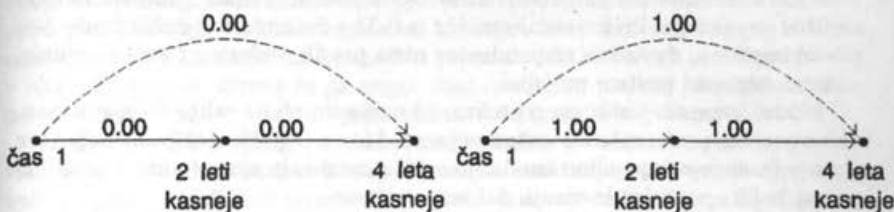
Dvajset odstotkov populacije vzorca ima glede na Conversev model »elaborirana« stališča, ki so ne glede na časovni interval tudi popolnoma stabilna. Korelacijski koeficient znaša $r = 1$. Iz popolnoma različnih razlogov se stabilnost stališč obeh skupin ne spreminja skozi čas. Če sta torej dve skupini med seboj pomešani v reprezentativen vzorec, se to kaže kot splošna kontinuirana korelacija, ki znaša $r = 0.39$ od raziskave do raziskave brez trenda upadanja (Inglehart, 1984:101).

Kasnejše raziskave so med raziskovalci utrdile prepričanje, da je Conversev črno-beli model problematičen. Četudi odmislimo normativne in epistemološke implikacije, je model nesprejemljiv prav zaradi predpostavke, da je javnost razdeljena na dva popolnoma različna tipa respondentov: večjo skupino »indolentnih apolitikov« in manjšo skupino »rigidnih ideologov« – med njima pa zeva prazen prostor. Zaradi številnih očitkov, ki jih raziskovalci namenjajo modeloma (Markov in Converse), se je uveljavil model »latentnih« stališč, ki naj bi odpravil slabosti prejšnjih.

Slika 1: Conversov črno – beli model

a) 80 % vzorca

b) 20 % vzorca

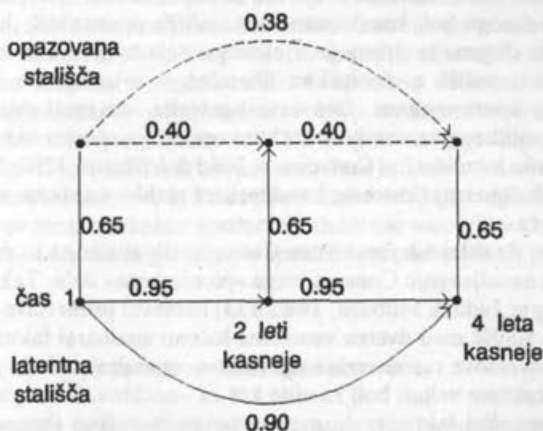

Vir: INGLEHART, T.(1984): Agregate Stability and Individual Level Flux in Mass Belief Systems. *The American Political Science Review*, Vol 79, 99

Model temelji na predpostavki, da ima tako rekoč vsakdo razmeroma stabilna in konsistentna stališča do večine tem, ki zanimajo javnomnenjske raziskovalce, problematično pa je javnomnenjsko meroslovje. Model lahko opišemo takole:

Denimo, da je korelacija med latentnimi stališči v obeh dvehletnih časovnih intervalih stabilna in znaša $r = 0.95$. Korelacija med opazovanimi stališči in latentnimi pa je prav tako konstantna in znaša $r = 0.65$. V tem primeru zasledimo kontinuirano korelacijo $r = 0.40$ med časovnima točkama $T = 1$ in $T = 2$ ($0.65 \times 0.95 \times 0.65 = 0.40$).

Slika 1: Model latentnih stališč

Vir: INGLEHART, T.(1984): Agregate Stability and Individual Level Flux in Mass Belief Systems. *The American Political Science Review*, Vol 79, 99

Postopek lahko nadaljujemo in ugotovimo korelacijo $r = 0.38$ v obdobju štirih let. ($0.65 \times 0.90 \times 0.65$), ki je le neznatno manjša kot v dvoletnem časovnem obdobju. Za osemletno obdobje predvideva model korelacijo latentnih stališč

$r = 0.81$, korelacijo opazovanih stališč pa $r = 0.34$. Trend upadanja je v daljšem časovnem obdobju izrazitejši.

Posebnost modela je, da v krajšem časovnem obdobju (štirih let) ugotavlja podobne korelacije kot Conversov črno – beli model. Vendar pa imata modela različne implikacije. Pri korelaciji stališč $r = 0.38$ v dvoletnem obdobju črno – beli model implicira, da večina respondentov nima pravih preferenc ter da so njihovi anketni odgovori povsem poljubni.

Model latentnih stališč pa postulira, da imajo vsi ali pa velika večina respondentov realne preference do večine pojavov. Model dopušča naključne odgovore (le-ti pojasnjujejo nepopolno korelacijo med latentnimi in opazovanimi stališči), ki pa naj bi jih uporabljal le manjši del respondentov.

Barvno izraženo – v primerjavi s črno – belim modelom, model latentnih stališč označujejo različne stopnje sivine.

Conversov model je v tem pogledu mnogo bolj parsinomičen. Opazuje zgolj neposredna stališča dveh skupin – tiste, katerih stališča fluktuirajo, in tiste s popolnoma stabilnimi stališči. Model latentnih stališč skupino respondentov pojmuje enotno, njihova stališča pa opazuje posredno.

Skupna značilnost vse treh opisanih modelov pa je, da govorijo o predvidljivosti oziroma ocenjujejo verjetnost, da bo posameznik s svojim znanjem in idejami o nekem problemu oblikoval stališča. Običajno govorimo o dveh tipih predvidljivosti stališč (Judd & Milburn, 1980:627):

- med stališči do različnih temah v isti časovni točki,
- med stališči do istega problema v različnih časovnih točkah.

S prvim primerom označujemo konsistentnost stališč, z drugim pa njihovo stabilnost.

Converse je kot rečeno ocenjeval povezanost stališč v neki časovni točki ločeno za dve skupini (elitni in neelitni vzorec). Ugotovil je, da povprečna povezanost izraženih stališč za elito znaša $r = 0.53$ in za neelito $r = 0.32$. Sklepal je torej, da so stališča elite mnogo bolj konsistentna kot stališča preostalega dela vzorca.

Naslednja dimenzija primerjave elitnega dela vzorca z neelitnim je stopnja konsistentnosti stališč z ideološkim liberalno – avtoritarnim in konzervativno – radikalnim kontinuumom. Converse ugotavlja, da zgolj dva in pol odstotka ameriškega volilnega vzorca konsistentno uporablja splošni ideološki kontinuum pri ocenjevanju kandidatov (Converse v: Judd & Milburn, 1980:631). S povezovanjem naštetih dimenzij Converse karakterizira razlike v sistemu stališč med obema deloma vzorca.

Pomisleki do sklepnih ugotovitev Conversovih analiz pa so druge raziskovalce spodbudili k nadaljevanju Conversovega »pionirskega« delu. Tako je denimo Luttbeg (Luttbeg v: Judd & Milburn, 1980:633) namesto primerjave povprečij korelacij izraženih stališč med dvema vzorcema ločeno analiziral faktorske korelacijske matrice. Conversove raziskovalne ugotovitve implicirajo, da bi morale preproste faktorske strukture veljati bolj za elite kot za »neelite«. Z drugimi besedami – en ali dve faktorji bi moralo pojasniti večino skupne variance stališč (attitude items), medtem ko vzorec »neelite« zahteva za pojasnjevanje istega obsega variance več faktorjev. Če torej stališča elit temeljijo na posameznem abstraktnem ideološkem kontinuumu, lahko pričakujemo, da bo skupno varianco odgovorov pojasnil en sam faktor. To pa je, kot trdi Luttbeg, daleč od resnice.

Četudi je bila faktorska struktura za korelacijsko matrico »elite« nekoliko preprostejša kot matrica za vzorec »neelite«, se je pri obeh vzorcih pojavilo najmanj pet smiselnih faktorjev. Luttbeg torej ugotavlja nekoliko večjo konsistent-

nost pri »eliti«, ne najde pa enotnega ideološkega kontinuuma, ki bi »eliti« služil za oblikovanje stališč. Luttbeg opozarja tudi, da ni povsem jasno, katera stališča izražajo enotno ideološko bazo elite. Converse denimo v svoji analizi uporablja »odprta« vprašanja z »ideološko« vsebino; kritiki pa najpomembnejše očitke nameenjajo prav kodiranju oziroma nejasnosti kriterijev kodiranja vprašanj ter iz tega izhajajoče nizke zanesljivosti. Lahko bi s primerilo, da bi koderji uvrstili odgovor v ideološki korpus, čeprav bi ga respondent izrekel na podlagi idiosinkratičnih, neideoloških vzrokov – na primer kandidata x ne mara, ker je neprivačen.

Naslednji velik problem pri ocenjevanju strukture stališč in primerjave med vzorcema »elite« in »neelite« je dejstvo, da na korelacijo med spremenljivkami vpliva varianca koreliranih spremenljivk. Problem narašča z dejstvom, da je korelacija med spremenljivkami enaka kovarianci med spremenljivkami v standardizirani obliki. Če se standardni deviaciji dveh skupin razlikujeta, potem se lahko razlikuje tudi korelacije celo, če so nestandardizirani koeficienti med meritvami enaki.

Ne glede na zadržanost do nekaterih Conversovih ugotovitev pa raziskovalci soglašajo, da je prav Conversovo delo spodbudilo vrsto metodoloških raziskav, katerih torišče so problemi z merskimi instrumenti (vprašalniki) ter z njimi povezani procesi odgovarjanja oziroma »produkcija« mnenj respondentov. Značilna in hkrati sporna je Conversova ugotovitev, da svojevrsten pritisk na respondenta, naj na vsak način izrazi mnenje, privede do poljubno izbranega, skorajda izmišljenega odgovora. Po Conversovem mnenju respondent predvidi raziskovalčeva pričakovanja, da na zastavljeno vprašanje dobi ustrezen odgovor. Respondent torej skuša zadostiti pričakovanjem raziskovalcev in hkrati poudariti pozitivno podobo samega sebe sodelujočega v javnomnenjski raziskavi.

Kritiki Conersovih pogledov pa nasprotno menijo, da so odločilne predvsem napake merjenja oziroma merskega instrumenta in ne respondentov. Seveda pa drži tudi, da se teoriji medsebojno ne izključujeta. »Variacije« poljubnosti v Conversovem primeru pojasnjujejo metodologi tudi kot odsev ambivalentnosti respondentovih stališč, kjer konfliktna notranja struktura stališč onemogoča njihovo dostopnost. Razvidna postanejo le ob večjem kognitivnem prizadevanju respondentov. Nasploh že Zajonc (Zajonc v: Inglehart 1984) opozarja na nujno razlikovanje afektivne in kognitivne usmeritve respondentov, ki sta medsebojno povezani, vsaka zase pa imata visoko stopnjo avtonomnosti. Zajonc (ibidem) poudarja, da pogosto kognitivna usmeritev sledi afektivni, kar pomeni, da se anketiranje ne prične vedno z artikulacijo racionalne osnove, iz katere respondenti črpajo odgovore. Analiza slučajnih odgovorov mora vsekakor upoštevati afektivno usmeritev, ki je ohlapno povezana s posameznikovimi kognicijami o specifičnem problemu, je pa zanj logično relevantna.

Preprosta teorija odgovarjanja versus odkrivanje preferenc

Glede na povedano se pojavljajo nekatera nova razumevanja množičnih javnomnenjskih raziskav. Raziskovalci argumentirano opozarjajo na pojav, da mnogo potencialnih respondentov preprosto ne premore vnaprej oblikovanih stališč na ravni posebnih zahtev raziskave. Stališča respondentov se z meritvami javnega mnenja kažejo kot kombinacija le delno konsistentnih prepričanj in idej. Zaller (Zaller in Feldman, 1992) meni, da respondenti pri oblikovanju odgovorov združijo vzorce lastnih prepričanj ter informacije, ki jih ponuja vprašalnik oziroma anketar v obliki ponujenih modalitet odgovorov.

Tej ugotovitvi močno nasprotujejo nasprotniki teorije »fluktuacije« z dokazovanjem, da imajo respondenti kljub navidezni fluktuaciji »resnična« stališča, ki pa so odločujoče stabilna. Fluktuacijo, ki se pojavlja v odgovorih respondentov, označujejo kot napako merjenja, ki se neizogibno pojavi zaradi težav pri beleženju stališč in nejasnega »anketnega« jezika.

Zdi se, da imata oba pristopa, ki se ukvarjata s pojavom nekonsistentnih odgovorov, ključne pomanjkljivosti. Conversovo tezo, ki nekonsistentnost in nestabilnost enači z obstojem »nestališč«, presojajo raziskovalci kot poskus označitve stališč kot visoko abstraktnega problema (Zaller, 1992:581).

Po drugi strani pa teorija napak merjenja pojasnjuje kvečjemu polovico variance naključno izbranih odgovorov, ki jo označujemo kot napako merjenja. Pogost pa je pojav sistematične variance, ki jo »umetno« ustvarijo specifično formulirana vprašanja.¹

Respondenti ponujajo različne odgovore, če odgovarjajo na odprta vprašanja, kot če uporabljajo že oblikovane modalitete. Pomembna je ugotovitev, da je tovrstna nekonsistentnost značilnost vseh kategorij respondentov. Rezultati metodoloških raziskav, ki upoštevajo kontekst vprašalnika, formulacijo vprašanj in njihov vrstni red, utrjujejo prepričanje, da respondenti pri odgovarjanju ne »prikličejo« zgolj prej obstoječih stališč, pač pa v veliki meri uporabljajo vprašalnik za odločanje o tem, kaj so njihova stališča. Tourangeau in Rasinski (Tourangeau & Rasinski v: Zaller & Feldman, 1992:584) trdita, da odgovore na vprašanja lahko razumemo kot produkt procesa, v katerem respondenti:

- ugotavljajo, o čem raziskovalci sploh sprašujejo,
- kombinirajo ideje v koherentna stališča,
- prevajajo tako oblikovana stališča v modalitete vprašanj.

Stališča v tem primeru postanejo začasni konstrukti, ustvarjeni na podlagi konfliktna notranje podatkovne baze (Willson & Hodges v: Zaller & Feldman, 1992:586). Poglobljene analize anketnih intervjujev nekoliko omilijo tovrstne trditve, vseeno pa so ugotovitve metodološko zanimive.

Tradicionalna teorija stališč predvideva, da respondent najprej izbere specifično opcijo, ki je najbližja njegovi lastni poziciji. Če respondenti nimajo izoblikovanih jasnih stališč do anketne teme, postane aktualen problem izbire.

Hochschild v svoji študiji stališč o enakosti (Hochschild, 1981) ugotavlja, da so respondenti pripravljene odgovarjati na »zaprta« vprašanja o enakosti, vendar pa če imajo priložnost obširnejše razlage, nikakor na oblikujejo preprostih stališč. Respondenti v tem primeru modurirajo, negirajo, niansirajo ali pa so preprosto frustrirani, ker ne morejo izraziti nič primernega. Metodološko pa so te manifestacije negotovosti prav tako zanimive in pomembne kot jasno izoblikovana stališča.

Ambivalence, ki so jih ugotovili raziskovalci, so respondente pogosto vodile v protislovja – izoblikovanje začasno nestabilnih odgovorov v smeri posamezne konverzije. Vzrok teh ambivalenc pa po našem mnenju ni, kot dokazuje Converse, v tem, da respondenti sploh nimajo mnenja, ali pa kot bi trdili zagovorniki modela napak merjenja, da so to »resnična« stališča, temveč je ambivalentnost posledica dejstva, da imajo konfliktna mnenja ali vsaj konfliktna prepričanja, kar jih vodi v nekonsistentno odgovarjanje. To tezo podpirajo predvsem psihologi. V podporo

¹ Znan primer, pogosto navajan v strokovni literaturi (Schuman & Presser:1981), je vprašanje o delu ruskih (komunističnih) novinarjev v ZDA. Rezultati kažejo, da so bili respondenti bolj tolerantni do dela tujih (komunističnih) novinarjev v ZDA, potem ko so že odgovorili na vprašanje o delu ameriških novinarjev v vzhodnih državah, in manj tolerantni do dela ameriških novinarjev v vzhodnih državah, potem ko so že odgovorili na vprašanje o delu komunističnih novinarjev v ZDA.

navajajo dejstvo, da običajno iz ogromnega števila informacij, ki jih vsebuje spomin (long – term memory), uporabljamo zgolj fragmente. Oblikovanje mnenj in stališč je na ta način odvisno od informacij, ki jih je respondent sposoben »priklicati« iz spomina. V metodološki literaturi se uveljavlja koncept »shem«, prevzet s področja kognitivne psihologije. Shemo v tem smislu pojmuje kot kognitivno strukturo, ki organizira predvsem informacije in izkušnje temeljnih vrednot ali idej in tako vodi interpretacije novih informacij in izkušenj. Kritična točka koncepta sheme, na katero opozarjajo raziskovalci, je, da imajo respondenti običajno pripravljenih več shem, primernih za razumevanje večine fenomenov. Za ponazoritev – percepcija posameznika, ki je predstavljen kot politik, bo povsem drugačna, če ga raziskovalci predstavijo kot očeta treh otrok. Predstava »očeta« vzbuja drugačne asociacije, izpostavljene so drugačne osebne kvalitete, torej so drugačna tudi stališča respondentov.

Podobna razmišljanja vodijo javnomnenjske metodologe k naslednji definiciji: »Stališče je kot posebna točka v času rezultat konstruktivnega procesa.« In: »Ni posameznega stališča glede posameznega objekta, temveč množica stališč, odvisnih od številnih shem o posameznih objektih. Občutja respondentov torej variirajo glede na uglasenost posameznih kognitivnih shem« (Tesser, v: Zaller: 1991).

Takšne pristope si lahko razlagamo tudi kot spodkopavanje tradicionalnih teoretskih pristopov, ki predpostavljajo posamezna koherentna stališča, ki jih ima posameznik o neki temi. Model, ki ga je razvil Hochschild, vključuje respondentova bolj ali manj konsistentna razmišljanja, upoštevanja, ki jih opredeli kot odločanje za eno stran problema oz. preferiranje ene strani pred drugo.

Zaller je z upoštevanjem novejših dogajanj na tem področju oblikoval svoj model, ki ga opredeljuje s tremi aksiomi (Zaller & Feldman: 1991).

A1 – Aksiom ambivalence:

Večina ljudi ima nasprotujoča si prepričanja (razmišljanja) o prevladujočih temah javnomnenjskih raziskav – ta prepričanja lahko vodijo k ambivalentnemu odločanju.

Naslednji problem je odločitev, kako posameznik preoblikuje ločena razmišljanja v obliko zaprtih vprašanj. Ena možnost je, da se respondent odloča na podlagi prve ideje, ki se pojavi v hipu odločanja. V tem primeru respondenti oblikujejo mnenja z upoštevanjem prve, zadostne, izpostavljene razlage, ki zadostuje anketarju. Raziskovalci nasploh ugotavljajo velik učinek prevladujoče ali najlažje dostopne informacije.

A2 – Aksiom odgovorov:

Respondenti odgovarjajo na anketna vprašanja tako, da upoštevajo povprečje najbolj pozornost vzbujajočih informacij – to pozornost opredelimo kot aksiom dostopnosti.

A3 – Aksiom dostopnosti:

Dostopnost razmišljanj o posameznem problemu je odvisna od stohastičnega vzorčnega procesa, kjer imajo razmišljanja, ki so nazadnje prisotna v miselnem procesu, večjo možnost, da bodo izbrana. (Raziskovalci navajajo izredno močna empirična jamstva za ta aksiom.)

Kadar ko posameznik namenja veliko pozornost problemu, aksiom dostopnosti implicira množico izpostavljenih razmišljanj v trenutku odgovarjanja in torej več posploševanj. Vendar ima lahko respondent, ki je seznanjen z anketnimi zahtevami po hitrem, sukcesivnem odgovarjanju, le eno samo, v hipu dostopno informacijo in se torej pravilo povprečja zreducira na odgovor, ki temelji na posamezni »top of the head« informaciji.

Respondenti so odgovarjali na zaprta vprašanja o določeni anketni temi, nato pa so imeli možnost s svojimi besedami razložiti poglede na isto temo.

V različici A so respondenti takoj po odgovarjanju na »zaprta« vprašanja odgovarjali na »odprto« vprašanje, ki se je glasilo:

»Glede na vprašanje, na katero ste pravkar odgovorili, bi radi, da nam poveš, o čem ste razmišljali, ko ste odgovarjali na vprašanje.« (Namen je bil spodbuditi razmišljanja, ki so bila dostopna v trenutku odgovarjanja.)

V različici B pa so anketarji na običajen način prebrali modalitete, vendar so morali respondenti najprej odgovoriti na »odprto« vprašanje o anketni temi – npr.: »Preden odgovorite na vprašanje, nam, prosim, povejte, kaj menite o...« Takoj po tem uvodu so anketirancem predstavili izvirno verzijo »zaprtega« vprašanja.

Načina spraševanja zagotovo nista ekvivalentna. Z »retrospektivno obliko« (odprto vprašanje, ki je sledilo zaprtemu) so raziskovalci skušali ugotoviti, o čem natančno razmišljajo respondenti, ko odgovarjajo na vprašanje.

»Perspektivna« oziroma »stop and think« verzija pa skuša spodbuditi prenos poglobljenega iskanja odgovorov, kot je običajno. Raziskovalci poudarjajo, da »počakaj in premisli« verzija ne pomeni vznikanja novih idej ali siljenje respondentov, da odgovorijo na določen način, temveč zahteva, da respondent eksplicitno pove, kakšen pomen pripisuje določenemu problemu ali vprašanju.

Model predvideva tri načine preverjanja aksioma ambivalence:

- beleženje nasprotujočih si komentarjev,
- spontano izražanje ambivalence,
- podpora dvema trditvama (četudi, pa vendar...).

Avtorji modela so pričakovali, da bodo respondenti, ki jih specifična tema bolj zanima, razpolagali z več trenutno dostopnimi informacijami kot drugi. Pričakovanja so povezovali s kontekstom vplivnega eseja Hastija in Parka (Hastie & Park: 1986), kjer izražata domnevo, da respondenti običajno ne oblikujejo stališč na podlagi idej, ki jih prekličejo iz spomina v trenutku odgovarjanja, pač pa uporabijo že prej oblikovana stališča. To bi seveda pomenilo, da ni nujna povezava med oblikovanimi stališči in idejami (top of the head ideas).

Podatki opravljene raziskave pa potrjujejo povezavo med najdostopnejšimi informacijami v trenutku anketiranja in danimi odgovori (popolne empirične podatke glej: Zaller, 1991: 593).

Zaller je glede na aksiom ambivalentnosti in njegove implikacije sklepal, da posamezniki običajno ne premorejo fiksnih in afirmativnih stališč, temveč potencialno nasprotujoča si razmišljanja. Zaller predvsem meni, da je ideal stabilnih, »resničnih« stališč močno vprašljiv kakor tudi interpretacije javnomnenjskih raziskav, zasnovanih v okviru sumarnih sodb (npr. »splav da – ne«). Z respondentovega stališča oblikovanje sodb zahteva združitev posameznih občutij, ki so pogosto raznovrstna ali celo izključujoča. Za raziskovalca to pomeni, da ni razlogov za domnevo, po kateri imajo respondenti konsistentna občutja do vseh elementov, ki se združujejo v neko sumarno izraženo sodbo.

- ZALLER, John, FELDMAN, Stanley (1992): A Simple Theory of the Survey Response. *American Journal of Political Science*, Vol. 36, No. 3, 581-615.
- INGLEHART, Ronald (1984): Aggregate Stability and Individual-Level Flux in Mass Belief Systems. *The American Political Science Review*, vol 79, 96-115.
- ALWIN, F. Duane, KROSNIK, A. Jon (1991): The Reliability of Survey Attitude Measurement. *Sociological Methods & Research*, Vol. 20, 139-181.
- SCHWARZ, N., STRACK, F. (1991): Context Effects in Attitude Surveys: Applying Cognitive Theory to Social Research. *European Review of Social Psychology*, Vol. 2, 33-49.
- SHAPIRO, Y. Robert, PAGE, I. Benjamin (1987): What Moves Public Opinion? *American Political Science Review*, Vol. 81, No.1

Izobraževanje v družboslovju

V zadnjem času se zelo veliko poudarja, da je treba nenehno v sam pedagoški proces vpeljevati novosti. Bodisi vsebinske, didaktične, v same odnose, pri sproščanju učencev itd. In prav je, da je na pedagoškem področju izrečeno treba uresničevati.¹

Še posebej je to potrebno tudi nujno zadovoljevati na pedagoškem področju družboslovja. Zaradi njegove izrazito hitro spremenljive, dinamične specifičnosti. Drugače izraženo: standard (srednješolskih) družboslovnih znanj zahteva sodobno, novo, dinamično izobraževanje. Seveda lahko takšno izobraževanje sleherni učitelj družboslovja uresničuje na svoj edinstven način. Toda le učenčevu navajanje na takšno izobraževanje lahko vodi k njegovemu aktivnemu učenju.

Ko poudarjamo potrebo po uresničevanju sodobnega, novega, dinamičnega izobraževanja v družboslovju, seveda ne želimo izničiti uspehov, ki jih je že dosegljo tradicionalno izobraževanje na družboslovnem področju v preteklosti. Toda takšno izobraževanje bo treba v prihodnje postopno preseči² zaradi same narave družboslovnih znanj, ki vse bolj postavljajo v ospredje zahtevo po njihovi vsebinski ter didaktični inovaciji, pa tudi zaradi dejstva, ker je današnji človek »še zavezan kvantitativnim merilom, storilnosti in etiki uspeha, ne pa kvaliteti življenja in dela. Zato premalo (neposredno) spoznava sebe kot predmetno bitje. Vrednote newtonovske paradigme so posesivne vrednote linearne rasti, napredka, storilnosti in reda. Danes spoznavamo, da so to navidezne vrednote, ki vodijo prej k strahu kot varnosti in prej k regulaciji kot k samoregulaciji. To ima posledice tudi za šolo, ki je po Gorzovi (Gorz, 1982) diagnozi v službi države in ne občanske družbe in ne usposablja učence za samostojnost in avtonomnost dela, ampak jih kvalificira za izkazovalce menjalne vrednosti. Takšne cilje v največji meri lahko doseže le avtonomna, svobodno organizirana šola, ki sloni na spoštovanju različnih stališč in pričrjanj avtonomnih osebnosti.«³

Torej, poskusimo osvetliti (še) nekatere pomembne vzročne dejavnike, ki danes na družboslovnem področju zahtevajo uresničevanje sodobnega, novega, dinamičnega izobraževanja.

Dejavniki sodobnega, dinamičnega izobraževanja

Nujno je poudariti, da je danes mogoče govoriti o pojavu novih, drugačnih paradigem, kot pa so bile prisotne v preteklosti. Preteklim, mehanicističnim paradigmam naj bi svoje mesto odstopile holistične paradigme.⁴

* dr. Alojzija Židan, docentka na FDV v Ljubljani.

¹ Glej dr. Alojzija Židan (1993). Dinamično učenje v družboslovju. Zavod RS za šolstvo in šport. Ljubljana.

² Pri njegovem preseganju je (bo) seveda smotno ohranjati vse tiste pozitivne prvine, ki so v praksi vendarle vodile k njegovi uspešnosti. Smotno je ustvarjalno vzpostavljati medsebojno razmerje med starim (tradicionalnim) in novim (sodobnim) družboslovnim izobraževanjem.

³ Bogomir Novak (1992). Spremembe v strukturi dela in pojmovanje vzgoje (doktorska disertacija). FDV, Ljubljana, str. 187, 188.

⁴ Znano je, da so bile v industrijski družbi duhovne vrednote zaradi dominantnih materialnih vrednot zastopane. Materializacija življenja je dosegla največji obseg prav v industrijski družbi. (Navedeno po: Bogomir Novak (1992). Spremembe v strukturi dela in pojmovanje vzgoje (doktorska disertacija). FDV, Ljubljana, str. 180.

Današnje nove paradigme zahtevajo pojasnjevanje vloge družboslovnih znanj v novem družbenem kontekstu. In to na nov, dinamični način. Nove paradigme tudi vplivajo na izvajanje učiteljevega dela. Kako? Odgovor lahko dobimo v razmisleku: »Pač pa naj bi se zgledovali po novih, nastajajočih paradigmah, v znanosti. Prigogin imenuje ta proces odpiranje znanosti, v dialog z odprtim svetom, pri katerega konstrukciji tudi sami sodelujemo, 'keplerijanski preobrat' v znanosti, v primerjavi s prejšnjim 'kopernikanskim'...«⁵

Danes so na družboslovnem področju tudi zaznavne bistvene spremembe v preučevalnih tematikah.⁶ Izražajo se v njihovih premikih od makro- k mikroravni.⁷ Oziroma denimo: če je bil v preteklosti raziskovalni interes prvenstveno osredotočen k družbenim makrostrukturam (k državi, civilizaciji, politiki itd.), se danes le-ta osredotoča k družbenim mikrostrukturam (k posamezniku, k oblikovanju njegove identitete, k njegovi strokovni krepitvi itd.). S tako mikronaravnimi raziskovanji je treba seznanjati učenca na sodoben, nov način.

Drugače usmerjeno izobraževanje se (tudi) na družboslovnem področju postavlja zaradi izjemno hitre rasti družboslovnih informacij. Danes je človek producent ogromne množice informacij, tudi družboslovnih. Toda, kako iz te množice družboslovnih informacij izbrati prav tiste, ki bodo za učenčevo življenje najpomembnejše. Danes nikakor ne sme biti težišče učiteljevega dela na pretiranem zasipavanju učenca z obrobni družboslovnimi informacijami. Čas je smotrnejše uporabiti za nenehno navajanje učenca za čim bolj samostojno iskanje zanj strateško pomembnih družboslovnih informacij.

Pri razmišljanju o tematiki, ki smo jo že koncipirali, tudi ne moremo mimo tega, ne da bi opozorili na spremembo samih poklicev, ki danes zahtevajo človekovo »opremljenost« z družboslovnimi znanji. Že na stopnji srednjega šolanja je danes treba učenca kar najbolje »opremljati« s sodobnimi didaktičnimi pristopi samostojnega pridobivanja družboslovnih znanj. Zlasti tistih, ki so nadvse pomembna za bodoče opravljanje učenčevega poklicnega dela. Poudarimo, naj bi učitelj na učenca zlasti prenašal tisto družboslovno stroko, ki je zanj neobhodno nujna ter združljiva z vedno in hitro spreminjajočimi se družbenimi razmerami. Skratka, tudi družboslovna znanja naj bi pomagala oblikovati učenca v moderno osebnost. »Za moderno osebnost so značilne tele lastnosti:

- pripravljenost sprejemati nove izkušnje, ideje in vzorce obnašanja,
- sposobnost samostojnega oblikovanja stališč do različnih vprašanj,
- pozitivno vrednotiti različna stališča,
- sorazmerno visoka stopnja obveščenosti,
- naravnost na sedanost in prihodnost in ne več (toliko) na preteklost,
- sposobnost dolgoročnega načrtovanja javnih zadev in zasebnega življenja.«⁸

Tudi družboslovna znanja naj bi prispevala k sposobnostim učenca za fleksibilno opravljanje njegovega prihodnjega poklicnega dela.

⁵ Misel je navedena po: prof. dr. Barica Marentič Požarnik (1993). Učenje, poučevanje in vloga učitelja v ekološki vzgoji. v: Človek in njegovo okolje. Celostno razumevanje okolja – izziv na pragu tretjega tisočletja, gradivo je predvideno kot izdaja zbornika pri Zavodu RS za šolstvo in šport, Ljubljana, str. 13.

⁶ Te se tudi izražajo v uporabi mnogih novih metodoloških pristopov.

⁷ Glej o tem v: dr. Mirjana Nastran Ule (1993). Psihologija vsakdanjega življenja. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.

⁸ Navedeno po: Bogomir Novak (1992). Spremembe v strukturi dela in pojmovanje vzgoje (doktorska disertacija). FDV, Ljubljana, str. 198.

Uresničevanje novo (za)snovanega izobraževanja na družboslovnem področju se postavlja tudi zaradi današnje, bistveno spremenjene učiteljeve vloge. Danes se govori o tem, da je prisoten splošen zaton avtoritete.⁹

Učitelj družboslovja mora opravljati svoje delo na visoki profesionalni ravni. V samo izvajanje pedagoškega procesa mora vnašati kar največ ustvarjalnosti. V pedagoškem procesu mora uresničevati (edinstveni) permissivni delovni stil. Svojemu učencu mora predstavljati soustvarjalnega partnerja. Partnerja, ki zna učenca nenehno navduševati za družboslovno stroko, za vpeljavanje v »svet njenih kvalitet«, če se izrazim z besedami Williama Glasserja. Ta povsem upravičeno poudarja, da je učinkovito poučevanje najverjetneje najtežje opravilo. Dela, kjer upravljamo stvari, so nekako enostavnejša, kot če upravljamo ljudi. Takrat imamo mnogo večjo kontrolo nad tem, kar počnemo. Verjetno se bo večina strinjala z ugotovitvijo, da so učenci najtežja skupina za vodenje. Če se učitelji seznanijo s kontrolno teorijo, ki razlaga, da je celotno naše vedenje poskus zadovoljevati osnovne potrebe, se ne bo težko naučiti učinkovitih vodstvenih spretnosti. Čeprav se učenci med sabo razlikujejo, imajo vsi enake potrebe. Učitelj, ki to razume, bo vodil učence tako, da bodo s šolskim delom zadovoljevali svoje potrebe. Ko se to zgodi, so zadovoljene tudi potrebe učitelja.¹⁰

K vzročnim dejavnikom, ki narekujejo uresničevanje potrebe po sodobnem izobraževanju na družboslovnem področju, je treba še pridati izrazito spremembo samih vrednot.¹¹ Tudi ta v današnjem času kaže (mora kazati) svoj spremenjeni izraz pri samem izvajanju pedagoškega procesa. V njem mora dobiti pomembno vlogo nova morala namesto tradicionalne, ki je temeljila na izrazito strogi poslušnosti, spoštovanju hierarhije, ozki stroki itd. Toda nova morala, ki se šele postopno oblikuje, mora resnično imeti »moralno« naravo. Za mladega človeka mora biti to morala, ki ga s spoznavanjem družboslovne stroke navaja na odgovornost. Pa tudi morala, ki mu dopušča ogromen prostor za nenehni razmah njegove ustvarjalnosti. In to s spoznavanjem raznoterih, pluralnih gledišč o določeni tematiki.

Zelo pomembno je, kako učitelj družboslovja posreduje učencu določeno informacijo. »Pomembno je, kakšna in na kakšen način je posredovana učiteljeva informacija. Učenci ocenijo, kako pomembna je informacija zanje. Če jo ocenijo kot pomembno, si bodo pri delu prizadevali.«¹²

Danes se zelo veliko govori o nujnem uresničevanju kakovosti na raznih področjih človekovega življenja. Kakovost mora prodirati tudi v pedagoški proces družboslovja. Učiteljevo doseganje kakovosti seveda ne pomeni lahkega opravila. Toda »če ljudje ne uvidijo kakovosti v tem, kar počnejo, se ne bodo trudili.«¹³

(Tudi) učitelj družboslovja naj bi se večkrat spraševal o doseženi kakovosti svojega opravljenega pedagoškega dela in razmišljal o tem, kako bi to delo še izboljšal. Le z doseganjem kakovostnega, sodobnega, dinamičnega izobraževanja (tudi) na družboslovnem področju bomo lahko dosegali evropske izobraževalne standarde. »Evropski standardi vzgoje niso samo v vzgoji za mir, sožitje in razumevanje med narodi v smislu novih področij vzgoje, ampak tudi v poglabljanju notranje samostojnosti na različnih plasteh emocij, volje in razuma.«¹⁴

⁹ Glej: Vzgoja med gospodvom in analizo (1992). Zbornik. Knjižna zbirka. Krt. Ljubljana.

¹⁰ William Glasser (1991). Dobra šola. Didakta, Radovljica. str. 17.

¹¹ Glej: dr. Niko Toš (1988). Nove vrednote v funkciji deblokade družbenega razvoja. TIP, Ljubljana, št. 11–12, str. 1469–1478.

¹² William Glasser (1991). Dobra šola. Didakta, Radovljica. str. 31, 32.

¹³ Ibidem, str. 12.

¹⁴ Bogomir Novak (1992). Spremembe v strukturi dela in pojmovanje vzgoje. FDV, Ljubljana, str. 221.

Rezultat uresničevanja sodobnega, novega, dinamičnega izobraževanja mora biti doseženo novo družboslovno znanje pri učencu. Osvetlimo bistvene značilnosti takšnega znanja поблиže. Takšno družboslovno znanje, ki ga mora učenec sprejemati z večjo motivacijo,¹⁵ saj je njegov sprejem zanj tudi zahtevnejši, ne sme biti razdrobljeno, temveč celostno. Le celostno družboslovno znanje lahko pomaga učencu razumeti tako kompleksno tvorbo, kot je družba in zapletena dogajanja v njej.

Novo doseženo znanje pri učencih mora biti zanje tudi odprte, gibljive narave. To pomeni, da učencu ne sme predstavljati že dokončno oblikovanega produkta, temveč sredstvo ki ga nenehno sili k nadaljnjim razmišljanjem. Družboslovna znanja so izrazito prožna, določevana s svojim pojavom v določenem časovnem obdobju ter kot taka tudi nikoli več možno ponovljiva.

Seveda je nujno opozoriti, da bo celostno družboslovno znanje v prihodnje možno dosežati le z večjim medsebojnim povezovanjem izvajalcev pedagoškega procesa družboslovnih predmetnih področij, kot pa je bilo prisotno do zdaj. Pa tudi z večjim medsebojnim povezovanjem naravoslovcev ter družboslovcev. Bolj kot do zdaj bo v praksi treba uresničevati upravičeno izrekano opozorilo dr. Barice Marentič Požarnikove: »Skoraj povsem pa so zanemarjene medpredmetne povezave, zlasti med naravoslovnim in družboslovnim področjem. Na eni strani pa učitelji niso usposobljeni za timski pouk, na šolah ni priložnosti in spodbud za skupno načrtovanje in dogovarjanje učiteljev različnih strok.«¹⁶

Novo znanje na družboslovnem področju mora biti za učenca znanje, ki ga mora učenec nenehno vrednotiti. Mora torej biti kritično osvajano znanje. Družboslovno znanje mora učencu prinašati (tako v vsebinskem kot didaktičnem pogledu) kritične osti. Učenec mora družboslovna znanja osvajati z neko objektivno kritično (ne kritizersko) distanco. Le tako lahko razumeva njihovo specifikko, njihovo življenjsko pomembnost za svoj osebni razvoj.

Sodobno, novo, dinamično izobraževanje¹⁷ na družboslovnem področju mora učencu dopuščati vnašanje njegovih že pridobljenih, raznovrstnih družbenih izkušenj v sam pedagoški proces. Kot naslednji atribut novodoseženega družboslovnega znanja je torej smotno pridati, da naj gre za uresničevanje izkustvenega družboslovnega znanja. Seveda so učenčeva družbena izkustva, če jih opazujemo tako s kvantitativnega kot kvalitativnega gledišča, zelo različna, kot je tudi različna sama narava družboslovnih vzgojno-izobraževalnih vsebin, pri katerih je pri obravnavi mogoče vključevati učenčeva že pridobljena družbena izkustva. Toda ne glede na opozorjeno dejstvo lahko prav vnašanje učenčevih družbenih izkušenj v – zlasti abstraktno snovane – vsebine prav tem dajejo življenjski pomen. Takšno opravilo je lahko koristno za učitelja kot pripomoček¹⁸ za doseganje tako zelene motivacije učencev za delo.

Družboslovna pedagoška praksa naj bi tudi začela postajati ustvarjalni producent učenčevega empatičnega znanja. Le-to mora nadomestiti znanje, imenovano

¹⁵ V tem kontekstu se mi zdi smotno opozoriti na veliko aktualnost izrečenih besed Jeana-Clauda Milnerja: »Šola mora biti ambiciozna. Znanje mora pripeljati na najvišjo raven.« (Navedeno po avtorjevem prispevku Dekompozicija naravnih pogledov na šolo, objavljenem v Zborniku Vzgoja med gospodarstvom in analizo (1992). Knjižna zbirka Krt, Ljubljana, str. 58.

¹⁶ Prof. dr. Barica Marentič Požarnik. Učenje, poučevanje in vloga učitelja v ekološki vzgoji, v že navedenem viru Človek in njegovo okolje, str. 9.

¹⁷ Glej o tem še v: A. Jenko (1990). Novo pojmovanje učenja na pragu 21. stoletja. Revija za razvoj, št. 9, str. 39–42.

¹⁸ Opozorimo naj, da seveda učitelj ne sme tudi potem pripomočku pretirano posegati, ker to lahko vodi k pragmatičnemu (»plitkemu«) pedagoškemu procesu družboslovja.

nadzorovalno. Zakaj? O nekaterih vzročnih dejavnikih, ki postavljajo zahtevo po takšnem znanju, je do zdaj že bil govor. Naša trditev pa lahko postane razumljivejša, če opozorimo na zelo zanimiva razmišljanja ameriškega avtorja Rifkina o razliki med nadzorovalnim in empatičnim znanjem. Avtor takole sodi. Za nadzorovalno znanje je značilno:

- da analizira pojave v osnovne sestavine, da razbija celoto,
- da objektivira,
- da teži h kratkoročni učinkovitosti,
- da teži k redukciji raznovrstnosti,
- da je vrednotno nevtralnno,
- da teži k distanci do objekta proučevanja in k nadzoru,
- da teži k centralizaciji moči,
- da je tekmovalno, nasilno, gospodovalno.

Za empatično znanje pa je značilno:

- da povezuje, je celostno,
- ohranja zveze, vzorce,
- poudarja kvalitativno nad kvantitativnim,
- teži k ohranjanju in povečevanju raznovrstnosti,
- spoštuje zakonitosti življenja in vse njegove oblike,
- je odgovorno do prihodnosti,
- je participativno, sodelujoče (sinergično),
- je nenasilno.

Sodim, da so Rifkinova razmišljanja o značilnostih empatičnega znanja še kako aktualna za našo družboslovno pedagoško prakso. V njej naj bi zaživele značilnosti empatičnega znanja.

Pravkar izrečeno pa naj bi tudi veljalo za hitrejši prodor metadružboslovnega znanja v pedagoško družboslovno prakso. »Gre še za eno pomanjkljivost, ki bi jo bilo treba odpraviti: učencem dajemo le velike količine znanja, ne pa meta znanja, predloga za razmislek, kaj je znanje, kako nastaja in se spreminja tako v njihovih glavah kot tudi v znanostih.«¹⁹

Torej, tudi v pedagoškem procesu družboslovja naj bi učitelj zaposloval učence z meta znanji. Drugače povedano: z njihovimi razmisleki o tem, kaj je to družboslovno znanje? Kako to znanje nastaja in se spreminja? Zakaj se prav tovrstno znanje spreminja tako zelo hitro?²⁰

Sklep

Še zelo veliko bi lahko razpravljali o značilnostih, ki naj bi jih vsebovalo novo doseženo družboslovno znanje kot rezultat potrebnega uresničevanja sodobnega, novega, dinamičnega izobraževanja v družboslovju. Takšno izobraževanje prinaša učeči osebi nove prednosti: jo bolje spodbuja za delo, ker je zanjo bolj zahtevne narave, ji daje boljše znanje, jo vodi k večji uspešnosti itn.

Toda ob koncu se nam kar samo od sebe vsiljuje vprašanje: kako takšno izobraževanje v družboslovni pedagoški praksi dejansko uresničiti? V tej praksi

¹⁹ Navedeno po že omenjenem prispevku prof. dr. Barice Marentič Požarnikove. Učenje, poučevanje in vloga učitelja v ekološki vzgoji... str. 12.

²⁰ Je tako zelo dinamične narave.

namreč še vse preveč polni prostor reproduktivno znanje, ne pa ustvarjalni nemir.²¹

Še vse preveč je mogoče govoriti o prevladujoči tradicionalni delovni kulturi (tudi) učiteljev družboslovja. Zato bo v prihodnje z nenehnimi delavniškimi načini dela ter nenehnim strokovnim spopolnjevanjem učitelje še treba usposabljanje za novo razumevanje vloge družboslovnega znanja v razvoju učenčeve osebnostne identitete, za prevzemanje njihovih vlog kot ustvarjalnih posredovalcev družboslovnih znanj učencem in za uporabo novih, boljših strokovnih in didaktičnih načinov dela. Tako naj še zlasti opozorim na velik pomen pedagoških delavnic (tudi) za učitelje družboslovja. Seveda je zelo pomembno, kako se organizirajo in izvajajo njihove faze. Njihove faze opredeljujejo prof. dr. Barica Marentič Požarnik kot: Uvodna faza (načrtovanje ciljev, okvirne teme udeležencev); Informativna faza (vabila udeležencem z osnovnim obvestilom); Faza načrtovanja dela (seznanitev udeležencev med seboj, ponudba in povpraševanje obravnavanih problemov, oblikovanje temeljnih pravil poteka); Specifikacija tem in področij, izbor tistih, ki se bodo obravnavala v delavnici; Priprava virov, ponudba izkušenj in kompetenc udeležencev, po navadi se oblikuje informacijski center z že objavljeno literaturo, s pripomočki za delo; Preoblikovanje predlogov in problemov v produktne cilje; V izdelke usmerjena obdelava problemov (po navadi v več manjših skupinah).

Medsebojna predstavitev izdelkov in postopkov (če gre za učne pripomočke in oblike, jih udeleženci po navadi takoj praktično preskusijo) ter razpravljanje.

Ovrednotenje delavnice – je lahko delno sprotno ali formativno, delno končno. Pri tem sodelujejo vsi člani, manjša skupina odgovarja za potek in sintezo. Evalvacija naj zajame tako kakovost in širšo uporabnost izdelkov kot tudi oceno, kaj so udeleženci pridobili, kakšno je bilo medsebojno delovanje, učinkovanje, kakšno ozračje in podobno. V tej fazi se načrtujejo morebitne nadaljnje dejavnosti (nadaljevalna delavnica, projekti, ki so se rodili med delom).²²

LITERATURA

- BRATANIČ, Marija (1991): Mikropedagogija. Školska knjiga, Zagreb
BRAJŠA, Pavao (1993): Pedagoška komunikologija, Ljubljana
GLASSER, William (1991): Dobra šola. Didakta, Radovljica
JENKO, A. (1990): Novo pojmovanje učenja na pragu 21. stoletja. Revija za razvoj, št. 9
JUŽNIČ, Stane (1993): Identiteta, Knjižna zbirka TIP, FDV, Ljubljana
NOVAK, Bogomir (1992): Spremembe v strukturi dela in pojmovanje vzgoje (doktorska disertacija), FDV, Ljubljana
POŽARNIK, Barica (1993): Učenje, poučevanje in vloga učitelja v ekološki vzgoji. Človek in njegovo okolje. Celostno razumevanje okolja – izziv na pragu tretjega tisočletja, gradivo je predvideno kot izdaja zbornika pri Zavodu RS za šolstvo in šport, Ljubljana
POŽARNIK, Barica (1992): Pedagoška delavnica – za koga, čemu, kako. Filozofska fakulteta, Ljubljana
TAUSCH R., Tausch A. M (1973): Verhaltungsmerkmal – Soziale Reversibilität – Irreversibilität. Erziehungspsychologie, 7. Aufl., Vlg. für Psychologie, Goettingen
TOŠ, Niko (1988): Nove vrednote in funkciji deblokade družbenega razvoja, TIP, Ljubljana, št. 11–12
ULE, Nastran Mirjana (1993): Psihologija vsakdanjega življenja, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana
ZBORNIK razprav, (1992): Vzgoja med gospodstvom in analizo, Knjižna zbirka Krt, Ljubljana
ŽIDAN, Alojzija (1992): Prispevki za kvalitetnejše družboslovje, Zavod RS za šolstvo in šport
ŽIDAN, Alojzija (1993): Dinamično učenje v družboslovju, Zavod RS za šolstvo in šport, Ljubljana
ŽIDAN, Alojzija (1993): Demokracija – vrednostne prvine demokratične politične kulture, Anthropos, 5–6

²¹ Glej: Albert Auguštinčič, Bogomir Novak (1993). Spotike v šoli. Šolski razgledi, Ljubljana, 27. september, št. 15, str. 13.

²² Faze sem povzela po gradivu avtorice: Pedagoška delavnica – za koga, čemu, kako? (1992), Filozofska fakulteta, Ljubljana, str. 3.

JANEZ PEČAR*

Politična kultura nadzorovanja

Aliorum vitia cernere,
oblivisci suorum.
Napake drugih videti,
na svoje pozabljati.
(Cicero)

Politika je »ars gubernandi« ali umetnost vladanja. Za vladanje pa je potrebno tudi prisiljevanje neposlušnih h konformizmu. Temu so namenjeni predvsem nadzorstveni mehanizmi, za katere država določa, kaj naj delajo, zoper koga in zaradi česa. Toda, ni le država tista, ki uvaja podredljivost, ampak vse okoli nas izraža želje po prilagajanju, upoštevanju drugih, ravnanju po zahtevah okolja, in to nenehno, od našega rojstva do smrti. Zaradi tega je *kontrolizacija ali nadzorovanje nerazdružljiv del življenja* in hkrati najpomembnejša dejavnost, od katere je odvisno vse drugo. In to nam je tako imanentno in tako vsakdanje, da se »nadzorovanja« v vsebinskem pomenu sploh ne zavedamo, ker smo z njim tako socializirani, da ga sploh ne vidimo. Občuteno je le, kadar nastopa država s svojimi nadzorstvenimi mehanizmi zaradi kršitev norm in nas procesira.

Kot vse drugo v človeški družbi je tudi nadzorovanje izraz kulture in ker je državno nadzorovanje hkrati politično določeno, je nadzorstvo vedno organizirano ob določeni politični kulturi. Ker je nadzorovanja čedalje več, ker je vedno bolj prefinjeno in ker se spušča navzdol v družbeni prostor in ker se razvija še ob državi in mimo nje in ker se ljudje sami združujemo tudi zaradi pobud iz osebnih interesov ter neposredno vedno izražamo prav določene nadzorstvene vloge glede na statute, ki jih imamo itd., se *potegujem za koncept celovitejšega znanja o nadzorovanju pod imenom »tutelologija«*.¹ Z njo je pričakovati, da bomo drugače dojemali ne le dejavnosti same po sebi, ampak tudi nadzorstvene mehanizme in najrazličnejša razmerja, ki se spletajo, ne nazadnje tudi s kulturo in politiko.

Nadzorovanje v razmerju s politično kulturo je mogoče obravnavati v več razsežnostih: najprej kot politiko do nadzorstvenih mehanizmov (predvsem države), nato nadzorstvenih mehanizmov do nas nadzirancev, nato v razmerju politike do obeh in še kako drugače, odvisno od družbenega stanja, narave nadzorstvenih mehanizmov, njihove umeščenosti v družbeni prostor, v povezavi z družbenopoli-

* dr. Janez Pečar, redni profesor za kriminologijo, Pravna fakulteta v Ljubljani.

¹ Latinski izrazi: crimen, poena in victima so v etimološkem in epistemološkem smislu kasneje pripeljali do nazivov ved, kot so: kriminologija, penologija in viktimologija. Za celovitost znanja o nadzorstvu in nadzorovanju, ki je povezano z vsemi temi znanostmi, pa bi lahko uporabljali latinski izraz »tutela«, ki pomeni nadzorstvo, varstvo, zaščito itd. Tutelologija naj bi torej bila znanost o nadzorovanju.

tičnimi, gospodarskimi in drugimi cilji itd. Toda, tovrstno problematiziranje sem poenostavil na obravnavanje nekaj vprašanj, ki imajo v zvezi s politično kulturo oziroma za politično kulturo nadzorovanja prav določen smisel. Navsezadnje pa gre vendarle za kulturo nadzorovanja.

Politika in nadzorstvo

Večina družbenih razmerij, kriz in konfliktov se rešuje v političnih skupinah, ki jih predstavljajo stranke. Zato so politične stranke bodisi rušiteljice bodisi graditeljice družbenih odnosov. Vsaka od njih zastopa svoje interese ter ponuja svoje vrednote, ki jih družbene skupine sprejemajo predvsem glede na to, kako so jim koristne in kaj jim lahko pomenijo ne le za sedanost, ampak tudi za prihodnost. Zato se kljub težavam, stiskam in človeškim bolečinam ohranja vedno in predvsem le tisto, kar je zgodovinsko pomembno. J. M. Servan je že pred več kot dvema stoletjema rekel: »Bedast gospod lahko prisiljuje sužnje z železnimi verigami, toda pravi politik jih precej krepkeje zveže z verigo njihovih lastnih idej . . . , na mehkih vlaknih možganov pa stoji neomajan temelj najtrdnejših cesarstev.«²

Politika torej prevladuje nad mehanizmi nadzorstva, seveda z regulacijo ali politizacijo, kolikor ne uporablja pri svoji avtoriteti različnih političnih iger in tehnike ter raznih možnosti podrejanja, ki izhajajo iz njene moči zaradi delitve plena po volitvah in kadrovske porazdelitve najpomembnejših resorjev. Nadzorstveni mehanizmi so gotovo najbolj na očeh političnih strank in sodijo že a priori med državotvorne organe, prek katerih je nad drugimi mogoče izvajati tudi razne utilitarne državne posege, ki navadno nikoli niso brez prisile in represije.

Zato sta oba, tako politika po eni strani in nadzorstvo po drugi, neposredno vpletena v interesna področja in delujeta prek pravnih, kulturnih, moralnih in drugih norm na vedenje in obnašanje najširših slojev prebivalstva, ne glede na to kako so privilegirani in zastopani v družbeni delitvi moči in bogastva. Zato je *nadzorstvo vedno izraz politike*, ki mu daje ne le pooblastila in sredstva, marveč tudi zakonitost delovanja. Že Cicero ni rekel zaman: »Alter frenis eget, alter calcaribus« (Eden potrebuje uzde, drugi ostroge). In če kdo, potem predvsem politika uporablja ostroge za brzdanje nadzorstva, kar se skozi človeško zgodovino nenehno potrjuje in ne nazadnje tudi pri nas v zadnjem času, ko politika s svojo kulturno stopnjo dostikrat bolj ali manj primitivno in diletantsko brzda nadzorstvo, kolikor ga v posameznih primerih celo ne ruši (VIS) zaradi nekkih interesov ali stereotipov, ustvarjenih ne nazadnje tudi zaradi kakšnega posebnega dojemanja preteklosti, povezanega z revanšizmom, strankarskopoličnimi pogledi, razumevanjem svojih ciljev, merjenjem moči s tekmeci za oblast itd.

Skratka: *nadzorstveni mehanizmi so vedno ogledalo politične kulture*. Vendar se politika zadnje čase pri nas zgraža nad nekaterimi nadzorstvenimi mehanizmi, ne upoštevajoč Gogoljeve misli: »Ne jezi se na ogledalo, če je tvoj obraz grd.«

Varnostna kultura

Kulturi pripisujejo veliko vlog in nekatere med njimi so tudi nadzorstvene, ker vplivajo na človeško vedenje in ravnanje. Kajti, *kultura vedno določa*, kako se

² Foucault, str. 103.

vesti, in nam ljudem nalaga, kaj moramo sprejemati, upoštevati, po čem delovati in česa se izogibati. Kljub različnim opredelitvam je kultura bodisi integrativna bodisi segregativna. Toda, vedno je bolj ali manj čvrst in dinamičen civilizacijski podsistem, s katerim oblikujemo svoje obdržanje. Zato vpliv kulture na politiko, vedenje in njegovo nadzorovanje ni majhen in so v njej sami vgrajeni določeni nadzorstveni mehanizmi, pa tudi vrednote, kulturne norme, običaji, miti in legende, pa razni ritualizirani postopki, navade in sploh kulturni dosežki.

V kulturo sodi tudi *varnostna kultura*. To je tisti del splošne kulture, ki izhaja iz nekakšnega samovarovanja, ki predvsem v okviru neformalnega nadzorstva omogoča budnost in nas napotuje k takšnemu vedenju, ki naj bi bilo kar najmanj ekscesivno in ki ne ustvarja konfliktov v človeških odnosih in ne napeljuje k odklonskosti. Pri tem upošteva načelo »ne delaj nikoli česa takega, česar ne želiš, da drugi ne bi storili tebi«. Ker je kaznovalno pravo nekakšen minimum morale, ki ga država zagotavlja z represijo – je varnostna kultura znatno več od tistega, kar zapovedujejo inkriminacije, ki penalizirajo zlo, ki ga ljudje ustvarjamo drug drugemu. Tudi zato je navadno potrebno soglasje, sicer prihaja do razhajanja o tem, kaj je prav in kaj ni prav in kaj je še moralno in kaj ni več. In od tod prihajamo do iskanja alternativ in raznih možnosti nadzorovanja, ne nazadnje tudi v okviru vedenjske ali varnostne omike, in to predvsem integrativne in strpne. Ker pa živimo na Slovenskem v čedalje bolj razcepljeni družbi z nestrpnostjo, sovraštvom do drugih in različnih, s pred sodki do preteklosti in bližnjih, ob različnih centrizmih in občutkih ogroženosti z vseh strani itd., je *izločanje navadno sredstvo za iskanje in določanje identitete posameznika in skupin, ki se celo politično združujejo zaradi diferenciacije in ustvarjanja diskriminacije*. Zato se naša varnostna kultura dokaj gradi na strahu, s stereotipi, z diferenciacijami in na fobijah, in to dosti prej kot na lastnostih s pozitivnimi predznakami, na kar vendarle opozarjajo nekateri politiki (glej: Kučan: Slovenija kot skupen projekt, Delo, 21/4-1994, str. 2), predvsem zato ker ni enotnih predstav, kakšna naj bi naša demokracija sploh bila in s tem tudi kakšno politično kulturo bi morali imeti za prevladovanje v medčloveških odnosih, da bi se tudi v njih razvijala ustrežna kultura varstva, ki jo bomo potrebovali marsikdaj dosti bolj kot vse drugo, zlasti če se bomo morali združevati ali pridruževati tistim, ki so v evropskem prostoru močnejši od nas, pa tudi razvitejši, brezobzirnejši in zvitejši.

Kriminogenost (korupciogenost) razmer

Slovenski narod najbrž v svoji zgodovini še nikoli ni bil zaradi razdružbljanja premoženja, domnevnega odtekanja kapitala v tujino, denacionalizacije, različnih oblik lastninjenja in iskanja »titularjev«, upadanja morale, razvrednotenja včerajšnjih vrednot, strankarskopolitične razklanosti, različnega dojemanja preteklosti in negotove prihodnosti itd. v tako kriminogenih razmerah, kot je prav v tem obdobju. To ustvarja razloge za pohlep in zaslužkarstvo, egoizem in izkoriščevalstvo, tekmovalnost in brezobzirnost, dobičkarstvo in nepoštenost, hkrati ko na različnih ravneh in tudi zaradi merjenja moči nastajajo različni ekscesi, afere, korupcija in kriminal iz sebičnosti ter motivacije imeti več kot drugi. Od tod spet kriza zakonitosti, množična izguba zaupanja, da ne rečem moralni konflikti, docela imanentni dezorganiziranim in anomičnim družbam. Pri tem pa *prihajajo na dan predvsem znaki, ki kažejo, kakšna je resničnost v ozadju in kakšna bo dejanska prihodnost, ki nas s svojo odklonkostjo viktimizira, ne da bi se teh procesov sploh jasno zavedali*.

Različni sloji oziroma strukture začenjajo ustvarjati svoje vedenjske obrazce, ki silijo *politiko in zakonodajo k izredni produkciji norm, in ne nazadnje se pojavljajo populistična gibanja z zahtevami po širši, globlji in učinkovitejši inkriminaciji korupcije ter penalizaciji najrazličnejših dvomljivih pojavov in drugih oblik nepoštenosti*. Postajamo družba, ki ustreza Tacitovemu pogledu, ko je rekel: »Corruptissima in republica plurimae leges« (V najbolj pokvarjeni družbi je največ zakonov). Toda korupcija je preveč neulovljiva, da bi jo lahko omejevali s prepovedmi, če so *družbene razmere korupciogene*, kar ugotavlja tudi vlada (glej: Sistemsko zajeziti korupcijo, Delo, 28/4–1994, str. 3), obenem ko tudi ni mogoče vsega dojemati za korumpiranost, kar počenjajo naši populizmi, radikalizmi, civilne pobude in podobni vigilantizmi, ki s svojimi težnjami skušajo vplivati predvsem na politiko in zakonodajo. Toda uravnavanje gorečnosti na posledice ne more biti uspešno, če ne odpravljamo vzrokov. Ti pa so v družbenih razmerah prehodnega obdobja, ko se spreminja ne le sistem vrednot, ampak tudi oblast nad stvarmi in ne le sam boj za oblast kot smisel obstoja različnih strank z njihovimi politikami, programi in »vrednotami«. Cilj vsake korupcije je korist. Zaradi narave delovanja udeležencev je zato zelo težko prijemljiva. Še bolj nedokazljivi pa sta zlasti politična in moralna korupcija.

Protikorupcijsko gibanje kot posebno slovensko brambovstvo pa temelji pretežno na besedah in združevanju enako mislečih ter predvsem ne na poznavanju in znanju. *Že zato je obsojeno na neuspeh, hkrati ko je preveč spolitizirano in docela neomikano*. Politična kultura strank, ki se loteva teh procesov na Slovenskem, je v marsičem odpovedala, hkrati ko se je sicer v temelju *dobra zamisel zlorabila za nabiranje političnih točk*. Zato bi bilo treba nasploh postaviti načelo, naj gredo stranke proč od kriminalne politike, čeprav v tem prehodnem obdobju.

Patologija nadzorovanja

Pod patologijo nadzorovanja je treba razumeti najrazličnejše anomalije, odstopanja, odklone, nezakonite, neetične tajne operacije, infiltracije, nameščanje podatkov zaradi ustvarjanja afer in nezakonitosti, ki se dogajajo v posameznih državnih nadzorstvenih mehanizmi in okoli njih in ko ustvarjajo ne le pomisleke o neuspešnosti, nezanesljivosti ter neustreznosti njihove organizacije, ampak tudi nezaupanje vanje – kar je verjetno še najslabše. Kajti pri tem ne gre le za nezaupanje v čisto konkretne mehanizme ali nadzorovanje, marveč tudi za *izgubo vere v zakonitost, pravičnost in enakost ljudi pred zakonom*. Kajti, to so zahteve »pravne države«, ki kot ultima ratio predstavlja tudi pravno varnost vsem in brez izjeme.

Pri tem gre za dvoje ravni neustrezni, ki nedvomno dokazujeta ne le pomanjkljivosti politične kulture, ampak tudi določeno stopnjo samovoljnosti, ki se kaže kot nezadostnost nadzorstva nad zakonitimi organi nadzorovanja. Druga raven pa je tista, ki kaže, kako neposredno delujejo državni nadzorstveni mehanizmi.

Država pri nas najprej omejuje ljudem v nadzorstvu določene pravice, ki izhajajo iz svobode združevanja in političnega delovanja, ter še posebej skuša kratiti svobodo dela³ ter inkriminirati in penalizirati dejanja za nazaj kljub že od nekdaj znanemu pravilu »Nullum crimen, sine lege«. Izniči obveščevalno službo v času,

³ Npr. ustavna prepoved članstva v političnih strankah poklicnim vojakom in policistom, prepoved opravljanja poklica v detektivski dejavnosti po letu 1980 administrativno upokojenim ljudem iz SDV in podobnih služb takratnega Republiškega sekretariata za notranje zadeve Slovenije.

ko jo najbolj potrebuje. Neuspešno nadzoruje najpomembnejše državne nadzorstvene dejavnike, hkrati ko ustanavlja nove, predvsem zato da bi kot *država nadzorovala samo sebe* (npr. parlamentarne preiskovalne in nadzorstvene komisije, varuh človekovih pravic, računsko sodišče, da ne omenjam VOX-a, ki je sredstvo »sui generis«). Pri tem na različne načine pogosto tudi strankarsko politično motivirano *vzbuja sumničavost zoper obstoječe mehanizme* in jih predvsem problematizira kadrovsko in še kako drugače ter ščuva javnost in podpira nezadovoljstvo ne nazadnje s pozivanjem na nekakšno prijavljanje napak oziroma protibirokratsko ovaduštvo.

Zaradi razvoja odklonov v naši družbi, med katerimi je dosti takih, ki so globalno povzročeni z razmerami prehodnega obdobja, ki obeta drugačen družbenopolitični sistem od dosedanjega, pa so v veliki stiski dosedanji tradicionalni mehanizmi formalnega nadzovanja. Ker jih vodijo politični elitniki, izhajajoči iz volitev, po načelu delitve plena, se že vnaprej vzbuja *sum o političnih vplivih na nadzorstvo* kljub domnevni depolitizaciji nekaterih. Razmere pri odkrivanju in procesiranju našega kriminala ob nekaterih vseslovenskih »aferah« so gotovo težavne in hkrati neučinkovite ter predrage. Za veliko denarja, vloženega v nadzovanje, nam nadzorstvo daje relativno nizek »output«.

Hkrati pa imamo čedalje več nadzorovalcev, medtem ko se naša »državljanska disciplina« nenehno slabša, več ko imamo mehanizmov za njeno uresničevanje in bolj ko se z nadzorstvenimi podsistemi zgleujemo po Zahodu. Nekateri mehanizmi tudi tekmujejo med seboj, kolikor niso nezadovoljni drug z drugim. Pogosto uporabljajo pomanjkljive ali neresnične podatke ali o njih celo obveščajo najpomembnejše dejavnike, da jih nato predstavijo za odločitve, ki kasneje ustvarjajo najrazločnejše probleme in javno nezadovoljstvo. Zaradi vpletenosti v posamezne afere se morajo prenekateri nadzorstveni mehanizmi ukvarjati predvsem sami s seboj in s svojimi nasprotniki ter se brniti pred javnostjo ali zagovarjati pred oblastjo. Kot poseben problem se kaže ravnanje z informacijami, ki so pogosto dosegljive tudi nepoklicanim in marsikdaj ustvarjajo nasprotno učinke od tistih, ki so pričakovani. Zato tudi pri nas nastajajo in se razvijajo »diskretni šarm insinucij«, namigovanje, podtikanje ter različne oblike nadzorstvene nemoralnosti in mitologiziranje storitev.

Participacija v nadzorstvu

Kljub željam po organizaciji lokalne samouprave se *država močno centralizira*, kar zlasti velja za nadzovanje, ki naj bi bilo predvsem državno. To nakazuje že ustrezna resolucija o izhodiščih zasnove nacionalne varnosti, ki pa s tega področja inventarizira predvsem dejavnosti policije in obveščevalne službe brez kakršnih koli vizij in brez upoštevanja drugih možnosti, čeprav načeloma vendarle omenja možnost državljskega združevanja posameznikov ali skupin ali kakršnega koli drugačnega varstvenega oblikovanja. Že drugo leto poteka razprava o detektivski dejavnosti, s katero naj bi se tudi pri nas postavili ob bok drugim na Zahodu, ki jo poznajo že skoraj dve stoletji. Na Slovenskem pa se »zasebna policija« rojeva mukotrпно, omejevalno in z velikim nezaupanjem v nekakšen vzporedni preiskovalni sistem, ki naj bi s plačilom za storitve tekmoval z državo in se morebiti celo uporabljal zoper njo. Za tretjo obravnavo tovrstnega predloga zakona sta značilni še dve posebnosti: prepoved političnim strankam uporabljati detektivsko dejav-

nost in prepoved vključevanja v te dejavnosti prav določenim ljudem, čeprav ustrezajo formalnim, poklicnim in drugim zahtevam.

Država se za sodelovanje v boju s kriminalom načeloma ne obrača na javnost niti ne poskuša privabljati posameznih skupin k organiziranju samovarovanja. Toda pri nas že nastajajo razmere, ki opozarjajo na organizirani kriminal, na strukturalno odklonskost, na nove oblike nevarnejše konvencionalne kriminalitete, na organiziranost mladoletniških združb, na razširjanje narkomanije, da sploh ne govorim o različnih izrazih neposlušnosti, ki se kažejo z zaporo cest, z oviranjem normalnega delovanja države, s stavkami (celo policije), s politično spodbujanjem gladovanjem zoper predstavnike države itd.

Toda če v čem ne sledimo Zahodu in ga ne posnemamo, so to prizadevanje za omejevanje kriminalitete že pri njenem nastajanju, torej »ante delictum«. To pa je mogoče le s širokim sodelovanjem javnosti, s participacijo možnih žrtev in predvsem z delovanjem ljudi med seboj in zase, ne za druge, kot je to mogoče reči za naš »populizem« v domnevnem protikorupcijskem gibanju.

Čeprav nekateri mehanizmi želijo poučevati ljudi, da bi se izogibali nevarnostim, ki jih pomeni kriminal, to še zdaleč ni tisto, kar bi morali znati in delati. Zato so nesodelovanje v kriminalni preventivni politiki, neuvidevnost države o potrebi državljske participacije, nepozornost posameznim oblikam nevarnosti, zlasti nekonvencionalnih, vendar na izredno pomembnih gospodarskih področjih itd., prav tako izraz *političnokulturne neomikanosti ter zaverovanosti v moč države.* Tovrstne tehnike prav tako sodijo v politično kulturo. Hkrati pa se *sodelovanje z določenimi službami, ki jih imamo zaradi varnosti države, začanja problematizirati kot moralno vprašanje.*

Pritiski na nadzorstvo

Zaradi družbenopolitičnih, gospodarskih ter moralnih razmer so *pričakovanja o ustrežnejšem in predvsem uspešnejšem nadzorstvu večja*, kot bi bila sicer, če bi bili normalna in predvsem integrirana družba. Ker pa to nismo, za vsakim pomembnejšim pojavom nastajajo vprašanja, kaj se skriva v ozadju, kdo je za čem, kaj naj bi hotel doseči, katere skupine ga podpirajo in sploh s čim je motiviran. Različnost moči posameznih skupin, ki vplivajo tudi na javno mnenje ali ga celo oblikujejo, tako delujejo na razklanost slovenske družbe in politizirajo, klerikalizirajo in celo retalizirajo posamezne probleme bodisi latentno bodisi kar javno ter po svoje prispevajo k neproduktivnemu ozračju v že tako zapletenih slovenskih (ne nazadnje celo varnostnih) razmerah. Zato se nenehno srečujemo z najrazličnejšimi interesnimi, hipokritičnimi, nestrokovnimi, nepreverljivimi in nedokazljivimi »resnicami« ter celo vabili, naslovljenimi na prav določene skupine, na prav določeno delovanje itd., ki vlivajo strah, grožnjo in obetajo diferenciacije in diskriminacije ter žugajo z dominacijami.

Čeprav se to dogaja predvsem v političnem življenju, državni *nadzorstveni mehanizmi ne morejo ostati imuni in neprizadeti* ter zunaj tega, in to predvsem ne zato ker si nekatere stranke javno lastninijo posamezne mehanizme nadzorstva in se čutijo zanje bolj odgovorne, kot to dopuščajo drugim. Dejavnost na eni sproža odzive na drugi strani. Zato tudi na nadzorstvene mehanizme poleg strank delujejo še razne lige, lobiji, komisije (tudi za pravičnost in mir), civilne pobude, pa javna občila, ki se preiskovalno lotevajo posameznih pojavov in dogodkov, in

sploh skupine pritiska⁴ in razne elite, ki so na splošno nezadovoljne z razčiščevanjem posameznih » afer«, predvsem pa z izostajanjem pričakovanih sankcij.

Zato je *naše nadzorovanje največkrat grešni kozel za vse*, kar se slabega dogaja, in ker naša družba ne zna »upravljati« kriminala, kar je prav tako sestavni del politične kulture, tudi v slovenskem političnem življenju nastajajo najrazličnejše dileme, ki jih je težko premagovati. Toda v tej kulturi tudi nadzorstvo (državno ali katero koli drugo – razen morda družinsko) nikoli ne more biti odgovorno za tisto, kar poraja družba. Od nadzorstva se torej zahteva več, kot zmore, hkrati pa ga nikoli ustrezno ne nagrajujemo, upoštevajoč pri tem večje tveganje, odgovornost in več neregularnega časa oziroma večje nadzorstvene obremenitve.⁵

V nadzorstvu tudi zaradi tega lahko nastajajo različni negativni pojavi, kot so alkoholizem, odtujenost, nezadovoljstvo z delom, cinizem, anomičnost, predvsem pa mu moramo napovedovati korumpiranost v prihodnosti.

Nadzorovanje v demokratični družbi naj bi bilo predvsem avtonomno, profesionalno ter zlasti zunajstrankarsko – toda zakonito, pravično, nepristransko in enako za vse.

Nadzorovanje nadzorovalcev

Država se že od nekdaj varuje s pravom pred nevarnostmi in neprijetnostmi, ki nastajajo v razmerjih med ljudmi in v odnosih med njo in njimi. Zato ustanavlja, združuje, spreminja, prilagaja, ukinja oziroma odpravlja razne mehanizme državne uprave in še posebej nadzorstvene, ki pretežno skrbijo za spoštovanje norm, če ne drugače tudi z grožnjo in prisilo, z opozarjanjem in svetovanjem, z navzočnostjo med ljudmi in predvsem z razkazovanjem svojih insignij, ki že same po sebi svarijo pred kršitvami. *Že samo s pravno ureditvijo izraža država svoj paternalizem* nad nadzorstvenimi mehanizmi, hkrati ko tudi politika ni brez možnosti prevlade nad njimi. Politične stranke tudi budno bedo nad regulatornimi procesi in postopki. Zato se vedno vsaka trudi, da se v državi sprejemajo takšne norme, ki ustrezajo njihovim interesom. Toda ker je veliko strankarskih interesov, je tisto, kar pride v regulacije, vedno prej določen kompromis kot pa volja prav določenega političnega subjekta, razen če ima v parlamentu politično premoč. Zato imajo tudi vedenjske regulacije vedno določene politične konotacije, zaradi česar prenekateri kriminologi verjamejo, da je »kriminalno vedno tudi politično« (po Lopezu Reyju).

Toda, če državni nadzorstveni mehanizmi (poleg nenformalnih in nedržavnih, toda institucionaliziranih) nadzorujejo nas ljudi, *tudi sami niso brez nadzorstva*. Zato se pri nas v zadnjih letih v samostojni državi poleg obstoja tradicionalnih državnih organov, kot so policija, tožilstvo, sodišča, zapori, organ za kaznovanje prekrškov, inšpekcije itd., ustanavljajo do zdaj nepoznani nadzorstveni mehanizmi, kot so parlamentarne preiskovalne komisije ali posebne nadzorstvene komisije, varuh človekovih pravic, računsko sodišče in celo do regularno neregularnega VOX-a kot *novih institucij nadzorovanja nadzorovalcev*.

Z novimi nadzorstvenimi mehanizmi, katerih objekt obravnavanja so spet neki drugi nadzorstveni mehanizmi, se na nek način izraža *nezaupanje v tradicionalno*

⁴ Celo z gladovno stavko, ki so ji dajali posebno pozornost celo najvišji državni in cerkveni predstavniki, čeprav so se posamezni gladovalci sprehajali otovorjeni z nakupovalnimi vrečkami po veleblagovnicah v Celovcu; glej tudi izjavo o tem: Klavs; Delo 30/4-1992, str. 3 itd. Vse kaže, da bi tudi gladovno stavkanje moralo imeti svojo etiketo, da se ne bi navzven kazalo za tisto, kar ni, in da ga ne bi neupravičeno izrabljali v politične namene.

⁵ Glej tudi evropsko Deklaracijo o policiji, 8/5-1979.

nadzorovanje države, ki predstavlja stari konvencionalni nadzorstveni sistem, ki pa se prenekaterim oblastnikom zdi pomanjkljiv in neučinkovit. S tem se potrjuje pravilo, da »nadzor potrebuje še več nadzora« in da je tudi nadzorovalce treba vedno nadzorovati. Zato se nam kaže, da je nadzorovanje na pohodu in da nadpooblaščenca bode spet drugi pooblaščenca in da se mora nadzorstvena ureditev nenehno hierarhizirati. *Nadzor nadzorovanja* sodi torej v politično kulturo, v kateri so nadzorovalci nižjih ravni vedno pod skrutinizacijo tistih na višjih ravneh. Toda koliko nas to vse skupaj stane, če nihče nikomur ne zaupa?

Nadzorovanje na pohodu

Nadzorovanje je že od nekdaj povezano s politikami različnih vrst in ne nazadnje gre na vedenjskem področju še za politiko omejevanja, zatiranja in sploh obravnavanja odklonskosti ali, kot pravimo, »kriminalno politiko«. *Kriminalna politika* z nadzorstvenimi mehanizmi različnih vrst pa vedno, v vsakem zgodovinskem obdobju kaže na stopnjo kulture in civilizacije določene družbe. Razvoj nadzorstva skozi zgodovino potrjuje, kako je bila svoboda kupljena za ceno nasilja nad ljudmi. Nadzorovanje je torej osrednja človeška dejavnost in brez nje se od nekdaj nič ne dogaja.

Zato naj mu velja posebna pozornost, ne nazadnje tudi s kulturo v politiki in še posebej s kulturo v nadzorovanju.

Pravo, zlasti pa kaznovalno pravo, navadno ureja minimum kulture v razmerjih med ljudmi in v razmerjih procesiranja njihovih konfliktov. Več prinašajo in zahtevnejši so poklicni etični kodeksi posameznih vrst nadzorstva, ki urejajo etična vprašanja in pomenijo deontologijo poklica. Hkrati tudi državna oblast razmejuje kakšna vprašanja še z resolucijami za uravnavanje v globalnem družbenem smislu. V njih je razvidno predvsem soglasje o čem in na kakšnem področju, hkrati pa še pogledi na človekove pravice in državljske svoboščine. Kajti, *nadzorovanje vedno pomeni omejevanje in poseganje v svobodo ljudi zaradi višjih ciljev in po pooblastilu države kot politične tvorbe*, zato je ob naraščanju znanja za nadzorstvo, ob računalniški obdelavi informacij, uporabi nadzorstvene tehnologije in vdiranju v posameznikovo zasebnost, ob preiskovanju odklonov tudi *kultura nadzorovanja vedno ogrožena* in s tem narašča prizadetost posameznika in njegovih skupin, kolikor ne prav določena vrednota. Ob tem se prav zaradi varstva in zagotavljanja določenih vrednot vedno lahko ogrožajo druge vrednote. Toda danes je človeštvo prišlo na stopnjo, ko varuje posameznika pred državo, in zato ustvarja strategije in politike za njegovo obrambo pred nevarnostmi, ki mu prete pred nadzorovanjem, ko mu grozi s »prozornostjo«. Od tod *strah* ne le pred kriminalom, ampak tudi *strah pred nadzorom države in bojazen za svobodo*. In zaradi te svobode imamo vedno več predpisov in več ko imamo predpisov, manj imamo svobode in bolj nam je omejevana. In kaj potem s kulturo, ki je že od nekdaj prav tako omejevalna, obvezujoča, diskriminatorna in kaznovalna. Ali je treba rešitev iskati v politični kulturi, v kulturi nadzorovanja ali v nadzorovanju kulture? In sploh, kakšni so državni interesi pri tem – in kje smo mi, ljudje?

Rokopis končan 29. aprila 1994.

LITERATURA

- COHEN, S. (1985): *Visions of Social Control*. Cambridge. Polity press, 325 str.
- FOUCAULT, M. (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana, Delavska enotnost, 324 str.
- JUŽNIČ, S. (1994): *Kultura v politiki in politika v kulturi*. *Teorija in praksa*, XXXI, 1-2, str. 33-54.
- MELOSSI, D. (1990): *The state of social control*. Cambridge, Blacwell, 219 str.
- Privatisation of crime control*. Strasbourg, Council of Europe, 1990, 31 str.
- Social Control*, ed., by J. P. Gibbs, Beverly Hills, (etc.) Sage, 1982, 288 str.

Kje je danes demokracija v deželah habsburške krone

V nedavno objavljenem članku¹ smo primerjali nekatera stališča in vrednote slovenskih občinskih funkcionarjev (N = 275), ki so bili anketirani v maju 1991, s stališči in vrednotami lokalnih funkcionarjev iz Švedske, Poljske, Litve, Belorusije in Rusije. Podatki, analizirani v članku, so pokazali povsem nedvoumno, da je zavzemanje za demokratične vrednote pri političnih elitah tem manjše, čim intenzivnejše so bile pretekle izkušnje njihove države s komunizmom. O tem se lahko prepričamo, če primerjamo aritmetične sredine, ki so jih anketiranci dosegli na lestvicah stališč, ki so tako ali drugače povezana z demokratičnimi vrednotami, in sicer:

– na lestvici *konfliktnosti*, ki izraža prepričanje, da moramo v politiki upoštevati različne konfliktne interese, ne pa si prizadevati, da bi za vsako ceno dosegli soglasje;

– na lestvici *ekonomske enakosti*, ki se nanaša na zahtevo po zmanjšanju ekonomskih razlik v družbi;

– na lestvici *poštenosti*, ki izraža zahtevo po iskrenosti ter poštenosti političnega voditelja v njegovih stikih z javnostjo ter v političnem delovanju;

– na lestvici *participacije*, ki se nanaša na zahtevo po sodelovanju ljudi pri političnem odločanju, in končno

– na lestvici *politične enakosti*, ki izraža prepričanje, da bi morali imeti vsi ljudje, ne glede na izobrazbo ter sposobnosti, enake možnosti sodelovanja v političnem življenju.

Primerjava rangov aritmetičnih sredin, ki so jih dosegli na gornjih lestvicah lokalni voditelji iz omenjenih držav (z izjemo Ukrajine in Kazahstana, za katera nimamo popolnih podatkov), je pokazala, da je dobila na teh lestvicah najvišji povprečni rang Švedska, se pravi tista država, ki v preteklosti ni imela nikakršnih izkušenj s komunizmom. Na prav vseh omenjenih lestvicah so dosegli švedski lokalni voditelji najvišji rang. Sledijo lokalni voditelji iz Poljske, Slovenije, Litve, Belorusije in končno iz Rusije, kjer so bile pretekle izkušnje s komunizmom seveda najintenzivnejše (prim. *tabelo 1*).

* dr. Jan Makarovič, redni profesor FDV v Ljubljani

¹ Jan Makarovič: Demokracija kot umetnost konflikta. V: Stanič J. Macura D. (ed.): Demokracija in politična kultura. Enajsta univerza, Ljubljana 1992.

TABELA 1: Rangji povprečnih skokov na lestvicah demokratičnih stališč – prva primerjava

LESTVICA	Rusija	Belorusija	Litva	Slovenija	Poljska	Švedska
Konflikt	5	6	4	3	2	1
Ekonom. enakost	4	2	3	5	6	1
Poštenost	5	3	4	6	2	1
Participacija	4	5	6	2	3	1
Polit. enakost	6	5	4	3	2	1
Vsota rangov	24	21	21	19	15	5
Rang vsot rangov	6	4,5	4,5	3	2	1

Ugotovitev o negativni povezavi med demokratičnimi stališči in komunistično tradicijo na prvi pogled seveda ni posebno pretresljiva. Če namreč izhajamo iz ugotovitve, da demokratično reševanje problemov komunistom pač ni bilo nikoli posebno pri srcu, in hkrati postavimo hipotezo, da bo delež nekdanjih članov partije v oblastnih strukturah neke države tem večji, čim pomembnejša je bila v tej državi komunistična tradicija, lahko na prvi pogled čisto logično sklepamo, da bodo politične elite v takih državah zastopale v povprečju manj demokratična stališča. Toda takšno sklepanje bi bilo prenašeno. Čeprav namreč drži, da komunisti v svojih metodah nikoli niso bili posebno demokratični, so se v besedah vselej zavzemali za demokracijo. Države, ki so jim vladali, so nosile atribut »demokratična« celo v svojih uradnih nazivih. Če so komunisti kritizirali demokratične sisteme zahodnih držav, jim niso pri tem očitali pomanjkanja demokratičnosti kot take, temveč predvsem to, da je njihova demokracija zgolj »formalna«, medtem ko so monopol prave, resnične demokracije pripisovali sami sebi. Zato ne moremo kar preprosto pričakovati, da bodo komunisti, sedanji ali nekdanji, v svojih izjavah zastopali nedemokratična stališča. Drži sicer, da v naši anketi intervjuvancev nismo spraševali neposredno, koliko so za demokracijo, temveč smo jim postavljali na prvi pogled čisto nevtralna vprašanja, nato pa smo iz njihovih odgovorov računali povprečja, na katera niso mogli neposredno vplivati. S takimi dobro preišljenimi metodami lahko raziskovalec pripravi anketirance do tega, da pove, »kaj resnično misli«, čeprav anketiranec sam tega ne želi in se tega tudi ne zaveda. Toda pri prekaljenih političnih »mačkih«, s kakršnimi smo imeli opravka v naši raziskavi, so tudi take sofisticirane metode pač le omejeno učinkovite.

Sicer pa lahko tudi neposredno dokažemo, da pripadnost komunistični ideologiji ne pomeni nujno nižjih rezultatov na gornjih lestvicah stališč, ki naj bi merile stopnjo demokratičnosti. Iste lestvice so bile namreč uporabljene na vzorcih lokalnih voditeljev iz različnih držav že leta 1966. Ena od teh držav je bila tudi Jugoslavija. V omenjenem članku smo prikazali primerjavo povprečij, ki so jih takrat dosegli slovenski in srbski lokalni voditelji, z današnjimi slovenskimi povprečji in povprečji drugih držav, ki so vključene v našo sedanjo raziskavo. Komunistični lokalni voditelji v tedanji SR Srbiji in SR Sloveniji so izražali kar na dveh od štirih lestvic mnogo bolj demokratična stališča kot današnji slovenski lokalni voditelji. Še več, na teh dveh lestvicah so prekašali celo današnje švedske lokalne voditelje,

ki so sicer v naši sedanji raziskavi na vseh lestvicah na prvem mestu. Še bolj presenetljivo pa je, da so bili takrat srbski lokalni voditelji kar na treh lestvicah od štirih *pred slovenskimi*, čeprav bi najbrž težko trdili, da je bila takratna Srbija bolj demokratična kot Slovenija.

Podobno presenečenje doživimo, če primerjamo povprečja na posameznih lestvicah, ki so jih dosegli v sedanji slovenski raziskavi tisti lokalni voditelji, ki so bili nekoč člani Zveze komunistov, ki so bili na oblasti že pred volitvami leta 1990 ali pa so simpatizirali s strankami, ki so se razvile iz Zveze komunistov in njenih transmisij. Vsi ti ljudje niso izražali manj demokratičnih stališč kot pristaši Demosa, čeprav so se njihova stališča hkrati izrazito razlikovala od stališč nekdanjih komunističnih lokalnih voditeljev iz leta 1966.

Srečamo se torej s paradoksom. Ta paradoks smo skušali v omenjenem članku razrešiti z domnevo, da je prišla po razpadu komunističnih ideologij za komuniste same »ura resnice«, tako da zdaj končno odkrito izražajo vrednote, ki jih poprej niso bili pripravljeni priznati niti samim sebi, kaj šele drugim. Toda tudi če sprejmemo to hipotezo, ostane še vedno odprto vprašanje, zakaj potemtakem pripadniki nove politične elite, ki je prišla na oblast z demokratičnim prevratom, ne izražajo *bolj* demokratičnih stališč kot nekdanji komunisti. Če je bil prevrat, ki so ga izvedli, resnično demokratičen – in o tem najbrž ne gre dvomiti – bi namreč lahko pričakovali, da bodo izražali njegovi nosilci demokratična stališča, in to tem bolj, čim dlje so morali prenašati komunistično tiranijo. Demokratičnost stališč bi torej morala korelirati z intenzivnostjo komunistične tradicije pozitivno, ne pa negativno.

Ker pa očitno ni tako, je najbrž treba obravnavati celotno problematiko z nekega novega vidika. V do zdaj povedanem smo izhajali iz predpostavke, da je ključna spremenljivka, ki nam lahko pojasni razlike v izraženi stopnji demokratičnosti, komunistična vladavina kot taka. Različnost trajanja in različnost v stopnji brezobzirnosti te vladavine naj bi pojasnili razlike v stopnjah demokratičnosti, ki jih danes izražajo politične elite v posameznih državah. Toda videli smo, da s tako razlago ne pridemo daleč. Kaj pa, če postavimo vprašanje nekoliko drugače? Namesto da se sprašujemo o *posledicah* komunistične vladavine, se vprašajmo raje po *vzrokih* te vladavine same! Postavimo si natanko tisto vprašanje, ki so se mu komunisti sami ves čas tako vztrajno ogibali! Vse svoje reve in težave so že od nekdaj pripisovali pomanjkanju demokratičnih tradicij v državah, kjer so prevzeli oblast. To pomanjkanje demokratičnih tradicij naj bi jih sililo znova in znova, da so morali uporabljati administrativne, forumske, birokratske in podobne nedemokratične oblike dela. Toda kako je pravzaprav prišlo do tega, da se je komunizem uveljavil v natanko tistih državah, ki niso poznale demokratične tradicije, ne pa recimo v Angliji, kakor je pričakoval Marx? Vse kaže, da je imel komunizem že od vsega začetka neko posebno afiniteto prav do takih držav. *Komunizem ni postal nedemokratičen, ker je prišel na oblast v nedemokratičnih državah, temveč je nasprotno prišel na oblast v nedemokratičnih državah prav zato, ker je bil že od vsega začetka nedemokratičen.*

Če izhajamo iz te perspektive, se nam pokaže odnos med komunistično vladavino in demokratičnimi stališči v povsem novi luči. Izkaže se namreč, da stopnje izražene demokratičnosti ne gre pojasnjevati s komunistično vladavino kot tako, temveč izhajata tako komunistična vladavina kot tudi nedemokratičnost stališč iz nekega globljega ozadja – iz nerazvitosti demokratičnih vrednot, navad, tradicij

v dani družbi. Namesto *politične* razlage demokratičnih stališč se nam ponuja torej *kulturna* razlaga. Če sprejmemo to razlago, se nam tudi dejstvo, da nova politična elita, ki je izpodrinila komuniste, v svojih stališčih ni nujno bolj demokratična kot komunisti sami, ne kaže se več tako zelo paradoksalno kot sprva. Tudi nova politična elita izhaja namreč iz istih kulturnih tradicij kot komunisti sami. Če hočemo razumeti procese demokratizacije v današnji Vzhodni Evropi, se torej ne smemo zadovoljiti samo z analizo političnih režimov kot takih, temveč moramo poseči globlje, v zgodovinske in kulturne tradicije, ki so šele omogočile nastanek teh vladavin.

Ustavimo se najprej pri političnih razmerah v Vzhodni Evropi, kakršna je obstajala pred začetkom komunistične vladavine. V začetku našega stoletja so si delili to ozemlje predvsem trije veliki večnacionalni imperiji: avstro-ogrski, ruski in turški. V vseh treh so bili temeljni družbeni problemi povsem drugačne narave kot tisti, za katere se zanima marksizem. V vseh treh primerih je bilo namreč v ospredju *nacionalno* zatiranje, ne pa *razredno* izkoriščanje. Seveda pa so bili vsi trije imperiji takrat že močno anahronistični, zato nas ne preseneča, da so prav kmalu doživeli krepke spremembe.

Turški imperij, ki je bil najbolj arhaičen od vseh treh, je začel razpadati že v prejšnjem stoletju. Na njegovem ozemlju se je izoblikovala cela vrsta samostojnih držav, ki so jih ustanovili nekdanji podjarmljeni narodi. Po prvi svetovni vojni se je ponovila ista zgodba še z avstro-ogrskim imperijem. Na prvi pogled je torej videti, da je bilo nacionalno vprašanje v obeh primerih uspešno rešeno. Toda ta videz je seveda varljiv. Najznačilnejši primer navidezne in v resnici samo zasilne rešitve nacionalnega vprašanja nam daje neki zanimivi stranski produkt razpada obeh imperijev – Jugoslavija. Jugoslavija se je sicer izoblikovala po načelu svobodne združitve narodov, vendar se je prav kmalu izkazalo, da je bil končni rezultat nekakšen miniimperij, v katerem so Srbi gospodovali vsem drugim narodom. Še posebno usodno pa je pri tem to, da je dobil prevladujočo vlogo v tem miniimperiju tisti del države, ki je bil nekoč vključen v zaostalejši, turški imperij, ne pa tisti, ki je bil vključen v naprednejšega, avstro-ogrskega. Sprememba zato sploh ni bila tako zelo velika, kot je bilo videti na prvi pogled. Pa tudi zamenjava jugoslovanske monarhije s komunistično republiko ni temeljiteje preobrazila bistva družbenega sistema, saj je bila ta nova država republika samo po imenu, v resnici pa je bila nedvomno monarhija, če razumemo ta pojem v njegovem izvornem pomenu, se pravi kot vlado enega samega človeka. Brutalnost, s katero se danes Srbija bojuje proti slehernemu poskusu osamosvajanja narodov na tleh nekdanje Jugoslavije – in to celo v Bosni, kjer so ljudje najdlje verovali v bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov – pa obenem pričča, da ta država nikoli ni bila svobodna združba narodov, temveč konec koncev le srbski imperij. Če ne bi bilo tako, bi se jugoslovanski narodi pač enako svobodno in brez zapletov razdružili, kakor so se svobodno združili. V resnici pa smo imeli ves čas opravka z monarhičnim imperijem.

Tudi pri tretjem od naših treh imperijev, ruskem, so bile spremembe manj korenite, kot je videti na prvi pogled. Ta imperij je nehal obstajati proti koncu prve svetovne vojne, samo kakšno leto pred razpadom avstro-ogrskega imperija. Toda v primerjavi z avstro-ogrskim imperijem ta imperij sploh ni razpadel, temveč se je spremenil samo njegov politični režim. V nasprotju z obljubljanjem komunistov v tem sistemu ni prišlo niti do odmrtnosti države niti do odprave razredne družbe. Tudi monarhija ni bila odpravljena, saj sta tako Lenin kot Stalin ostala na

oblasti do smrti podobno kot Tito v Jugoslaviji. V nekem smislu bi lahko rekli, da je šlo v bistvu pravzaprav prej za versko kot pa za socialno ali politično revolucijo. Temeljna sprememba je bila namreč, da je pravoslavna cerkev izgubila svoj nekdanji privilegirani položaj in se je začelo preganjanje kristjanov podobno kot v antičnem rimskem imperiju. Toda to seveda spet ni pomenilo, da je bila religija preprosto odpravljena, kakor so razglašali komunisti, temveč je bila zamenjana z neko drugo, *komunistično* religijo, ki je prav tako kot prejšnja temeljila na celi vrsti nedotakljivih dogem, magičnih izrekov in ritualov. Ločitev cerkve in države, eden glavnih dosežkov evropske demokracije, s tem ne le da ni napredovala, temveč je bila v celoti izničena, saj je bil vrhovni poglavar države hkrati tudi vrhovni svečenik, papež in cesar v eni osebi in partija kot nosilka ideologije je bila hkrati tudi nosilka državne oblasti.

Pa tudi imperialistična narava nekdanjega ruskega carstva se pri njeni naslednici ni bistveno spremenila. Po prvi svetovni vojni je sicer nastala na zahodnem robu nekdanjega ruskega imperija cela vrsta novih samostojnih držav – Finska, Poljska, baltiške države – toda že po paktu z nacistično Nemčijo si je Sovjetska zveza velik del tega ozemlja ponovno prilastila, po drugi svetovni vojni pa je celo zagospodarila nad vsemi državami Vzhodne Evrope, z izjemo Grčije, čeprav so ostale formalno neodvisne.

Polovičnost demokratičnih družbenih sprememb in celo ukinjanje demokratičnih pridobitev, s katerim imamo opravka v vzhodnoevropskem prostoru, nikakor ne temelji samo na posebnih političnih okoliščinah, temveč jo moramo v veliki meri pripisati značilnostim *politične kulture*, ki se je oblikovala na tem prostoru cela stoletja. Značilni vzorec te politične kulture, ki bi jo lahko imenovali politično kulturo *večnacionalnega imperija*, je po eni strani nacionalna solidarnost, ki je seveda nujen pogoj za nacionalno preživetje naroda brez lastne države, po drugi pa občutek odvisnosti pri zatiranih narodih in večvrednosti pri vladajočem narodu. Na eni strani imamo torej opravka s *kolektivizmom*, na drugi pa z *avtoritarnostjo*. Seveda pa se ob tem takoj postavi vprašanje, kako da se je v naših večnacionalnih imperijih sploh lahko razvil tak nacionalni kolektivizem. Postaviti to vprašanje pa je skoraj isto kot vprašati, kako da so ti imperiji sploh ostali večnacionalni, kajti nacionalna solidarnost je pač temeljni pogoj ohranitve samobitnosti zatiranega naroda. Pričakovali bi namreč, da si bo prizadeval vladajoči razred za vsako ceno razbiti solidarnost zatiranih narodov ter jih tako *asimilirati*. Natanko taka politika je tudi dejansko botrovala nastanku velikih zahodnoevropskih držav, predvsem Francije. Seveda pa je taka politika z vidika vladajočega naroda dvorezna, saj s tem ta narod izgubi svoj privilegirani položaj. Nekdanja Avstro-Ogrska je vodila do svojih narodov povsem drugačno politiko. V revoluciji leta 1848 je, denimo, spretno izrabila osvobodilne težnje Hrvatov, da je zatrla madžarsko revolucijo. Tudi slovenska vdanost Avstriji je bila popolnoma združljiva s povsem odklonilnim odnosom do Madžarov, po drugi strani pa je Avstro-Ogrska na soški fronti, pa tudi drugje (Custozza, Vis, Sisak) izrabila domoljubnost Slovencev, da je ubranila lastne meje. Tako je Avstro-Ogrska izigravala svoje narode enega proti drugemu in s tem hkrati krepila pri njih občutke nacionalne solidarnosti. Podobno se je dogajalo tudi v turškem imperiju. Turki si niso preveč prizadevali, da bi spreobrnil podjarmljene narode v islam, kajti potem bi jih morali nehati obravnavati kot

brezpravno rajo. Pač pa je bila islamizacija zelo intenzivna v Bosni, se pravi na mejnem področju, kjer so se oblikovale udarne čete za osvajanje hrvaških in slovenskih dežel. Etnična sorodnost med Slovenci, Hrvati in Bosanci bi lahko negativno vplivala na bojno moralo teh čet, zato je bilo treba nadomestiti etnično razliko z religiozno, da bi jih lahko motivirali za osvajanje »tujih« dežel.

Toda naj bo kakor koli že – v vsakem primeru se je v teh imperijah razvijala predvsem *nacionalnokolektivna* zavest, ne pa *individualna* zavest avtonomnega državljana, ki je temelj sodobne demokracije.

Vendar pa nam zgodovina omenjenih treh imperijev ne pojasni v celoti oblikovanja politične kulture v vzhodnoevropskem prostoru.

Poleg teh treh imperijev srečamo namreč na tem prostoru že zelo zgodaj nekatere *nacionalne* države, v katerih se odpirajo ugodne možnosti za oblikovanje tipa modernega *individualnega* državljana – predvsem Nemčijo, Poljsko, Češko in Madžarsko. Te države doživijo seveda različno usodo. Nemčija, ki se je razvila iz pribaltiške Prusije, se spusti v sredi 20. stoletja v anahronistično avanturo z namenom, da bi postala evropski imperij. Poljska in Češka sta nekaj časa samostojni, pozneje pa postane Češka del Avstrije. Poljsko si delijo Avstrija, Rusija in Prusija. Madžarska se poveže z Avstrijo v avstro-ogrski monarhiji. Toda slej ko prej se vse te dežele urbanizirajo ter industrializirajo, v vseh treh se razvijejo prej ali pozneje oblike demokratske vladavine in pričakujemo lahko, da bodo tudi oblike politične kulture, ki jih srečamo pri njihovih današnjih političnih elitah, bolj ali manj odstopale od idealnega vzorca večnacionalne anarhije, kot smo ga skušali opisati.

Iz vsega povedanega lahko izpeljemo dvojne temeljnih posledic. Po eni strani se izkaže, da za razumevanje politične kulture v današnji Sloveniji in drugih vzhodnoevropskih državah nikakor ne zadošča, če upoštevamo samo komunistično vladavino, temveč je treba poseči globlje v preteklost, ko so bile te dežele še del treh velikih imperijev. Prav tako moramo upoštevati, da niso bile vse dežele na tem območju vključene v enega od teh imperijev in da niso bile vse enako dolgo in enako intenzivno povezane z njimi. In končno so imele tudi v okviru teh imperijev posamezne dežele zelo različno usodo. Samo po sebi se razume, da te razlike nikakor ne morejo povsem pojasniti današnjih razlik v politični kulturi, ki jih srečamo med temi deželami. Trditi kaj takega, bi pomenilo pozabiti ali zanemarjati resnično epohalnost družbenih sprememb, ki smo jim bili priča v zadnjih nekaj letih. Toda prav tako enostransko bi bilo, če bi ob teh epohalnih prevratih pozabili na zgodovino, ki je oblikovala mentaliteto ljudi cela stoletja.

V zvezi s tem je za nas Slovence še prav posebno zanimiva primerjava Slovenije z drugimi državami, ki so bile nekoč podobno kot naša lastna vključene v avstro-ogrsko monarhijo. Med pisanjem našega omenjenega članka žal še niso bile mogoče nobene primerjave v tem okviru, kajti takrat še nismo imeli podatkov za nobeno takšno državo, razen Slovenije same. Vendar pa sta se že lani vključili v naš mednarodni projekt dve naši sosedji, Avstrija in Madžarska, in nedavno tega smo dobili tudi prve rezultate anketiranja lokalnih voditeljev v obeh državah.²

V tej razpravi nas torej zanimajo stališča in vrednote lokalnih voditeljev v treh državah, ki so bile nekoč vključene v avstro-ogrsko monarhijo: Slovenije, Avstrije

² Ob tej priložnosti se zahvaljujem vsem sodelavcem pri mednarodnem projektu, ki ga usklajuje Mednarodni inštitut za mir (Havaji). Še posebej pa se zahvaljujem vodji avstrijske raziskovalne skupine Wernerju Pleschbergerju in vodji madžarske raziskovalne skupine Antalu Bohmu. Prav tako velja moja zahvala kolegu mag. Janezu Jugu, ki je statistično obdelal podatke, na katerih temelji ta članek.

in Madžarske. Tem trem državam lahko dodamo kot poseben primer še Poljsko, katere del je bil nekoč v okvirih avstro-ogrske monarhije. Za primerjavo pa lahko dodamo še Švedsko kot državo z izrazito in dolgo tradicijo nacionalne države in demokratične kulture ter Rusijo kot državo z dolgo tradicijo orientalskega despotizma, ki mu je nato sledil komunizem.

Kot smo videli v začetku tega članka, so se pri naši prvi primerjavi (tabela 1) lokalni voditelji v vseh obravnavanih državah razporedili tako, da srečamo najbolj izrazito demokratična stališča na Švedskem, najbolj nedemokratična pa v Rusiji ter drugih državah nekdanje Sovjetske zveze. Glede na že povedano lahko pričakujemo, da se bosta v novi primerjavi, ki vključuje Avstrijo in Madžarsko, ponovno znašli na obeh skrajnostih Švedska in Rusija. Za države, ki so bile nekoč vključene v avstro-ogrsko monarhijo, pa lahko pričakujemo, da bodo zavzele različne vmesne položaje med obema skrajnostma. Kakšni bodo ti položaji, pa bo najbrž odvisno od položaja, ki so ga imele te dežele v monarhiji. Pri tem je treba najprej upoštevati poseben položaj ozemlja današnje Avstrije in Slovenije. To ozemlje se bolj ali manj pokriva s prvotnim ozemljem habsburških dednih dežel in je torej nekakšno trdo jedro avstrijskega cesarstva. Čeprav je to jedro v primerjavi s celotno monarhijo razmeroma majhno, je že v tem okviru očitna imperialna narava tega cesarstva, kajti na tem območju živita *dva naroda*, Nemci in Slovenci, pri čemer je prvi ves čas vladajoči narod monarhije, drugi pa je ves čas podrejen. V tem pogledu lahko primerjamo ozemlje današnje Avstrije in Slovenije z ozemljem Rusije, kjer se je prav tako skozi stoletja vzdrževala imperialna tradicija.

Ozemlje današnje Madžarske ima nekoliko drugačno zgodovino. V srednjem veku se je izoblikovalo na jugovzhodu habsburške monarhije ogrsko-hrvaško kraljestvo, v katerem so imeli Hrvati na prvi pogled podoben položaj kot Slovenci v Avstriji. Vendar je bil ta položaj v resnici povsem drugačen, saj so v nasprotju s Slovenci ohranili svoje plemstvo. V kasnejših stoletjih pade večina tega ozemlja v roke Turkom, nato pa postane del avstrijskega cesarstva. Predvsem leta 1848 pridejo v okviru avstrijskega cesarstva do izraza izrazito nacionalno emancipatorske težnje Madžarov, ki se uresničijo leta 1867 z uvedbo dualizma ter ustanovitvijo avstro-ogrske monarhije, ki stopi na mesto nekdanjega avstrijskega cesarstva. Pri tem pa je značilno, da rezultat ni madžarska nacionalna država, temveč dvojni imperij, pri čemer igrajo Madžari v vzhodni polovici imperija povsem podobno prevladujočo vlogo kot Nemci v zahodni. Treba je namreč upoštevati, da je ostal madžarski nacionalizem kljub iskrenim narodnoosvobodilnim težnjam Kossutha Petofija in drugih v bistvu še vedno fevdalni nacionalizem, ki se ni znal odpovedati svojim militarističnim idealom ter imperialnim težnjam. Značilno je tudi, da se je Madžarska v drugi svetovni vojni pridružila silam Osi, pri čemer je prišlo do ponovnega zavezništva med nacionalnima skupinama, ki sta imeli prevladujočo vlogo že v avstro-ogrskem imperiju.

V svoji zgodovini se torej giblje Madžarska nekje na sredi med nacionalno državo in imperijem. S podobnimi razmerami se srečamo tudi v poljskem primeru. Srednjeveška zgodovina Poljske je dokaj podobna zgodovini Madžarske. V obeh primerih se srečamo z razmeroma zgodnjimi nastavki nacionalne države. Seveda naletimo obenem tudi na imperialne težnje, ki pa so manj izrazite kot v avstrijskem cesarstvu. Podobno kot pri povezavi med Ogrsko in Hrvaško gre tudi pri povezavi med Poljsko in Litvo prej za zavezništvo kot pa za podreditev. V 19. stoletju pa se oblikujejo v obeh deželah izrazite narodnoosvobodilne težnje, ki se kajpada obakrat sklicujejo na slavno fevdalno preteklost. Sicer pa je usoda, ki jo

doživi Poljska v 19. stoletju, seveda diametralno nasprotna tisti, ki jo doživi Madžarska. Medtem ko se namreč Madžarska izoblikuje v vodilno silo v nekem, čeprav polovičnem imperiju, si Poljsko nasprotno delijo sosednji imperiji med seboj. Toda ti dve skrajnosti sta v resnici pravzaprav samo dva pola ene in iste situacije. V obeh primerih gre namreč za udušitev teženj po nacionalni državi, ki jo izpodrine imperij, pa čeprav je ta imperij v madžarskem primeru lasten, v poljskem pa gre za prevlado tujega imperija.

V bistvu gre za podobno polariteto, kot je bila tista med Nemci in Slovenci v avstrijskem cesarstvu, o kateri smo že govorili. Čeprav so bili Nemci v tem cesarstvu vladajoči narod, Slovenci pa so jim bili podrejeni, so bili pravzaprav oboji v eni in isti temeljni situaciji, ki je bila v bistvu imperialna. Podobno je potekala zgodovina Madžarov in Poljakov nekje na meji med imperialno in nacionalno državo, pa čeprav so imeli pri tem oboji kot narod diametralno nasprotno usodo. In prav ta temeljna situacija, ne pa poseben položaj nekega naroda v njej, je najbrž tisto, kar odločilno oblikuje njegovo demokratično kulturo. Če imamo opravka z odnosom gospodarja in hlapca, ne moremo pričakovati, da bo demokratična kultura gospodarja bistveno različna od demokratične kulture hlapca. Oba sta namreč v istem odnosu in morata delovati v skladu s istimi temeljnimi vrednotami, če naj se odnos med njima ohrani. V prid tej tezi govori tudi naša tabela 1, kjer vidimo, da dosega lokalni voditelji v Litvi in Belorusiji na lestvicah stališč, ki so povezana z demokratičnostjo, podobna povprečja kot tisti v Rusiji, pa čeprav so bili Rusi v Sovjetski zvezi vladajoči narod, Litvanci in Belorusi pa so bili podrejeni.

Precej drugačna od zgodovine vseh teh dežel z bolj ali manj izrazitimi imperialnimi tradicijami pa je zgodovina Švedske. Kot je znano, je bila Švedska še pred nekaj stoletji izrazita imperialna sila, ki je vodila osvajalne vojne ne samo v Skandinaviji, temveč tudi v Srednji in Vzhodni Evropi. Vse do leta 1809 je spadala k švedski državi tudi Finska, leta 1815 pa je Švedska dobila od Danske Norveško, ki je postala samostojna šele leta 1905. Toda ne glede na to se je na Švedskem že razmeroma zgodaj razvila izrazito nacionalna država z demokratično politično ureditvijo.

TABELA 2: Ocena komunistične in imperialne tradicije v izbranih državah

TRADICIJA	Rusija	Poljska	Slovenija	Madžarska	Avstrija	Švedska
* komunistična	+++	++	++	++	-	-
* imperialna	+++	++	+++	++	+++	+
Vsota +	6	4	5	4	3	1
Pričakovani rang demokratičnosti	6	3,5	5	3,5	2	1

V naši tabeli 2 smo skušali ob upoštevanju gornjih ugotovitev presoditi intenzivnost imperialnih tradicij, ki so jih bile v preteklosti deležne dežele nekdanje avstro-ogrske monarhije in tri dežele, ki jih upoštevamo pri primerjavi. Kot vidimo, smo ocenili intenzivnost teh tradicij na Švedskem z eno točko, na Poljskem in Madžarskem z dvema, v Avstriji, Sloveniji in Rusiji pa s tremi točkami. Podobno smo ocenili tudi intenzivnost komunističnih tradicij. Tu smo dali Rusiji kot prvi državi komunizma tri točke, Poljski, Sloveniji in Madžarski po dve, Avstriji in Švedski pa nič točk. Pri tem smo izhajali iz preprostega merila, da šteje vsakih 25 let komunistične vladavine po eno točko. Ob upoštevanju predpostavke, naj bi

bila stopnja demokratične kulture v neki državi rezultanta učinkovanja komunističnih ter imperialnih tradicij, smo nato vse te točke sešteli in dobili za Švedsko 1 točko, za Avstrijo 3, za Madžarsko in Poljsko po 4, za Slovenijo 5 in za Rusijo 6 točk. Če drži naša domneva o negativnem vplivu komunističnih ter imperialnih tradicij na stopnjo demokratične kulture, bi morala biti torej Švedska po stopnji te kulture med obravnavanimi državami na prvem mestu, Avstrija na drugem, tretje in četrto mesto bi si morali deliti Poljska in Madžarska, na petem bi morala biti Slovenija, na šestem pa Rusija.

Ti rangi nam pojasnijo zanimiv paradoks, ki se pojavlja v naši tabeli 1. Iz nje je namreč razvidno, da je stopnja demokratičnosti v stališčih lokalnih voditeljev na Poljskem precej višja kot pa v Sloveniji. To razliko bi si težko razlagali z razlikami v intenzivnosti komunističnih tradicij, saj je bila Poljska najbrž močneje izpostavljena komunizmu kot pa Slovenija. Po eni strani se je Jugoslavija že leta 1948 odcepila od vzhodnega bloka in ubrala svojo lastno, samoupravno pot v socializem, po drugi pa je bila Slovenija tudi v okviru Jugoslavije, ves čas v najtesnejših stikih s sosednjimi kapitalističnimi državami. Z razlikami v stopnji izpostavljenosti komunizmu si torej gornjih razlik med slovenskimi in poljskimi lokalnimi voditelji ne moremo pojasniti. Pač pa si jih lahko pojasnimo, če pritegnemo stopnjo imperialne tradicije, ki sta je bili deležni obe deželi še pred prihodom komunizma. Poljaki so imeli tedaj že svojo nacionalno državo, medtem ko smo Slovenci dobili tako državo šele po ukinitvi komunistične vladavine, in očitno nam to vsaj do neke mere pojasni, zakaj je stopnja demokratične kulture pri poljskih lokalnih voditeljih višja kot pri slovenskih.

Zdaj pa si oglejmo, kakšne so pravzaprav *dejanske* vrednote lokalnih voditeljev v državah, ki smo jih ocenjevali v naši tabeli 2. Rangi povprečij, ki so jih dosegli lokalni voditelji v posameznih deželah na posameznih lestvicah, ki so v zvezi z demokratičnostjo, so prikazani v tabeli 3. Na dnu tabele so vsi ti rangi sešteti, nato pa so dobljene vsote razvrščene tako, da ima najnižja vsota rang 1, druga najnižja rang 2 itd. Ti globalni rangi naj bi izražali stopnjo splošne demokratičnosti stališč lokalnih voditeljev. Kot vidimo, je po tem merilu na prvem mestu Švedska, na drugem Avstrija, na tretjem Poljska, na četrtem Madžarska, na petem Slovenija in na šestem Rusija. Če primerjamo te range s pričakovanimi rangi, kot smo jih dobili v tabeli 2, lahko ugotovimo, da je ujemanje skoraj popolno. Še bolj izrazito podobnost pa opazimo, če ne primerjamo samo končnih rangov, temveč tudi vsote rangov povprečij posameznih lestvic, iz katerih smo jih dobili. Ugotovimo namreč, da sta vsoti rangov za Madžarsko in Poljsko skoraj enaki: 20 in 19. Če ne bi bilo te razlike med državama, ki je očitno plod čistega slučajja, bi dobili obe državi na koncu namesto skupnih rangov 3 in 4 enak rang 3,5. To pa pomeni, da bi bili rangi, ki so navedeni v naši tabeli 3, popolnoma enaki tistim v tabeli 2 in bi se naši empirični podatki v celoti ujemali s pričakovanji.

TABELA 3: Rangi povprečnih skokov na lestvicah demokratičnih stališč v izbranih državah

LESTVICA	Rusija	Poljska	Slovenija	Madžarska	Avstrija	Švedska	Eta
Konflikt	6	3	5	2	4	1	0,54
Ekonom. enakost	2	6	5	4	3	1	0,34
Poštenost	4	2	6	5	3	1	0,33

LESTVICA	Rusija	Poljska	Slovenija	Madžarska	Avstrija	Švedska	Eta
Participacija	6	5	3	4	2	1	0,68
Polit. enak.	6	3	4	5	2	1	0,61
Vsota rangov	24	19	23	20	14	5	-
Rang vsot rangov	6	3	5	4	2	1	-
Rang komunist. in imperialne tradicije	6	3,5	5	3,5	2	1	-

Po drugi strani pa se zdaj ponovno izkaže izrazita skladnost rangov povprečij na naših petih lestvicah stališč, ki so vključene v našo tabelo – konfliktnosti, ekonomske enakosti, poštenosti, participacije in politične enakosti. Na vseh teh lestvicah zavzemajo švedski anketiranci prvo mesto, medtem ko so ruski anketiranci na zadnjem mestu kar na treh od skupno šestih lestvic. Podobno kot že v našem omenjenem članku moramo tudi tokrat ugotoviti, da merijo vse te lestvice neko bolj ali manj enotno vrednostno naravnost, ki jo lahko krajše imenujemo kar *demokratičnost*. Če izhajamo iz te predpostavke, lahko razvrstimo lokalne voditelje v obravnavanih državah po splošnem rangju njihove demokratičnosti. To pa seveda ne pomeni, da se bo kazala demokratičnost v vseh teh državah na popolnoma enako. Naša tabela namreč kaže, da so v nekaterih državah rangi nekaterih lestvic glede na skupni rang presenetljivo visoki ali presenetljivo nizki. Toda če hočemo te range pravilno interpretirati, moramo seveda izhajati iz skupnega ranga dane države in šele nato ugotavljati, koliko ta rang odstopa od naših globalnih pričakovanj.

Eno od najizrazitejših odstopanj od skupnega ranga je razmeroma visoko vrednotenje *ekonomske enakosti* pri ruskih anketirancih. To odstopanje je še posebno očitno zaradi tega, ker vrednotijo ti anketiranci *politično* enakost povsem skladno s pričakovanjem izrazito nizko. To visoko vrednotenje ekonomske enakosti je vrhu tega v popolnem neskladju z njenim razmeroma nizkim rangom v nekdanjih komunističnih deželah: Poljski, Sloveniji in Madžarski. Obenem pa se Rusija v tem pogledu približuje obema nekomunističnim državam, Avstriji in Švedski. Če hočemo pojasniti ta paradoks, se bomo verjetno morali vrniti h globoko egalitarnim zahtevam, ki so botrovale komunistični revoluciji v »prvi deželi socializma«, če že ne k egalitarizmu ruske vaše občine. Upoštevati moramo, da je bil komunizem v Rusiji mnogo bolj avtohton kot v drugih državah, kjer je bil bolj ali manj vsiljen, in se je torej prav verjetno razvil na podlagi vrednot, ki so se oblikovale v ruskem narodu skozi stoletja.

Če se obrnemo k našim trem državam, katerih ozemlja so bila nekoč vključena v avstro-ogrsko monarhijo, pa naletimo prav tako na nekatere zanimive podrobnosti. Pri avstrijskih lokalnih voditeljih nas preseneti predvsem razmeroma nizko vrednotenje konfliktnosti. Ob tem se nehote spomnimo na avstro-ogrsko politično tradicijo, ki je že od nekdanj temeljila predvsem na izravnavanju in kompromisih med različnimi družbenimi skupinami: med plemstvom in meščanstvom, med različnimi etničnimi skupinami in podobno. Pri madžarskih lokalnih voditeljih pa je nasprotno vrednotenje konflikta razmeroma visoko, kar utegne biti v neki zvezi z dejstvom, da so bili Madžari v avstro-ogrski monarhiji ves čas zagrizena opozicija centralnemu avstrijskemu režimu. Pri slovenskih lokalnih voditeljih pa izstopa predvsem razmeroma visoko vrednotenje participacije in politične enakosti, ob čemer se kajpada spomnimo na jugoslovansko samoupravljanje. Toda spet se

pojavi vprašanje, ali ni bilo tudi samoupravljanje kot tako pogojeno po nekih globljih slovenskih vrednotah, saj je bil končno njegov avtor Slovenec Edvard Kardelj.

Seveda pa se ob vsem tem bralcu postavlja vprašanje, kaj pravzaprav pomenijo vse te razlike v rangih. Ali so, denimo, razlike v povprečjih, ki so jih dosegli anketiranci iz posameznih držav, sploh statistično signifikantne? Na to vprašanje moramo seveda odgovoriti, da je signifikantnost v vseh primerih izredno visoka. Toda to samo po sebi ne pomeni veliko, kajti celotno število anketirancev iz šestih držav, ki so upoštevane v naši tabeli, znaša nič manj kot 2522 oseb in ob tako velikem številu so lahko kajpada že majhne razlike visoko signifikantne. Pomembnejša je zato intenzivnost povezave, kot jo lahko izrazimo s korelacijskimi koeficienti. V zadnjem stolpcu naše tabele so navedene vrednosti koeficientov *eta*, pri čemer se izkaže, da so vse te vrednosti višje od 0,3 in da so trije od petih (za lestvico konfliktnosti, participacije in politične enakosti) višji od 0,5. Očitno je torej, da so med lokalnimi voditelji iz posameznih držav izrazite razlike v stopnji njihove demokratičnosti. Seveda pa se razume samo po sebi, da je treba naše razlike v rangih jemati z rezervo, saj je lahko razlika v rangju povzročena tudi s povsem neznatno razliko med dvema povprečjema. Kljub temu pa smo vse dobljene razlike prevedli v range, ker nam to omogoča večjo preglednost in neposredno primerjavo med različnimi kazalniki.

Petero lestvic stališč, ki so vključene v našo tabelo, je seveda le majhen del kazalnikov, ki smo jih uporabili v vprašalnikih, s katerimi smo anketirali lokalne voditelje v posameznih državah. *Tabela 4* prikazuje range, ki so jih dosegli naši lokalni voditelji na nekaterih drugih kazalnikih, in sicer:

- na lestvici stališč, ki se nanaša na pravice manjših,
- na lestvici stališč, ki se nanaša na pomembnost ekonomskega razvoja,
- na lestvici stališč, ki se nanaša na stopnjo zavzemanja za lokalne interese v nasprotju z globalnimi nacionalnimi interesi,
- na lestvici stališč, ki se nanaša na vrednotenje kapitalizma, se pravi trga in zasebne pobude,
- na lestvici aktivizma, kjer gre za anketirančevo dejansko udeležbo pri raznih oblikah družbenega protesta oziroma za njegovo pripravljenost na sodelovanje pri takih oblikah protesta,
- na lestvici globalnosti, ki izraža prepričanje, da bi se morali v občinskem merilu odzivati na pobude za obravnavanje raznih svetovnih in mednarodnih problemov, denimo v zvezi z vojnami, lakoto v svetu ipd. in
- na lestvici desničarstva, ki smo jo dobili tako, da smo anketirance prosili, naj nam označijo svoj lastni politični položaj na imaginarnem kontinuumu, na katerem omeni 1 točka skrajno levičarstvo, 10 točk pa skrajno desničarstvo.

Poleg tega se nanašajo podatki v tabeli

- na odstotek izjav v zvezi z organizacijo podjetij, ki izražajo prepričanje, naj bi bila podjetja v rokah zasebnih lastnikov, ki naj bi nato imenovali direktorje,
- na odstotek izjav, ki izražajo prepričanje, da naj bi podjetja upravljali delavci sami ter sami imenovali vodstvo podjetja,
- na odstotek izjav, ki izražajo prepričanje, da je treba ljudem na splošno zaupati,
- na stopnjo germanofilije, ki smo jo dobili tako, da smo vzeli odstotek anketirancev, ki so izjavili, da imajo Nemce radi, in odšteli od njega odstotek tistih, ki so izrazili negativna stališča do Nemcev,
- na anketirančevo oceno intenzivnosti vplivov iz tujih držav, ki delujejo v nje-

govi občini in se nanašajo bodisi na ljudi (turisti, migracije) bodisi na gospodarske odnose (uvoz, izvoz),

– na anketirančevo oceno o pomembnosti oblik sodelovanja, ki so razvite med njegovo občino in občinami v drugih državah,

– na politični staž anketiranca, ki se nanaša na to, koliko let že opravlja neko javno funkcijo,

– na religioznost oziroma nereligioznost anketiranca, in končno

– na spol anketiranca, pri čemer izhajamo iz podatka, koliko je med anketiranimi lokalnimi voditelji žensk.

TABELA 4: Rangi nekaterih drugih kazalnikov

KAZALNIK	Rusija	Poljska	Slovenija	Madžarska	Avstrija	Švedska	Eta
Demokracija	6	3	5	4	2	1	–
Pravice manjšin	2	6	1	5	3	4	0,24
Ekonomski razvoj	1	3	2	4	6	5	0,33
Lokalizem	1	5	6	4	2	3	0,25
Kapitalizem	6	2	1	3	5	4	0,35
Aktivizem	6	1	4	5	3	2	0,48
Globalnost	5	4	2	–	1	3	0,43
Desničarstvo	3	1	6	2	4	5	0,26
Lastništvo	6	1	2	3	5	4	0,27
Samouprava	6	5	3	4	2	1	0,32
Zaupanje	6	3	4	2	5	1	0,39
Germanofilija	3	6	4	2	1	5	0,32
Tuji vplivi	6	5	1	4	3	2	0,46
Pomen sodel.	6	5	2	1	4	3	0,32
Politični staž	2	4	5	–	3	1	0,48
Religiozen	5	1	4	2	3	–	0,53
% žensk	1	2	6	4	5	3	0,24

V prvi vrsti naše tabele je za primerjavo ponovno naveden skupni rang demokratičnosti, ki smo ga dobili v naši tabeli 3. V zadnjem stolpcu tabele pa so navedene vrednosti koeficienta *eta* oziroma vrednosti Cramerjevih *V*, kjer gre za uporabo neparametrijske statistike.

Pregled rangov v naši tabeli nam pove, da velik del naših kazalnikov nima praktično nobene zveze s stopnjo demokratičnosti, čeprav bi to morda pričakovali. Tako se, denimo, stališča do pravic manjšin obnašajo povsem drugače kot stališča do demokratičnosti, ki smo jih obravnavali zgoraj. Že v našem omenjenem članku smo lahko ugotovili, da stališča do manjšin niso toliko pogojena po splošni demokratični naravnosti anketirancev, temveč so predvsem v zvezi z etnično heterogenostjo v neki državi ter z nekaterimi drugimi zgodovinskimi okoliščinami. Enako tudi odnos do kapitalizma ni v nikakršni zvezi z demokratičnostjo, pa tudi ne s kapitalistično ali komunistično preteklostjo. Anketiranci v obeh izrazito kapitalističnih oziroma nekomunističnih državah, Avstriji in Švedski, imajo dokaj odklonilen odnos do kapitalizma; pač pa imajo izredno pozitiven odnos do kapitalizma slovenski anketiranci. Tudi stopnja izraženega desničarstva oziroma levičarstva ne kaže posebne zveze z demokratičnostjo, pač pa utegne biti v neki zvezi z religioznostjo. Opazimo namreč, da se imajo za najbolj desničarske poljski in madžarski

lokalni voditelji in prav pri teh srečamo hkrati tudi najvišje dostotke religioznih anketirancev. Podatki o političnem stažu lokalnih voditeljev v neki državi pa so očitno povezani s stopnjo njene demokratičnosti, vendar ne linearno. Najdaljši politični staž imajo namreč lokalni voditelji na Švedskem in v Rusiji, se pravi v državah, ki sta na obeh skrajnostih kontinuuma demokratičnosti. Na Švedskem je ta dolgi staž očitno posledica tega, da gre pač za stabilen demokratičen sistem, ki ne potrebuje velikih kadrovskih preobratov, medtem ko je v Rusiji nesprotno komunistična tradicija tako močna, da do zdaj ni moglo priti do takih preobratov. Do najizrazitejših preobratov je prišlo torej na sredi našega kontinuuma: prednjači Slovenija, kjer imajo anketirani lokalni voditelji najkrajši staž. Videti je, da ima dolžina staža neko zvezo tudi s splošno strukturo, kajti tako na Švedskem kot tudi v Rusiji, kjer je povprečni politični staž razmeroma dolg, je med lokalnimi voditelji mnogo žensk, medtem ko je najmanj žensk med lokalnimi voditelji v Sloveniji, kjer je staž hkrati najkrajši. V zvezi s tem lahko postavimo domnevo, da prevladujejo v novih političnih elitah moški, ki so pač bolj agresivni in pripravljeni na tveganje, sčasoma pa se začno v teh elitah polagoma vedno bolj uveljavljati tudi ženske. Vsekakor pa nas razlike v trajanju političnega staža lokalnih voditeljev v posameznih državah, ki so izrazite ($\eta^2 = 0,48$), opozarjajo, da so stališča, ki jih izražajo naši anketiranci, v zelo različni meri reprezentativna za splošne vrednote in javno mnenje, ki vlada v neki državi.

Bolj ali manj izrazite povezave s stopnjo demokratičnosti pa srečamo pri zavzemanju za samoupravo v podjetjih, pri prepričanju, da je treba ljudem zaupati, pri aktivizmu in pri globalnosti, pa tudi pri oceni pomembnosti tujih vplivov ter pomembnosti oblik sodelovanja občine z občinami v drugih državah. O samoupravljanju danes seveda ni več moderno govoriti; nasprotno, moderno je udrihati čezenj. Toda naša tabela nazorno kaže, da je zavzemanje za tak tip upravljanja podjetij, kjer imajo odločilno vlogo zaposleni sami, premosorazmerno s stopnjo demokratičnosti. Najbolj se zavzemajo za takšno obliko upravljanja lokalni voditelji na Švedskem in v Avstriji, najmanj pa v Rusiji. Zelo zanimiv kazalnik stopnje demokratičnosti je tudi splošno zaupanje v ljudi. Kot vidimo iz tabele, so švedski lokalni voditelji najbolj prepričani, da lahko ljudem na splošno zaupamo, ruski pa najmanj. Prav tako se demokratične tradicije značilno izražajo v stopnji aktivizma lokalnih voditeljev, se pravi v njihovi pripravljenosti za sodelovanje v različnih oblikah družbenega protesta. Stopnja tega aktivizma je najvišja na Poljskem, kjer se seveda lahko ponašajo s tradicijo Solidarnosti, in na Švedskem, najnižja pa v Rusiji. Tudi pripravljenost za razpravo o širših mednarodnih problemih v okviru občine se povezuje s stopnjo demokratičnosti, čeprav nekoliko manj izrazito. Najvišja je v Sloveniji in Avstriji, najnižja v Rusiji. Obenem pa je ta pripravljenost očitno povezana tudi z oceno anketirancev, koliko so v njihovi občini pomembni tuji vplivi, ki izhajajo iz drugih držav, in kako velik je pomen sodelovanja njihove občine z občinami v drugih državah. Odprtost in obrnjenost navzven je, skratka, po vsem sodeč, eden od pomembnih vidikov demokratičnosti.

Na koncu se moramo ustaviti še pri nekem kazalniku, ki izrazito *negativno* korelira z demokratičnostjo: pri lestvici *vrednotenja ekonomskega razvoja*. Čim manj demokratična stališča zastopajo lokalni voditelji v neki državi, tem više na splošno vrednotijo ekonomski razvoj. Pri tem seveda ne gre za neko neposredno vzročno zvezo, temveč za banalno dejstvo, da so države s komunistično tradicijo pač na splošno gospodarsko neuspešne in vidijo zato njihove politične elite v ekonomskem problemu pomemben problem. Toda to najbrž še ni vse. Čeprav je demokratičnost seveda pomemben dejavnik gospodarskega razvoja, je po drugi

strani tudi gospodarska prosperiteta sama pomemben dejavnik demokracije. Demokraciji uspeva praviloma v bogatih, ne pa v revnih državah. Ta pojav nam lepo osvetljujejo ocene izrazitosti družbenih razlik, ki smo jih dobili od naših anketirancev in so prikazane v *tabeli 5*. Podatki se nanašajo samo na pet držav, brez Slovenije, ker slovenskim anketirancem ta vprašanja niso bila postavljena. Anketiranci so morali navesti, koliko po njihovem mnenju v njihovem družbenem okolju posamezne značilnosti razdvajajo ljudi med seboj, pri čemer so se nanašala vprašanja na razlike v starosti, izobrazbi, dohodku, religiji, političnih prepričanjih, na razlike med mestom in podeželjem, na razlike med zaposlenimi in njihovimi delodajalci, na razlike v socialnem izvoru, narodnosti in končno na razlike med tistimi, ki so za družbene spremembe, in tistimi, ki so proti njim. Izračunano je bilo tudi skupno povprečje, ki kaže, koliko takih pomembnih razlik so anketiranci navedli. Rangi teh skupnih povprečij so navedeni v prvi vrsti tabele. Kot vidimo, ocenjujejo družbene razlike v svojem okolju kot najintenzivnejše švedski in ruski anketiranci, se pravi anketiranci na obeh skrajnostih kontinuuma demokratičnosti. Toda oboji se izrazito razlikujejo po tem, katere razlike predvsem poudarjajo. Pri ruskih anketirancih izstopajo predvsem razlike v dohodku, razlike med mestom in podeželjem ter razlike med delodajalci in zaposlenimi. Pri švedskih pa izstopajo razlike v starosti, izobrazbi, religiji, socialnem izvoru in narodnosti. Trdimo lahko, da izstopajo pri ruskih anketirancih predvsem *gospodarski* problemi, pri švedskih pa predvsem *kulturni*. To je očitno v zvezi tudi z dejstvom, da ruski lokalni voditelji tako visoko vrednotijo ekonomsko enakost, kakor smo videli zgoraj. Splošni vtis, ki ga dobimo, je, da se umikajo v bolj demokratičnih državah gospodarski problemi vse bolj v ozadje, namesto tega pa postajajo vse pomembnejši kulturni problemi, še posebej pa problemi kulturnih razlik.

TABELA 5: Rangi pomembnosti družbenih razlik v izbranih državah

RAZLIKE	Rusija	Poljska	Madžarska	Avstrija	Švedska	V
Splošno	2	4	5	3	1	0,32
Starost	3	5	4	2	1	0,15
Izobrazba	5	4	3	2	1	0,29
Dohodek	1	4	2	5	3	0,21
Religija	4	3	2	5	1	0,18
Politika	5	2	3	1	4	0,26
Mesto-pod.	1	2	5	3	4	0,24
Zaposleni	1	3	4	5	2	0,24
Poreklo	3	4	5	2	1	0,29
Narodnost	4	5	2	3	1	0,33
Spremembe	2	1	5	3	4	0,23

Po tem pregledu rangov, ki so jih dosegli anketirani lokalni voditelji v obravnavanih šestih državah na posameznih kazalnikih, se lahko končno omejimo na tri države, ki nas v naši razpravi predvsem zanimajo: Slovenijo, Madžarsko in Avstrijo. Obenem pa lahko pri tem dopolnimo range, to grobo merilo, ki smo ga uporabljali samo zaradi lažje mednarodne primerjave, še z bazičnimi rezultati, ki smo jih dobili v teh treh državah. To smo storili v naši *tabeli 6*. V tej tabeli so najprej navedeni bazični rezultati iz vseh treh držav, in sicer bodisi v odstotkih bodisi v aritmetičnih sredinah, pri čemer je treba omeniti, da so vse aritmetične sredine

na lestvicah stališč, ki so sicer v standardni mednarodni primerjavi izražene z mnogomestnimi števili, zaradi večje preglednosti deljene s 100. V desnem delu tabele pa so ti rezultati izraženi v rangih, ki se kajpada ne nanašajo samo na naše tri države, temveč na njihovo mesto med vsemi šestimi obravnavanimi državami.

TABELA 6: Kazalniki demokratičnosti v nekdanjih deželah avstrijske monarhije

KAZALNIK	Slov.	Bazični Madž.	rezultati Avstrija	Slov.	Ran gi	
					Madž.	Avstrija
Demokracija	—	—	—	5	4	2
Samouprava	38%	35%	54%	3	4	2
Zaupanje	53%	68%	49%	4	2	5
Aktivizem	-0,9	-1,1	-0,3	4	5	3
Globalnost	2,9	—	4,7	2	—	1
Tuji vplivi	1,1	0,8	0,9	1	4	3
Pomen sodelov.	24%	0,39%	0,12%	2	1	4
Konflikt	-3,4	12,0	3,4	5	2	4
Ekon. enakost	-22,0	-18,5	-2,6	5	4	3
Poštenost	31,7	37,1	49,0	6	5	3
Participacija	12,3	4,9	24,7	3	4	2
Polit. enakost	-9,2	-24,1	1,0	4	5	2
Ekon. razvoj	43,0	32,3	17,6	2	4	6
Lokalizem	-2,7	12,4	13,6	6	4	2
Kapitalizem	30,0	24,4	6,9	1	3	5
Pravice manjš.	17,8	0,6	17,4	1	5	3
Desničarstvo	4,8	5,4	4,9	6	2	4
Lastništvo	56%	55%	35%	2	3	5
Germanofilija	15%	23%	24%	4	2	1
Politični staž	6,4	—	13,4	5	—	3
Religiozen	44%	96%	80%	4	2	3
% žensk	10	20	18	6	4	5

Tabela sestoji iz treh delov. V prvi del smo vključili pravkar obravnavane spremenljivke iz tabele 4, za katere smo pravkar ugotovili, da so v neki zvezi s splošnim rangom demokratičnosti. Sledijo lestvice stališč tabele 3, ki smo jih uporabili za določitev ranga demokratičnosti. V tretjem delu tabele pa sledijo vse druge spremenljivke, za katere se v do sedaj povedanem ni pokazalo, da bi imele kakšno posebno zvezo z demokratičnostjo, vendar bi utegnile biti zanimive za primerjavo naših treh držav. Ta tretji del sestavljajo najprej še preostale lestvice stališč, nato pa sledijo še druge preostale spremenljivke.

Po naši splošni oceni so dobili avstrijski lokalni voditelji glede na stopnjo demokratičnosti svojih stališč rang 2, madžarski rang 4, slovenski pa rang 5. To so torej tisti temeljni rangi, ki jih lahko pričakujemo tudi pri posameznih kazalnikih, če so v zvezi s stopnjo demokratičnosti. Prvi del naše tabele potrjuje, da se rangi posameznih kazalnikov bolj ali manj skladajo z gornjimi. Vendar pa opazimo obenem tudi nekatera izrazita odstopanja, ki kažejo na posebnosti demokratičnega razvoja v posameznih državah.

Tako nas pri slovenskih anketirancih preseneti predvsem razmeroma visoka stopnja zavzetosti za samoupravo v podjetjih, ki je sicer absolutno precej nižja od tiste pri njihovih avstrijskih kolegih, vendar relativno visoka glede na skupni rang njihove demokratičnosti. Ta podatek se sklada z njihovim razmeroma visokim

rezultatom na lestvici družbene participacije, o katerem smo že govorili. Obe posebnosti sta prav verjetno v zvezi s tradicijo jugoslovanskega samoupravljanja. Nadalje je značilno, da presojuje slovenski lokalni voditelji vplive iz tujih držav v svoji občini kot pomembnejše kot lokalni voditelji v kateri koli drugi državi. To je seveda razumljivo glede na majhnost Slovenije in glede na njeno lego v osrčju Evrope. Z istimi razlogi lahko pojasnimo tudi, da pripisujejo slovenski lokalni voditelji sodelovanju svoje občine z občinami v drugih državah razmeroma velik pomen – čeprav manjšega kot madžarski. Ti objektivni kazalniki slovenske odprtosti v svet so povezani tudi s subjektivnimi stališči lokalnih voditeljev samih, saj srečamo pri njih razmeroma visok indeks globalnosti, se pravi prepričanja, da bi se morali v občini ukvarjati tudi z mednarodnimi in svetovnimi problemi. Na tem indeksu so pred slovenskimi lokalnimi voditelji edinole avstrijski. Po drugi strani pa so slovenski lokalni voditelji pred vsemi drugimi po svojem zavzemanju za pravice manjšin, ki je kajpada spet v izraziti zvezi z odprtostjo v svet. Vsemu temu pa moramo dodati še nekatere posebnosti slovenskih lokalnih voditeljev, ki sicer niso v neposredni zvezi z demokratičnostjo, so pa vseeno zanimive. Tako lahko ugotovimo, da se imajo za bolj levičarske kot katera koli druga nacionalna skupina iz naših šestih držav, da imajo zelo kratek politični staž, da je med njimi najmanjši odstotek žensk in da so vsaj v primerjavi z Avstrijci in Madžari razmeroma malo religiozni.

Če izračunamo povprečja madžarskih in avstrijskih lokalnih voditeljev, lahko ponovno ugotovimo, da se v veliki meri ujemajo s pričakovanji, ki izhajajo iz skupnega ranga njihove demokratičnosti. Kljub temu pa najdemo celo vrsto točk, kjer so dobljena povprečja v diametralnem nasprotju s pričakovanji. Tako je, denimo, pri Madžarih zaupanje v ljudi izrazito visoko, pri Avstrijcih pa nizko, celo nižje kot pri Slovencih. Sodelovanju z občinami v drugih državah pripisujejo Madžari izrazito velik pomen, Avstrijci pa nizkega. Sprejemanje konfliktnosti je pri Madžarih visoko, pri Avstrijcih pa nizko. Vse te polaritete nam kažejo Madžare kot izrazito široke, odprte osebnosti, Avstrijce pa nasprotno kot ozke, pa čeprav je sicer splošni rang demokratičnosti pri Avstrijcih višji. Nehote se vprašamo, ali nimajo vse te psihološke razlike morda neke zveze z različnostjo položaja Nemcev in Madžarov v nekdanji monarhiji, ali pa morda celo s specifičnostjo gorate avstrijske in ravninske madžarske pokrajine. Vseeno pa je zanimivo, da srečamo tako pri Avstrijcih kot tudi pri Madžarih približno enak odstotek germanofilije, se pravi naklonjenosti do Nemcev.

Na splošno pa je videti, da je individualni profil slovenskih lokalnih voditeljev dokaj bolj razgiban kot profil avstrijskih in madžarskih. Čeprav je njihov skupni rang demokratičnosti razmeroma nizek, izstopata njihova odprtost v svet in pozitivni odnos do manjšin. Oboje je bržkone v neki zvezi z izkušnjami, ki smo si jih nabrali Slovenci v stoletjih življenja v avstrijskem cesarstvu, nato pa v desetletjih, ki smo jih preživeli v jugoslovanski državi. Če pa je to tako, potem očitno imperialna tradicija nekega naroda za njegov demokratični razvoj vendarle nima nujno samo negativnih posledic.

IZTOK SIMONITI*

Diplomatsko pravo

I.

Evolucija in kodifikacija

1. Zgodovinske opombe
2. Evolucija diplomatskih in konzularnih funkcij v Evropi
 - a) karierni diplomati
 - b) karierni konzuli
3. Kodifikacija diplomatskega prava
4. Kodifikacija konzularnega prava
5. Kodifikacija v Združenih narodih
 - Komisija za mednarodno pravo
 - Konvencija o diplomatskih odnosih
 - Konvencija o konzularnih odnosih
6. Sprejete konvencije v OZN in Svet Evrope
7. Slovenija in pravno nasledstvo
8. Nekatere opombe in problemi
 - Komisija za mednarodno pravo
 - Protokol o pravnem položaju diplomatskega kurirja in diplomatske pošte
 - Sedanje razvojne smeri na konzularnem področju

II.

Definicija in vsebina diplomatskega prava

1. Organi mednarodnih subjektov
2. Diplomatski postopki
3. Diplomatske strukture

III.

Globalizacija zahodnega koncepta diplomacije

I.

EVOLUCIJA IN KODIFIKACIJA

1. Zgodovinske opombe

Razvoj sodobnega diplomatskega prava in njegove razvojne etape – od klasične, tradicionalne in moderne – različni avtorji seveda različno opisujejo.

* Dr. Iztok Simoniti, Ministrstvo za zunanje zadeve RS, doc. na FDV.

Diplomatsko pravo se kot sistem obvezujočih pravil oblikuje vedno šele potem, ko praksa potrdi praktično učinkovitost in politično sprejemljivost določenega ravnanja. Skratka, ko praksa postane metoda. Zato je evoluciji diplomatskih metod ves čas tesno za petami »pravo«, ki določeno ravnanje sankcionira bodisi kot pravilo, običaj ali zakon. V najširšem smislu »pravo« razumemo kot zapoved, ki ji sledi sankcija, če je le-ta prekršena. Kot pri drugih družbenih vedah je tudi v razvoju diplomatskega prava skozi stoletja jasno razpoznavna t.i. zahodna civilizacijska črta. To je razvoj od antične Grčije, Rima, Bizanca, oblikovanja Evrope, nastanka nacionalnih držav in modernega sveta. Mislimo na prevlado razvojnega koncepta zahodne civilizacije, o čemer več na koncu razprave.

V tem razvojnem loku se diplomatske in konzularne metode ter diplomatsko in konzularno pravo niso razvijali linearno, temveč so značilna tudi obdobja stoletnega molka in mraka katoliške srednjeveške Evrope. Tako metode kot pravo niso imele splošne narave – do njihovega postopnega posplošenja je prišlo šele v desetletjih po drugi svetovni vojni. Evolucija je bila torej počasna in neenakomerna.

2. Evolucija diplomatskih in konzularnih funkcij

Zdi se, da je mogoče najverneje spoznati organizacijo, strukturo, raven in vrsto odnosov med posameznimi političnimi entitetami (državami ali drugimi nosilci politične moči v nekem obdobju), če preučujemo veljavna pravila tistega zgodovinskega obdobja. To so pravila o pošiljanju, sprejemanju, varstvu, privilegijih in imunitetah, torej o statusu diplomatskih in konzularnih agentov. Evoluciji diplomatskih in konzularnih metod potekata pretežno samostojno, saj so zgodovinske korenine in razlogi enih in drugih različni.

Šele v 15. stoletju, ko so italijanske mestne države začele pošiljati in sprejemati stalne diplomatske predstavnike, se je diplomacija v Evropi postopoma uveljavila kot poklic. Z nastankom moderne nacionalne države v 16. in 17. stoletju pa so diplomatske in konzularne misije dobile tiste vsebine in oblike, ki so se v bistvenih črtah obdržale vse do danes.

Bolj ali manj stalno ponavljajoča se praksa držav je utrdila veljavnost številnih pravil ravnanja v diplomaciji. Ugledni mednarodni pravniki, kot so Gentilis, Grotius, Bynkershoek in Vattel, so oblikovali vrsto pravil, ki so postopoma postala norme diplomatskega in konzularnega prava. Nekatera od teh pravil pa so postala najprej del domačega prava posameznih držav. Znan je npr. t.i. Diplomatic Privileges Act, sprejet v Angliji l. 1708 v času kraljice Ane. Druga pravila so postala sestavni del mednarodnih sporazumov, posebno tistih o konzularnih odnosih konec 18. stoletja.

Institucija diplomata – karierni diplomati

Od pošiljanja prvih stalnih diplomatskih misij v 15. stoletju pa do sklenitve prvega mednarodnega sporazuma, s katerim so države uredile pravni status in vzpostavile profesionalna pravila, so bila potrebna še štiri stoletja. Šele na Dunajskem kongresu leta 1815 se je s t.i. Dunajskim pravilnikom diplomatska služba priznala kot poklic, različen od tistega, ki ga opravljajo politiki in državniki. Torej kot poklic, ki ima svoja lastna pravila, običaje in navade.

Dejstvo, da so evropske države sprejele diplomacijo kot poklic, je vsekakor posledica spoznanja, da je mogoče oblikovati zunanjo politiko na temelju poročil, ocen ali analiz, ki jih naredo posebej za to usposobljeni »civil servants« – diplomati. Prav tako je odločitev o diplomaciji kot samostojnem poklicu posledica spoznanja, da lahko zunanjo politiko – potem ko je enkrat že oblikovana – najučinkoviteje izvajajo tisti, ki so za to usposobljeni, to je poklicni diplomati.¹

Skoraj vse vodilne države Evrope so po letu 1815 uveljavile prakso, po kateri je diplomatska služba znotraj državne administracije samostojna. Pri tem je ministristvo za zunanje zadeve postopoma postalo glavni organ meddržavnega komuniciranja. Tako diplomacija dokončno postane samostojen poklic s svojo hierarhijo in pravili, ki v kasnejših desetletjih – praktično šele v drugi polovici 20. stoletja – prerastejo v mednarodne konvencije in nekakšno mednarodno framazonstvo. Slednje v smislu izrazito poklicne mednarodne solidarnosti med diplomati. Prava vrednost te solidarnosti – ki je del diplomatske etike – se praviloma pokaže prav v kočljivih in problematičnih položajih.²

Institucija konzula – karierni konzuli

Institucija konzula, ki je mnogo starejša od institucije stalnih diplomatskih misij, je nastala kot posledica mednarodne trgovine. Že v antiki so trgovci potovali v daljne dežele, ki so imele povsem drugačen pravni sistem in običaje. Zato so se že tedaj postavljale zahteve, da spore med tujci in trgovci rešujejo sodniki, ki jih dve stranki izbereta, in to v skladu s pravom obeh držav.

Po razpadu rimskega imperija (476) je mnogo tujcev – predvsem trgovcev – ostalo v Konstantinoplu (Bizancu) in drugih mestih Srednjega vzhoda. Tako so se trgovci, ki so prišli iz istih mest ali držav, naseljevali v istih mestih ali mestnih četrtih Srednjega vzhoda, ustanavljali neodvisne skupnosti, administracijo, cerkve in organizirali življenje po zakonih države, iz katere so prišli. V skladu z načeli personalnega prava, priznanimi v fevdalizmu, so take skupnosti kmalu dosegle določeno avtonomijo (12. stoletje), posebej pa še pravico, da jim sodijo posebni sodniki, imenovani konzuli. Institucija teh posebnih sodnikov se je najbolj razširila

¹ Spoznanje, da je najučinkovitejša prav profesionalna diplomacija, lahko temelji le na »lastni izkušnji«, v smislu politične dozorelosti, česar ni mogoče avtomatično prenesti v tiste države, ki take izkušnje dozorelosti nimajo. Po letu 1990 so nastale številne nove države, ki praviloma v svojih diplomatskih službah zaposlujejo ljudi, ki jim diplomacija ni poklic, temveč prej »nagrada ali priznanje« za zasluge na drugih področjih. To velja tudi za Slovenijo, ki je prav tako začela svojo diplomatsko službo graditi na izrazito neprofesionalnem konceptu. Glede diplomacije in še posebej glede mest šefov diplomatskih misij je prevladala filozofija plena, ki si ga delijo stranke na oblasti.

² Nekakšno framazonstvo v smislu profesionalne kolegialnosti se je uveljavilo na primer tudi ob razpadu Jugoslavije, katere diplomacija je bila sestavljena iz Hrvatov, Slovencev, Srbov, Makedoncev, Albancev, Črnogorcev itd.. Z razpadom ene države (Jugoslavije) so postopoma nastajale nove (Slovenija, Hrvaška, BiH, Makedonija). Diplomatom teh novih držav, ko še niso bile mednarodno priznane in torej še niso bile subjekti mednarodnega prava – pa so države, v katerih so delovali, pogosto tacite priznavale de facto diplomatski status, de iure pa šele po priznanju. Diplomatom držav, ki so se v mednarodnem pravnem smislu šele rojevale, države gostiteljice sicer niso priznale statusa v popolnosti (mislimo na celovitost statusa, kot ga določata konvenciji o diplomatskih in konzularnih odnosih), temveč predvsem v funkcionalnem smislu; to je v tistem delu, ki naj bi »olajšalo« življenje in delo diplomata, ki mednarodnopravno to še ni. Mutatis mutandis so podobno ravnale države Evropskih skupnosti z diplomati npr. nekdanje Českoslovaške ali z diplomati nekdanje ZSSR, ki so postali diplomati npr. Ukrajine, Belorusije, Turkmenije in drugih novih držav, ki so izšle iz Sovjetske zveze.

Avtorja te razprave, na primer, ki je bil v trenutku razpada Jugoslavije formalno jugoslovanski diplomat in z neodvisnostjo Slovenije njen pooblaščen zastopnik, je italijansko Ministrstvo za zunanje zadeve de facto obravnavalo kot diplomata države, ki nastaja. Kolegi diplomatov bodisi v ministristvu ali v diplomatskem zboru pa so se obnašali v skladu s poklicno etiko, ki eksplicitno zahteva kolegialno solidarnost. Takšna kolegialna solidarnost se je v večini primerov uveljavila tudi do diplomatov nove Jugoslavije (Srbije s Črno goro), ki jo je mednarodna skupnost (OZN) postavila pod embargo.

v muslimanskih državah zelo hitro po tem, ko so Arabci zavzeli Srednji vzhod. Nekateri avtorji vidijo v institucijah *prostates* in *proxenos* antične Grčije in instituciji *praetor peregrinus* republikanskega Rima, ki so razsojali v sporih med rimskimi državljani in tujci, predhodnike modernih konzulov. Vendar pa je institucija konzula, tako kot jo razumemo danes, nastala iz t.i. *Consules Mercatorum*, ki so prevladovali v mestih srednjeveške Evrope (Oppenheim, *International Law*; I.del, 8. izdaja, str. 829 – v B. Sen str. 244).

Z razvojem mednarodne trgovine se je v 13. in 14. stoletju hitro razvijal tudi konzularni sistem, in to ne samo v Sredozemlju, temveč v trgovskih središčih na Atlantiku, Severnem morju in obalah Baltika. Povsod tam, kjer je v srednjem veku cvetela mednarodna trgovina, so torej delovali posebni sodniki, imenovani konzuli.

Italijanske mestne državnice so si med seboj prav tako izmenjavale konzule. Beneška republika je odprla prvi konzulat v Španiji. Benetke so prav tako že leta 1060 dobile pravico, da pošljejo svojega sodnika v Konstantinopol, ki je sodil Benečanom v civilnih in kazenskih zadevah. Genovi je leta 1251 kastiljski kralj Ferdinand III. dovolil imeti konzule v Sevilli, ki so bili pristojni, da razsojajo ne samo v sporih med državljani Genove, temveč tudi med Genovčani in lokalnimi prebivalci. Angleži so l. 1485 poslali prvega konzula v Italijo ter do konca stoletja še na Nizozemsko, Švedsko, Norveško in Dansko. Konzul, ki je bil po navadi izvoljen izmed članov neke skupnosti, je nastopil kot sodnik ali arbiter v sporih med mornarji in trgovci ter med samimi trgovci. V nekaterih državah so na podlagi posebnih sporazumov imeli konzuli jurisdikcijo nad svojimi državljani v vseh civilnih in kazenskih zadevah. Na temelju teh posebnih sporazumov – s katerimi je bil vzpostavljen t.i. režim kapitulacije – so na primer konzuli Genove, Benetk, Dubrovnika in Francije delovali v Turčiji v 15. in 16. stoletju itd.

V 16. stoletju pa je funkcija konzula doživela korenite spremembe. Države so namreč začele same pošiljati konzule. Konzuli se niso več volili med lokalnimi trgovci, temveč so postali uradni predstavniki držav, ki so opravljali določene diplomatske funkcije zaščite mednarodne trgovine. Uživali so tudi imunitete in privilegije. V 17. stoletju pa je že začela prevladovati pravna doktrina, da so pristojnosti konzula v civilnopравниh in kazenskopравниh zadevah v nasprotju z ozemeljsko suverenostjo države sprejemnice. To ter dejstvo, da so v tem obdobju države pospešeno odpirale svoja stalna diplomatska predstavništva, je prispevalo k delnemu zatonu institucije konzula, vsaj v Evropi. Zaradi povečevanja mednarodne trgovine in pomorskega prometa v drugi polovici 18. stoletja se je ponovno pokazala potreba po vzpostavitvi konzularnega sistema, v katerem je funkcija konzula doživela nekatere spremembe. Britanija, Francija, Nizozemska in ZDA so z zakoni opredelile pristojnosti in funkcije svojih konzulov. (Glej francoski *Ordinance* iz leta 1781 in 1833; nizozemske konzularne predpise iz leta 1786; ameriški *Consular Service Acts* iz 1792 in 1856 ter britanski *Consular Act* iz leta 1825, B. Sen. str. 245). Hkrati pa so države sklepale dvostranske sporazume o izmenjavi konzulov. Tako kot diplomati so tudi konzuli zastopali interese države, in sicer tiste, ki so bili povezani z zaščito trgovskih interesov. Nič več pa niso imeli vloge sodnikov v civilnih in kazenskih zadevah njihovih državljanov. Nekatero državo pa so v 19. stoletju na podlagi takih posebnih dvostranskih sporazumov še naprej priznavale konzulom zahodnih držav pravice ekstrateritorialnosti: Kitajska, Japonska, Siam, Srbija, Bolgarija, Romunija, Iran, Egipt, Sirija, Libanon, Maroko, Sultanati v Perzijskem

zalivu itd. Seveda ni dvoma, da so take sodne pristojnosti tujih konzulov v popolnem nasprotju z modernim razumevanjem državne suverenosti.

– Francija je prva uvedla *karierne (poklicne) konzule*. S tem je svojo konzularno službo, tako kot prej diplomatsko, profesionalizirala. Tej praksi so sledile kmalu tudi druge evropske države: Britanija leta 1825, za konzularno službo je bil odgovoren poseben oddelek v Foreign Officeu; ZDA so sicer pošiljale konzule že v prvih letih svoje neodvisnosti, vendar pa je bila karierna konzularna služba formalno vzpostavljena šele leta 1906. Državni uslužbenci, ki so bili imenovani v redno konzularno službo, so dobili naziv karierni konzularni uslužbenci ter so se rekrutirali po postopku, ki je veljal za vse državne uslužbenke.

Poleg kariernih imajo države tudi t.i. častne konzule, za katere ni nujno, da so državljani države pošiljateljice, temveč so prav obratno navadno državljani države sprejemnice.

3. Kodifikacija diplomatskega prava

V nadaljevanju samo naštevamo bistvene dokumente, pomembne pri kodifikaciji diplomatskega prava.

Dunajski pravilnik (19. marec, 1815); med pomembnimi dokumenti trajne pravne narave, ki so bili sprejeti na Dunajskem kongresu, je treba omeniti pravilnik o stopnjah diplomatskih predstavnikov, s katerimi so se države hotele izogniti zapletom, ki so se prej pojavljali povezano s prednostnim vrstnim redom med diplomatskimi agenti raznih velesil. Pravilnik deli šefe misij v tri razrede (classes): 1) ambasadorje in papeške nuncijske ali papeške legatske; 2) odposlance, ministre ali druge, akreditirane pri vladarju; 3) odpravnike poslov, akreditirane pri ministru za zunanje zadeve.

Aachenski protokol (21. november 1819): je določil še četrti razred šefov, in to t.i. ministre rezidente, ki so bili uvrščeni med drugim in tretjim razredom Dunajskega pravilnika, tako da so bili odpravniki poslov po Aachenskem kongresu četrti razred.

Vse do Dunajske konvencije o diplomatskih odnosih (1961) je bil Dunajski pravilnik edina – sicer samo delna in po obsegu majhna – kodifikacija diplomatskega prava, vse preostalo pa je bilo običajno diplomatsko pravo. Mehanizem, s katerim je Dunajski pravilnik rešil probleme in spore o stopnjah v razredu, je kasneje v osnovi presajen tudi v Dunajsko konvencijo iz l. 1961.

Konvenciji o diplomatskih agentih in konzulih (20. februar 1928): na VI. Panameriški konferenci v Havani je obe konvenciji sprejelo 14 latinskoameriških republik. Konvenciji sta imeli regionalno naravo (v. *Recueil des Traités*, SdN, vol. 155, številka 3581).

4. Kodifikacija konzularnega prava

Konzularni odnosi med državami so bili urejeni delno z lokalnim in delno z mednarodnim pravom. V tem smislu so države sklepale dvostranske sporazume ali večstranske konvencije. V praksi so zaradi tega nastajale velike razlike pri določanju funkcij, imunitet in privilegijev konzulov. Države niso sklepale enotnih dvostranskih sporazumov, zato ni bilo nenavadno, da sta na primer dva konzula

različnih držav v isti državi sprejemnici uživala različne imunitete in privilegije. Različna obravnava je pogosto povzročila tudi politične zaplete, zato so se stopnjevale zahteve po kodifikaciji, ki bi vsaj v bistvenih zadevah poenotile položaj konzulov. O kodifikaciji so večkrat razpravljala strokovna društva in mednarodne organizacije. Tako je na primer Inštitut za mednarodno pravo leta 1896 sprejel nekakšen osnutek konvencije o imunitetah konzulov. Ameriški inštitut za mednarodno pravo je o tem razpravjal leta 1925, sprejel osnutek dokumenta in ga poslal nekaterim državam v Latinski Ameriki (Pan American Republics). Ameriško združenje za mednarodno pravo in Harvard Law School sta prav tako pripravila študijo in osnutek večstranske konzularne konvencije. Na šesti Mednarodni konferenci ameriških držav v Havani leta 1928 je bila sprejeta konvencija (25 členov) o konzularnih odnosih in imunitetah obenem s konvencijo o diplomatskih funkcijah (glej spredaj). Konvencija o konzularnih odnosih je v določeni meri poenotila prakso držav podpisnic pri vzpostavljanju konzularnih odnosov in imunitet. Poskus za celovitejšo kodifikacijo je bil storjen tudi v nekdanjem Društvu narodov, vendar je ostalo le pri poskusu.

5. Kodifikacija v Združenih narodih in drugih mednarodnih organizacijah

Obdobje med dvema svetovnjima vojnama je z vidika kodifikacije diplomatskega in mednarodnega prava nasploh predvsem obdobje nabiranja pozitivnih in negativnih izkušenj, ki naj se upoštevajo, ko bo mednarodni politični položaj omogočil, da se proces kodifikacije nadaljuje v širino in globino. Te razmere so nastale šele po letu 1945. Ustanovna listina Organizacije združenih narodov namreč v svojem 13. členu pravi: »1) Generalna skupščina pripravlja proučevanja in daje priporočila z namenom: a) da se razvija sodelovanje na političnem področju in da se spodbujata progresivni razvoj mednarodnega prava in kodifikacije tega prava.«

Komisija za mednarodno pravo

V ta namen je Generalna skupščina z resolucijo št. 174 (II) z dne 21. novembra 1947 ustanovila Komisijo za mednarodno pravo kot pomožen, a stalen organ (International Law Commission), in odobrila njen status.³

Komisijo od leta 1981 sestavlja 34 članov, strokovnjakov s področja mednarodnega prava, ki jih izvoli generalna skupščina na podlagi list kandidatov držav članic. Naloga te komisije je predvsem pospeševati progresivni razvoj mednarodnega prava in njegovo kodifikacijo. V skladu s 15. členom statuta komisije se s pojmom »progresivni razvoj mednarodnega prava« misli na pripravo konvencij

³ Komisija za mednarodno pravo (International Law Commission – ILC) je bila ustanovljena z resolucijo generalne skupščine OZN št. 174(II) 1047. Komisija je imela 15 članov priznanih strokovnjakov z nalogo spodbujati »progresivni razvoj mednarodnega prava in njegove kodifikacije«.

Z resolucijo št. 1103(IX) 1956 se je število članov komisije povečalo na 21. z resolucijo št. 1647 (XIV) 1961 na 25 in z resolucijo št. 36/39. 1981 na 34. Zadnja resolucija tudi določa, da se člani volijo po temle ključu: 8 članov iz afriških držav, 7 iz Azije, 3 iz vzhodne Evrope, 6 iz Latinske Amerike in Karibov in 8 iz zahodne Evrope ter drugih držav skupaj z enim rotirajočim članom iz Afrike ali vzhodne Evrope in enim rotirajočim članom iz Azije ali Latinske Amerike in Karibov. Člani komisije niso predstavniki svojih vlad, temveč so voljeni kot osebnosti in strokovnjaki.

^{3a} L. Dembinski, *The Modern Law of diplomacy*. UNITAR, Martinus Nijhoff 1988; str. 8.9

s tistih področij, ki jih mednarodno pravo še ne ureja, ali tistih, kjer mednarodno pravo še ni dovolj razvito v praksi držav. Pojem »kodifikacija« mednarodnega prava pa se nanaša na tiste primere, kjer je treba z večjo točnostjo in sistematičneje oblikovati pravne norme mednarodnega prava na tistih področjih, kjer sta že zadostni praksa držav in doktrina ter kjer so že precedenčni primeri.

Konvencija o diplomatskih odnosih

Komisija za mednarodno pravo je na svoji prvi seji l. 1949 določila 14 prednostnih tem, ki so bile zrele za kodifikacijo, med njimi tudi o diplomatskih in konzularnih odnosih ter imunitetah.

Komisija je na podlagi resolucije 685/VII Generalne skupščine iz l. 1952 začela z delom v letu 1954 ter po štirih letih (1958) Generalni skupščini predložila končni osnutek. Osnutek konvencije je obravnaval t.i. Šesti komite GS, kjer so delegati nekaterih držav izrazili dvom o nujnosti po taki kodifikaciji. Šlo je za bojazen, da bi kodifikacija kot sistem strogo določenih pravil v praksi povzročila oženje privilegijev in imunitet diplomatskim agentom. Prav tako se je pojavilo vprašanje, ali naj bi končno besedilo sprejela Generalna skupščina ali pa naj se v ta namen skliče posebna konferenca. Prevladalo je mnenje, da je taka kodifikacija potrebna ter naj se skliče posebna konferenca (res. 1450/XIV).

Na Dunaju je konferenca začela z delom 2. marca in po petih tednih 14. aprila 1961 sprejela končno besedilo Konvencije o diplomatskih odnosih. Na konferenci je sodelovalo 81 držav. Konvencija vsebuje 53 členov ter dva opcijska protokola o obveznem reševanju sporov ter pridobivanju državljanstva. Končno besedilo konvencije konference je bilo podpisano 18. aprila 1961, konvencija pa je bila odprta za podpis do 31. marca 1962 in kasneje za pristop članicam Organizacije združenih narodov ter članicam strokovnih agencij. Konvencija z opcijskima protokoloma je začela veljati aprila l. 1964 (UN Doc., A/Conf. 20/13).

Konvencija temelji na dveh izhodiščih: na suverenosti držav in na potrebi po vzdrževanju mednarodne ureditve (»miru in mednarodne varnosti«) z razvijanjem prijateljskih odnosov med narodi. S tem je v bistvu opredeljena tudi mednarodna funkcija diplomacije, to je zaščita in predstavitev nacionalnega interesa suverene države in vzdrževanja miru. Na teh dveh načelih pa temelji tudi celotna zgradba Združenih narodov.

Na temelju načela suverene enakosti držav je zato za vzpostavitev diplomatskih odnosov potrebno soglasje obeh strani (2. člen). Tako soglasje je potrebno tudi za imenovanje šefov misij (4. člen) in morebiti tudi pri imenovanju drugih članov diplomatskega osebja misije (7. člen) kot tudi med trajanjem njihovih misij (9. in 43. člen). Dve državi prav tako soglasno določita število članov posamezne misije (11. člen).

Soglasje je torej tisto načelo, na katerem temelje diplomatski odnosi od trenutka njihove vzpostavitve pa do trenutka prekinitve, torej od začetka do konca. To načelo je eksplicitno prisotno tudi v 47. členu, ki priznava vzajemnost kot dodatno merilo pri interpretaciji konvencije. Iz 3. člena, kjer so opredeljene mednarodne funkcije agentov, izhajajo tudi določila o raznih pravicah države pošiljateljice, npr. o emblemih (20. člen); prostorih misije (21. do 23. člen); arhivih (24. člen); komunikacijah (26. in 27. člen); tranzitu (40. člen); imunitetah in privilegijih diplomatskih agentov (28. do 39. člen).

V primerjavi s Pravilnikom iz leta 1815 Dunajska konvencija iz leta 1961 vseka-

kor pomembno širi kodificiranje diplomatske tematike. Poleg diplomatskih agentov konvencija ureja tudi vzpostavitev in delovanje diplomatske misije. Številni člani urejajo vprašanja diplomatskih imunitet in privilegijev itd., vendar pa je treba reči, da samo besedilo konvencije ne pomeni bistvenih novosti, saj kodificira le tisto, kar so države v praksi že v glavnem uporabljale.

Konvencija o konzularnih odnosih

Historiat in postopek sprejemanja konzularne konvencije sta bila v glavnem podobna tistemu pri diplomatski konvenciji. Komisija za mednarodno pravo je začela delovati l. 1955 in končni osnutek je predložila Generalni skupščini leta 1961. GS je z resolucijo 1685 (XVI) odobrila besedilo in odločila, naj se Konvencija sprejme na posebni diplomatski konferenci v začetku leta 1963. Predstavniki 95 držav so zasedali od 4. marca do 22. aprila 1963 in 18. aprila sprejeli končno besedilo Konvencije o konzularnih odnosih ter dva opsijska protokola, taka kot tista, ki sta dodana diplomatski konvenciji iz l. 1961.^{3a}

Konvencija, ki je do zdaj najcelovitejša ureditev te problematike, ne posega v že obstoječe sporazume med državami, niti ne omejuje držav, da tudi v prihodnje ne bi sklepale dvostranskih ali večstranskih sporazumov.

6. *Diplomatske konvencije – sprejete v OZN, Svetu Evrope, Organizaciji Afriške enotnosti, Organizaciji ameriških držav*

Konvencije se bodisi v celoti ali pa samo v nekaterih členih nanašajo na diplomacijo).

1) *Konvencija o privilegijih in imunitetah Združenih narodov*, (Convention on Privileges and Immunities of the United Nations – CPIUN; UNTS, vol. 1, p. 15); 13. februar 1946 New York, Generalna skupščina; objavljena v Uradnem listu FLRJ št. 20/50

2) *Konvencija o privilegijih in imunitetah specializiranih agencij* (Convention on Privileges and Immunities of the Specialized Agencies – CPISA; UNTS vol. 261); New York, Generalna skupščina – 21. november 1947; objavljena v Uradnem vestniku Prezidija Ljudske skupščine FLRJ št. 4/52 in v Uradnem listu FLRJ št. 8/59, 11/60, 5/68, 36/70 in 11/79

3) *Konvencija o diplomatskih odnosih* (Convention on Diplomatic Relations, CDR; UNTS, vol. 500, p. 75), sprejeta na Dunaju 18. aprila 1961, objavljena v Uradnem listu SFRJ, Dodatek 2/64, začela veljati v mednarodnem smislu in v odnosu na Jugoslavijo 24. aprila 1964

– Fakultativni protokol o obveznem reševanju sporov

– Fakultativni protokol glede pridobivanja državljanstva

4) *Konvencija o konzularnih odnosih* (Convention on Consular Relations, CCR; UNTS, vol. 596, p. 261), sprejeta na Dunaju 24. aprila 1963, objavljena v Uradnem listu SFRJ, Dodatek 5/66; začela veljati v mednarodnem smislu in v odnosu na Jugoslavijo 19. marca 1967

5) *Obča konvencija o privilegijih in imunitetah Organizacije afriške enotnosti* (General Convention on the Privileges and Immunities of the Organization of African Unity), sprejeta v Akri, 25. oktobra 1965

6) *Konvencija o specialnih misijah* (Convention on Special Missions – CSM,

res. 2530, XXIV); New York, Generalna skupščina, 8. december 1969; objavljena v Uradnem listu SFRJ – Mednarodne pogodbe št. 9/75

7) *Konvencija o pravu mednarodnih pogodb* (Convention on the Law Treaties); sprejeta na Dunaju 23. maja 1969

8) *Konvencija o preprečevanju in zatiranju terorizma v obliki zločinov nad ljudmi in izsiljevanj, ki imajo mednarodni pomen* (Convention on the Prevention and Repression of Acts of terrorism taking the Form of Crimes against Persons and of Extortions of International Importance); sprejela jo je Organizacija ameriških držav 2. februarja 1971

9) *Konvencija o preprečevanju in zatiranju kaznivih dejanj proti osebam, ki uživajo mednarodno zaščito, vključno z diplomatskimi predstavniki*; (Convention on the Prevention and Repression of Offences against Internationally Protected Persons Including Diplomats); sprejeta na Generalni skupščini ZN 14. decembra 1973 z resolucijo 3166(XXVII); veljati je začela leta 1977.

10) *Dunajska konvencija o predstavljanju držav v njihovih odnosih z mednarodnimi organizacijami splošne narave* (Vienna Convention on the Representation of States in their Relations with International Organizations of a Universal Character – CRSIO, UN doc. A/conf. 67/18), sprejeta 14. marca 1975; objavljena v Uradnem listu SFRJ – Mednarodne pogodbe št 3/77

11) *Dunajska konvencija o nasledstvu držav glede pogodb* (Vienna Convention on Succession of States in respect of Treaties; ILM no. 6/1977), sprejeta 23. avgusta 1978 (še ne velja); objavljena v Uradnem listu SFRJ – Mednarodne pogodbe št. 1/80

12) *Mednarodna konvencija proti jemanju talcev* (International Convention Against the Taking of Hostages); sprejeta na Generalni skupščini ZN, 17. decembra 1979 z resolucijo 34/146

13) *Dunajska konvencija o pravu mednarodnih pogodb, sklenjenih med državami in mednarodnimi organizacijami ali med mednarodnimi organizacijami* (Vienna Convention on the Law of Treaties between States and International Organizations or between International Organizations – ILM no.3/1986), sklenjena 21. marca 1986 (še ne velja). Konvenciji je dodan aneks, ki ureja postopek arbitraže in poravnave, ki ju predvideva konvencija.

Svet Evrope

Omeniti moramo tudi dve konvenciji, ki sta bili sprejeti v Svetu Evrope (sedež v Strasbourgu) in h katerima lahko pristopijo, ju podpišejo in ratificirajo vse države članice:

Evropska konvencija o konzularnih funkcijah; sprejeta 7. decembra 1967 v Parizu;

Evropska konvencija o imuniteti držav z dodatnim protokolom; sprejeta l. 1972

7. Slovenija in pravno nasledstvo

Slovenija je 1. julija 1992 notificirala generalnemu sekretarju ZN, da želi naslediti 55 konvencij OZN, katerih članica je bila nekdanja SFRJ. Generalni sekretar je 6. julija 1992 potrdil nasledstvo, s čimer je Slovenija 25. julija 1992 tudi nasledila, to je prevzela mednarodne obveznosti iz omenjenih konvencij. Slovenija je v tem smislu tudi naslednik (sukcesor) diplomatskih konvencij pod številko 1,2,3 in Fakultativnega protokola o obveznem reševanju sporov ter konvencij pod številkami 4, 6,7,9,10,11 in 12.

8. Nekatere opombe in problemi

Komisija za mednarodno pravo

Rezultati kodifikacije, do katere je prišlo na temelju dela Komisije za mednarodno pravo, so z vidika obsega in raznovrstnosti zelo pozitivni. Z vidika uspešnosti v smislu ratifikacije in pristopanja h konvencijam držav pa so ti rezultati manj pozitivni. Obe temeljni konvenciji – o diplomatskih (1961) in konzularnih odnosih (1963) – je sprejela večina držav, ne pa tudi drugih, npr. Dunajske konvencije o predstavljanju držav v njihovih odnosih z mednarodnimi organizacijami (1975), ki še ni začela veljati. To pa za to, ker te konvencije nočejo sprejeti prav države, na ozemlju katerih so sedeži mednarodnih organizacij, to so države, na katere se ta konvencija pravzaprav najbolj nanaša. Na drugi strani že velja Konvencija o pravu pogodb (1969) in število držav, ki k njej pristopajo, je vsako leto večje.

Sicer pa moramo reči, da se uspeh neke kodificirane konvencije ne more meriti samo s tem, koliko držav jo je ratificiralo ali je k njej pristopilo, čeprav je tudi to – posebno po neki določeni časovni oddaljenosti od njenega sprejetja – lahko koristen pokazatelj, koliko posamezna konvencija dejansko izraža (zapolnjuje) potrebe mednarodne skupnosti.

Ob upoštevanju dejstva, da jasna razmejitev, kaj spada v čisto diplomatsko pravo in kaj v druga področja mednarodnega prava, vedno ni povsem mogoča ter da bo v prihodnje to razlikovanje še težje, je treba nekdanje in prihodnje delo Komisije presojati tudi s tega vidika.

Celotna bilanca dela Komisije je vsekakor pozitivna, vendar pa – še posebej, če imamo v mislih nedokončane politične spremembe v svetu po letu 1990 – se že vse bolj jasno kažejo prihodnje težave. Z vidika mednarodnega prava so ostale za kodifikacijo pravzaprav manjše teme – med njimi ostaja klasična tema o mednarodni odgovornosti. Tudi v diplomatskem pravu – poleg zelo velikega in v prihodnost odmaknjenega projekta o občem »codex diplomaticus« ostajajo le manjše teme: o diplomatskem kurirju in diplomatski pošti, kadar je ne spremlja kurir. Regionalni ključ pri sestavi ter nemajhno število – 34 članov komisije – je objektivno povzročilo upad tehnične kakovosti te akcije mednarodnih pravnikov in otežilo strokovno razpravo. Vdor »političnega«, kjer bi moralo prevladati strokovno, ima praviloma le negativne posledice.

V tem smislu se postavlja vprašanje, ali je Komisija v sedanji sestavi in z veljavnimi postopki lahko še naprej najpristojnejši progresivni mednarodni organ za kodifikacijo in napredni razvoj mednarodnega prava v svetu, kjer številne, posebno aktualne teme, zahtevajo nekakšno kombinacijo pravniškega in znanstvenotehničnega znanja. O teh zadevah pa bodo odločali politiki, pri čemer ni gotovo, ali bodo poslušali nasvete pravnikov.⁴

Protokol o pravnem položaju diplomatskega kurirja in diplomatske pošte, ki je ne spremlja diplomatski kurir (Protocol on Diplomatic Bag and Courier)

Komisija Združenih narodov za mednarodno pravo še vedno obravnava načrt tega protokola. Generalna skupščina ZN je leta 1977 izrazila zaskrbljenost zaradi nenehnih kršitev določil diplomatskega prava, ki se nanašajo na status diplomatskega kurirja in diplomatske pošte, ki je ne spremlja kurir. Zahtevala je, da

⁴ Mario Giuliano, T. Scovazzi, T. Treves, *Diritto internazionale, parte generale*. Giuffrè editore, Milano 1991; str. 272, 273

Komisija začne pripravljati tako konvencijo, in sicer z resolucijo 31/76 GS OZN. Komisija je leta 1986 začasno sprejela načrt pravil o diplomatskem kurirju in pošti. Ta pravila naj bi šele postala sestavni del diplomatskega prava.

Sedanje razvojne smeri na konzularnem področju

Že več kot dve desetletji prevladuje tu prizadevanje za ukinjanje posebne konzularne službe in vzpostavljanje skupne zunanjepolitične službe za diplomatske in konzularne zadeve. V praksi je bila konzularna služba podrejena diplomatski, vendar s stapljanjem obeh služb ta hierarhičnost postopoma izginja. V Franciji sta se obe službi združili z dekretom 10. julija 1880 in 27. aprila 1883; v ZDA sta se obe službi poenotili s t.i. Rogers Actom iz leta 1924; Britanci so zadržali ločeni službi vse do leta 1943. Danes sta službi v skoraj vseh državah združeni. Funkcionar zunanjega ministrstva je lahko določen za delo v ambasadi ali pa v konzulatu države pošiljateljice. Glede na poenotenje dveh služb so vse pogostejši predlogi, da bi se izenačili tudi privilegiji in imunitete. Diplomatski uslužbenec, ki bi bil določen za opravljanje konzularnih zadev, bi se namreč težko zadovoljil z zmanjševanjem imunitete in privilegijev. Pri tem se poudarja, da razlike v imunitetah in privilegijih temeljijo na nekaterih zgodovinskih razlogih, ki danes niso več utemeljeni. Povezano s tem je treba poudariti, da se privilegiji in imunitete ne dajejo osebam kot takim, niti niso povezani z določenim delom (diplomatskim ali konzularnim), ki ga funkcionar opravlja. Imunitete in privilegiji diplomatskih agentov in konzularnih funkcionarjev se dajejo zaradi opravljanja funkcij (funkcionalna nujnost) ter se morajo v tem smislu razlikovati, odvisno od delovnega področja, ki ga opravlja funkcionar.

Kljub procesu združevanja diplomatskih in konzularnih funkcij so še vedno pomembne razlike med službama. Diplomatski agent je politični predstavnik svoje vlade, konzularni uslužbenec pa praviloma nima političnih funkcij. Prav tako je zelo pomembno, da se diplomatskemu agentu zagotovi, da svoje delo opravlja zaupno in nevsiljivo ter da ima pri tem neovirano možnost za komuniciranje s svojo državo. Prav zaradi tega je potrebno, da se ohranijo nekatere razlike v imunitetah in privilegijih, ki jih uživajo diplomatski in konzularni funkcionarji.

Čeprav so v zadnjih desetletjih mnoge tradicionalne konzularne funkcije prešle v pristojnost diplomatov, vključno z zaščito interesov državljanov države pošiljateljice in zaščito njenih gospodarskih ter drugih interesov, je institucija konzula v odnosih med državami še vedno zelo pomembna. Nekatere države namreč ne dovoljujejo, da bi imele diplomatske misije razen v glavnem mestu tudi v drugih krajih svoje »ekspoziture«, zato ostaja veliko dela na ramah konzula. Tu mislimo predvsem na zaščito trgovinskih in poslovnih interesov ter zaščito državljanov države pošiljateljice (npr. v pristaniščih, ki niso hkrati glavna mesta itd.). Še posebej pa je očiten pomen institucije konzula, kadar med dvema državama ni diplomatskih odnosov ali so prekinjeni, v teh primerih za interese držav skrbijo konzuli.

II. DEFINICIJA IN VSEBINA DIPLOMATSKEGA PRAVA

Današnji teoretiki izhajajo iz tega, da mora sodobno diplomatsko pravo zaobjeti – to je pravno normirati – celoto diplomatskih odnosov. V tem smislu predla-

gajo, da se iz sedanje partikularne kodifikacije preide na izdelavo nekakšnega vseobsegajočega *codex diplomaticus*, ki bi imel več poglavij in zaobjel tudi vse nove težnje.⁵ To je seveda bolj želja – morda tipično pravniška – kot pa uresničljiva naloga, saj je pravo praviloma prešibko, da bi zaobjelo celoten diplomatski promet med mednarodnimi subjekti. Prav tako pa se pravo tudi nerado ukvarja s prihodnostjo.

S temi rezervami je treba razumeti tudi posamezne definicije, ki se jim pravo ne more in tudi ne sme izogniti. Tako kot druge vede si tudi pravo prizadeva, da so njegove definicije čim jasnejše in natančnejše, kar naj bi omogočilo različne, predvsem neželene interpretacije. Sicer pa menimo, da so z definicijami tudi težave kot s teorijami; stare namreč vedno nadomestijo nove – ene in druge pa praviloma bolj izražajo trenutek ali stanje kot pa proces in projekcijo. Teoretik Jelić je zato svarilno zapisal, da je težko dati definicijo, »ki bi upoštevala tako zgodovinski razvoj, sedanjo situacijo in še pustila prostor, s katerim bi bil pokrit še ves prihodnji razvoj«⁶.

Tudi sami se ne moremo izogniti nekakšnemu začetku, tako za to predvsem informativno razpravo navajamo sicer zelo pogosto omenjano definicijo izvrstnega poznavalca Philipa Cahierja. Zanj je diplomatsko pravo »zbir posameznih norm, ki regulirajo odnose, ki se ustvarjajo med različnimi organi mednarodnih subjektov, ki so stalno ali občasno pristojni za zunanje zadeve teh subjektov«⁷.

Cahier torej jasno govori o *mednarodnih subjektih*, kar pomeni kakovostno razliko v odnosu na »tradicionalno, klasično« diplomatsko pravo, ki se zadržuje le na državi kot na subjektu mednarodnega prava.⁸

Cahierjevo definicijo smo vzeli samo kot izhodišče za shematično pojasnitev, kaj je po našem mnenju *temeljna vsebina* diplomatskega prava.

Diplomatsko pravo je torej tisti del pravne znanosti, ki preučuje:

a) pravne norme, ki urejajo delovanje pristojnih organov mednarodnih subjektov,

b) pravne norme, ki urejajo same odnose in določajo postopke, ki se uporabljajo v teh odnosih,

c) pravne norme in pravila, ki določajo strukture, znotraj katerih se ti odnosi vzpostavljajo in odvijajo.

S tega vidika ima diplomatsko pravo pravzaprav normativno naravo, saj ga zanima »zbir pravnih norm«, ki urejajo diplomatske dejavnosti kot take. Mislimo na pravila in norme, ki predpisujejo načine delovanja in obnašanja v diplomatskem prometu med mednarodnimi subjekti.

Kot pravno vedo diplomatsko pravo zanimajo predvsem tiste pravne norme, katerih kršitev dejansko pomeni kršitev mednarodnih zakonov. Diplomatsko pravo pa mora prav tako upoštevati še neko drugo posebno kategorijo norm, ki sicer urejajo odnose med državami, niso pa »povzdignjene« na raven pravne norme. Mislimo na *diplomatske običaje*. Zaradi upoštevanja običajev države sicer ne prevzemajo nobene pravne odgovornosti, kot bi jo, če bi kršile mednarodne norme, vendar pa tudi običaj, tako kot pravna norma, vsebuje določeno zapoved in grozi s sankcijo. Mednarodni običaj je namreč posledica dolgotrajnega načina obnašanja, ki ga vsi štejejo kot poklicno in etično pravilo. Kršitev diplomatskega običaja

⁵ Dimitrije Pindić, *Proces razvoja savremenog diplomatskog prava*; Jugoslovenska revija za medjunarodno pravo; 1–2, Beograd, 1987

⁶ Aleksandar Jelić, *Savremeno diplomatsko pravo*, Beograd 1981, str. 45

⁷ Philippe Cahier, *Le droit diplomatique contemporaine*, Paris – Geneve 1962; str. 5

⁸ Pindić, op. cit. str. 268

je kršitev diplomatske etike in pomeni resno diplomatsko nekorektnost s praviloma dolgotrajnimi posledicami za reputacijo vršilca.⁹

Diplomatsko pravo se ne more ukvarjati zgolj s sistematičnim študijem celote pravnih norm, ki pravno urejajo delovanje mednarodnih subjektov, temveč mora tudi odgovoriti, kakšen je pravni smisel (*ratio iuris*) teh norm ob upoštevanju njihovega zgodovinskega izvora, socialne funkcije in praktične uporabnosti. Do teh odgovorov seveda ni mogoče priti brez poznavanja in upoštevanja razvoja mednarodne skupnosti držav – posebej mislimo na razumevanje mednarodne dinamike, zaradi katere se v praksi stalno menjajo in tudi vračajo pomeni in protagonisti v mednarodni skupnosti.

1. Organi mednarodnih subjektov

Diplomatsko pravo s svojimi normami določa organe mednarodnih odnosov. Mislimo na organe kot sredstvo, s katerim država ali mednarodne organizacije med seboj opravljajo diplomatski promet. Ti organi so po ustroju sicer različni, vendar pa so vsi sestavljeni iz ene ali več fizičnih oseb.

Razni avtorji predlagajo različna merila, na podlagi katerih je mogoče te organe jasno razlikovati ali pravilno vrednotiti. Zaradi lažjega razumevanja celotne problematike in zato ker predstavljamo dve temeljni konvenciji – o diplomatskih in konzularnih odnosih – naj opozorimo na neko temeljno dihotomijo, povezano z organi mednarodnih odnosov.

Vse te organe, ki so pristojni za odnose med državami in so ustanovljeni in delujejo na podlagi mednarodnega prava, lahko razdelimo v dve temeljni kategoriji. V prvi kategoriji so organi, katerih delovanje ima določene mednarodnopravne učinke (npr. sklenitev mednarodnega sporazuma, notifikacije prihoda ambasadorja v državo sprejemnico, vročitev diplomatskega protesta itd.). V drugi kategoriji pa so organi, katerih delovanje učinkuje na notranje pravo države, v kateri delujejo (npr. sklenitev zakonske zveze, likvidacija zapuščine, posredovanje pred sodnimi organi države sprejemnice itd.). Prvo kategorijo organov – to so vse vrste diplomatskih agentov – ureja diplomatsko pravo v ožjem smislu. Drugo kategorijo – konzularni agenti – prav tako ureja diplomatsko pravo, če so organi, ki delujejo v tujini, sredstvo mednarodnih odnosov: to je konzularnih odnosov. V tem primeru govorimo o diplomatsko-konzularnem pravu ali diplomatskem pravu v širšem pomenu besede. Odnos med diplomatskim pravom v širšem smislu in konzularnim pravom kot njegovim delom lahko opišemo kot odnos med *genus* in *species*. Splošni izraz »diplomatsko pravo« – v širšem smislu (*lato sensu*) – torej pokriva tudi konzularno pravo.

Poleg te splošne delitve lahko organe mednarodnih odnosov v smislu instrumentov držav razlikujemo tudi na temelju drugih meril. V tem smislu ponujamo zelo enostavno delitev:

1) *Individualni organi*: to so tisti, ki jih sestavlja samo ena fizična oseba; na primer šef države, minister za zunanje zadeve, ambasador, posebni odposlanec, konzul, stalni odpravnik poslov, delegat na mednarodni konferenci itd.

2) *Institucionalni organi*: to so tista akcijska sredstva države v mednarodnih odnosih, ki so sestavljena iz več oseb in med katerimi je določen hierarhičen, to je odnos nadrejenosti in podrejenosti. Vsaj konceptualno so ustanovljeni pred indivi-

⁹ Adolfo Maresca, *Usi diplomatici*, v »Novissimo Digesto Italiano«, zvezek XX; str. 242 in naprej

dualnimi ter delujejo tudi potem, ko individualci, ki jih sestavljajo, prenehajo opravljati svojo funkcijo. Tipičen primer institucionalnega organa v tem smislu je diplomatska misija: prav tako so to tudi razne vrste konzulatov (generalni konzulat, konzulat, vicekonzulat itd.), stalno predstavništvo pri neki mednarodni vladni organizaciji (npr. stalna misija pri Svetu Evrope, pri FAO, itd.); specialna misija, ki jo ena država pošlje v drugo za rešitev nekega konkretnega problema; delegacija neke države ali mednarodne organizacije na neki mednarodni konferenci (npr. delegacija Španije na KVSE ali delegacija Arabske lige na vrhunskem srečanju neuvrščenih držav itd.), sestavljena iz več oseb, ki so v hierarhičnem odnosu.

3) Poleg individualnih in institucionalnih moramo omeniti še eno kategorijo organov mednarodnih donosov, in to t.i. *kolegialne organe*, ki jih sestavlja več posameznikov, ki imajo isto nalogo in morajo delovati skupno, vendar pa so med seboj enakovredni, torej med njimi ni odnosa nadrejenosti in podrejenosti (npr. predsedstvo, ki ga predvideva ustava posamezne države, v katerem je vsakokratni predsednik le »primus inter pares«; posebna misija neke države, ki jo sestavljajo npr. dva ali več ambasadorjev, ki se udeleži pogrebni slovesnosti, poroke, rojstvene dne monarha itd.).

2. Diplomatski postopki

Norme diplomatskega prava – poleg organov določajo tudi postopke, ki so obvezujoči za organe kot instrumente mednarodnega diplomatskega prometa. Ti postopki nalagajo organom izvedbo številnih formalnih dejanj, s katerimi naj se vneseta določena jasnost in nedvoumnost o političnih stališčih držav, med katerimi poteka diplomatski dialog. Spoštovanje postopkov daje določeno vzajemno gotovost (pravno varnost), da bodo države resnično spoštovale tisto, za kar so se dogovorile, ali tisto, k čemur jih zavezujejo posebne norme diplomatskega prava.

Postopki – kot del diplomatskega prava – niso nič manj pomembni kot organi in imajo izrazito »civilizatorsko vlogo« v mednarodnih odnosih. Šele spoštovanje teh postopkov zagotavlja učinkovitost organov in mednarodnopravno obvezujočnost diplomatskih aktov.

Diplomatski postopki so zelo raznovrstni ter so prisotni in vsaki – normativni in operativni – fazi mednarodnih odnosov, v vseh vrstah mednarodnopravnih operacij med državami, in to od oblikovanja pravne norme do preizkusa njene veljavnosti na konkretnih primerih. Z drugimi besedami, diplomatski postopki pomenijo ravnanje in obnašanje (v smislu ceremonialnosti in stila), s katerima se z določenimi zunanji oblikami potrjuje sama vsebina (volja) ravnanja. Spoštovanje pravil ceremoniala in stila na eni strani vnaša določeno varnost v odnosih med mednarodnimi subjekti, na drugi strani pa pomeni zadovoljitev pravil t.i. »comitas gentium«, to je pravil mednarodne vljudnosti (courtesy, courtoisie internationale, Höflichkeit, Völkersitte).¹⁰

S »comitas gentium« mislimo na zbir pravil, ki se – čeprav niso del pozitivnega mednarodnega prava – uporabljajo v mednarodnih odnosih in določajo način obnašanja. Namen upoštevanja teh pravil je zagotavljanje medsebojnega spoštovanja, kar olajšuje stike med subjekti mednarodnega prava. Spoštovanje pravil mednarodne vljudnosti ni, strogo gledano, mednarodnopravna obveznost, vendar pa je njihovo spoštovanje dejanska potreba za vse države in njihove organe, ki kot

¹⁰ Vladimir Ibler, Rječnik međunarodnog javnog prava, Informator, Zagreb 1987, str. 154

člani mednarodne skupnosti želijo drugim državam izkazati spoštovanje in prijateljstvo. Na ta način države ohranijo sloves vpljudnega člana mednarodne skupnosti. Mednarodna vpljudnost se mnogo bolj, morda izključno, izkazuje v oblikah kot pa v vsebinah ter se v tem smislu razlikuje od mednarodnega prava in mednarodne morale.

Diplomatski protokol in ceremonial – kot del pozitivnega notranjega in mednarodnega prava – pa je zbir pravil o izkazovanju časti in spoštovanja predstavnikom držav v meddržavnih stikih, najpogosteje diplomatskim zastopnikom, predvsem šefom diplomatskih misij v državah, v katerih so akreditirani (državah sprejemnicah). Kljub temu da so ceremonialna pravila del notranjega prava, pa imajo močno mednarodnopravno in politično razsežnost – ne smejo namreč biti diskriminatorna, niti se ne smejo uporabljati diskriminatorno. Ceremonial – ob uradnih sprejemih, svečanostih, ob prihodih in odhodih uradnih predstavnikov tujih držav, igranje himen, častne salve, pregled častne čete itd. – mora biti enak za vse države. Razlikuje se lahko le, kadar gre za osebe, ki imajo različno stopnjo v istem razredu in pri prednostnem redu.¹¹

Normativni viri o postopkih v mednarodnih odnosih so različni:

1) Nekateri postopki so del pozitivnega diplomatskega prava, na primer tisti, ki so bili prej stoletja zgolj na ravni običajnega prava, kot tudi tisti, ki so povsem na novo kodificirani. Mislimo na postopke pri sklepanju mednarodnih sporazumov, legitimaciji šefov diplomatskih misij in šefov konzulatov, formalnih aktov pri nasledstvu mednarodnih pogodb (glej spredaj postopek Slovenije pri nasledstvu 55 mednarodnih konvencij ZN, katerih članica je bila SFR Jugoslavija).

2) Nekatere postopke določajo diplomatski običaji (*usus diplomaticus*). Mislimo na primer na razne čestitke, ki si jih izmenjujejo šefi držav ali vlad ali ministri za zunanje zadeve ob državnih praznikih, ob prevzemanju ali odhajanju s funkcij, izrazih sožalja ob nacionalnih dnevih žalovanja ipd.

Z vidika mednarodnega prava imajo postopki različne učinke:

1) Ti postopki neposredno ustvarjajo pravna pravila, ki urejajo odnose med državami in drugimi subjekti mednarodnega prava. Tipičen primer v tem smislu so diplomatski postopki, ki naj pripeljejo do sklenitve nekega mednarodnega sporazuma. Tukaj mislimo na tele postopke: prvič, na t.i. »*pactum de contrahendo*«, s katerim obe strani vzajemno izrazita pripravljenost, da dosežeta sporazum o določeni zadevi in v ta namen sprožita pogajalski proces; drugič, vodenje pogajalskega procesa ob upoštevanju metode, ki jih »zapoveduje« diplomatska stroka; tretjič, verodostojnost besedila sporazuma najprej v enostavni »tehnični« obliki pred podpisom in kasneje slovesno ob podpisovanju, in končno četrtič, emanacijo ratifikacijskih listin, to je njihova izmenjava in shranitev v skladu z določili sklenjenega sporazuma.

Glede diplomatskih postopkov – ki vsekakor niso nepomembni in v nemajhni meri določajo ali napovedujejo vsebino – je treba poudariti, da se ti postopki razlikujejo, kadar gre za normalne odnose med državami, od tistih, ki se uporabljajo v trenutkih napetosti, kriz ali celo vojne.

Kadar so odnosi *normalni* (v diplomatskem žargonu pojem prijateljski v bistvu označuje odnose, ki so samo normalni, torej, ki niso obremenjeni z nekimi resnimi problemi, zaradi katerih bi jih lahko označili kot »zapletene« ali »zaostrene«, se to izraža tudi v postopkih. *Animus* teh postopkov je v tem, da se »normalnost«

¹¹ Adolfo Maresca, *Il procedimento protocolare internazionale*; zvezek I, Giuffrè editore, Milano 1969. Avtor podrobno opisuje diplomatske in zunajdiplomatske postopke z obširno bibliografijo.

izkazuje z dejanji, iz katerih so jasno vidni medsebojno spoštovanje, obojestranska pripravljenost za širjenje in poglobljanje zaupanja in sodelovanja, poudarjanje skupnih potreb, toleranca pri razreševanju kontroverznih zadev ter spoštovanje in upoštevanje interesov nasprotne strani, ki so nasprotni našim itd.

Postopki ob normalnih odnosih vodijo torej k vzpostavljanju odnosov med dvema ali več subjekti.

V dvostranskih odnosih je tipičen primer postopek priznavanja (*recognitio*) druge države, ki s tem dobi svojo mednarodno pravno subjektiviteto (primer s številnimi novonastalimi državami v letih 1991/92) ali ponovno potrdijo svojo mednarodno pravno subjektiviteto, ki so jo *de facto* na pa tudi *de iure* izgubile (npr. baltiške države). Na večstranskem področju je tipičen primer postopek za sprejem neke države v eno od mednarodnih organizacij. Kadar gre za mednarodno vladno organizacijo, je ta postopek praviloma bolj svečan in formaliziran, kot pa kadar gre za mednarodno nevladno organizacijo.¹²

Druge vrste postopkov zadevajo tiste vrste sporazumov, s katerimi želijo države »inter se« vzpostaviti posebne oblike odnosov – diplomatske, konzularne, trgovinske, kulturne, finančne – za katere so potrebni tudi posebni mednarodni organi, kot na primer diplomatska misija; konzulat; predstavništva trgovinskih zbornic ali posebnih združenj, na primer kemične industrije; ribištva, turizma itd; kulturne centre; mešane banke za nastop na tretjih trgih itd.

Omeniti moramo tudi postopke, s katerimi se potrdi ali preizkusi pooblaščenost, to je legitimacija organov za mednarodne odnose, ki delujejo v tujini. Mislimo na postopke za pridobivanje soglasja za šefe misij, akreditacije diplomatskih agentov, predaje poverilnic in kopij poverilnic ter postopke za pridobivanje soglasja za imenovanje in delovanje šefov konzulatov (patentno pismo, eksekvatura), postopke notifikacije prihoda in odhoda na delo v državo sprejemnico posameznih diplomatskih agentov.

Postopki mednarodne legitimacije prav tako predvidevajo, da centralni organi neke države preko svojih diplomatsko-konzularnih predstavništev notificirajo drugim državam spremembe na najvišjih državnih funkcijah (na primer na mestu šefa države, vlade, ministra za zunanje zadeve ali obrambo itd.).

Številni postopki urejajo tudi t.i. »diplomatski vsakdan«, to je dnevno rutino v diplomatskem prometu. Mislimo na pošiljanje specialnih diplomatskih misij; postopke pri pogajanjih in sklepanjih sporazumov na najrazličnejših področjih; sodelovanje med mednarodnimi subjekti, protokolarnoceremonialnimi manifestacijami ob dvostranskih obiskih ali večstranskih konferencah, na primer ob sprejemanju novih držav članic ali slovesnem sprejemanju sklepnega dokumenta itd.

¹² V ponazoritev navajamo postopek ob sprejemu Slovenije v Organizacijo združenih narodov za prehrano in kmetijstvo (United Nations Food and Agriculture Organization – FAO) 6. novembra 1993 v Rimu, kjer je tudi sedež organizacije. Sočasno je bilo sprejetih približno deset drugih držav.

Najprej se v plenumu opravi formalno glasovanje. Predsedujoči objavi rezultat in prebere imena novih članic. Člane delegacije, ki so v dvorani zadaj, predsedujoči potem povabi v poseben prostor, od tu se vrnejo in nosijo svojo zastavo in napis z imenom države (*country plate*), nato predsedujoči konference v posebnem govoru čestita novim članicam, za tem pa vodja delegacije prebere zahvalo, ki ne sme biti daljša od ene in pol tipkane strani. Govor mora biti v enem od svetovnih diplomatskih jezikov, če pa je v jeziku tiste države, mora država sama poskrbeti za prevod v vse diplomatske jezike (npr. izvirniki diplomatskih konvencij in tudi drugih sprejetih dokumentov v okviru OZN so v kitajskem, angleškem, francoskem, ruskem in španskem jeziku, pri čemer so vsi jeziki verodostojni).

Razumljivo je, da se postopki, ki se uporabljajo v »*nenormalnem stanju*« med državami, bistveno razlikujejo od pravkar obravnavanih, katerih skupni animus je volja za sodelovanje.

Kadar se neka država čuti užaljeno ali ponižano zaradi obnašanja organov druge države ali če se zaradi nasprotujočih si interesov napeti odnosi poslabšajo v kritične, morajo temu praviloma slediti tudi postopki, iz katerih je tako zaostrovanje razvidno. Mislimo na tele postopke: formalna zahteva za pojasnitev (npr. MZZ Slovenije je zahtevalo pojasnilo hrvaških organov o slovenskih počitniških domovih v Istri, ki so jih zasedle hrvaške oborožene sile, nekatere človekoljubne organizacije pa so v te domove želele naseliti begunce; oktober 1993); izvedba uradnega protesta, ki je lahko ustna ali pisna (z noto, demaršo), lahko pa se uporabi tudi kombinacija ustne in pisne metode; naslednja stopnja zaostrovanja je odpoklic ambasadorja na konzultacije; razglasitev enega ali več diplomatskih agentov, ki so tako ali drugače povezani z zadevo za nezaželeno osebo »*persona non grata*«; uporaba ukrepov retorizije, kar v bistvu pomeni odgovor z istimi postopki (ukrepi) na neko neprijateljsko ravnanje druge države, ki sicer ni protipravno, je pa škodljivo; predlog, da se nastali problem poskuša rešiti v nekem diplomatskem (s pogajanj) ali nediplomatskem (mednarodno sodišče) postopku; in kot skorajda zadnji ukrep je grožnja ali dejanska prekinitev diplomatskih in morda sočasno tudi konzularnih odnosov.

Tudi uporaba skrajnega ukrepa – *extrema ratio* – vojne praviloma zahteva ravnanje v skladu z določenimi postopki: na primer pri morebitnem ultimatumu, ki ga je treba v skladu z mednarodnim pravom razumeti kot pogojno vojno napoved. Če namreč država, ki se ji ultimat daje, do določenega časovnega roka ne izpolni postavljenih zahtev, med njima nastopi vojno stanje; postopki pri formalni vojni napovedi; postopki rimpatriacije diplomatskih in konzularnih agentov držav v vojni (konvenciji iz l. 1961 in 1963 predvidevata postopek, ki se ga morata držati obe državi); postopek imenovanja in soglasje tretje države, da bo ščitila interese (»*bello manente*«) ene države pri drugi državi v vojni.

Tudi po koncu kriznih odnosov – tudi tistih, ki so se končali z vojno – morata obe državi ali več držav sprožiti določene postopke: za sklenitev sporazuma, s katerim naj se spor reši; priprava in perfektuiranje vseh elementov mirovnega sporazuma; za ponovno vzpostavitev diplomatskih in konzularnih odnosov, za normalizacijo gospodarskega sodelovanja itd.

Diplomatski postopki zahtevajo torej določeno obliko, ki v nemajhni meri vpliva tudi na samo vsebino. Zato je za diplomatske postopke predpisana tudi določena (obvezna) oblika.

Tako je za nekatere postopke predpisana pisna oblika: na primer postopek imenovanja ambasadorja, konzula ali pooblaščenca; za vse vrste diplomatskih notifikacij itd.

Drugi postopki so lahko izvedejo tudi samo ustno: na primer govori, s katerimi diplomatski agenti izrazijo uradno stališče do določenega problema ali celote odnosov na dvostranski ali večstranski ravni. Spet drugi postopki se kažejo v določenem ravnanju, ki pa ima čisto formalen pomen: na primer prisotnost predstavnika ministrstva za zunanje zadeve ob prihodu novega ambasadorja v državo sprejemnico; vojaške časti ob obisku šefa države; kadar ambasador ali drugi diplomatski agent neke države demonstrativno zapusti uradno ceremonijo, na kateri so bile morda izrečene besede proti državi, katere predstavnik je ali kadar so na taki

ceremoniji osebe, katerih prisotnost ni združljiva z naravo odnosov med država-ma. Ti postopki, ta ravnanja imajo diplomatski, torej predvsem političen pomen.

Postopki za razreševanje mednarodnih sporov

Tudi ti postopki izhajajo iz sporazuma med strankami. Sporazum je sklenjen s pomočjo in z metodami diplomatskih organov. Smisel teh postopkov je utreti pot sporazumu, s katerim bi se rešil mednarodni spor: mislimo na diplomatske postopke – poleg tistih, ki zahtevajo zaupnost pogajanj – t.i. dobre usluge (good offices), mediacije, poravnave in preiskave.

Poleg teh čisto diplomatskih moramo omeniti še postopke, ki so vsaj v sklepnih fazah nediplomatski: mislimo na postopke arbitraže ali postopek pred nekim mednarodnim sodiščem.

3. *Diplomatske strukture*

Diplomatski organi in postopki lahko dejansko »živijo in delujejo« le, če so tudi takega ustroja, da se v njih lahko odvijajo mednarodni odnosi. Tudi to določa diplomatsko pravo.

Z ustrojem mislimo na vzporedni in sočasni obstoj ter medsebojno povezanost – koeksistenco – diplomatskih organov, s katerimi se vzpostavljajo in odvijajo mednarodni odnosi. Diplomatski organi namreč z ustrojem pridobe svoj poseben raison d'être in pravno opredelitev.

Koeksistenca diplomatskih organov – to je ustroj sam – se udejanja preko (državnih) aparatov, v katerih se odvijajo mednarodni odnosi med dvema ali več državami. Koeksistenca teh organov je temeljni pogoj za vzpostavitev tiste vrste odnosov, ki so bistvo diplomacije. V tem smislu je na primer neka mednarodna konferenca tisti okvir – ustroj – v katerem države (inter se) vzpostavijo diplomatski dialog (t.i. kongresna ali konferenčna diplomacija). Redna ali izredna srečanja držav članic v telesih (komiteji, komisije, plenum, sekretariat itd.) neke mednarodne vladne organizacije so tisti ustroj, v katerem države članice vzpostavljajo odnose med seboj in mednarodno organizacijo samo (t.i. societarna diplomacija ali diplomacija mednarodnih organizacij).¹³

Prav tako so na primer tudi centralni organi neke države, pristojni za mednarodne odnose, tista obča struktura, znotraj katere ena država vzpostavlja uradne stike z drugimi državami. Ti stiki so sicer najrazličnejšega dometa, vendar pa so praviloma vsi diplomatske narave.

Omenjeni organi lahko svojo mednarodno funkcijo opravljajo le, če je med njimi določena »diplomatska integracija« – mislimo na določeno medsebojno sodelovanje pristojnih organov držav ali mednarodnih organizacij, ki so subjekti mednarodnih odnosov. V praksi to pomeni, da mora sistem t.i. kongresne diplomacije omogočiti, da posamezne delegacije dejansko lahko delujejo in sodelujejo na neki konferenci. Analogno mora sistem t.i. diplomacije mednarodnih organizacij omogočati misijam držav članic sodelovanje znotraj organov organizacije. Prav

¹³ V literaturi in dnevno-politični rabi lahko najdemo številne izraze za posamezne vrste večstranske diplomacije: parlamentarna, konfeksijska, kolektivna diplomacija, diplomacija v jedrski dobi, diplomacija socializma, makroekonomska diplomacija, diplomacija sestankov na vrhu, diplomacija detanta itd. Glej D. Pindič, op. nav. str. 266

tako mora sistem dvostranske diplomacije omogočiti, da se v ministrstvu za zunanje zadeve države sprejemnice ustvarjajo stiki in običajna diplomatska korespondenca z diplomatsko-konzularnimi predstavništvi držav pošiljateljic.

Omenjene strukture so torej objektivni temeljni pogoj, nekakšna »infrastruktura«, v kateri delujejo organi in potekajo odnosi. V glavnem določajo tudi oblike (forme), v katerih se ti odnosi odvijajo. V diplomaciji namreč še vedno prevladuje upravičeno prepričanje, da brez zunanje oblike ni mogoče doseči ustrezne notranje vsebine. Vse, kar je namreč v mednarodnem diplomatskem prometu nejasno, zmedeno, diskriminirajoče, naj bi te strukture – tudi zaradi doslednosti, ki jo gojijo do oblike – odstranile. Prav zaradi teh struktur – skozi katere se odvijata vsebina in oblika – mednarodni odnosi dobivajo lastno identiteto in svoj nomen iuris, to je mednarodno pravno opredelitev; zato govorimo o diplomatskih odnosih, konzularnih odnosih, kongresnih ali konferenčnih, družbenih odnosih itd.

Ob upoštevanju narave odnosov, ki se odvijajo znotraj in s pomočjo posameznih struktur, jih lahko klasificiramo kot:

a) strukture za dvostranske odnose; tipičen primer so vsi (praviloma centralni) organi države sprejemnice, preko katerih delujejo stalne diplomatske misije, specialne in konzularne misije države pošiljateljice;

b) strukture za večstranske odnose; tipičen primer so t.i. diplomatske konference, ki so namenjene na primer: pravu morja, pravu diplomatskega kurirja, pravu vesolja itd.; posameznim političnim problemom: konferenca na Jugoslaviji, Bližnjem vzhodu, Somaliji; regionalnim zadevam: Konferenca o evropski varnosti in sodelovanju, Konferenca o Srednji Ameriki itd. Drug tipičen primer so stalna ali občasna srečanja držav članic v okviru teles posameznih mednarodnih vladnih organizacij.

Z vidika delovnega področja in cilja gre torej za politične (KVSE), gospodarske (FAO, ICAO, EBRD itd.) ter kulturne (UNESCO) in vojaškopolične (NATO; ZEU; NACC, ANZUS) strukture. Postopoma pa nastajajo tudi nove strukture, prilagojene novejšim problemom: ekologiji, morju, vesolju, demografiji itd.

Posebno vprašanje, povezano s tem, je vprašanje odnosov, ki se ustvarjajo med temi strukturami in diplomatskimi organi. Tega tu ne bomo obravnavali, rečemo naj le, da so ti odnosi neizogibni, logični, saj gre za določeno združljivost in sožitje med njimi, ki naj zagotovi in potrdi pravico do obstanka (raison d'être) struktur in organov – torej njihovo funkcionalno uporabnost.

Poleg tega da diplomatske strukture opravljajo omenjene funkcije, moramo poudariti še eno, ki ni nič manj bistvena. To je usklajevanje in povezovanje raznih oblik mednarodnega sodelovanja preko struktur, pri čemer le-to dobiva značilnost sistema. To je sistema diplomacije, ki ga želi v celoti zajeti sodobno diplomatsko pravo.

1) Ustroj stalnih diplomatskih predstavništev je v vsakodnevnem življenju ozko povezan z ustrojem konzularnih odnosov. Kljub temu da imajo posamezna konzularna predstavništva (generalni konzulat, konzulat, vicekonzulat, konzularna pisarna) vso potrebno organizacijsko in operativno avtonomijo, je diplomatska misija v hierarhičnem smislu (predvsem političnega trenutka v mednarodnih odnosih) nadrejena konzularnim strukturam. Diplomatska misija je namreč tista, ki »oživi ali ukine« neko konzularno predstavništvo. Preko veleposlaništva (ambasade) potekajo tudi diplomatski postopki v zvezi z odpiranjem raznih tipov konzulatov, ravni konzulata, postopkov v zvezi z legitimacijo in avtorizacijo konzularnih agentov in drugega osebja konzulata itd. Isto vlogo ima stalno diplomatsko predstavništvo glede t.i. specialnih misij s konferenčnimi in kongresnimi strukturami.

Prav tako so strukture stalnih diplomatskih misij povezane s konferencami in

kongresi. Praviloma se tudi vsa pripravljalna dejanja, ki so povezana s konferenco, odvijajo po diplomatskih poteh – to je preko stalnih diplomatskih misij v glavnih mestih držav sprejemnic. S temi dejanji mislimo na: proučevanje pripravljenosti posameznih držav in drugih mednarodnih subjektov, da sodelujejo na konferenci, morebitno diplomatsko prepričevanje možnih sodelujočih o koristnosti take konference; razpošiljanje uradnih vabil, notifikacijo sodelujočih delegacij, konzultacije med skupinami politično sorodnih držav pred začetkom konference, priprave za imenovanje oseb v glavne organe konference itd.

Ne smemo pozabiti tudi na strukturalno povezanost med kongresno diplomacijo in diplomacijo mednarodnih organizacij. Ni redkost, da se začetna ideja, ki se prelevi v pobudo za sklic neke mednarodne konference, porodi znotraj struktur – v katerih sodelujejo države članice – neke mednarodne organizacije. Mislimo še posebej na pobude, ki so bile oblikovane na generalni skupščini za sklic mednarodnih konferenc, namenjenih kodifikaciji diplomatskega prava in drugih področij mednarodnega prava. Prav tako se take pobude rojevajo tudi v mednarodnih regionalnih organizacijah, ki pa kasneje dobijo splošno naravo. Znotraj struktur regionalnih organizacij se sklicujejo pogosto tudi pripravljalni sestanki za konference, ki se organizirajo na splošni ravni Združenih narodov. V tem smislu moramo spomniti na komisije, ki so bile ustanovljene v okviru Sveta Evrope med leti 1960 – 1968 in so bile posvečene konzularnemu pravu, pravu pogodb, večstranski diplomaciji in nasledstvu držav v pogodbah. Prav tako je evropski komite o specialnih misijah deloval tudi kot sklicatelj Generalne skupščine OZN o tej problematiki.

Regionalne mednarodne organizacije so prav tako tiste strukture, znotraj katerih se sprejemajo številne konvencije, ki imajo različen mednarodnopravni domet. S področja diplomatskega prava je treba omeniti ponovno Svet Evrope, ki je poleg svojih približno 150 konvencij leta 1972 sprejel tudi Evropsko konvencijo o imuniteti držav z dodatnim protokolom in 7. decembra 1967 Evropsko konvencijo o konzularnih funkcijah. K obema konvencijama lahko pristopijo seveda vse države članice Sveta Evrope.

Diplomatske strukture spadajo v del celotne diplomatske infrastrukture, ki omogoča mednarodnim subjektom, popolnim in nepopolnim (državam, mednarodnim organizacijam, osvobodilnim gibanjem) in raznim drugim nosilcem politične moči, da vstopajo v mednarodni dialog.

Šele strukture diplomaciji – kot metodi in instrumentu – zagotavljajo tehnične pogoje, potrebne za njeno funkcioniranje. V svojem operativnem bistvu je diplomacija pravzaprav dialog: to je dialog, ki se ustvari med za to pristojnimi organi dveh ali več mednarodnih subjektov. Sporočila, predlogi in odgovori, – kar vse skupaj sestavlja diplomatska pogajanja – so mednarodni subjekti, ki se izmenjujejo s pomočjo omenjenih struktur. Struktura torej zagotavlja delovanje, vzpostavitev in razvoj samega dialoga, kadar pride do stalnega ali občasnega dialoga med dvema ali več organi mednarodnih subjektov.

III.

GLOBALIZACIJA ZAHODNEGA KONCEPTA DIPLOMACIJE

Pri predstavitvi dve temeljni konvenciji diplomatskega prava, ki so jim sledile

še številne druge (glej spisek spredaj), moramo na kratko omeniti tudi proces globalizacije zahodnega koncepta diplomatskega prava.¹⁴

Večina avtorjev, ki se ukvarja z zgodovino diplomacije ali zgolj z zgodovino evolucije diplomatskih metod, sledi t.i. zahodni razvojni črti. Le-ta se začne z antično Grčijo, nadaljuje z rimsko civilizacijo, razpadom te civilizacije – imperija na zahodno (476, evropsko) in vzhodno (Bizanc). Diplomatske metode, ki jih je 11. stoletij razvijal Bizanc, že v 12. in 13. stoletju prevzamejo in izpopolnijo italijanske mestne države, ki vzpostavijo sistem stalnih diplomatskih misij (14. in 15. stoletje) – to je sistem, ki ga postopoma prevzamejo celotna Evropa, ZDA in tiste države, ki sestavljajo zahodno civilizacijo liberalne demokracije. V drugi polovici 20. stoletja pa ga prevzamejo tudi vse novonastajajoče države v preostalem t.i. »tretjem« delu sveta. Tako pride do globalizacije zahodnega koncepta diplomacije, kar pomeni, da so diplomatske metode in tehnike sprejeli praktično vsi mednarodni subjekti ali, bolje rečeno, vsi tisti, ki se ukvarjajo z diplomacijo.

V starem, srednjem in novem veku¹⁵ so vzporedno obstajale številne druge civilizacije (v smislu politično organiziranih družb civilizacije faraonskega Egipta, islamska, indijska in druge azijske, latinskoameriška, kitajska, japonska itd.), ki so prav tako uporabljale in razvijale diplomacijo v najširšem smislu – to je kot oblikovanje in izvajanje zunanje politike, kot sredstvo in aparat ter posebno stroko ali znanost v mednarodnih odnosih.

Verjetno bi bilo mogoče na številnih primerih pokazati, da so te civilizacije (države) kljub samo občasnim stikom z zahodno civilizacijo uporabljale in razvijale vsebinsko enake ali vsaj zelo podobne metode pod pogojem, da so bile na približno isti stopnji razvoja. Tukaj mislimo na postopke pri pošiljanju in sprejemanju odposlancev, sklepanje mirovnih, trgovinskih ali sporazumov o prijateljstvu; postopke pri vodenju pogajanj, spoštovanju osebne imunitete in priznavanju privilegijev diplomatskim odposlancem, predaji in sprejemanju pooblastil itd.

Reči hočemo, da so posamezne civilizacije in kulture, organizirane v politične skupnosti (države, imperije, zveze itd.), ki so se sicer samostojno (ločeno) razvijale ter se dotikale samo na robovih – zaradi česar ni bilo bistvenih medsebojnih vplivov – uporabljale in razvijale ali organizirale svojo državnost – to je notranjo in zunanjo politiko – relativno podobno. Zato so tudi razvijale in uporabljale vsebinsko in oblikovno podobne diplomatske metode.

Ekspanzija evropskih sil pomeni predvsem ekspanzijo evropskih civilizacijskih obrazcev v smislu širjenja pravil mednarodnega komuniciranja, kot so ga uveljavile države Zahoda.¹⁶ Posebno v diplomaciji – v širšem in v ožjem smislu – je zahodna civilizacija z »izvozom« metod ter njihovo uveljavitvijo povsod po svetu doživela svojevrstno zmago, ki praktično traja že celo 20. stoletje.

Konec 19. stoletja je namreč Zahod dokončno vzpostavil svojo hegemonijo

¹⁴ Ko govorimo o zahodnem tipu diplomacije, namerno zanemarjamo nekatere razlike med diplomacijo posameznih velikih sil – ZDA, VB, Francije, Nemčije in poevropske Rusije – ki so posledica različne nacionalne narave, tradicije in vsakokratnih konkretnih potreb in zahtev. Zanemarjamo jih zato, ker vse skupaj kljub individualnim posebnostim sestavljajo zahodni koncept diplomacije.

¹⁵ Delitev na stari, srednji in novi vek je delitev, ki velja za evropski (zahodni) razvojni tok. Ni pa smiselna, pravzaprav je celo škodljiva, če bi z njo hoteli razmejiti povsem druge civilizacije, ki so sicer obstajale ali pa so se celo začele mnogo prej, a na zahodno niso bistveno vplivale (kitajska, egipčanska, latinskoameriška, arabska, indijska in druge azijske civilizacije)

¹⁶ Ekspanzija, ki pomeni politično, ekonomsko, kulturno in vojaško širjenje v nove geografske in politične prostore, je posledica dolgotrajne akumulacije nacionalne moči, ki v določenem trenutku doseže tako stopnjo, da je ni več mogoče zadrževati v nacionalnih okvirih, zaradi česar je ekspanzija v nove prostore neizogibna.

v preostalem delu sveta.¹⁷ S tem se je sklenil proces ekspanzije, ki se je začel kakšnih 400 let prej, ko je Kolumb odkril Ameriko in ko je Vasco da Gama s Portugalske okoli rta Dobre nade prispel na obale zahodne Indije. V teh štirih stoletjih si je Zahod podredil praktično vse daljne dežele – razen Afganistana in Abesinije (Etiopije) in pustil relativno samostojnost tistim, ki so vsaj delno sprejeli sistem zmagovite zahodne civilizacije.

Kljub temu da je prevlada Zahoda relativno novejša stvar, je še v 70. letih 20. stoletja kazalo, da bo tudi dolgotrajna. V začetku tega stoletja je bila svetovna ureditev vzpostavljena na podlagi ravnotežja sil med glavnimi zahodnimi silami. Pogled nazaj kaže, da se je diplomatska zgodovina odvijala znotraj relativno stabilnega ravnotežja, ki je bil posledica prevlade Zahoda. Politična slika sveta je bila zato precej enostavna. Diplomatska zgodovina – kot politična zgodovina odnosov med državami, ki so v hierarhičnem odnosu – se zdi torej kot tok tistih okoliščin in dogodkov, ki so pripeljali do prevlade Zahoda. Z vidika zahodnega sveta vsi dogodki in procesi zunaj teh pravzaprav ne spadajo v zgodovino in jih lahko spregledamo. Zahodni pogled na diplomatsko zgodovino je torej sosledje določenih dogodkov, ki so skozi stoletja pripeljali do današnje prevlade Zahoda. Sestavni del tega stališča, ki je tudi stališče zahodnih velesil, je seveda tudi napuh in prevzetno prepričanje o rasni in civilizacijski superiornosti. Podobno prepričanje o superiornosti celote neke rase, civilizacije in kulture nad drugo zasledimo v obnašanju faraonskega Egipta, ekspanziji rimskega imperija in Bizanca ter v že omenjenem prodoru evropskih sil v preostali svet. Imperij namreč vedno vpleta vojno ter posebno mentaliteto, ki jo Duroselle imenuje »esprit imperial«. Ta vsebuje stalno in nezadržno željo po moči in osvajanju. Imperij namreč vedno zahteva prostor.¹⁸

Celoten svet je v tem smislu postal interesno območje Zahoda in bil s tem vključen v zahodno politično in diplomatsko zgodovino. Ker ja ta proces »okcidentalizacije« zelo mlad in so tako sicer »pozahodnjene« države še naprej ostale podrejene in na obrobju (Indija je bila na primer vključena v zahodno interesno sfero prav zato, ker je l. 1746 postala predmet spopada med dvema velikima evropskima silama – Francijo in Anglijo. Slednja je Indijo konec 19. stoletja že vključila v svoj imperij). Zahvaljujoč Petru Velikemu, je tudi Rusija postala velesila, vendar pa je Zahod nikoli ni imel za res civilizirano. S čisto kulturnega vidika Rusija zato ni nikoli pripadala prvi kategoriji zahodnih držav. Tak pogled na Rusijo kot na polevropsko državo ostaja tudi še danes, in to kljub spremembam, ki so se začele po letu 1985 (Gorbačov). Razumevanje diplomatske zgodovine kot sosledja dogodkov, ki so privedli k nadvladi Zahoda, je do neke mere čisto logično. Zahod je svoj sistem diplomatskih pravil postopoma razširil na ves preostali svet, ki je npr. po letu 1945 samo formalno sodeloval (v raznih telesih Združenih narodov in drugih diplomatskih konferenc) pri vzpostavljanju tega sistema. Sedanji diplomatski sistem – to so vse konvencije in drugi dokumenti – je namreč čisti proizvod zahodne civilizacije, ki so se mu ostale države »prisiljene« pridružiti, ker ga še ne morejo spreminjati. Da bo tako tudi ostalo, seveda ni mogoče z gotovostjo trditi, saj je nemogoče izključiti porast vpliva »nezahodnih držav« v mednarodni skupnosti že v relativno bližnji prihodnosti.

¹⁷ Pojem hegemonija v tem kontekstu uporabljamo ne toliko v smislu politične podrejenosti nerazvitega sveta, tudi nekdanjega socialističnega, temveč prevlade Zahoda na tehnološki, finančni, ekonomski in vojaški ravni. Ta hegemonija je manj uspešna, kadar gre za razne oblike presajanja zahodnih kultur v »tretji svet«, ki se upira sprejemanju zahodnega koncepta z različnimi oblikami fundamentalizma (islamski itd.).

¹⁸ Jean Baptiste Duroselle, *Reflexions sur l'origine des empires*; *Diplomazia e storia delle relazioni internazionali*, Milano, Giuffrè 1991; *Studi in onore di Enrico Serra*.

Diplomacija in njena evolucija seveda sledita glavnemu evolutivnemu toku zahodne civilizacije. Židje in Grki so bili povezani v rimski imperij, ki se je spreobrnil v krščanstvo (380 l. Solunski edikt, Teodozij), še preden je prišlo do zloma zahodnega dela imperija (476). Barbari, ki so zavzeli imperij, so se prav tako civilizirali in sprejeli krščanstvo. Praktično nezadržna ekspanzija zahodnega koncepta se je začela v zadnjem desetletju 15. stoletja (1491 – 93; papež simbolično razdeli svet med tedanji velesili Španijo in Portugalsko).

Sklepna misel

Na začetku tega stoletja je bilo relativno močno zakoreninjeno prepričanje v političnih in vojaških strukturah velesil, da bo hegemonija Zahoda nad preostalim svetom pravzaprav »večna«. Zato morajo velesile uporabiti svojo diplomatsko večino in si razdeliti interesne sfere kolikor moč enakomerno, da bi se tako ustvarilo novo globalno ravnotežje ter preprečile vojne med njimi. V prvi polovici stoletja se je ravnotežje ustvarjalo med petimi ali šestimi velesilami, v drugi polovici pa samo med dvema (ZDA in Sovjetsko zvezo). Obe svetovni vojni in vsakokratne delitve interesnih sfer so bile samo v funkciji vzpostavljanja temeljnega ravnotežja. Ko je po razpadu Sovjetske zveze (l. 1990) razpadel tudi bipolarni sistem, se ciklično povrne obdobje številnejših dejavnikov – držav na mednarodni sceni –, ki so si med seboj v hierarhičnem razmerju. V 80. letih še vedno prevladuje mnenje – sicer manj med politiki in bolj med tehnomenadžerji – »da prevlada Zahoda zaradi svoje globalnosti nima precedensov ter da njena prihodnost ni vprašljiva. Konec stoletja in konec tisočletja pa nas že omenjene spremembe ponovno vračajo k bolj zgodovinskemu razmišljanju, ki uči, da prevlada Zahoda prav tako ne more biti večna, tako kot ni bila večna hegemonija Asircev, Perzijcev, Grkov, Rimljanov, Hunov, Arabcev, Mongolov, Kitajcev itd.

Kadar skušamo predstaviti evolucijo diplomatskih metod skozi zgodovino, je naša naloga lažja, kot pa bi bila npr. naloga zgodovinarja, ki mora predstaviti vzporeden razvoj različnih civilizacij (kitajske, srednjeameriške, evropske, faraonske, bližnje- in srednjevzhodne, vzhodnjaške itd.). Razvoj diplomatskih metod je torej dovolj linearen in ga lahko označimo kot razvoj znotraj zahodnega civilizacijskega koncepta, ki je in bo ostal »splošen in globalen« vsaj do konca 20. stoletja.

PETER STANKOVIČ

Nov pristop k preučevanju subkultur

Takoj na začetku se mi zdi potrebno poudariti nekaj metodoloških posebnosti tega članka. Pojav subkultur se navadno obravnava kot sociološka problematika in kot takšen me tudi zanima. Vendar si tukaj dovoljujem dva premika:

1. članek ne temelji na nikakršni empirični raziskavi, ampak v glavnem na širokem osebnem poznavanju problema,

2. na nekaterih ključnih točkah se naslanjam na nekaj filozofskih (in ne socioloških) konceptov.

Takšna metoda je sicer redka v sociološkem raziskovanju, vendar sem prepričan, da je v nekaterih primerih, ko sociologija izčrpa svoj instrumentarij na nekem predmetu, lahko zelo plodna: osvetli nam predmet raziskovanja z novih vidikov in nas lahko usmeri k spregledanim razsežnostim. Dobljeni rezultati se še vedno lahko kasneje empirično verifirirajo. Vedno pa moramo pri takšnem početju imeti v rezervi nekaj dvoma.¹

V članku bom poskušal oblikovati predlog za nov pristop k analizi mladinskih subkultur. Poskušal bom pokazati, da je »marksističen« pogled, ki se v temelju naslanja na socialni izvor akterjev, že precej povozil čas. Sicer določene razredne razsežnosti so in še bodo prisotne, vendar si lahko z njimi vse manj pomagamo. Po eni strani živimo v času, ko razredna dialektika ne premika več sveta in po drugi strani si akterji subkultur danes ne prizadevajo več dosti, da bi se svet sploh premikal. Punkovci danes nosijo opremo, ki je dosti grozljivejša od tiste pred petnajstimi leti, a v glavah ni več vizije. Samo še zabava, stil zaradi stila.

Namesto tega predlagam, da se naslonimo na razsežnost simbolnega, ki nam po mojem mnenju omogoča dosti globlji uvid v ta družbeni pojav in ostajanje v bližini Webrovega koncepta razumevanja.

Kako bi se dalo ta pristop uporabiti na konkretnjših ravneh, bom poskusil pokazati z analizo mladinskih subkultur na *prostorski* razsežnosti. Metodološko izhodišče, ki me bo tukaj vodilo, je analiza, ki ne izgubi izpred očmi obeh plasti simbolnega na prostorski ravni:

1. pogled »od znotraj«: kako akterji določenih subkultur »berejo« urbani prostor, katera mesta si izbirajo za svoja zbirališča, kakšni pomeni stojijo za temi mesti, kaj je v njih takšnega, da se vanje investira širša simbolika te subkulture in da postanejo pomembna mesta simbolne identifikacije, ter

2. pogled »od zunaj«: kaj pomeni za kraj, mesto dejstvo, da se v določenih delih zbirajo punkovci, hipiji itd., kako to (re)strukturira mesto in kakšni so odzivi na takšne simbolne prisvojitve.

¹ Sicer pa so določeni filozofski impulzi večkrat delovali zelo spodbujevalno na sociološko teorijo. Spomnimo se samo g. Simmla, frankfurtske šole, A. Schutzja ...

Najprej bi rad razčistil nekaj pojmov, ki jih bom kasneje uporabljal. Ukvarjal se bom z mladinskimi, urbanimi, rock (v širokem pomenu besede) subkulturami in bom sistematično zanemaril vse druge nekonformistične ali odstopajoče življenjske stile, ki so drugačni zaradi etnične pripadnosti (cigani, imigranti, manjšine...), profesionalne usmeritve (umetniki, poslovneži... itd.), razen če se prekrivajo z mojim izvornim interesom (tako je subkultura rastafarjancev močno povezana z etnično skupino priseljencev z Jamajke). Skorajda tradicionalno ločevanje v raziskovanju subkultur med subkulturami (podkulturami) in kontrakulturami (protikulturami), ki ga praktično vsak avtor opredeli po svoje, bom uporabil le v izhodišču, ko si bom za trenutek prisvojil Hebdigea, kasneje pa se bom omejil na pojem »subkultura« in tudi s tem poskusil poudariti današnjo določeno deradikalizacijo in dezideologizacijo: nihče ni več *povsem* proti. Morda bi bilo na tem mestu treba natančneje definirati pojme, kot so simbol, kultura, stil itd., vendar zaradi omejenih ambicij članka tega ne bom storil.

Pri definiranju subkulture se bom naslonil na Dicka Hebdigea, ker njegova rešitev problema ločevanja pojmov subkultura: kontrakultura odpira prostor za nadgradnjo analize. Tako omenjeni avtor v primerjavi s kontrakulturo, ki izraža splet alternativnih kultur mladine iz srednjih slojev (hipiji, otroci cvetja...), ki se s svojimi političnimi in ideološkimi formami upirajo vladajoči kulturi, subkulturo definira kot upiranje skozi simbolne oblike odpora (*Hebdige*, 1980, predgovor). Ravno na ta poudarek na simboličnem bom opozoril: to je tista točka, iz katere moramo izhajati, če hočemo preseči prevladujoče (neo)marksistične interpretacije (kamor bi lahko uvrstili tudi Hebdigea), ki se danes na tem področju kažejo za nezadostne. Problem teh interpretacij je namreč ujetost v materialistične okvire razredne analize, zaradi česar so le omejeno produktivne – namreč če gre za subkulturo z izrazitimi socialnimi značilnostmi, kot sta pank ali rastafarjanstvo, ne more pa zadovoljivo pojasniti novih dejstev, ki so danes vse bolj izrazita: neobremenjeno spreminjanje stilov, dezideologizacija, pluralizem stilov... Osebnost se mi zdijo tukaj produktivnejše teorije, ki po strukturalizmu govorijo o prehodu iz globine na površino (Baudrillard), koncu velikih zgodb (Lyotard)... Tako bi po Lyotardu poudaril, da marksizem ostaja v mejah značilnosti družbe, ki jo kritizira (kapitalizma). Oba namreč vzpostavljata hegemonijo ekonomskega diskurza (*Lyotard*, 1990:84). Prvi v teoriji, druga v praksi. Glede na to se lahko vprašamo, ali je takšna teorija lahko produktivna, če so akterji subkultur v veliki meri nosilci novih »postmaterialističnih« vrednot (tukaj bi bilo ob nadaljnjem raziskovanju treba pregledati socialnopsihološke raziskave na to temo), torej vrednot, ki se izmikajo temu diskurzu.

Nezadostnost razrednih analiz je torej predvsem posledica tega, da se je spremenila sama narava subkultur. Če je bila do sedemdesetih let njihova glavna značilnost takšno ali drugačno ideološko izhodišče, ki je bilo v ozadju (globina!), je ostala danes samo še oblika, stil kot stil, ki se lahko zamenja za nov stil (površina!). Ravno ta prehod pa kliče po drugačni analizi. Če se novo stanje ne bo dojelo, bomo še naprej deležni takšnih spodrseljajev, kot se je pripetil Gregi Tomcu, ki je v svoji knjigi *Druga Slovenija* sklenil pregled subkultur na Slovenskem v sedemdesetih letih in s tem izpustil morda najzanimivejše dogajanje na tem področju pri nas, osemdeseta.

V naslednjem poglavju se bom spustil na konkretnjšo raven: v zgodovinskem pregledu bom na kratko opisal glavne značilnosti gibanj, o katerih bo govor, in

z Adornovim konceptom neidentitete poskusil pokazati na emancipacijske zmožnosti določenih subkultur. V nadaljevanju bom tudi poskusil dokazati, kako so v prihodnjem poglavju identificirane subkulture z emancipacijskim nabojem ravno tiste, ki so tudi prostorsko subverzivne.

Z nenehnim poseganjem v realna dogajanja bom poskusil:

1. pokazati, da se simbolika prostora subkulture prekriva z drugimi elementi njene simbolne govorice, da prostor postane nepogrešljiv del njene ikonografije, simboliziranja,

2. dokazati, da je moč subverzivno inovativno subkulture identificirati že na prostorski ravni.

Razsrediščenje pogleda

V tem poglavju bom s pomočjo dveh teoretikov, T. W. Adorna in M. Foucaulta, poskusil podrobneje predstaviti svoje teze. Z naslonitvijo na Adorna bom poskusil identificirati emancipacijsko zmožnost subkultur in z nekoliko spekulativne akrobatike bom uporabil Foucaultovo tezo, da se institucija strukturira okoli pogleda. Če je tukaj institucija industrija popularne glasbe, se ta strukturira okoli zelo asimetričnega pogleda: na prostorski ravni bi tako središče ZDA z mladino z vsega sveta, ki projicira vse svoje želje v industrijsko proizvedene zvezde nove celine. Tukaj pa pridemo do subkultur. Če opazamo, da kulturni hegemonizem ZDA v pop godbi pušča vse manj prostora komur koli drugemu, se ravno subkulture ne pustijo prevladati. Po Adornu lahko trdimo, da popularna industrija poskuša vse neidentično in kvalitativno različno stlačiti v kalup kvantitativne identitete (tržne cene). Tukaj pa se alternativna gibanja vedno znova izmikajo: z ekscesnostjo, nepredvidljivostjo in (implicitno ali eksplicitno) politično angažiranostjo spodjedajo skrbno odmerjeno »odštekanost« pop skupin in tako vedno znova vzpostavlja kvalitativno neidentiteto, ki nažira utečeno delovanje glasbenega trga. Z vztrajanjem pri nekaterih nacionalnih značilnostih pa nasprotuje tisti univerzalizaciji sveta, ki jo zanima le še več enakih potrošnikov za še več enakih proizvodov.²

Na koncu tega uvoda naj poudarim, da moramo vedno videti obe strani medalje: na eni strani linijo vedno bolj poplitvene, ameriško dominirane pop kulture in na drugi vedno bolj »osveščeno« subkulturno glasbeno produkcijo. Ker pa se smeri s časom vedno bolj specializirata, smo pred nevarnostjo, da bomo prišli do tiste specializacije funkcij, o kateri Durkheim pravi, da organsko pelje do družbene solidarnosti. Ne da bi zagovarjal kakšno hudo revolucionarnost, bojim se le, da bo »progresivna« smer glasbe (in ne nazadnje tudi drugih področij umetnosti) postala samozadovoljno izolirana brez kakršnega koli vpliva na širšo družbeno realnost.

Zdaj pa si poglejmo zgodovinski razvoj »razsrediščenja pogleda«. V petdesetih letih tega stoletja se je v ZDA pojavila prva na rock vezana subkultura: teddy boyi (pri nas je bolj poznan izraz »rokabili«). Tukaj nas ne bodo zanimale značilnosti posameznih stilov, kar je pomembno, je tole: subkultura teddy boyev je bila izrazito ameriška in če poudarimo pogled, ugotovimo, da je ta izrazito asimetričen – mladina z vsega sveta (vsaj tista, ki je imela dostop do informacij tega tipa) je imela pogled uprt v ZDA in nikakor ne nasprotno. Ali povedano drugače: vsak nekonformen neameriški mladec je hotel biti James Dean ali Elvis Presley, medtem ko ameriška mladina ni pretirano oponašala na primer Lada Leskovarja.

² Na to misel me je usmeril Aleš Debeljak na svojih predavanjih.

V šestdesetih letih ni bilo bistveno drugače, le da se je fantazemskemu središču pridružila še Velika Britanija (Beatli, Stonsi). Vendar pa v ta čas segajo zametki »domačih« rock skupin v smislu preseganja le pasivnega sprejemanja vplivov iz »središča«. Pri nas so tako začeli delovati Mladi levi, Kameleoni . . . Sicer pa je bilo preseganje le posnemovalskega preigravanja vzornikov še redko (v Nemčiji: Can, Faust . . .), vendar je bila to pomembna podlaga za naprej. Ko je konec sedemdesetih prišlo do eksplozije punk rocka, se je začela asimetrična shema podirati. Teren za to je bil pripravljen ravno v šestdesetih letih in v zgodnjih sedemdesetih (pri nas: Buldožer), ko je tudi oprema postala lažje dostopna. S punkom je postalo »kopiranje komadov« od večjih »bendov« nezaželeno, šele zdaj se je začelo marsikje peti v domačem jeziku in morda za nas najpomembnejše: zaradi razvoja komunikacijskih sredstev (predvsem fotokopiranja, ki je bil na tem področju skoraj gutenbergovskega pomena) je prišlo do obrata. Sicer so stara središča ostajala (London, New York, Kalifornija . . .), vendar je hkrati prišlo tudi do informacijskega preboja od drugod. Veliko se je govorilo o »sceni« v Berlinu, na Poljskem (Vzhod je bil sploh zanimiv), v majhnih ameriških mestecih . . . Pomembna sta postala dopisovanje med akterji, menjava lokalnih fotokopiranih fanzinov (alternativnih časopisov), skratka, informacij niso več širili le ljudje z boljšo gmotno podlago (kot na primer Denis Hopper v šestdesetih letih s filmom Easy Rider, uspeli bendi . . .), ampak tudi, recimo temu, »lokalni promotorji«, ki so skrbeli za dostop informacij iz sveta in po drugi strani obveščali svet o dogajanju na »lokalni sceni«.

V osemdesetih letih pa je z nastopom hardcora prišlo do prave eksplozije decentralizacije in lokalne emancipacije. Ker pa je bil hardcore le eno izmed vse širšega spektra subkulturnih gibanj v osemdesetih letih, moramo biti previdni pri posploševanju. Dogajanje na hardcore sceni bi se dalo lepo opisati s teorijo dr. Zdravka Mlinarja »individuacije in globalizacije«. ³ Po eni strani (individuacija) so se lokalne scene organizirale in homogenizirale na ravni mest (z znanimi znaki: HC/LJ za hardcore iz Ljubljane, HC/ZG za zagrebški, HC/LA za losangeleški itd.), po drugi strani pa so se zelo intenzivirali stiki med temi »scenami« (globalizacija). V fanzinih so postali »scene reporti« obvezni del, ki mu je bil namenjen precejšen prostor, še bolj sta se razmahnila dopisovanje, obiskovanje squatov (zasedenih hiš, tipa Metelkova), na novo se je organizirala alternativna distribucijska mreža glasbenih proizvodov . . . Ali povedano drugače: povprečen pripadnik hardcore scene je vedel približno podobno dobro, »kaj se dogaja na sceni« v Mehiki, na Japonskem ali v ZDA.

Druga raven emancipacije pa je bolj povezana s tradicijo evropske visoke kulture. V osemdesetih letih (nekateri pa že prej) so se mnoge evropske skupine osamosvojile ameriškega pritiska ravno z naslonitvijo na to tradicijo. Tako so v Nemčiji nadaljevali tradicijo angažiranega nemškega umetniškega radikalizma (Brecht, ekspresionisti, Schonberg . . .) že omenjeni skupini Faust in Can, industrijski hrup Einsturzende Neubauten, prototehno skupina Kraftwerk in Deutsche-Amerikanische Freundschaft (že parodija v samem imenu pove dosti) . . . Na svojo nacionalno tradicijo se naslanjajo tudi novi francoski folk, alžirski RAI (arabski etnopop), z avstralsko melodiko obarvani Nick Cave in Crime and The City Solution, ne nazadnje pa so tu tudi naši Laibach in pristno štajersko nori Strelnikoff (iz Celja). Novo razsežnost je dobil odpor proti amerikanizaciji z novo

³ Glej: Zdravko Mlinar, Milko Postrak: Svetovna homogenizacija ali/in kulturni pluralizem?, TiP, let. XXVIII, št. 12, str. 1363–1375; Ljubljana, 1991.

techno/ ali tekčno: tukaj vidimo odpor že na jezikovni ravni – ponemčena beseda tekčno je v Evropi bolj razširjena od izvirne techno glasbe. Predvsem nemške in belgijske skupine se niso pustile vplivati izvirnim zvokom iz Detroita in so razvile svoj prepoznavni zvok.

Pa tudi v ZDA se zmanjšuje prevlada tradicionalnih alternativnih centrov, kot sta bila New York in San Francisco. Najodmevnejše stvari iz konca osemdesetih tako prihajajo iz manjšin lokalnih središč: iz Seattla (*Sup Pop*), Detroita (*Techno*), Chicaga (*White Noise*)...

Mislím, da je zdaj jasno, kaj želim povedati. Če množična kultura in mediji na eni strani prinašajo staro prevlado v novi preobleki in delujejo skrb vzbujajoče pasivizirajoče, so lahko njihovi učinki tudi zelo pozitivni.

Prostor

Zdaj prihajam v drugi del, kjer bom poskusil pokazati, kako bi se dalo predhodno teoretiziranje uporabiti na povsem konkretni ravni, na primeru prostorske analize subkulture. V tem poglavju bi rad pokazal, kako je prostor pomemben del celotnega simbolizma, skozi katerega govorijo subkulture.

Simbolne prisvojitve prostorov so različne, ravno to pa nam odpira možnost za dodajanje nove razsežnosti pri raziskovanju tega pojva. Najprej bom poskusil sistematizirati nekaj splošnih značilnosti, ki veljajo nekako za odnos vseh subkultur do prostora. Z nekaj značilnostmi verjetno ne bom izčrpal te problematike, vendar se mi zdi to potrebno storiti, da dobimo glavno točko, iz katere se bomo lahko usmerili naprej. Povedal bi tole:

1. Pogosto gre za neko simbolno pervertiranje: prostor dobi neki nov pomen, ko ga naseli neka subkultura. Tukaj ne mislim tega, da si ljudje tja več »ne upajo«, in podobno, ampak na nov pomen na povsem simbolni ravni, ki ga lahko beremo kot govor subkulture »mainstream« kulturi. Pankovski kult Ulice imamo tako lahko za odgovor na pasivizacijo, ki jo je v sedemdesetih letih prinesla množična razširjenost televizije; hipijevske »pobege« iz mest na podeželje in v samozadosten svet mamíl lahko imamo za kritiko odtujene moderne urbane družbe; punkovsko paradiranje na nekaterih najuglednejših delih mest za negativni (resnični?) obraz bogate zahodne civilizacije...

2. Navadno gre za prostore s takšno ali drugačno izrazito avro modernega: fast foodi in hipermoderni lokali pri šminkerjih in teddy boyih: diskokete, veliki kompleksi garaž, podhodov pri nekaterih drugih.

3. To so navadno prostori, ki že kot takšni delujejo izrazito urbano (ulica, lokal, mestno središče...). Končno to lahko velja tudi za hipije, katerih kategorično zavračanje urbanega ostaja v jeziku dialoga z urbanim.

4. Opozoril bi še na posebno kombinacijo vidnosti in nevidnosti. Simbolni govor bi bil brez pomena, če ne bi bil viden, po drugi strani pa je določena nevidnost nujna v smislu izolacije (svobodnega vzpostavljanja lastne identitete). Skrajnosti bi lahko pripisali dvema sorodnima skupinama, šminkerjem (vidnost) in narkomanom (nevidnost), subkulturna pa je nekje vmes.

Na nekaj konkretnih primerih bom pokazal na povezanost prostorske simbolike in širše simbolne govorice subkultur.

1. *Hipiji*: umik iz mesta, komune, pobezi iz realnega prostora (mamila) nas usmerjajo k njihovi filozofiji, rušenju norm, svobodni seksualnosti in relativističnemu pojmovanju realnosti.

2. *Obritočlavci*: njihovo zbiranje v pubih (pri nas v gostilnah) nas opozarja na tradicionalne vrednote, ki jih zagovarjajo, prostorska statičnost in kolektivizem pa na ideologijo (desničarskega) delavstva.

3. *Punkovci*: njihovo dvojnost življenja na izpostavljenih delih mest po eni ter v zakotnih ulicah in v umazanih squatih na drugi strani lahko imamo za dvojnost med družbeno angažiranostjo in hipijevskim izolacionizmom.

4. *Hardcorovski* umik v podzemlje (skoraj dobesedno) razumem kot izstop iz kakršne koli družbene angažiranosti in vpletenosti, v poskus graditve svojega (boljšega) sveta, vendar brez hipijevskega utopizma (ostajanje v mestih, ustvarjalna »positive attitude« namesto čezmernega drogiranja...).

Upam, da mi je na nekaj osnovnih primerih uspelo praktično pokazati, kako naj bi po mojem mnenju prepoznavali subkulturne simbole, in nekoliko bolj empirično podkrepiti tezo o prostoru kot delu subkulturne ikonografije.

Identifikacija subverzivnih zmožnosti

V tem poglavju bom analiziral potencialno subverzivnost subkultur, ki jo je po mojem mnenju mogoče identificirati že na prostorski ravni. Same subverzivnosti ne bom problematiziral, ampak jo bom kot realno obstoječo vrednoto v teh gibanjih vzel kot takšno.

V moderni dobi je z diferenciacijo na vseh področjih prišlo tudi do prostorske diferenciacije. Skozi to dejstvo lahko izvajamo celo določena vrednotenja. Če so v predmodernih časih marginalci živodarili na prostorih, ki so jim bili 'prepuščeni', je danes položaj bolj zapleten. Subkulture si danes prostor pogosto prisvojijo, ga simbolno pervertirajo in napolnijo z novim pomenom (londonski punkovci na King's Road, Plečnikov trg ali Johny Rotten Square v Ljubljani pred desetimi leti in ne nazadnje tudi Metelkova danes: vojašnica postane središče kulturnega dogajanja), včasih pa tudi ne – ta razlika bi po mojem mnenju lahko bila tista točka, na kateri bi lahko ločevali subkulture po njihovi subverzivnosti, inovativnosti in dinamičnosti, emancipatorni zmožnosti. Poglejmo si nekaj primerov.

● Najprej bi rad opozoril na prostorsko fleksibilnost v nekaterih subkulturah. Hipijevski avtoštop (sicer prevzet od beatnikov Keruacevega tipa) in rolkanje (skate) pri hardcore mulariji, sta dve novi načeli, ki sta (v svojem času) pomenili povsem novo strukturiranje prostora, novo fleksibilnost v premikanju, ki je na primer povprečen Američan s svojim velikim avtomobilom nikoli ne more doseči. Če pa se spustimo na nekoliko bolj politično raven, pa ugotovimo, da se s temi novimi premiki lahko zelo uspešno izmika foucaultovskemu pogledu nosilca nadzora (samo en primer: policijski radar lahko nadzoruje avtomobile, ne pa avtoštoparjev in rolkarjev).

● Po drugi strani pa lahko za primer nesubvezivnosti pokažemo subkulturo heavymetalcev. Življenje pripadnikov te subkulture je omejeno na prostor, ki jim je »prepuščen« (parki, gostilne itd.), ali pa se povsem sklada s konvencionalnimi obrzci kulturnega potrošništva (obiskovanje dragih koncertov, če pa so ti v tujini, z organiziranim avtobusnim prevozom...).

V članku sem poskusil dokazati dve tezi o prostorski razsežnosti subkultur. Skoznju sem poskusil podrobneje osvetliti razmerje med tako abstraktnim pojmom, kot je prostor v sociološkem raziskovanju, in družbenim pojavom subkultur. Če se na koncu vrnem na začetek, lahko rečem tole: danes je narava subkultur drugačna, kot je bila, ideološkemu radikalizmu šestdesetih in sedemdesetih let namreč danes sledi stilsko – simbolna subverzivnost. Analiza, ki hoče dojeti novo stanje, mora biti drugačna od tiste pred leti. Svoj članek si drznem šteti med poskuse takšne »nove analize«. Sicer pa je raziskovanje subkultur v zadnjih letih prišlo precej »iz mode« in če ta pojav nikogar več ne zanima, vzamite ta članek kot arheološko zanimivost.

LITERATURA

- DURKHEIM, Emile: O podjeli društvenog rada, v: Funkcionalizam u sociologiji; uredil Ivan Kuvačić, Naprijed, Zagreb 190.
- FOUCAULT, Michel: Vednost – Oblast – Subjekt; KRT, Ljubljana 1991
- HEBDIGE, Dick: Potkulture, značenje stila; Rad, Beograd 1980
- JAY, Martin: Adorno; Krt, Ljubljana 1990
- LYOTARD, Jean-Francois: Postmoderna protumačena djeci; August Cesarec, Zagreb 1990
- MLINAR, Zdravko, POŠTRAK, Milko: Svetovna homogenizacija in/ali kulturni pluralizem?; Tip, let. XXVIII, št. 12, Ljubljana, 1991; str. 1363–1315
- SOCIOLOGIJA grada; zbornik, uredil Sretan Vujović; Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Beograd 1988
- TOMC, Grega: Druga Slovenija; KRT, Ljubljana 1989

STAN LE ROY WILSON

Mass media / mass culture: an introduction

Updated 1993 Edition, New York: McGraw-Hill, Inc.

Glavna junakinja ameriške televizijske komedije Murphy Brown, ki se smehlja z naslovnice knjige *Množični mediji / množična kultura*, je po besedah avtorja med glavnimi »krivci«, da je leta 1993 izšla nova izdaja omenjene knjige. Priljubljena Murphy je leta 1992 kot neporočena mati postala tarča predsedniške kampanje, v kateri ji je podpredsednik Dan Quayle očital spodkopavanje »tradicionalnih družinskih vrednot«. Murphy mu je udarec seveda vrnila – pred 70 milijoni televizijskih gledalcev. Rezultat obračuna: milijone dolarjev vredna brezplačna reklama za obe strani.

Seveda so med dogodki, ki so spodbudili drugo izdajo, tudi veliko resnejši, usodnejši in odmevnejši od polemike med ameriškimimi politiki in televizijskimi producenti. Množično komuniciranje v začetku devetdesetih let so vidno zaznamovali predvsem propad Sovjetske zveze, smrt medijskega mogotca Roberta Maxwella, videoposnetki policijskega tepeža Rodneyja Kinga in izgredi, ki so sledili oprostitvi njegovih napadalcev. V luči padca komunizma v Vzhodni Evropi je popolnoma spremenjeno poglavje o mednarodnih medijih. Novi so zapisi, ki temeljijo na ameriških predsedniških volitvah, in nekateri podatki o medijski regulaciji, osebnostih, korporacijah in komunikacijski tehnologiji.

Množični mediji so in še vedno sooblikujejo našo kulturo. Medsebojni odnos medijev in kulture od pojava množičnega komuniciranja najprej vpliva na celotno civilizacijo. Živimo v času, ki bo v zgodovino medijev

in kulture zapisan predvsem po izjemnih dosežkih v komunikacijski tehnologiji. Prav to pa nas neizogibno postavlja pred nujnost spoznanja, kako pomembno je razumevanje tega odnosa oziroma vloge, ki jo mediji odigravajo v naših življenjih, v naši kulturi. Pomoč študentom množičnega komuniciranja pri tej nalogi je po besedah avtorja Stana Le Roya Wilsona, profesorja množičnega komuniciranja na College of the Desert v Palm Desertu v Kaliforniji, temeljno poslanstvo tega učbenika.

Prvi izmed štirih razdelkov knjige nosi široko zastavljen naslov *Kultura in komuniciranje*. V istoimenskem prvem poglavju avtor razloži temeljne pojme, kot so (popularna, množična) kultura, komunikacijski proces (informacijski vir, sporočilo, kanal, prejemnik), feedback, referenčni okvir, množično komuniciranje, množični mediji, ipd. Politična demokracija, javno izobraževanje in industrijska revolucija v 19. stoletju so napovedali novo družbo, ki temelji na množični proizvodnji in potrošnji dobrin in storitev. Množični mediji so se razvili kot njen integralni del in postali prenašalci in ustvarjalci nove množične kulture. Interakcija kulture in množičnega komuniciranja avtor predstavi s pregledom delovanja množičnega komuniciranja na kulturo od Gutenbergove iznajdbe tiskanja s premičnimi črkami v 15. stoletju naprej. Nadaljuje s filozofskim in pravnim vidikom nadzora nad mediji. Opis štirih teorij delovanja medijev ne prinaša nič bistveno novega, aktualnejši pa so zapisi o medijih po nekaterih državah, s poudarkom na vlogi novih tehnologij v političnih revolucijah vzhodnoevropskih držav. Sklepna tema razdelka so vprašanja državne in zakonske regulacije medijev, vdora v zasebnost, dostopa do informacij, ipd.

Razvoj tiska je naslov razdelka, ki je posvečen knjigam, časopisom in časnikom. Opisuje razvoj knjige od zgodnjih glinastih ploščic do današnje ogromne industrije, ki na primer v ZDA ustvarja več kot 15 bilionov dolarjev prodaje letno. Avtor povezuje

tiskanje knjig z napredkom zahodne civilizacije, dodaja pa tudi zgodovinski razvoj cenzure. Sledi predstavitev razvoja revij: dandanes pravzaprav obstaja revija za skoraj vsak interese in okus tako v popularni kot v elitni kulturi. V naslednjem poglavju nas seznanja z razvojem časnikov, pri čemer se osredotoči na napetost med zahtevo, da časniki ustvarjajo denar, in njihovo ustavno obveznostjo, da obveščajo javnost. Razdelek sklene z vlogo novinarskih agencij pri zbiranju novic ter s problematiko pristranskosti množičnih komunikatorjev.

Razdelek o elektronskih medijih se začne s pregledom zgodovine filma od Edisonovega mehaničnega kineskopa do posebnih Lucasovih in Spielbergovih filmskih efektov. Filmska industrija (je) spreminja(la) kulturo in obratno, prav tako brezlični čudež radio in televizija, ki je danes najpomembnejši razvedrilni medij v ameriški družbi. Poleg njihovega razvoja in vpliva na popularno kulturo se ukvarja še s pretiranim prikazovanjem nasilja na televiziji, vplivom televizije na otroke, širjenjem t. i. televangelizma, vzponom televizijske mreže CNN na položaj vodilnega svetovnega medija in njeno vlogo v poročanju o zalivski vojni. V sklepnem poglavju opisuje vlogo popularne glasbe in polemike, ki so jo obkrožale od obdobja jazza v dvajsetih letih naprej. Obsega sodobne razprave o rocku in rapu, pa tudi o tem, kako kulturno močna in pomembna je popularna glasba med mladimi. Poseben pomen ima v združevanju glasbenikov, ki zbirajo denar za humanitarne namene.

V zadnjem razdelku se srečamo z medijskimi snovalci in kulturnimi učinki. Najprej je na vrsti oglaševanje, s katerim oblikujemo in odsevamo življenjske stile; stopa korak pred drugimi elementi kulture in po navadi prvo izraža družbene trende. Nadaljuje z razvojem stikov z javnostmi od 19. stoletja naprej, v naslednjem poglavju pa razmišlja o tem, kako v ameriškem političnem sistemu množične medije uporabljajo za »prodajo« svojih kandidatov, idej, podob. Tako je na primer televizija vidno sodelovala pri opredelitvi politične usode tega stoletja. V poglavju o spremenjenih trendih v medijski tehnologiji nas seznanja s kablensko in satelitsko televizijo, računalniki, domačo videoopremo, teletekstom in videotekstom, digitalnim zvokom itd. Zadnje je na vrsti poglavje o medijski etiki in učinkih.

Stan Le Roy Wilson postavlja v ospredje teorijo, da razvoj novih tehnologij prehitava medijske vsebine. Če naj vsebina kulture obdrži korak s svojo obliko, so v množičnih medijih potrebne korenite spremembe. Mediji oblikujejo kulturo, morda pa je nastopil čas, da kultura postane dejavnejša pri oblikovanju medijev, piše Wilson. Drugače povedano, kultura mora izboljšati medijske vsebine – v smeri večje družbene odgovornosti množičnih medijev v ameriški popularni kulturi.

Kako lahko kot potrošniki pripomoremo k uresničevanju teh sprememb? Družba bo po Wilsonovih besedah napredovala vzporedno z razvojem tehnologije le, če bodo ljudje zahtevali (in seveda dosegli) odgovornost medijev, pri tem pa ne pozabili na pomembnost njihove svobode in neodvisnosti(!).

Tudi knjiga *Mass Media / Mass Culture* naj bi bila avtorjev prispevek k doseganju družbene odgovornosti medijev. Ta sklep lahko izpeljemo iz njegovega prepričanja, da je začetek »izboljšanja medijskih vsebin« v dejavnem in temeljitem pregledu množičnih medijev in prav to se v njegovi knjigi tudi zgodi. Večji del namreč obsega opis zgodovinskega razvoja posameznih medijev, ki ga tako ali drugače že desetletja prebiramo v stotinah podobnih publikacij.

Dragocenejše dragoceno je tisto, kar je zaradi svoje novosti zaenkrat zapisano le v redkokaterem ali sploh nobenem učbeniku. Toda prav tisto »novo« še veliko bolj kot »staro« ostaja na ravni naštevanj primerov in kopičenj podatkov. Ob tem je treba omeniti, da so se pri založbi McGraw-Hill, Inc. odločili za letne dopolnjene izdaje Wilsonove knjige, kar že s časovnega vidika avtorju ne dopušča dolgotrajnih premišljevanj o »kako« in »zakaj«. Vprašanje je, koliko bo množična proizvodnja po sistemu tekočega traku čez čas ustrezala ne le potencialnim bralcem, ampak tudi ambicijam avtorja samega. Ažurnost pri vnašanju novih ugotovitev v strokovno literaturo je na splošno sicer hvalevredna, vendar pod pogojem, da preseže enciklopedične metode zbiranja čim več informacij na čim manjšem prostoru.

Morda ugledni pisec meni, da je s 460 stranmi zgodovine in s komaj opaznim priokusom globlje analize vendarle zadostil v uvodu napovedanim ciljem. Morda je njegova filozofija ta, da študentje za »globlje razumevanje« potrebujejo zgolj dejstva in

podatke, medtem ko morajo biti povezave, interpretacije in vrednotenja prepuščena zgolj njihovi lastni ustvarjalnosti in znanju. Predvsem površen ali nezahteven bralec se bo s tem celo strinjal. Zadovoljen bo s količino ponujenega in njegovo tekočo berljivostjo, zaslepljen z značilno strukturo in videzom ameriških učbenikov. Tistemu z večjimi pričakovanji pa se bo med branjem na trenutke zazdelo, da se v Wilsonovi knjigi dogaja prav to, kar avtor problematizira v odnosu med medijskimi proizvodi in tehnologijo – da oblika prehitava vsebino.

Melita Poler

TH. BERGMANN, M. KESSLER (HG.)

Krivoverci v komunizmu – alternative stalinizmu

(Theodor Bergmann/Mario Kessler (Hg.): *Ketzer im Kommunismus – Alternativen zum Stalinismus*. Mainz: Decaton Verlag, 1993, 384 strani)

Izdajatelj Th. Bergmann in M. Kessler v predgovoru pojasnjujeta simboliko naslova, ko zapišeta, da je bila nemška beseda »Ketzer« (krivoverec oziroma heretik) izpeljana v 13. stol. iz imena »Katari« (krščanska ločina, razširjena predvsem v južni Franciji in severni Italiji v 12. stol.; njihov nauk temelji na strogem dualizmu Boga in hudiča). Uradna cerkev ga je leta 1167 na t. i. pred krščanskem času v vzhodnem Iranu, v Evropo pa so ga zanesli verjetno križarji, prepovedala, ker je med drugim zavračal tudi cerkvene zakramente. Inkvizicija je sicer Katare iztrebila, vendar »krivoverstva« s tem še ni konec, saj njihov nauk živi dalje v drugih oblikah oziroma gibanjih (albižani, bogomili...). In nič drugače se ni godilo posameznikom, skupinam in partijam, ki so se nekaj stoletij kasneje uprli stalinističnim dogmam.

Ta zbornik razprav, ki govori o slednjih, je pravzaprav esej o krivovercih v komunističnem gibanju, ki so iskali alternativo stalinističnemu sistemu. Ideja za zbornik na to tematiko se je porodila izdajateljema spomadi 1992, ko sta pregledovala dokumente o čistkah v kominterni in si ob tem zastavljala vrsto vprašanj, na katera nista našla zadovoljivih odgovorov. Na njuno idejo – obuditi spomin na te zavržene in pozabljene »krivoverce«, ki se niso hoteli pokoriti novemu »Bogu« (Stalinu) – se je odzvalo 23 piscev različnih strok (zgodovinarjev, sociologov, politologov, pravnikov). V dvajsetih prispevkih so ovrednotili življenje in delo nekaterih vidnih nedogmatičnih marksistov oziroma kritičnih komunistov iz 12 držav, ki so bili izrinjeni iz uradnega svetovnega komunističnega gibanja, ker se niso podredili Stalinovim diktatom; ožigosani so bili za renegate, kljub temu pa so ostali zvesti komunističnemu gibanju do zadnjega. Avtorji so v svojih prispevkih analizirali njihove teoretske poglede – nasprotne Stalinovim rešitvam – na posamezna družbenogospodarska in politična vprašanja; obenem obravnavajo njihovo politično dejavnost, ki ponekod preste v opozicijsko gibanje oziroma upor proti stalinizmu, kot je to primer pri jugoslovanski (1948) in češkoslovaški (1968) partiji. Obenem avtorji opozarjajo na pomanjkljivosti »opozicionalcev«, predvsem na njihovo nezmožnost (bodisi zaradi neenotne koncepcije bodisi zaradi pomanjkljivega usklajevanja), da strnejo svoje vrste proti moskovskemu samodržcu, kar je v končni fazi pomenilo njihov idejni poraz in celo – v večini primerov – fizično likvidacijo.

Uvodno študijo z enakim naslovom kot zbornik sta prispevala urednika Th. Bergmann (Stuttgart) in M. Kessler (Potsdam). V njej sta razgalila razraščanje Stalinove despotske oblasti ter njegovo zmotno teorijo o odmiranju države s krepitvijo terorja do neslutnih razsežnosti. Stalin se ni boril samo za oblast, temveč – pod plaščem ortodoksnega naslednika in razsodnika marksizma-leninizma – za uveljavitev svojega modela (»četrti« klasik) socialistične družbe; bil je politik, ki je uporabljal makiavelistične metode pri obračunavanju z nasprotno mislečimi.

Jack Jacobs (New York) v razpravi o Rosi Luxemburg obudi njeno nestrinjanje z boljševiško taktiko prevzemanja oblasti na

temeljnih skrajnega centralizma in trde partijske discipline, saj vidi v tem nevarnost za uveljavitev nedemokratskih metod blankistov in jakobincev pri preobrazbi ruske družbe. Rosa opozarja, da brez določene stopnje produkcijske samostojnosti mišljenja ne more nastajati neka marksistična teorija, kajti lomljenje odnosa med spontanostjo in organiziranostjo v mišljenju, do katerega pride pretežno zaradi nadzora, je usoden za življenjske teoretske izkušnje – »svoboda je vedno samo svoboda tistega, ki misli drugače.«

Enzo Traverso (Paris) v prispevku o Levu Trockem predstavlja njegove teorije degeneracije delavske države ter poglede na proletarsko demokracijo in partijsko birokracijo. Lucidna in preroška opozorila Trockega, ki jih je izrekel v svojih delih – kot oster kritik in nasprotnik Stalinovih ukrepov in metod – je potrdila zgodovina.¹

Jens Becker (Hannover) piše o pomembnem teoretiku komunizma v Nemčiji, učenca R. Luxemburg, Avgustu Thalheimerju, ki je bil zaradi nasprotovanja Stalinovi politiki in njegovim nedemokratskim metodam, leta 1929 – po nalogu kominterne – izključen iz KPD kot »desničar«. Kot nedogmatičen marksist in kritik stalinizma se je posebno odlikoval s svojimi analizami o fašizmu. Gert Schafer (Hannover) pa predstavlja drugega znanega nemškega komunista Arthurja Rosenberga, ki je pripadal levi opoziciji v KPD pod vodstvom Ruth Fischer (Elfriede Eisler); zaradi nasprotovanja politiki centralizacije in bolševizacije, ki je vodila v stalinsko monolitnost, je prišel – tako kot A. Thalheimer – navzkriž s komintersko strukturo.

Joachim Bischoff (Hamburg) osvetljuje poglede in razmišljanja italijanskega marksista Antonia Gramscija na perspektivo družbene revolucije v Italiji in opozarja na njegovo nestrinjanje z moskovskimi direktivami. Gramsci je zavračal vsiljevanje kominternskih vzorcev KPI, saj se po njegovem mnenju množice ne morejo pripravljati na druž-

beno revolucijo z »metodami sholastične politične pedagogike«; uspešno pot za italijansko družbeno preobrazbo je videl v trdni povezavi različnih družbenih sil v t. i. zgodovinski blok.

Thomas Zoller (Frankfurt M.) je prispeval članek o Christianu Rakovskem, znanem bolgarskem socialistu, internacionalistu in zimmerwaldovcu že iz časa pred in med prvo svetovno vojno. Po vojni je bil vidni funkcionar v organih kominterne; kot pristaš Trockega in kritik birokratizacije je bil na moskovskem procesu marca 1938 obsojen; na prestajanju 20-letne zaporne kazni je po treh letih »umrl« kot Stalinova žrtev.

Wladislav Hedeler (Berlin) je osvetlil vlogo Nikolaja Buharina, poleg Trockega, najvidnejšega sovjetskega teoretika. Buharin se je kot privrženec Leninovega NEP-a zavzemal za medsebojno prepletanje državnih, združenih in zasebnih gospodarskih oblik; njegov boj za uveljavitev alternativnega modela gospodarskega in političnega razvoja Sovjetske zveze je zadnji poskus, da bi v sovjetskem državnem in partijskem vodstvu ohranili kolektivno vodstvo in preprečili Stalinovo osebno dikturo. Buharinov poraz leta 1929 je bil uvod v politično »revolucijo od zgoraj« ter v zgodovinsko obdobje stalinizma. Na moskovskem procesu marca 1938 je bil obsojen na smrt in ustreljen.²

Annette Vogt (Berlin) je opisala tragedijo Martemjana Rjutina, sekretarja enega izmed moskovskih okrožij, in njegov neuspeli poskus Stalinove odstranitve. Leta 1932 je ustanovil tajno zvezo ter izdelal politično izhodišče, v katerem je zahteval upočasnitev tempa industrializacije, prekinitev prisilne kolektivizacije in ponovno vzpostavitev kolektivnega vodenja partije – kot jamstvo pred množičnim terorjem. Še istega leta so Rjutina in njegove somišljenike ujeli, izključili iz partije – potem ko jih je CK VKP(b) obtožil poskusa restavracije kapitalizma ter podpiranja buržoazije in kulakov – nato pa deportirali iz Moskve.

Hans Piazza (Leipzig) osvetljuje življenje in delo indijskega politika in komunista

¹ Bralca opozarjam, da je bil marca 1990 v Wuppertalu mednarodni simpozij o Levu Trockem, ki je osvetlil njegove teoretske poglede, naključne probleme in dileme razvoja socialistične družbe. Prispevki, predstavljeni na simpoziju, so izšli v zborniku, ki sta ga izdala Th. Bergmann/G. Schafer (Hg.): Leo Trotzki – Kritiker und Verteidiger der Sowjetgesellschaft, Mainz 1993 (glej prikaz v Teoriji in praksi, 30 (9–10), str. 1048–1050).

² Bralca opozarjam, da je bil oktobra 1988 v Wuppertalu mednarodni simpozij o Nikolaju Buharinu. Prispevki s simpozija so izšli v zborniku, ki sta ga izdala Th. Bergmann/G. Schafer (Hg.): »Liebling der Partei«. Nikolai Bucharin – Theoretiker und Praktiker des Sozialismus, Hamburg 1989 (glej prikaz v Teoriji in praksi, 27(3–4), str. 478–480).

Manabendra Roy (1887–1954). V politično življenje Roy stopi leta 1910, ko se vključi v revolucionarno gibanje proti angleški kolonizaciji Indije; nato 1915 emigrira v Mehiko, kjer je leta 1919 med ustanovitelji KP Mehike. Kot delegat mehiške partije sodeluje tako na kongresih kot tudi v IK kominterne v Moskvi (1920–27). Po »padcu« Buharina je obtožen »desničarstva« (1929) in izključen iz organov kominterne; vrne se v Indijo in tam napiše več kritičnih knjig o ruski in kitajski revoluciji ter se posveti študiju nacionalne in kolonialne problematike.

Reiner Tosstorff (Frankfurt/M.) pa predstavlja usodo španskega revolucionarja Andreua Nina, sekretarja CK Socialistične stranke Katalonije, ki se je aktivno ukvarjal s sindikalnim delom. Junija 1921 Nin odide v Moskvo in sodeluje na ustanovnem kongresu Profinterne (Rdeče sindikalne internacionale). Kot pristaš Trockega je 1927 izključen iz partije in pregnan iz Rusije. V španski državljanski vojni se bori na strani republikancev in leta 1937 izgine v stalinskih čistkah...

Podpisani sem v prispevku KPJ proti Stalinovemu dogmatizmu obravnaval vzroke, genezo in posledice spora s Stalinom med informbirojem ter opozoril, da se partija kljub novemu programu (1952) ne odreka oblasti oziroma vodilni idejni vlogi v tako razglašeni samoupravni družbi. To pa je tista točka, ko se novonastajajoči družbeni sistem ni mogel iztrgati iz okvirov stalinizma; pot k jugoslovanskemu »neostalinizmu« je bila odprta...

Lothar Kolm (Berlin) je osvetlil osebnost Nikite Hruščova, pogumnega borca proti stalinizmu, a obenem tudi njegov izdelek. S svojim znamenitim referatom O kultu osebnosti in njegovih posledicah na XX. kongresu KPSZ (1956) je Hruščov napovedal začetek dolgotrajnega procesa destalinizacije. Svojo odstavitev (1964) je pojasnil s preprostimi besedami, ki skrivajo v sebi globok pomen: Med vsemi stvarmi, ki sem jih dosegel, je morda najpomembnejše to, da so me lahko preprosto odstavili z glasovanjem; Stalin bi jih dal vse aretirati.

Theodor Bergmann (Stuttgart) je razgrnil poglede kitajskega državnika Liu Shaoqija (Liu Šao-Čija na družbeni razvoj Kitajske. V nasprotju z Mao Zedongovo politiko »velikih skokov« (ekonomisti so izračunali,

da ne pospešujejo, pač pa zavirajo kitajsko gospodarstvo), se je Liu Shaoqi kot predsednik republike zavzemal za umirjen gospodarski razvoj in takšne politične odnose, ki ne bodo škodovali gospodarskim. In prav to je bil eden izmed neposrednih povodov za začetek »kulturne revolucije«, v kateri so pogled Liu Shaoqija označili za revizionistične in buržoaznoreakcionarne. Sledil je znani scenarij: izključitev iz KP in odstranitev z vseh partijskih in državnih funkcij.

William Hansen/Brigitte Schulz (Hartford, Ct.) sta predstavila francoskega komunisto Frantza Fanona, ki je prišel s svojimi radikalnimi teorijami o kolonialnem kapitalizmu in socializmu v nasprotje z uradno partijsko (prostalinistično) politiko.

Mike Jones/Alistair Mitchell (London) sta predstavila poljskega komunisto in publicista »Isaaca Deutscherja«, ki je igral vidno vlogo v poljski komunistični partiji v dvajsetih letih; na začetku tridesetih let so ga obtžili trockizma in izključili iz partije. Deutscher je – z objavo odmevnih biografij o Trockem in Stalinu – na svojstven način razgalil stalinizem. Podobno vlogo je odigral v svojih delih, predvsem v dramah, nemški književnik »Peter Weiss«, ki ga je predstavil Beat Mazenauer (Luzern) v svojem prispevku Vizija razumne družbe. Marksizem brez (stalinistične) dogme je bil ideal tudi Roberta Havemanna, ki sta ga predstavila Dieter Hoffmann in Hubert Laitko (Berlin) v članku Nekonformirani komunist v Nemčiji.

Zdenek Mlynar (Innsbruck) je v svojem prispevku predložil Stališča KP Českoslovaške v letu 1968 na razvoj socialističnega sistema, ki naj bi bil ekonomsko učinkovitejši in predvsem bolj human in demokratičen. Na nevarne poglede KPČ, ki se niso skladali z uveljavljenim moskovskim konservativnim modelom socializma, se je odzval Varšavski pakt z zasedbo ČSSR; praške pomladi je bilo konec (za dobri dve desetletji)...

Michael Brie (Berlin) končuje zbornik razprav s člankom Mihael Gorbačov – junak humanistične demontaže drzvnega socializma, v katerem poudarja osebno zaslugo sovjetskega državnika za razpad socialističnega sistema stalinskega tipa tako v nekdanji Sovjetski zvezi kot v vzhodnem bloku. S tem je bila odprta pot demokratičnim procesom tudi v tem delu sveta.

Vrednost zbornika ni samo v tem, da obuja spomin na življenje in delo omenjenih

»krivovercev«, temveč predvsem v tem, da opozarja na neizpodbitno dejstvo, da so bili posamezniki in gibanja znotraj mednarodnega komunističnega gibanja, ki marksistične teorije niso razumeli kot nekaj sklenjen zakon večnih resnic, temveč so za nova družbena vprašanja – ki jih je odprl ruski oktober – iskali ustrezne (alternativne) rešitve; bili so prvi, ki so postavili na laž trditev, da je stalinizem edina možna smer v razvoju socializma. Posledice na silo uveljavljene stalinistične teorije in prakse so dobro znane...

Av gust Lešnik

Iva Nebeská: Úvod do psycholingvistiky

H&H, Praga 1992

Slovensko jezikoslovje se s psiholingvistikom ne ukvarja prav pogosto. V zadnjem času lahko o njej kaj izvemo na podiplomskem seminarju pragmatičnega jezikoslovja, ki poteka na Pedagoškem inštitutu v Ljubljani pod mentorstvom Olge Kunst-Gnamuš. Irena Petrič pa je daleč od Slovenije, na Nizozemskem, promovirala z disertacijo iz psiholingvistike (*Here Is the News. Predicting listening performance for news texts.*) Drugačen je položaj psiholingvistike na Filozofski fakulteti v Pragi. Predavateljica na Filozofski fakulteti Karlove univerze, Iva Nebeská, seznanja z njo študente na dodiplomskem študiju. Napisala je zanimivo in pregledno knjižico, ki bralca seznanja z razvojem in izhodišči psiholingvistike ter se posebej ukvarja s psiholingvističnimi vidiki govornega sporočanja. Namenjena je študentom in vsem preostalim, ki jih zanimajo osnovne informacije o vedi, saj so predstavljena temeljna izhodišča, ki omogočajo branje zahtevnejše psiholingvistične literature.

V prvem poglavju o zgodovini psiholingvistike avtorica ponazori posamezne smeri v razvoju te vede ter kompleksnejše in delne teorije, ki so vplivale na oblikovanje sodobnih pristopov h govornemu sporočanju. V 50. letih tega stoletja sta se v Ameriki

(predvsem na pobudo psihologov) s pomočjo informacijske teorije zbližala strukturalno jezikoslovje in behavioristična psihologija. Strukturalistično razumevanje jezika je bilo v soglasju z delom informacijske teorije, ki je jezik razumela kot kod, behavioristična psihologija pa je bila v soglasju s tistim delom informacijske teorije, ki je razumela sporočanje kot proces. Tako je nastal prvi psiholingvistični model govornega sporočanja, s katerim je Ch. E. Osgood v marsičem prehitel svoj čas (*Psycholinguistics*, 1954). Njegovi hipotezi, da tvorjenje in sprejemanje govornega sporočanja nastaja na več ravneh hkrati in da se kodirane enote ne prekrivajo z dekodiranimi, sta se uveljavili šele po mnogih letih. Za nadaljnji razvoj psiholingvistike je značilno, da daje vtis pretirnosti, saj je vsaka nova teoretična zasnova zavrгла izhodišča in ugotovitve predhodne teorije. Kljub nasprotujočim si vidikom pa je vsaka teorija dopolnjevala posamezna spoznanja, jih poglobljala in povezovala. Avtorica podrobneje opiše štiri osnovne teoretične zasnove v razvoju psiholingvistike: behavioristično, generativno, kontekstno oz. komunikacijsko in kognitivno. Današnja psiholingvistika je rezultat tega na videz protislovnega razvoja.

V drugem poglavju predstavi današnjo psiholingvistiko, ki je nastala s sintezo komunikacijske in kognitivne teorije in je zasnovana zelo odprto, upošteva različne pristope in ne dopušča skrajnosti. V nasprotju z jezikoslovjem je tako v psiholingvistiki le malo postulatov, ki bi bili trajni oz. na dolgo dobo sprejeti v strokovni javnosti. V preteklosti se je ta pomanjkljivost kazala v teoretičnih preobratih, danes pa povzroča neuravnoteženost posameznih teorij. Tematsko je psiholingvistika zelo široka. Klasične teme so tvorjenje in sprejemanje govora, duševne strukture in otrokovo osvajanje jezika. Drugi tematski krog so dejavniki govornega sporočanja: situacijski, duševni in jezikovni. Avtorica poudarja, da prav tematska obilnost odpira velike možnosti interdisciplinarnega povezovanja. Psiholingvistika tako ni »nekaj med psihologijo in jezikoslovjem«, ampak je del širokega miselnega prostora, na katerem se razvršča cela vrsta disciplin: jezikoslovje (predvsem sporočanje usmerjeno – npr. teorija govornih dejanj, teorija dialogov, besediloslovje – fonetika, besedoslovje, skladnja, funkcij-

ska stilistika...), psihologija, sociologija, literarna veda, retorika, hermenevtika, semiotika, nevrologija idr.

Ker je predmet psiholingvističnega raziskovanja raba jezika, je modeliranje tega procesa ključna tema vsake psihološke teorije. Avtorica ga opiše v tretjem poglavju. Podrobno predstavi dejavnike govornega sporočanja. Situacijske, ki vplivajo na sporočanje od zunaj (npr. vrsta sporočanja: javno ali zasebno; oblika: pisana, govorjena; sporočanski cilj: prenos informacije, izražanje čustev, vtisov; nebesedna sredstva: mimika, gestika). Duševne, ki vplivajo od znotraj: posameznikove prirojene lastnosti in rezultati njegovega sporočanskega izkustva. In jezikovne dejavnike, ki jih psiholingvistika pojmuje drugače od tradicionalnega jezikoslovja. Ker je predmet psiholingvističnega raziskovanja raba jezika, torej govorna dejavnost, pristopa k sestavu jezikovnih sredstev posredno, prek govorne dejavnosti. Ko Nebeská opisuje jezikovne dejavnike govornega sporočanja, kritično oceni strukturalistično jezikoslovje, ki jezik proučuje neposredno kot zaprt sistem, ne da bi upošteval njegovo sporočansko funkcijo. Omeni prizadevanja dela češkega jezikoslovja (Kofenský idr.), ki želi preseči dihotomijo jezik – govor (– langue – parol) in izoblikovati jezikoslovje, ki v središču raziskovalnega zanimanja postavlja govorno dejavnost. Podobna prizadevanja najdemo tudi v Sloveniji, kjer v okviru pragmalingvističnih in skladenjskih raziskav jezika Olga Kunst Gnamuš postavlja v ospredje sporočansko funkcijo jezika, jezik kot sredstvo sporazumevanja.

Iva Nebeská v nadaljevanju podrobno opiše dele govorne dejavnosti. Opozori na terminološko neuskkljenost (stavek – govorno dejanje – poved). Opiše razmerje med namero sporočevalca in naslovnikovnim razumevanjem, v katerem se kaže osnovno sporočansko nasprotje: individualna narava tvorjenja in sprejemanja kot duševnih procesov in družbena narava govorne dejavnosti.

V četrtem poglavju odgovarja na vprašanje, kaj sploh pomeni obvladati materni jezik. V strokovni literaturi se govori o kompetenci (jezikovni, sporočanski), duševni strukturi, predpostavljenej strukturah, predpostavljenej bazi, tezavru. Glede na razvojno pot psiholingvističnih teorij o duševnih strukturah, ki vplivajo na tvorjenje in sprejemanje govora, Nebeská razlaga izraze duševna enciklopedija, subjektivni slovar,

semantična pamet, pojmovne strukture, moduli. V podpoglavju Kompleksni pristop k predpostavkam govornega sporočanja predstavi glavne sporočanske modele in teorije ter njihove avtorje (Grice, Hermann, Johanson-Laird, Rosch, Lakoff).

Peto poglavje je namenjeno obravnavi norm govornega sporočanja, in sicer družbenim vidikom sporočanskih norm, ki jih avtorica razume v tradiciji praške šole kot »sestav konvencionaliziranih jezikovnih sredstev, pravil in zakonitosti njihove rabe, ki jih jezikovna družba sprejema kot obvezujoče«. Z vidika psiholingvistike pa je pomemben predvsem individualni vidik, tj., kaj norme pomenijo za posameznika, kako delujejo v njegovih sporočanskih dejavnostih.

Otrokovemu osvajanju jezika je posvečeno veliko psiholingvistične literature, govorimo lahko o relativno samostojni veji – razvojni psiholingvistiki, ki se ukvarja samo s to problematiko. Nebeská zato v šestem poglavju predstavi posebnosti otrokove govorice in osnovne teoretične zasnove razvojne psiholingvistike.

Zadnje poglavje je predstavitev metod psiholingvističnega raziskovanja. Opisane so temeljne znanstvene in tudi kompleksnejše metode. Sodobne psiholingvistične raziskave dajejo prednost kompleksnejšim, ker omogočajo modeliranje vzajemnega delovanja različnih dejavnikov govornega sporočanja.

V sklepni opombi Nebeská opozarja, da je vsako pregledno delo, vsak uvod v psiholingvistiko izbor med številnimi možnostmi in je torej bolj ali manj enostransko. V tem priločniku se je ukvarjala predvsem s tematiko, ki bi po njenem mnenju lahko prispevala k zblizevanju psiholingvistike in (sporočansko usmerjenega) jezikoslovja. Zaradi preglednosti, terminologije in zanimivosti pa menim, da je priločnik *Uvod v psiholingvistiko* zanimivo branje tudi za nejezikoslovce, saj raba jezika, procesi tvorjenja in sprejemanja sporočil odpirajo številne možnosti interdisciplinarnega povezovanja. Slovenskim jezikoslovcem pa je lahko priločnik spodbuda za razvijanje novih pogledov na jezik. Hvalevreden del priločnika (in čeških strokovnih knjig sploh) je tudi izčrpen seznam literature, ki bo koristil vsakemu, ki se želi s posameznimi vprašanji temeljiteje seznaniti.

Monika Kalin Golob

nove knjige

OSREDNJA DRUŽBOSLOVNA KNJIŽNICA JOŽETA GORIČARJA
NOVOSTI: MAREC-APRIL 1994

0 ZNANOST. KULTURA. DOKUMENTACIJA.
KNJIŽNICARSTVO. ČASNIKI. NOVINARSTVO

GRUBER, Helmut: Antisemitismus in Mediendiskurs : die Affäre »Waldheim« in der Tagespresse / Helmut Gruber. – Wiesbaden: Deutscher Universitäts Verlag, 1991. – (DUV Sprachwissenschaft)
1852

TEDD, Lucy A.: An introduction to computer based library systems / Lucy A. Tedd. – Chicester [etc.]: John Wiley and sons, 1993. – (Wiley professional computing)
III 3737

1 FILOZOFIJA. PSIHOLOGIJA

AN ETHIC of care: feminist and interdisciplinary perspectives / edited by Mary Jeanne Larrabee. – New York; London: Rout ledge, 1993. – (Thinking gender)
II 17263

EYSENCK, Michael W.: Happiness : facts and myths / Michael W. Eysenck. – Hove : Lawrence Erlbaum Associates Ltd., Publishers, 1990
II 17252

KIRSCHNER, Josef: Obramba pred manipuliranjem : priročnik za uspešno življenje : strategija in tehnika / Josef Kirschner. – Ljubljana: DZS, 1994
17845 a

KIRSCHNER, Josef: Umetnost manipuliranja : osem zakonov vplivanja na ljudi / Josef Kirschner. – Ljubljana: DZS, 1994
17844 a

URBANČIČ, Ivan: Zaratustrovo izročilo. Pot k začetku zgodovine evropske biti / Ivan Urbančič. – Ljubljana: Slovenska matica, 1993. – (Slovenska filozofska misel)
14439 – 6 a, b

2 VERSTVO. TEOLOGIJA

LOUTH, Andrew: Izvori krščanskega mističnega izročila : od Platona do Dionizija / Andrew Louth. – Ljubljana: Nova revija, 1993. – (Zbirka Hieron)
17843

3 DRUŽBENE VEDE – SPLOŠNO

FULLER, Steve: Social epistemology / Steve Fuller. – Bloomington; Indianapolis: Indiana University press, 1991. – (Science, technology, and society)
II 17244

303+311/314 METODOLOGIJA. STATISTIKA.
DEMOGRAFIJA

CONTEXT effects in social and psychological research / Norbert Schwarz, Seymour Sudman, editors. – New York [etc.]: Springer, 1992
III 3743

MILES, Matthew B.: Qualitative data analysis: an expanded sourcebook / Matthew B. Miles, A. Michael Huberman. – Thousand Oaks; London; New Delhi: Sage, 1994
IV 2964

ROWNTREE, Derek: Statistics without tears: a primer for non-mathematicians / Derek Rowntree. – London [etc]: Pengin, 1991. – (Penguin mathematics)
1753

SILVERMAN, David: Interpreting qualitative data: methods for analysing talk, text and interaction / David Silverman. – London; Thousand Oaks; New Delhi: Sage, 1994
II 17310

304+308 SOCIALNA VPRAŠANJA. SOCIALNA
POLITIKA. SOCIALNE REFORME.
SOCIOGRAFIJA.

COMPARING welfare states: Britain in international context / edited by Allan Cochrane, John Clarke. – London: Sage; Milton Keynes: Open University press, 1993. – (Family life and social policy)
III 3736

DEACON, Bob: The new eastern Europe : social policy past, present and future / Bob Deacon... [et al.] – London; Newbury Park _ New Delhi: Sage, 1992
II 17289

The ECONOMICS of social security / edited by Andrew Dilnot and Ian Walker. – Oxford [etc]: Oxford University Press, 1989
II 17315

HILL, Michael: Social security policy in Britain / Michael Hill. – Aldershot; Brookfield: E. Elgar, 1990
II 17312

JONES, Catherine: Patterns of social policy : an introduction to comparative analysis / Catherine Jones. – London _ New York: Tavistock Publications, 1985. – [Social] science paperbacks)
II 17281

The NEW politics of welfare: ab agenda fir the 1990s? edited by Michael McCarthy. – Basingstoke; London: MacMillan, 1992
II 17275

The SOCIOLOGY of security / edited by Michael Adler... [et al.] – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1991. – (Edinburgh education and society series)
II 17286

- The STATE and social welfare: the objectives of policy / edited by Thomas and Dorothy Wilson. – London; New York: Longman, 1991
II 17278
- VINCENT, David: Poor citizens: the state and the poor in twentieth-century Britain / David Vincent. – London; New York: Longman, 1991. – (Studies in modern history)
II 17276
- AGEING in society: an introduction to social gerontology / edited by John Bond and Pater Coleman. – London; Newbury Park; New Delhi: Sage, 1992
II 17273
- SQUIRES, Peter: Anti-social policy: welfare, ideology and the disciplinary state / Peter Squires. – New York [etc.]: Harvester Wheatsheaf, 1990
II 17298
- SOLLIVAN, Michael: The politics of social policy / Michael Sullivan. – New York [etc.]: Harvester Wheatsheaf, 1992. – (Studies in sociology)
II 17293
- SWAAN, Abram de: In care of the state / Abram de Swaan : health care, education and welfare in Europe and USA in the modern era. – Cambridge: Polity Press, 1990
II 17264
- TOWNSEND, Peter: The international analysis of poverty / Peter Townsend. – New York [etc.]: Harvester Wheatsheaf, 1993
II 17210 a
- TRAPPED in poverty?: labour-market decisions in low-income households / bill Jordan ... [et al.]. – London; New York: Routledge, 1992
II 17256
- WILLIAMS, Fiona: Social policy : a critical introduction : issues of race, gender and class / Fiona Williams. – Cambridge: Polity press; Oxford: Blackwell, 1993
II 17270
- 316 SOCIOLOGIJA. POSEBNE SOCIOLOGIJE.
PREDMET. SMERI.
- SCHROEDER, Ralph: Max Weber and the sociology of culture / Ralph Schroeder. – London; Newbury Park; New Delhi: Sage 1992. – (Theory, culture and society)
II 17242
- SHILLING, Chris: The body and social theory / Chris Shilling. – London [etc.]: Sage, 1993. – (Theory, culture and society)
II 17200 a
- 316.3/6 DRUŽBA. DRUŽBENA STRUKTURA.
PROCESI, VEDENJE. SOCIALNA PSIHOLOGIJA
- ALCOCK, Pete: Understanding poverty / Pete Alcock. – Houndmills [etc.]: MacMillan, 1883
II 17296
- BEETHAM, David: Bureaucracy / David Beetham. – Milton Keynes: Open University Press, 1987. – (Concepts in the social sciences)
II 17279
- CROMPTON, Rosemary: Class and stratification: an introduction to current debates / Rosemary Crompton. – Cambridge: Polity Press, 1993
II 17261 a
- EDER, Klaus: The new politics of class: social movements and cultural dynamics in advanced societies / Klaus Eder. – London [etc.]: Sage, 1993. – (Theory, culture & society series)
II 17157 a
- FINCH, Janet: Family obligations and social change / Janet Finch. – Cambridge: Polity, 1989. – (Family life series)
II 17299
- GILBERT, Lucia Albino: Two careers/one family: the promise of gender equality / Lucia Albino Gilbert. – Newbury Park; London; New Delhi: Sage, 1993. – (Sage series on close relationships)
II 17274
- JOHNSON, Norman: Reconstructing the welfare state : a decade of change 1980–1990 / Norman Johnson. – New York [etc.]: Harvester Wheatsheaf, 1990
II 17285
- MLINAR, Zdravko: Individuacija in globalizacija v prostoru / Zdravko Mlinar. – Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1994. – (Dela)
U II 17280
- PEČJAK, Vid: Psihologija množice / Vid Pečjak. – Ljubljana: samozal., 1994
II 17250
- RAE, Douglas: Equalities / Douglas Rae. – Cambridge; London: Harvard University Press, 1989
17858
- ROLL, JO: What is a family?: benefit models and social realities / Jo Roll. – London: Family Policy Studies Centre, 1991. – (Occasional paper)
17857
- ROOM, Graham: «New poverty» in the European Community / Graham Room in collaboration with Jos Bergham ... [et al.]. – Houndmills [etc.]: MacMillan, 1990. – (The social dimension of the single European market)
II 17258
- SCHEMAN, Naomi: Engenderings: constructions of knowledge, authority, and privilege / Naomi Scheman. – New York; London: Routledge, 1993. – (Thinking gender)
II 17305
- The SOCIAL mobility of women: beyond male mobility models / edited by Geoff Payne and Pamela Abbott. – London; New York; Philadelphia: Falmer, 1990
II 17292
- UNDERSTANDING the underclass / edited by David J. Smith. – London: Policy studies institute, 1992
II 17257

- WALZER, Michael: Spheres of justice: a defence of pluralism and equality / Michael Walzer. – Oxford; Cambridge: Blackwell, 1993
II 17311
- WILSON, William Julius: The truly disadvantaged: the inner city, the underclass, and public policy / William Julius Wilson. – Chicago; London: The University of Chicago press, 1990
II 17314
- YANKELOVICH, Daniel: Nova pravila: traganje za samoispunjenjem u svijetu izokrenutih vrijednosti / Daniel Yankelovich. – Zagreb: Globus: Školska knjiga, 1994. – (Biblioteka Dominantne ideje)
17850
- KULTURNI KONTEKST DRUŽBENEGA ŽIVLJENJA. SOCIOLOGIJA KOMUNIKACIJ**
- BRAJŠA, Pavao: Managerska komunikologija: komuniciranje, problemi in konflikti v podjetju / Pavao Brajša. – Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1994. – (Zbirka Manager)
II 17848
- RIZTER, George: The McDonaldization of society: an investigation into the changing character of contemporary social life / George Ritzer. – Newbury Park: Pine Forge Press, 1993
II 17138 a
- POLITIČNE VEDE. POL. ORGANIZACIJE. NOTRANJA POLITIKA. STRANKE IN GIBANJA**
- CARLEY, Michael: Rational techniques in policy analysis / Michael Carley. – Aldershot: Gower, 1987
17855
- CORPORATE political agency: the construction of competition in public affairs / editor Barry M. Mitnick. – Newbury Park; London; New Delhi: Sage, 1993, (Sage focus edition)
II 14655 – 163
- DIRECTORY of pressure groups in the European Community / edited by Allan Butt Philip. – Harlow: Longman, 1991. – (Current affairs)
Č III 3740
- DONLEAVY, Patrick: Democracy, bureaucracy and public choice: economic explanations in political science / Patrick Dunleavy. – New York [etc.]: Harvester Wheatsheaf, 1991
II 16550 a
- DUNN, William N.: Public policy analysis: an introduction / William N. Dunn. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1994
II 17306
- HAM, Christopher: The policy process in the modern capitalist state / Christopher Ham, Michael Hill. – New York [etc.]: Harvester Wheatsheaf, 1984
II 17251
- HELD, David: Models of democracy / David Held. – Cambridge: Polity Press, 1992
II 17303
- MAJONE, Giandomenico: Evidence, argument and persuasion in the policy process / Giandomenico Majone. – New Haven; London: Yale University Press, 1989
17566
- 33 GOSPODARSTVO. EKONOMSKA ZNANOST.**
- ATKINSON, Anthony B.: Economic transformation in Eastern Europe and the distribution of income / B. Atkinson and John Micklewright. – Cambridge: Cambridge University press, 1992
II 17269
- BRYSON, Lois: Welfare and the state: who benefits? / Lois Bryson. – Houndmills; London: MacMillan, 1993. – (Sociology for a changing world)
II 17255
- The DEVELOPMENT of welfare states in Europe and America Z edited by Peter Flora and Arnold J. Heidenheimer. – New Brunswick; London: Transaction Publishers, 1990
II 17290
- DOYAL, Len: A theory of human need / Len Doyal, Ian Gough. – Houndmills [etc.]: MacMillan, 1992
II 17294
- ESPING-Andersen, Gøsta: The three worlds of welfare capitalism / Gøsta Esping-Andersen. – Cambridge; Oxford: Polity Press, 1991
II 17282
- FRIEDMAN, Milton: Kapitalizam i sloboda / Milton Friedman u suradnji Rose D. Friedman. – Zagreb: Globus : Školska knjiga, 1992. – (Biblioteka Dominantne ideje)
17849
- IGNATIEFF, Michael: The needs of strangers / Michael Ignatieff. – London: Hogarth, 1990
II 17277
- ORDER and conflict in contemporary capitalism / edited by John H. Goldthorpe. – Oxford: Clarendon Press, 1988
II 17307
- PIERSON, Christopher: Beyond the Welfare state?: the new political economy of welfare / Christopher Pierson. – Cambridge: Polity press, 1992
II 17259
- The RADICAL right and the welfare state: an international assessment / edited by Howard Glennerster and James Midgley. – [London etc.]: Harvester Wheatsheaf Barnes & Noble Books, 1991. – (Studies in international social policy and welfare)
II 17253
- ROSEN, Harvey s.: Public finance / Harvey S. Rosen. – Homewood; Boston: Irwin, 1992
II 17297
- WHITFIELD, Dexter: The welfare state : privatisation, deregulation, commercialisation of public services : alternative strategies for the 1990s / Dexter Whitfield. – London; Concord: Pluto, 1992
II 17284

BREZPOSELNIŠTVO, izobraževanje in kariera / [prevajalec Franc Slivnik]. – Ljubljana: Andragoški center Republike Slovenije 1993. – (Izobraževanje odraslih. Nove poti)
17851 – 5

EQUAL, value: comparable worth in the UK and the USA / edited by Peggy Kahn and Elizabeth Meehan. – Basingstoke; London: MacMillan, 1992
II 17313

HOUSE, Ernest R.: Professional evaluation: social impact and political consequences – Ernest R. House. – Newbury park; London; New Delhi: Sage, 1993
II 17171

339 MEDNARODNI GOSPODARSKI ODNOSI

SCHOTTER, Andrew: Free market economics: a critical appraisal / Andrew Schotter. – Cambridge; Oxford: Basil Blackwell, 1990
II 17300

34/35 PRAVO. ZAKONODAJA. JAVNA UPRAVA. DRŽAVNA UPRAVA

EMMS, Peter: Social housing: a European dilemma? / Peter Emms. – Bristol: School for Advanced Urban Studies, 1990
II 17283

MARKETS and managers: new issues in the delivery of welfare / edited by Peter Taylor-Gooby and Robyn Lawson. – Buckingham; Bristol: Open University Press, 1993. – (Public policy and management)
II 17301

MODERN governance: new government-society interactions / edited by Jan Kooiman. – London: Newbury Park; New Delhi: Sage, 1993
II 17291

RAKOČEVIČ, Slobodan: Državna uprava: vloga, položaj, organizacija, delovanje / Slobodan Rakočević, Peter Bekeš. – Ljubljana: Uradni list Republike Slovenije, 1994
U II 17260 a

36 SOCIALNO DELO. SOCIALNA POMOČ.

CHALLIS, Linda: Organising public social services / by Linda Challis. – Harlow: Longman, 1990
II 17295

DOMINELLI, Lena: Women across continents: feminist comparative social policy / Lena Dominelli. – New York [etc.]: Harvester Wheatsheaf, 1991
II 17254

39 ETNOLOGIJA. ETNOGRAFIJA. ANTROPOLOGIJA. ŽENSKO VPRAŠANJE

ZONABEND, Françoise: Dolgi spomin: časi in zgodovine

v vasi / Françoise Zonabend. – Ljubljana: ŠKUC: Filozofska fakulteta, 1993. – (Studia humanitatis. Letn. 8)
17842 a, b

5 NARAVOSLOVNE VEDE. EKOLOGIJA. MATEMATIKA

COMPANION encyclopedia of anthropology / edited by Tim Ingold. – London; New York: Routledge, 1994. – (Routledge reference)
Č II 3741

RENEWING the Earth: the promise of social ecology: a celebration of the work of Murray Bookchin / edited by John Clark. – London: Green Print, 1990
17854

6 UPORABNE ZNANOSTI. TEHNIKA. RAČUNALNIKI. INFORMACIJSKA TEHNOLOGIJA

MEDNARODNI posvet o varstvu pred požari v naravi (1993; Bled)

Varstvo pred požari v naravi: Bled '93: [zbornik referatov z mednarodnega posveta o varstvu pred požari v naravi na Bledu] / [zbornik so uredili Primož Marolt, Vida Juratovec, Jasmina Karba. – Ljubljana: Republiška uprava za zaščito in reševanje pri Ministrstvu za obrambo, 1994
U III 3742 a-c

65 TEORIJA ORGANIZACIJA IN POSLOVANJA. UPRAVLJANJE

BURKHART, Patrick J.: Successful strategic planning: a guide for nonprofit agencies and organizations / Patrick J. Burkhardt, Suzanne Reus. – Newbury Park; London; New Delhi: Sage, 1993
II 17272

BUTLER, Richard: Designing organizations: a decision-making perspective / Richard Butler. – London; New York: Routledge, 1991
II 17302

CHRISTOPHER, Martin: Relationship marketing: bringing quality, customer service and marketing together / Martin Christopher, Adrian Payne and David Balantyn. – Oxford (UK): Butterworth-Heinemann, 1993. – (The Marketing series. Professional development)
II 17249

DAWSON, SANDRA: Analysing organisations / Sandra Dawson. – Basingstoke: MacMillan, 1992
II 17308

DRUCKER, Peter F.: Managing in turbulent times / Peter F. Drucker. – Oxford; London [etc.]: Butterworth-Heinemann, 1993
II 17245

DRUCKER, Peter Ferdinand: Managing the non-profit organization: practices and principles / Peter F. Drucker. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 1993
II 17246

- LACZNIAK, Gene R.: Ethical marketing decisions: the higher road / Gene R. Laczniak, Patrick E. Murphy. – Boston [etc.]: Allyn and Bacon, 1993
II 17247
- LOVELOCK, CHRISTOPHER H.: Managing services / Christopher H. Lovelock: marketing, operations, and human resources. – Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1992
II 17304
- MINTZBERG, Henry: Mintzberg on management: inside our strange world of organizations / Henry Mintzberg. – New York: Free Press, 1989
II III 3739
- MORGAN, Gareth: Images of organization / Gareth Morgan. – Beverly Hills [etc.]: Sage, 1992
II 17287
- MUDIE, Peter: The management and marketing of services / Peter Mudie and Angela Cottam. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 1993. – (Contemporary business series)
II III 3738
- PIERCY, Nigel: Market-led strategic change: making marketing happen in your organization / Nigel Piercy. – Oxford: Butterworth-Heinemann, 1993. – (The Marketing series. Profession development)
II 17248
- PODJETNIŠTVO, politika podjetja in management / Janko Belak in soavtorji. – Maribor: Obzorja, 1993
17847
- POSTMODERNISM and organizations / edited by John Hassard, Martin Parker. – London; Newbury Park; New Delhi: Sage, 1993
II 17267
- REDISCOVERING public services management / Leslie Willocks and Jenny Harrow, editors. – London [etc.]: McGraw-Hill, 1992
II 17268
- ROZMAN, Rudi: Planiranje poslovanja podjetja / Rudi Rozman. – Ljubljana: Gospodarski vestnik 1993. – (Zbirka Manager)
17828 a
- SIMS, David: Organizing and organizations: an introductory / David Sims, Stephen Fineman, Yiannis Gabriel. – London [etc.]: Sage, 1993
II 17265
- 659 REKLAMA. INFORMACIJE. ODNOSI
Z JAVNOSTJO. MNOŽIČNO KOMUNICIRANJE.
INFORMATIKA
- BOYD, Andrew: Broadcast journalism: techniques of radio and TV news / Andrew Boyd. – Oxford: Butterworth-Heinemann, Focal press, 1993. – (Journalism media manual)
III 3735
- JEFKINS, Frank: Planned press and public relations / Frank Jefkins. – London [etc.]: Blackie Academic and Professional, 1993
III 3733
- KOVAČIČ, Andrej: Načrtovanje in gradnja informacijskih sistemov / Andrej Kovačič, Mirko Vintar. – Ljubljana: DZS, 1994
II 17243 a
- 7 UMETNOST. ARHITEKTURA. FOTOGRAFIJA
- JERMANJ, Boje: Sonce v vašem domu: tehnike in 19 ekoloških hiš / Boje Jermanj. – Ljubljana: Potencial: Svet knjige, 1993
II 3734
- WHANNEL, Garry: Fields in vision: television sport and cultural transformation / Garry Whannel. London; New York: Routledge, 1992. – (Communication and society)
II 17262
- 8 JEZIKOSLOVJE. KNJIŽEVNOST
- KOS, Janko: Očrt literarne teorije / Janko Kos. – Ljubljana: DZS, 1994
17846 a

UDK: 316.659(497.12):316.63:316.356.4

KLINAR, dr. Peter: O nacionalni identiteti in etnonacionalizmih
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 5-6, str. 420

Teoretična izhodišča temeljijo na spremembah socialne stratifikacije in globalnih družbenih procesov v prehodnem obdobju, ki z nastankom nove nacionalne države in utrjevanjem nacionalne in narodne zavesti vzbujajo pojave mobilizacijskega nacionalizma in skrajnejšega etnocentričnega nacionalizma z neonacionalizmom. Prikazana so javnomnenjska stališča in njihovi trendi v prehodnem obdobju, ki zadevajo nacionalno in narodno zavest ter identiteto, v povezavi s stališči do problemov nadnacionalnih povezav in ogrožanj Slovenije. Pojave etnične nestrpnosti in etnične stratifikacije ponazarjajo stališča do etnične distance imigrantov, priznavanja pravic imigrantom in druga razmerja med avtohtonimi in imigranti. Ob analizi stališč, ki se nanašajo na kulturne pravice imigrantov, se srečujemo z razglabljanji o vidikih njihovega nepopolnega vključevanja v povezavi s procesi nerazvitega etničnega pluralizma in adaptacijske akulturacije. Prikazana so tudi nenaklonjena stališča, ki zadevajo politične pravice in dejavnosti imigrantov. Analiza razkriva verbalne izraze etnocentričnega nacionalizma z izrazi šovinizma, zapostavljanja in militantnejšega nacionalizma. Srečujemo se tudi s stališči, ki zadevajo razmerja med avtohtonimi in begunci iz BiH. Sklepna poglavja se ukvarjajo s prikazom stališč različnih kategorij anketirancev in s povezanostjo med različnimi stališči.

UDC: 316.659(497.12):316.63:316.356.4

KLINAR, Peter, PhD. On National Identity and Ethnonationalisms
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 5-6. Pg. 420

Theoretical starting points are based on the changes of social, stratificational and global social processes in the transition period, which, with the formation of the new national state and consolidation of national consciousness, stir phenomena of mobilisational nationalism and, the more extreme, ethnocentric nationalism with neonationalism. Public opinion views are the trends, in the transitional period, which concern national consciousness and identity, in connection with viewpoints on the problems of supranational connections and menaces to Slovenia. Phenomena of ethnic intolerance and ethnic stratification illustrate viewpoints on ethnic distances of immigrants and other relations among the aborigines and immigrants. By analysing the views concerning immigrants' cultural rights, we meet with contemplations on the views of their incomplete inclusion in connection with the processes of undeveloped ethnic pluralism and adaptational aculturalisation. Adverse views concerning political rights and activities of immigrants are also presented. The analysis uncovers verbal expressions of ethnocentric nationalism with terms of chauvinism, neglect and militant nationalism. We are also faced with views concerning relations, between aborigines and refugees from Bosnia and Hercegovina. Conclusive chapters deal with a presentation of the views of different categories of inquirers and with the connection between various viewpoints.

UDK: 327.5

GRIZOLD, dr. Anton: Institucionalizacija preprečevanja in reševanja konfliktov med državami

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 5-6, str. 452

Avtor predstavlja prizadevanje mednarodne skupnosti za kodifikacijo norm in pravil za preprečevanje, nadzor, reševanje in odpravo problemov ter konfliktov, ki nastajajo v odnosih med njenimi temeljnimi subjekti. Institucionalizacija tega prizadevanja je potekala intenzivno najprej v okviru evropskega koncerta (1915), prek Dunajskega kongresa, Društva narodov do današnje OZN. Avtor opozarja, da je bila dejavnost OZN za ohranjanje mednarodnega miru in varnosti v večjem delu obstoja te svetovne organizacije »ujeta« v logiko ideološkega in geopolitičnega globalizma nenehno nasprotujoči si supersili ter je, kljub nekaterim manjšim uspehom pri konkretnih operacijah njen institucionalni okvir še vedno v procesu natančnejše opredelitve. S koncem hladne vojne pa se pojavijo v mednarodni skupnosti nove možnosti za postavitve celote mehanizmov in instrumentov za preprečevanje in reševanje konfliktov med državami. Ali bo to uspelo OZN?

UDC: 327.5

GRIZOLD, Anton, PhD. Institutionalisation of Prevention and Resolution of Conflicts among Nations

Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 5-6, pg. 452

The author presents the endeavours of the international community for the codification of norms and rules for prevention, control, resolution and elimination of problems and conflicts arising in relations between its fundamental subjects. The institutionalisation of these strivings developed, in the beginning, in frame of the European Concert (1915), through the Vienna Congress, society of Nations, up to the present United Nations, the author stresses that the UN activities for preserving international peace and security, for major part of the existence of this world organisation, are caught in the logic of ideological and geopolitical globalism of the the ever-opposing super-powers, and inspite of some minor successes in concrete operations, is still in the process of more precise definition. With the end of the Cold War there appear, in the international community, new opportunities for establishing an entity of mechanisms and instruments for the prevention and solution of conflicts among nations. Will the UN succeed in this?

UDK: 316.77:57

VREG, dr. France: Sodobna etologija in biokomuniciranje
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 5-6, str. 469

Etologija se nam danes kaže kot močnost novega razumevanja narave in družbe, kot možnost poglobljenega razumevanja medsebojnih odvisnosti, pojavov in zakonitosti kozmosa. Etologija kot razmeroma mlada znanost postaja s svojimi spoznanji delček znanstvenega univerzuma. Etologijo razumemo kot primerjalno raziskovanje živih bitij, živali in človeka. Tradicionalna etologija pa ni razvila interdisciplinarnega raziskovanja. Ostajala je v mejah svojih biološko-organizacijskih spoznanj. Raziskovalni horizont je začela širiti z naravoslovno matematičnimi, sociološkimi, komunikološkimi in kibernetnimi vedami ter je sprejela aksiomatiko, ki povezuje dioniko in komunikologijo. V Sloveniji je v pripravi dolgoročni interdisciplinarni raziskovalni projekt z naslovom Etologija socialnega vedenja, s katerim bomo utemeljili etologijo kot novo znanost v Sloveniji.

UDC: 316.77:57

VREG, France, PhD. Contemporary Ethology and Bio-communicating
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 5-6, Pg. 469

Ethology today presents itself as a possibility of a new understanding of nature and society, as a possibility of deeper understanding of mutual dependency, of cosmic phenomena and principles. Ethology, as a relatively young science is developing, with its cognitions, into a part of the scientific universe. It is understood as a comparative research of live beings, animals and man. But traditional ethology did not develop interdisciplinary research, remaining within the boundaries of its biologically-organisational cognitions. It started to broaden its horizons by natural-scientific mathematical, sociological, communicational and cybernetic sciences, accepting axiometrics which combines dionics with communicology. In Slovenia, we are preparing a long-term interdisciplinary research project titled »Ethology of social behavior«, by which we will establish ethology as a new science in Slovenia.

UDK: 342.393

LUKŠIČ, dr. Igor: Nazaj k fevdalizaciji in korporativizmu
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 5-6, str. 474

Pojem korporativizma je vezan na metaforo telesa in je vedno nasprotoval liberalizmu, ki je vezan na metaforo trga in na tej osnovi na metaforo atomističnih posameznikov. Razmerjem med (liberalno) demokracijo in korporativizmom je podobno razmerju med liberalizmom in demokracijo: prvini sta si v načelno nezdružljivem nasprotju, vendar sta obe našli mesto v sodobnih političnih sistemih kot njihovi glavni značilnosti. Korporativizem ne more dobiti demokratične legitimacije, (liberalna) demokracija pa ni usposobljena za pridobivanje vsebinske legitimacije. Zato je njuno sožitje v sodobnih političnih sistemih nujno.

UDC: 342.393

LUKŠIČ, dr. Igor: Return to Feudalisation and Corporatism
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 5-6, Pg. 474

The concept of corporatism is based on the metaphor of the body and it has ever since been contrary to liberalism, which is based on the metaphor of the market and mediated by it on metaphor of atomic individuals. The relation between corporatism and (liberal) democracy is similar to the relation between liberalism and democracy: two elements are in principal nonlinkable contradictions, but at the same time they find place both in contemporary political systems as its main figures. Corporatism can not get democratic legitimacy and (liberal) democracy can not get substantial legitimacy. Because of that reason they must live in coexistence in contemporary political systems.

UDK: 368.431.2:316.346.2

**KUKAR, mag. Stanka: Ženske in moški v sistemih pokojninskega zavarovanja
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 5-6, str. 481**

Enako obravnavanje moških in žensk v sistemih pokojninskega zavarovanja je samo eden od elementov celovite politike zagotavljanja enakih možnosti za ženske in moške. Članek obravnava spremembe v delitvi dela med spoloma v zadnjih sto letih, zlasti zaposlitev obeh staršev izven doma in njene družbenoekonomske posledice, vključno z vplivi na obnavljanje prebivalstva. Različno obravnavanje moških in žensk (krajša delovna doba in nižja vstopna starost) v pokojninskem zavarovanju ni utemeljeno s principi zavarovalništva. Država pa lahko s predpisi določi, da materam in/ali očetom prizna določene ugodnosti pri upokojevanju, ker je starševstvo družbeno koristno delo, investicija v prihodnjo generacijo, ki bo plačevala prispevke za pokojnine sedanje aktivne generacije. Toda to ni več razlikovanje po spolu, ampak razlikovanje med starševstvom in ne-starševstvom.

UDC: 368.431.2:316.346.2

**KUKAR, mag. Stanka: Women and Men in the Pension Insurance System
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 5-6, Pg. 481**

Equal treatment of men and women in the pension systems is only one of the many elements of the integral policy for securing equal opportunities for men and women. The article highlights the changes in the division of labour by gender in the last century, in particular the employment of both parents away from home and its socio-economic consequences, including those influencing the reproduction of population. From the point of view of the insurance principles there is no reason for a more favourable treatment of women in the pension systems. But since parenthood is a socially useful work and an investment in future generation that will pay contributions for the pensions of the present active generation the state (parliament) might pass regulations which benefit mothers and/or fathers. This is not discrimination by gender but discrimination between parenthood and non-parenthood which is acceptable according to the international standards.

UDK: 316.653(497.12)

UHAN, mag. SAMO: RESPONDENTI IN STALIŠČA
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 5-6, str. 494

Izražanje mnenj je izrazito dinamičen proces. analize rezultatov javnomnenjskih raziskav pa nam govorijo tudi, da so stališča respondentov razmeroma nestabilna in nekonsistentna. Raziskovalci ugotavljajo, da stališča v obliki anketnih podatkov niso vnaprej oblikovana in preprosto priklicana, marveč so aktivna, oblikovana za namen raziskave. Stališča respondentov se skozi meritve javnega mnenja kažejo kot kombinacija le delno konsistentnih prepričanj in idej, o čemer razpravljamo v nadaljevanju.

UDC: 316.653(497.12)

UHAN, mag. Samo: Respondents and Viewpoints
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 5-6, Pg. 494

Expression of opinion is a distinctive dynamic process. Analyses of the results of public opinion researchers show that respondent's views are realtively unstable and inconsistent. Researchers find that viewpoints in the form of inquiry data are not formed in advance and simply revoked, but are active and formed for the purpose of research. Respondent's views present themselves through public opinion polls as a combination of only partly consistent convictions and ideas which will be discussed in the continuation of the contribution.

UDK: 316.738:316.353

PEČAR, dr. Janez: Politična kultura nadzorovanja
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 5–6, str. 510

Nadzorovanje je vedno izraz stopnje kulture in civilizacije in nerazdružljiv del našega življenja. Zato je normalno, da politika vedno želi gospodovati nad nadzorstvom – zlasti državnim. Tudi zato so mehanizmi nadzorovanja vedno izraz politične kulture, ne nazadnje tudi varnostne.

Slovenske razmere v prehodnem obdobju narekujejo potrebe po novi zakonodaji in novih nadzorstvenih mehanizmih, ki jih ustvarjajo poleg že obstoječih in konvencionalnih. Ker tradicionalni mehanizmi nadzorovanja povzročajo dosti patologije, so novi organi nadzorstva namenjeni predvsem njihovem nadzorovanju. Država ne le čedalje bolj hierarhizira družbeno nadzorstvo, marveč ga usmerja proti sebi, ker sama ne zaupa klasičnim mehanizmom nadzorstva, več nadzorovalcev, več stroškov, več deviantov in več sumničavosti in nezaupanja ter manj varnosti. Hkrati pa se sodelovanje s službami za varstvo države načenja kot moralno vprašanje.

Razmere na Slovenskem kažejo, da smo s politično kulturo nadzorovanja na dnu. Dileme, ki pri tem nastajajo, bodo še dolgo ovirale ne le nadzorstvo, ampak tudi politiko.

UDC: 316.738:316.353

Pečar Janez, PhD.: Political Culture of Surveillance
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 5–6, Pg. 510

Control has always been a mirror of cultural and civilisation level and an indivisible part of our lives. Therefore it is quite normal that politics had always wanted and will want to govern control – especially state control. Also for this reason are surveillance mechanisms always an expression of political culture, not lastly among them, also security control.

Slovene conditions in the transition period dictate the need for new legislation and new control mechanisms which are to be designed alongside the already existing ones. As traditional control mechanisms provoke much pathology, new surveillance organs are meant primarily for their control. The state is not only increasing the hierarchy of social control, but is also directing it towards itself as it does not trust classical surveillance mechanisms, more controllers more costs, more deviators more suspicion and distrust and less security. At the same time, cooperation with the state security services arises as a moral question.

Conditions in Slovenia show that as far as political culture of surveillance is concerned, we are at the very bottom. Arising dilemmas will obstruct not only control but politics as well for a long time yet.

UDK: 342.26:316.4.063

MAKAROVIČ, dr. Jan: Kje je danes demokracija v deželah habsburške krone
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Let. XXXI, št. 5-6, str. 519

V preteklih desetletjih in stoletjih so bili veliki predeli Evrope vključeni v multinacionalne imperije, kjer je en narod (država) dominiral, medtem, ko so ostale države (celi narodi, ne zgolj manjšine) bile podrejene in/ali komunistični režimi, kjer so člani partije zavzemali privilegirane položaje. Obe značilnosti sta ovirali razvoj politične enakosti, ki jo razumemo kot osnovo za moderno demokracijo. Naša hipoteza je, da so te ovire še vedno učinkovite v političnih odnosih sodobnih političnih voditeljev ustreznih držav. Z uporabo podatkov iz raziskovalnega projekta »nova demokracija v lokalnem vodenju«, smo primerjali poglede (odnose) lokalnih voditeljev v Rusiji, Poljski, Sloveniji, Madžarski, Avstriji in Švedski. V vsaki od teh držav smo anketirali približno 300 ljudi med obdobjem 1991-1992. Skupno trajanje komunistične in imperialne dominacije v teh državah, se je zelo in negativno skladalo z vrsto povprečij na lestvicah, ki so izražale pozitiven odnos do konfliktov, ekonomske enakosti, poštenja, participacije in politične enakosti. Tako sta verjetno nastanek eno-nacionalnih držav in razkroj komunističnih režimov v vzhodni Evropi, prispevala k procesu demokratizacije.

UDC: 342.26:316.4.063

MAKAROVIČ, dr. Jan: Where is Democracy Today in the Countries of the Hapsburg Crown
Teorija in praksa, Ljubljana 1994, Vol. XXXI, No. 5-6, ppg. 516

During past decades and centuries great parts of Europe were included in **multinational empires** where one nation held the dominant position, while other nations (whole nations, not mere minorities) were subordinated, and/or in **communist regimes** where members of the Party held privileged positions. Both features hampered the development of **political equality** that may be understood as the basis of modern democracy. Our hypothesis is that this handicap is still effective in political attitudes of contemporary political leaders in corresponding states. Using the data from the research project **New Democracy and Local Governance**, we compared attitudes of local leaders in Russia, Poland, Slovenia, Hungary, Austria, and Sweden. In each of these countries, the number of persons interviewed was approximately 300, and interviews were performed from 1991 to 1992. The combined duration of the communist and imperial domination in these countries was found to correspond highly and negatively to ranks of averages obtained on the scales expressing positive attitudes towards conflict, economic equality, honesty, participation, and political equality. The rise of one-national states and the disruption of the communist regimes in Eastern Europe are therefore probably both contributing to the process of democratization.

contents

IN MEMORIAM

- ZDENKO ROTER, NIKO TOŠ: Peter Klinar 419
PETER KLINAR: On National Identity and Ethnonationalisms 420

SCIENCE ABOUT SCIENCE

- ANDREJ KIRN: Science and Society 438

ARTICLES, DISCUSSIONS

- MARJAN SVETLIČIČ: Challenges of Slovenian Technological Strategy 442
ANTON GRIZOLD: Institutionalization of the Prevention and Solution of
Conflicts Between States 452

FROM RESEARCH

- FRANCE VREG: Contemporary Ethology and Bio-communication 469
IGOR LUKŠIČ: Return to Feudalisation and Corporativism 474
STANKA KUKAR: Women and Men in the Pension Insurance System 481
SAMO UHAN: Respondents and viewpoints 494
ALOJZIJA ŽIDAN: Education in Social Sciences 504

CULTURE IN POLITICS AND POLITICS IN CULTURE

- JANEZ PEČAR: Political Culture of Surveillance 510
JAN MAKAROVIČ: Where is Democracy Today in the Countries of the
Hapsburg Crown 519

STUDY THEMES – INTERNATIONAL DOCUMENTS

- IZTOK SIMONITI: Diplomatic Law 535

STUDENTS' RESEARCH

- PETER STANKOVIČ: A New Approach to Subcultures Research 558

VIEWS, REVIEWS

- STAN LE ROY WILSON: Mass Media/Mass Culture: An Introduction
(Melita Poler) 564
TH. BERGMANN, M. KESSLER (Hg.): Heretics in Communism Alternatives to Stalinism (Avgust Lešnik) 566
IVA NEBESKA: Introduction to Psycholinguistics (Monika Kalin Golob) 569

- NEW BOOKS* 571

- AUTHORS' SYNOPSES* 577

NOVE KNJIGE FAKULTETE ZA DRUŽBENE VEDE

Izvirna dela iz programa 1992:

- dr. Tine Hribar: TEORIJA ZNANOSTI IN ORGANIZACIJA RAZISKOVANJA
- dr. Maca Jogan: DRUŽBENA KONSTRUKCIJA HIERARHIJE MED SPOLOMA
- dr. Slavko Splichal (v sod. z A. Bekešem): ANALIZA BESEDIL
- dr. Ivan Bernik: DOMINACIJA IN KONSENZ V SOCIALISTIČNI DRUŽBI
- dr. Danica Fink Hafner: NOVA DRUŽBENA GIBANJA – subjekti politične inovacije
- dr. Niko Toš: SLOVENSKI IZZIV, dokumenti SJM
- dr. Veljko Rus: MED ANTIKOMUNIZMOM IN POSTSOCIALIZMOM
- dr. Anton Grizold (ured.): RAZPOTJA NACIONALNE VARNOSTI

Izvirna dela iz programa 1993:

- dr. Stane Južnič: IDENTITETA
- dr. Pavle Gantar: SOCIOLOŠKA KRITIKA TEORIJ PLANIRANJA
- dr. Nada Sfiligoj: MARKETINŠKO UPRAVLJANJE
- dr. Niko Toš (ured.): EKOLOŠKE SONDAŽE, dokumenti SJM
- dr. Anuška Ferligoj, Angon Kramberger (ured.): DEVELOPMENTS IN STATISTIC AND METHODOLOGY (Metodološki zvezki 9)
- dr. Bojko Bučar: MEDNARODNI REGIONALIZEM – mednarodno večstransko sodelovanje evropskih regij
- dr. Drago Zajc: SLOVENSKI PARLAMENT V PROCESU POLITIČNE MODERNIZACIJE

Okvirni program 1994:

- dr. Drago Kos: RACIONALNOST NEFORMALNIH PROSTOROV
- dr. Mitja Hafner Fink: SOCIOLOŠKA RAZSEŽJA RAZPADA JUGOSLAVIJE
- dr. Marko Lah: RAZVOJ IN KONSEKVENCE TEORIJE EFEKTIVNEGA POVPRAŠEVANJA
- dr. Bogomil Ferfila, dr. Paul Phillips: ECONOMICS: SLOVENE AND CANADIAN POLITICAL ECONOMY
- dr. Helmut Willke: SISTEMSKA TEORIJA RAZVITIH DRUŽB
- dr. Franc Mali: ZNANSTVENA SKUPNOST KOT SISTEMSKI DEL DRUŽBE
- dr. Niko Toš (ured.): SJM
- dr. Boštjan M. Zupančič: POLJE MODERNE RESNIČNOSTI
- dr. Stane Južnič: ANTROPOLOGIJA
- dr. Marjan Brezovšek: FEDERALIZEM IN DECENTRALIZACIJA
- dr. Ivan Svetlik (ured.): ZAPOSLOVANJE
- Matjaž Šuen: PREISKOVALNO NOVINARSTVO
- dr. Iztok Simoniti: DIPLOMATSKO PRAVO (KONVENCIJE)

SODELAVCEM TEORIJE IN PRAKSE

1) Prispevke v dveh izvodih pošiljajte na naslov: Uredništvo Teorije in prakse, Kardeljeva ploščad 5, 61000 Ljubljana.

2) Vsak prispevek naj ima na posebnem listu naslovno stran, ki vsebuje ime in priimek avtorja, naslov prispevka, akademski in strokovni naziv ter točen naslov ustanove, kjer avtor dela.

3) Znanstveni in strokovni prispevki morajo imeti še angleški naslov; opremljeni naj bodo s povzetkom do 150 besed v slovenščini in po možnosti tudi v angleščini.

4) Seznam literature uredite po abecednem redu priimkov avtorjev (pri anonimnih delih pa velja abecedni red naslova dela). Predvidena oblika seznama:

a) Knjiga: priimek in ime avtorja, leto izdaje, naslov, kraj, založba. Primer: Smolnikar Tone (1983): Migracije, Ljubljana, Delavska enotnost.

b) Članki v reviji. Primer: Zaletel Franc, (1984): Nova sociološka paradigma. Teorija in praksa, 23(8), str. 70-86.

5) Vključevanje referenc v tekst; če gre za točno navedbo, ki vključuje tudi stran, uporabite (Torkar, 1981:63), če pa gre za splošno opozorilo na avtorja in delo (Premrl, 1985).

6) Uredništvo uporablja za prispevke anonimni recenzentski postopek (brez navajanja avtorja in institucije). Avtor prispevka lahko zahteva od uredništva, da ga seznaní z vsebino splošnih in konkretnih pripomb recenzenta.

Popravek:

V rubriki Članki, razprave št. 3-4/94 na str. 248 M. Kerševan - Religija, Evropa in Slovenci je v tabeli izpadla 3. alineja, 4. pa je zapisana napačno.

Raziskava uporablja in uveljavlja 5-delno tipologijo na podlagi kombinacije predstav o bogu in obiskovanju cerkvenih obredov kot sledi:

Oznaka tipa	Predstava o bogu	Obisk cerkvenih obredov
- (krščansko) cerkven	učlovečeni bog	vsako nedeljo
- kulturno-cerkven	višje bitje ali sila, ne ve	vsako nedeljo
- krščansko-religiozen	učlovečeni bog	neredno ali sploh ne
- kulturno-religiozen	višje bitje ali sila, ne ve	neredno ali sploh ne
- nereligiozen	ne veruje	neredno ali sploh ne

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

RAZPRAVE, RAZISKAVE

SRĐAN VRCAN: Pravoslavlje v primežu nacionalizma

FRANCE VREG: Evropska skupnost in slovenska civilno-varnostna razmerja

GIUSEPPE CAFORIO: The Political Influence of the Military in Italy (1945-1993)

MARKO JAKLIČ: Odnosi med podjetji z vidika tržne strukture gospodarstva

ANDREJ SUŠJAN: Metodološki vidiki nasprotij v sodobni ekonomski teoriji

BARBARA VERLIČ DEKLEVA: Strokovne in strateške zadrege stanovanjske politike

BERNI STRMČNIK: Zavarovalništvo v zdravstvenem varstvu

MIRO KONČINA: Vplivi okolja na strategije zavarovalništva

AKTUALNI INTERVJU

ZDRAVKO MLINAR (Drago Kos)

ZNANOST IN DRUŽBA

RADO BOHINC, STOJAN PEČLIN, PRIMOŽ JUŽNIČ

KULTURA V POLITIKI IN POLITIKA V KULTURI

MARJAN BREZOVŠEK: Strpnost kot politično kultiviranje človeka

MACA JOGAN: Erozijska androcentrizma v vsakdanji kulturi

NAŠ PREVOD

OTMAR HÖLL/THOMAS WENINGER: *Politična znanost v Avstriji*

V prodaji

**NOVE KNJIGE ZALOŽBE
FAKULTETE ZA DRUŽBENE VEDE**

Informacije v Teoriji in praksi